

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

Сучасні виміри практичної психології

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ РОБІТ СТУДЕНТІВ
КАФЕДРИ ЗАГАЛЬНОЇ
ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

Ніжин
2012

УДК 159.922.1(075.8)

ББК 88.37я73

П 54

Рекомендовано до друку Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 4 від 29.11.2012 р.

Редакційна колегія:

кандидат психологічних наук, професор Папуча М.В.
кандидат психологічних наук, доцент Литовченко Н.Ф.
кандидат психологічних наук, доцент Никоненко О.П.
кандидат психологічних наук, доцент Шевченко Т.М.
кандидат психологічних наук, доцент Тимошенко О.А.

С89 Сучасні виміри практичної психології : збірник робіт студентів
кафедри загальної та практичної психології / відп. ред. М. В. Папуча.
– Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – 319 с.

Матеріали надруковані в авторській редакції. За достовірність фактів, цитат, власних імен, посилань на джерела та інших відомостей відповідають автори публікацій.

© НДУ ім. М. Гоголя, 2012
© Папуча М.В., упорядник, 2012

ЗМІСТ

Авраменко А.С. ВПЛИВ ВЗАЄМВІДНОШЕНЬ РЕАЛЬНОГО
ТА УЯВНОГО ОБРАЗУ "Я" ПАРТНЕРІВ НА ЯКІСТЬ ПОДРУЖНІХ
ВІДНОСИН

6

Броварець М. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМ АГРЕСІЇ У САМОТНІХ
ПІДЛІТКІВ

14

Вергельська І.О. КОНФОРМНІСТЬ У ВИРІШЕННІ
СУПЕРЕЧНОСТЕЙ В МАЛИХ ГРУПАХ РІЗНОГО РІВНЯ
ЗГУРТОВАНOSTI

20

Вергун І.А. ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ МОРАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ СТУДЕНТІВ

25

Виницька Т.Г. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОТИВІВ
ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ ПСИХОЛОГА

32

Вірста М. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВОЇ
ПЕРСПЕКТИВИ БЕЗРОБІТНИХ

38

Гейко С.Ю. ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОСТІ У СТРУКТУРІ
ПСИХОСОМАТИЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ

43

Герасименко Н. МАНІПУЛЯЦІЇ ТА "ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ" У
СПІЛКУВАННІ

48

Гнипа В.В. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ
ОСОБИСТІСНИХ ДИСПОЗИЦІЙ У ЛЮДЕЙ З ЕМОЦІЙНИМИ
ФОБІЧНИМИ РОЗЛАДАМИ

55

Гриценко О.М. ЕЙДЖИЗМ ТА ОБРАЗ СТАРОСТІ У ЛЮДЕЙ
ПОХИЛОГО ВІКУ

62

Дерека М.М. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВИХ СТРАТЕГІЙ У СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ

69

Дюміна О. ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗМІНЕНИХ СТАНІВ СВІДОМОСТІ

77

Єршова О. ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИЧИНИ СХИЛЬНОСТІ ДО АЛКОГОЛЬНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ

85

Єщенко М. ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИЧИНИ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ ДО ШКОЛИ

91

Жажковська В.А. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ БУДЕННОСТІ ТВОРЧИМИ ЛЮДЬМИ

97

Захарченко О.В. ДЕТЕРМІНАЦІЯ ЕМОЦІЙНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДОСВІДОМ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКІВ

102

Кацалап Ю. СТРАТЕГІЇ КОПІНГУ У ПІДЛІТКІВ З ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

108

Кириєнко І.С. СУВЕРЕННІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ ОСОБИСТОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ ТА ЇЇ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З УЯВЛЕННЯМИ ПІДЛІТКІВ ПРО ЇХ ВИХОВАННЯ БАТЬКАМИ

115

Кіріякова І.В. ОСОБЛИВОСТІ УЯВЛЕНЬ ПРО ПСИХІЧНЕ ТА ТІЛЕСНЕ ПСИХОСОМАТИЧНИХ ХВОРИХ

122

Коваль А.В. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

129

Коцьок М.М. ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНІ КОНФЛІКТИ ЧЛЕНІВ СІМЕЙНИХ ПАР

135

Марченко О.О. ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ У ПАЦІЄНТІВ З ВИРАЗКОВОЮ ХВОРОБОЮ ШЛУНКУ

142

Назаренко А. ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АГРЕСИВНОСТІ У РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУПАХ

146

Нестеренко П. О. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАРОСТІ ЯК ЕТАПУ ОНТОГЕНЕЗУ ОСОБИСТОСТІ

154

Нечай В.Ю. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ СТРАХУ ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ, ЯКІ ЗАЗНАЛИ НАСИЛЛЯ

161

Олекса В.В. ЩАСТЯ ДЛЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

166

Пінчук О.А. ОСОБЛИВОСТІ РЕАГУВАННЯ НА ЖИТТЄВІ ПЕРЕШКОДИ ОСОБАМИ З РІЗНИМ РІВНЕМ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ

171

Погребняк А.В. ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВІДМІННОСТІ У СТУДЕНТІВ З РІЗНИМ ПСИХОСОЦІАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ

176

Пойда А. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ У ДІТЕЙ З ВАДАМИ У РОЗВИТКУ

181

Ридзель Л.В. ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ПОДОЛАННЯ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗНЗ

191

199

Россол Л.М. ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ ДІТЕЙ В ПОВНИХ І НЕПОВНИХ СІМ'ЯХ

203

Руденко М.С. ОСОБЛИВОСТІ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ (В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ А. ЛЕНГЛЕ)

206

Савченко І.О. ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ-ДЕЛІНКВЕНТІВ

213

Селюк Д.В. ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ МОЛОДІ ДО ПОДРУЖНІХ ВЗАЄМОВІДНОСИН

220

Сененко Л. ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ АГРЕСИВНИХ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

229

Солдатенко Л.П. КОХАННЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЯВИЩЕ

233

Степаненко М.П. ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАХИСТИ ПСИХОСОМАТИЧНИХ ХВОРИХ

238

Степура Є. ДО ПРОБЛЕМИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ

246

Суденко А.А. МОРАЛЬНІ ЯКОСТІ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНИХ ОСІБ

254

Тетюра А. ОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ЯК ЧИННИК АДАПТАЦІЇ ПІСЛЯ ВИХОДУ НА ПЕНСІЮ

261

Туз Є.В. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДІАЛОГІЧНОСТІ У СТУДЕНТІВ З НЕАДЕКВАТНОЮ САМООЦІНКОЮ

.....
269

Харченко О.В. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ
ВАЖКОВИХОВУВАНИХ ДІТЕЙ

.....

275

Храпач М. ТВОРЧЕ САМОВИРАЖЕННЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ
ЗАСІБ РОЗВ'ЯЗАННЯ КРИЗИ СЕРЕДНЬОГО ВІКУ

.....

279

Худенко Т.В. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ СТРЕСУ В
СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

.....

284

Чернета О.В. ОСОБЛИВОСТІ ПОДРУЖНІХ ВЗАЄМИН НА
ПОЧАТКОВІЙ СТАДІЇ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ МОЛОДОЇ СІМ'Ї

.....

288

Черних О.А. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ДОВІРИ / НЕДОВІРИ У
МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКАХ СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІВ

.....

295

Широковська Н. ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИЧИНИ БРЕХЛИВОСТІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

.....

302

Шумейко Ж.М. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ
ВИПУСКНИКІВ СІЛЬСЬКИХ ШКІЛ ДО НАВЧАННЯ У ЛІЦЕЇ

.....

307

Яміна В.І. ЗАЗДРІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

.....

313

ВПЛИВ ВЗАЄМОВІДНОШЕНЬ РЕАЛЬНОГО ТА УЯВНОГО ОБРАЗУ "Я" ПАРТНЕРІВ НА ЯКІСТЬ ПОДРУЖНИХ ВІДНОСИН

Авраменко А.С., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи НДУ імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: ст. в. **Кричковська Т. Д.**

Стаття присвячена дослідженню проблеми подружніх відносин у сім'ї та впливу реального та уявного образу "Я" партнерів на взаємини між подружжям.

Ключові слова: сім'я, конфлікт, психологічна сумісність, "Я" образ, "Я" реальне, "Я" ідеальне.

Статья посвящена исследованию проблемы супружеских отношений в семье и влияния реального и воображаемого образа "Я" партнеров на взаимоотношения между супругами.

Ключевые слова: семья, конфликт, психологическая совместимость, "Я" образ, "Я" реальное, "Я" идеальное.

The article is devoted research of problem of matrimonial relations in a family and influence of the real and imaginary appearance of "I" of partners on mutual relations between the married couples.

Keywords: family, conflict, psychological compatibility, "I" appearance, "I" real, "I" ideal.

Проблема подружніх відносин у сім'ї є на сьогодні дуже актуальною, адже дослідження М.І.Алексєвої, Т.В.Болтун, С.В. Дворняка, В.І.Зацепіна, Т.С.Кириленко, С.В.Ковальова, О.С.Кочаряна, М.М.Обозова дозволяють стверджувати про наявність кризи, в якій опинилась сьогодні українська сім'я як елемент соціальної системи суспільства. Ознаками такої кризи є: високий рівень незадоволеності подружнім життям, дисфункційний розвиток взаємин у шлюбі, конфліктність, стійка орієнтація подружжя на розлучення та малодітну сім'ю, нездатність досягти злагоди, зростання кількості розлучень тощо.

Методологічну і теоретичну основу дослідження склали: науково-психологічні уявлення про особливості сімейних взаємин (М.А.Абалкіна, Т.В.Андрєєва, Ю.А.Бакуліна, І.В.Гребенников, Т.А.Гурко, Е.Г.Ейдемільер, Е.С.Калмикова, С.В.Ковальов, М.М.Обозов, Ю.Н.Олійник, Л.Б.Шнейдер, В.В.Юстицкис), про причини виникнення подружніх конфліктів у молодій сім'ї (Ю.Е.Альошина, Н.В.Гришина, С.В.Ковальов, В.А.Сисенко), психологічні підходи до надання консультативної допомоги сім'ї (Е.Берн, М.Боуен, П.Ватславик, Дж.Галлей, С.Гордон, В.Кемплер, С.Мінухін, В.Сатир)

Проблемою сімейних відносин займалися багато як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Однак попри досить значний обсяг теоретичної та

прикладної розробки даної проблеми, вона і досі викликає гострі дискусії. У літературі немає єдиної думки щодо комплексного підходу до діагностики сімейних взаємин, недостатньо розроблені шляхи попередження та подолання виникнення протиріч у сім'ї. Значної уваги потребує теоретичне та експериментальне дослідження причин виникнення подружніх конфліктів у молодій сім'ї, яка легко піддається впливу різноманітних зовнішніх і внутрішніх негативних чинників. Очевидна актуальність, недостатня розробленість та перспективність дослідження даної проблеми зумовили вибір теми нашої дипломної роботи.

Об'єкт дослідження – "Я-концепція" особистості.

Предмет дослідження – взаємозв'язок реального та уявного образів "Я" у подружніх відносинах.

Перед собою ми ставили мету – на основі вивчення наукових джерел провести теоретичний та практичний аналіз впливу взаємовідношень реального та уявного образів "Я" партнерів на якість подружніх відносин.

Гіпотеза: ми припускаємо, що уявлення про реальний та ідеальний образ "Я" партнерів у подружній парі впливає на якість (позитивну або негативну) взаємин між подружжям.

Відповідно до гіпотези ми визначили такі завдання:

- 1) Здійснити теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з даної теми;
- 2) вивчити основні причини виникнення конфліктів у подружніх відносинах;
- 3) розкрити поняття образу "Я" в психології;
- 4) провести емпіричне дослідження впливу взаємовідношень реального та уявного образів "Я" партнерів на якість подружніх відносин та проаналізувати результати.

За останні роки вітчизняна та зарубіжна психологічна література збагатились значною кількістю робіт з проблем сім'ї, але низка важливих питань залишається мало вивченою. До них можна віднести психологічний клімат в сім'ї, а саме шляхи створення сприятливого клімату. Вивчення даного питання, дозволяє оцінити сучасний стан функціонування сім'ї як критичний. Показниками такого стану виступають: катастрофічні погіршення матеріального благополуччя сім'ї, відсутність нормальних умов для її життєдіяльності, зниження народжуваності, динаміка розлучень, дисфункційний розвиток сім'ї, які проявляються в підвищенні сімейної напруги, незадоволеності, подавлення почуттів, співзалежності.

Сім'я – це мала соціальна група, заснована на шлюбі та кровній спорідненості. Члени сім'ї об'єднані емоційними зв'язками, спільністю побуту, моральною відповідальністю, взаємодопомогою. Психологія сім'ї вивчає закономірності виникнення, становлення й руйнування родини як специфічної малої соціальної групи, умови та механізми її функціонування. Психологічному аналізу підлягають різні аспекти сімейного життя: витоки

утворення сім'ї; формування готовності до шлюбу й подружніх стосунків; загальні тенденції розвитку сім'ї, особливості шлюбно-сімейних міжособистісних взаємин та інші соціально-психологічні проблеми. Психологія вивчає особистісні та соціально-психологічні чинники, що зміцнюють або дестабілізують шлюб.

Розрізняють декілька необхідних шарів (або рівнів) психологічної сумісності. Один з них позначається як ціннісно-орієнтаційна єдність, коли люди внутрішньо приймають одні і ті ж перспективні цілі активності, мають подібні ціннісні уявлення та відповідні емоційні відносини, добровільно і в рівній мірі беруть на себе відповідальність за успіхи і невдачі в діяльності. Це створює ефект гарних відносин у сім'ї.

Ще один шар (або рівень) – узгодженість функціонально-рольових очікувань між подружжям, а саме, вони досить чітко уявляють, знають, хто, що, коли і як мають робити при вирішенні прийнятих усіма завдань, і згодні у відповідних питаннях.

Виходячи з цього, можна сказати, що людська несумісність з'являється тоді, коли відсутні необхідні шари психологічної сумісності в процесі міжособистісної взаємодії.

Існує два підходи до розуміння сумісності:

1. Сумісність – це два набори якостей і рис, які відповідають один одному подібно до того, як конфігурація ключа відповідає прорізові замка (наприклад, дружна сім'я, в якій прагнення до лідерства в одного з подружжя підкріплюється бажанням підпорядкуватись у другого).

2. Сумісність виникає не на основі подібних чи доповнюючих одна одну якостей, а завдяки прагненню подружніх партнерів до поступок, взаєморозуміння, завдяки активному пошукові гармонійних стосунків.

Можна сказати, що в першому випадку сумісність – це потенційна можливість щасливих сімейних стосунків. Успішність сімейної інтеграції немислима без розумної адаптації, тобто пристосування подружжя один до одного і до тих обставин, в яких перебуває сім'я. Первинна адаптація чоловіка і дружини неможлива без постійної спрямованості на іншого партнера, уваги до нього, розуміння його, а також врахування інтересів, смаків і бажань.

Розбіжності в системах ціннісних орієнтацій подружжя можуть служити ґрунтом для багатьох сімейних конфліктів, зокрема таких, як конфлікт сімейних ролей, боротьба за лідерство в сім'ї, конфлікт як засіб зняття напруження, конфлікт як захист власного "Я". В основі кожного з них лежить суперечність між сформованими до шлюбу ціннісними уявленнями кожного з подружжя про рольові функції чоловіка і дружини в сім'ї та способи їх реалізації. Конфлікт може виникнути і в результаті зіткнення звичних для кожного з подружжя шляхів і способів задоволення соціокультурних, інтелектуальних, естетичних та інших потреб, прагнення відстояти свою індивідуальність, намагання узгодити уявлення про себе з думкою партнера. Конфліктна ситуація у сфері ціннісних орієнтацій, що

перешкоджає створенню взаємоприйнятної системи сімейних цінностей ширшого обсягу, ніж індивідуальні, унеможлиблює інтеграцію родини, а отже й виконання нею своїх обов'язків, створює небезпеку її снування. Викликаючи напруження в сімейних стосунках, конфлікти ціннісних орієнтацій дезінтегрують родину.

Образ "Я" або ж Я-концепція, багатьма вітчизняними та закордонними фахівцями з психології розглядається як різновид системи настанов, зокрема, особистісних стосовно самої себе (К. Роджерс, Р. Берне, І.С. Кон, Г. Крайг, Ю.І. Матвеев, М. Розенберг, А.А. Начлаждян, Т. Шибутані та інших). Поняття "Я-концепція" зародилось в 1950 роках в феноменологічній (гуманістичній) психології (К. Роджерс, Р. Берне, А. Маслоу, Г. Олпорт та інші) вони розглядали цілісність людського "Я" та її особистісне самовизначення в мікросоціумі. Р. Бернс розглядає феномен "Я" як "Я-концепцію" – сукупність усіх уявлень (настанов) індивіда про себе, узгоджених з його оцінкою, тобто як складна структурована картина, що існує в свідомості індивіда самотійною фігурою, котра синтезує як власне "Я", так і безліч взаємовідносин, а також позитивні і негативні цінності та відносини "Я" в минулому, теперішньому і майбутньому. Ця система охоплює оцінні уявлення, котрі виникають у результаті реакції особи на саму себе, уявлення про те як вона сприймається іншими та уявлення про те, як їй поводитися й надалі.

Таким чином, якщо розглянути концепції щодо самосвідомості особистості спостерігається деяка схожість, хоча проглядається суттєва відмінність, а саме К. Роджерс оперує поняттям "Я-концепція" в більш широкому трактуванні, яке включає "Я" людини, Г. Олпорт розглядає "Я-образ", що входить в структуру "Я", Р. Берне, – "Я-образ" є одним із компонентів Я-концепції індивіда.

Узагальнюючи дослідження гуманістичного напрямку, Я-концепцію потрібно розглядати як детермінанту поведінки особистості в трьох іпостасях: 1) як особа бачить себе; 2) як вона розуміє ситуацію, в якій перебуває; 3) взаємодія цих аспектів, а саме зміна поведінки людини залежить від її уявлень про себе.

Як зазначає Собчик Л. Н., образ актуального "Я", і "Ідеального" є невід'ємною частиною структури цілісного "Я". Це ті суперечливі тенденції, які нерідко ускладнюють саморозуміння, змушуючи людину до кінця днів своїх днів розмірковувати: який же я насправді. Оточуючими людина найчастіше сприймається згідно з його ідеального "Я", а його актуальне "Я" нерідко представляє собою його внутрішні проблеми, в якійсь мірі усвідомлені і взяті під контроль. В нормі зазвичай не спостерігається надто виражені розбіжності між "Я" актуальним і ідеальним. Помірне (неконфліктний) розбіжність або, скоріше, неповне збіг повинно розглядатися як необхідна умова для подальшого зростання особистості, самовдосконалення. Незадоволеність собою частіше спостерігається в осіб із заниженою самооцінкою, а також в осіб, які знаходяться в стані зтяжненого

міжособистісного конфлікту. Протиставлення в актуальному і ідеальному "Я" властиве особам з проблемою хворобливого самолюбства, нереалізованої авторитарності.

"Я" знаходиться всередині поля досвіду. "Я" – це організований послідовний гештальт, постійно знаходиться в процесі формування та перетворення в міру зміни ситуацій. "Я" не можна вловити або сфотографувати, тому що воно являє мінливу, нестійку сутність. Згідно теорії Роджерса, "я" означає процес, систему, яка за визначенням є мінливою, непостійною. У своїх міркуваннях Роджерс спирається саме на цю різницю, робить акцент на мінливості і гнучкості "я". Спираючись на поняття мінливого "я" Роджерс сформулював теорію про те, що люди не просто здатні до особистісного розвитку і росту, – така тенденція є для них природною і переважаючою. "Я" або "я"-концепція – це розуміння людиною самої себе, засноване на життєвому досвіді минулого, події сьогодення і надії на майбутнє.

"Я"-ідеальне.

"Я"-ідеальне – це "я"-концепція, якої індивід найбільше хотів би мати, той уявний образ, якому він хотів би відповідати. "Я"-ідеальне являє собою структуру, яка також постійно трансформується і змінює своє визначення. Якщо у людини "я"-ідеальне сильно відрізняється від "я"-реального, він відчуває психологічний дискомфорт, незадоволеність, у нього може розвинути невроз. Ознакою психічного здоров'я є здатність адекватно сприймати себе і відчувати себе комфортно. "Я"-ідеальне – це ідеальна модель, до якої людина прагне. І навпаки, якщо "я"-ідеальне сильно відрізняється від реальної поведінки людини і його системи цінностей, то воно може стати перешкодою на шляху до особистісного розвитку.

Якщо "я"-ідеальне сильно відрізняється від "я"-реального, ця відмінність може серйозно заважати нормальному здоровому функціонуванню особистості. Люди, які страждають від такого розходження, часто просто не готові побачити різницю між своїми ідеалами і реальними діями.

Для дослідження ми використали наступні методики:

- 1) Діагностика міжособистісних відносин ДМО за Собчик Л. Н.
- 2) "Направленні" види асоціативного експеримента.
- 3) Методика "Задоволеність шлюбом" (В.В. Столін, ТЛ.Романова, Г.П.Бутенко).

Вибірку складають сімейні пари, загальною кількістю 20 пар, сімейні пари різні за віковою категорією, і за кількістю років прожитих у шлюбі.

Застосування методики ДМО в сімейному консультуванні виявило її ефективність: крім констатації міжособистісного конфлікту, методика дозволяє глибше зрозуміти причини психологічної несумісності, які можуть скриватися як в різних характерах і поведінкових патернах членів сім'ї, так і в наявності у когось із них внутрішньо особистісної не конгруентності (внутрішнього конфлікту). Крім того пагубну роль в таких ситуаціях можуть

відігравати нереальні уявлення про ідеал чоловіка або дружини. За даними, які ми отримали завдяки методиці ДМО, ми можемо сказати, що у 10 пар (які прожили в шлюбі від 3 місяців до 5 років) найбільше співпадають відповіді про Я-реальне та Я-ідеальне чоловіка (дружини), у 5 пар (в шлюбі від 1 року до 4-х років) середня кількість співвідношень Я-реального та Я-ідеального, і як виявилось, то найменше співвідношення у останніх п'яти пар, які прожили у шлюбі від 18 до 53 років. Це може свідчити про те, що пари, які прожили у шлюбі досить довго, вони можуть менш цікавитися один одним, і менше думати про ідеал свого партнера.

Наступна методика дає можливість виявити не тільки його відносини до оточуючих (членів сім'ї, співробітникам и т.д), але і риси характеру (егоїзм) або скриті, частіше не усвідомлені їм переживання (думки про самогубство, психогенні фактори). За даними цієї методики нами було виявлено, що більшість відповідей, які стосувалися сім'ї асоціювались із неповною родиною, відповіді, що стосувалися чоловіків і жінок у всіх опитуваних різнилися, кожен із них бачив ідеал свого партнера по-різному, а відповіді, що стосувалися відношення до себе показало нам, що більшість опитуваних є невпевненими в собі.

Тест-опитувальник задоволеності шлюбом – призначений для експрес-діагностики ступеня задоволеності-незадоволеності, узгодженості-рассогласованности задоволеності шлюбом в конкретній подружній парі. Дана методика не тільки констатує картину існуючих подружніх відносин, але і дає можливість розуміння суб'єктивного світу, досліджуваного у всій його складності, розширюється діапазон психічної реальності як для психолога, так і для обстежуваної людини.

Проведене експериментальне дослідження з 20-ма подружніми парами показало, що суттєве значення у виникненні конфліктів мають ті очікування, які сформувалися у партнерів до моменту їх вступу в шлюб під впливом їх особистісних особливостей і схильностей. Підвищені вимоги один до одного нерідко є основою конфлікту при розбіжності цих бажань з дійсністю.

Після проведення тесту-опитувальника задоволеності шлюбом, сім'ї, які приймають участь у дослідженні, розділилися на 3 групи:

У групу стабільних увійшли сім'ї, суб'єктивно задоволені своїм шлюбом, оцінювані оточуючими як благополучні (швидше благополучні, абсолютно благополучні). Подружжя стабільної групи відзначають повну впевненість у стійкості своїх сімейних відносин і не уявляють можливості їх розпаду.

До групи проблемних сімей увійшли подружні пари, що звернулися за консультацією до психолога у зв'язку з незадоволеністю своїми сімейними відносинами, які усвідомлюють можливість розпаду сім'ї, але не бажають його (перехідні, швидше неблагополучні).

У групу нестабільних увійшли подружжя, що прийняли рішення про розірвання шлюбу (неблагополучні, абсолютно неблагополучні).

Оскільки в даній вибірці не виявлено значущі відмінності в соціально-демографічні характеристики стабільних і нестабільних сімей, можна припустити, що такі характеристики, як тривалість шлюбу, вік подружжя, подібність або відмінність освітнього рівня, наявність дітей, матеріальні або житлові умови самі по собі (без обліку соціально-психологічних факторів) не грають визначальної ролі в процесі дестабілізації сім'ї.

Деякі відмінності характеристик сімей проблемної групи дають можливість припустити, що їхні проблеми можуть бути викликані недостатньою психологічною підготовленістю до шлюбу, що виражається в переоцінці побутових труднощів при підвищеній вимогливості один до одного. Перенесення складнощів з плану об'єктивної реальності в план психологічний, на область особистих відносин, для деяких сімей визначає перехід від проблемності до розпаду. І, навпаки, взаєморозуміння, підтримка, взаємовиручка в подоланні об'єктивних складнощів стабілізують сім'ю.

Проблема подружніх відносин, інакше кажучи сімейна проблематика, в останні десять років займає у вітчизняній психологічній науці дуже помітне місце. З року в рік зростає кількість виконуваних досліджень і публікацій, проводяться спеціальні симпозиуми, успішно захищаються дисертації, робляться доповіді на конференціях самої різної спрямованості. Наукова та практична значимість сім'ї як об'єкта психологічного дослідження і впливу зумовлює і подальше зростання уваги до цієї теми.

Рівень розробок з якої-небудь проблематики в значній мірі залежить від рівня методичної забезпеченості робіт, перш за все – від наявності надійних вимірювальних інструментів. Це стосується і досліджень подружніх відносин. Без доступних, достатньо універсальних і легких у проведенні психодіагностичних методик роботи по настільки делікатній проблемі не можуть бути справді професійними.

Дослідницька робота та розвиток відповідного методичного інструментарію, як показує практика, повинні йти паралельно. У першу чергу необхідно розробляти ті діагностичні процедури, які забезпечують вивчення найбільш актуальних проблем зараз, тим більше в майбутньому. Звичайно, вкрай важко передбачити, які саме аспекти інституту сім'ї та сімейних відносин виявляться найближчим часом у центрі уваги дослідників. Пророцтва достатньо авторитетних міжнародних джерел вказує як найбільш ймовірних, з точки зору пріоритетності, на теми, пов'язані з нетрадиційними формами сімейної організації (підліткові шлюби, шлюби за розрахунком, шлюби за контрактом), із забезпеченням якості шлюбу і на ряд інших. Такі прогнози викликані певними змінами, що відбуваються зараз з самим інститутом сім'ї.

Найбільш важливим, з точки зору авторів спецпрактикуму з соціальної психології є факт зміни відносин між сім'єю і особистістю. Якщо раніше включеність у родину була необхідним чинником соціального і навіть фізичного виживання, то зараз це забезпечує задоволення інших, більш

високих потреб. Відносна свобода індивіда від сім'ї, особливо в разі усвідомлення цієї свободи, призводить до зміни характеру сприйняття людиною своїх сімейних відносин – найбільш важливими як суб'єктивно, так і об'єктивно, стають не споріднені, як би задані, що не залежать від волі суб'єкта зв'язку, а відносини між подружжям, що є результатом вільного вибору. Саме подружні відносини стають центральними з точки зору оцінки своєї сім'ї як успішної або неспішної, вони в максимальному ступені впливають на якість шлюбу. Принциповим для сім'ї є питання сімейної індивідуалізації, тобто вироблення свого власного стилю подружнього спілкування, що включає в себе способи контактів з оточуючими, прийняття рішень, методів подолання розбіжностей і виходу з кризи і т.д.

Дослідження міжособистісних подружніх відносин, проведені як вітчизняними, так і зарубіжними фахівцями, переконують нас в одному: неможливо насильно зробити людей щасливими, але розроблені фахівцями та апробовані методики психодіагностики подружніх відносин переконують у головному: можна допомогти подружнім парам вціліти у родині, яким вони ще дорожать, дати один одному ще один шанс почати все спочатку і, може бути, пронизливіше ніж коли-небудь відчувати сенс слів класика сімейної психотерапії Карла Віттера: "Перебувати у шлюбі воістину жахливо. Гірше цього може бути тільки одне – у шлюбі не перебувати".

Література

1. Андреева Т.В. Психология современной семьи [Монографія] / Т.В.Андреева. – СПб.: Речь, 2005. – 436 с.
2. Гребенников И.Ф. Основы семейной жизни / И.Ф. Гребенников. – М.: Просвещение, 1991. – 153 с.
3. Ковалев С.В. Психология современной семьи / С.В. Ковалев. – М.: Просвещение, 1988. – 185 с.
4. Кравець В.П. Психология семейного життя: [навч. посіб.] / В.П.Кравець Част. I. – Тернопіль, 1995. – 696 с.
5. Кравець В.П. Психология семейного життя: [навч. посіб.] / В.П.Кравець Част. II. – Тернопіль, 1995. – 696 с.
6. Молода сім'я: проблем та умови її становлення / [за ред. проф. А.Й.Капської]. – К.: ДЦССМ, 2003. – 184 с.
7. Психология семьи [Хрестоматія] Учебное пособие для факультетов психологии, социологии, экономики и журналистики / [за ред. Д.Ф. Райгородский] – Самара: БАХРАК. – М., 2002. –752 с. (Психология семейных отношений).
8. Сысенко В.А. Супружеские конфликты / В. А. Сысенко – М., 1989. – 132 с.
9. Шнейдер А.Б. Психология семейных отношений: Курс лекцій / А.Б.Шнейдер – М.: Апрель-Пресс, 2000. – 512 с. – (Сер. "Кафедра психологии").

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМ АГРЕСІЇ У САМОТНІХ ПІДЛІТКІВ

Броварець М., студентка V курсу факультету психології і соціальної роботи.

Науковий керівник: **Литовченко Н.Ф.**, доцент кафедри загальної психології та соціальної роботи.

В даній статті висвітлюються форми прояву агресії у підлітків, які переживають самотність. Також зачіпається тема батьківсько-дитячих стосунків.

Ключові слова: агресія, форми прояву агресії, самотність.

Останнім часом вивчення проблеми агресивної поведінки людини стало дуже популярним напрямком дослідницької діяльності психологів усього світу. У Європі і в Америці на цю тему написано велику кількість статей і книг, регулярно проводяться міжнародні конференції, симпозіуми та семінари з цієї проблематики. І, звичайно, йдеться не про "наукову моду", а про специфічну реакцію психологів на безпрецедентне зростання агресії та насильства в "цивілізованому" XXI столітті. За останнє десятиліття у всьому світі відстежується зростання насильницьких дій, які характеризуються особливою жорстокістю до людей.

Питання агресивності стало доцільним предметом вивчення в наш час. Отже, агресія – це мотиваційна поведінка, дія, яка може зашкодити іншому індивідові, викликаючи депресію, психодискомфорт, напруженість, страх, боязнь, аномальне психопереживання.

Агресію слід розглядати не як модель поведінки, а як емоцію, мотив чи установку. Термін "агресія" часто асоціюється з негативними емоціями – такими, як злість; з мотивами – такими, як прагнення образити, нашкодити; і навіть з негативними установками – такими, як расові та етнічні упередження. Незважаючи на те, що всі ці фактори, без сумніву, відіграють важливу роль в поведінці людини, результатом якої стає нанесення шкоди, їх наявність не є необхідною умовою для подібних дій. Агресія зароджується як у стані повного спокою, так і в стані надзвичайного емоційного збудження. Також зовсім необов'язково, щоб агресори ненавиділи чи навіть симпатизували тим, на кого спрямовані їхні дії. Більшість з них завдає болю людям, до яких ставиться швидше позитивно, ніж негативно (випадки насильства в сім'ї).

Можна сказати, що в кожного у характері присутня агресивність. У когось вона має захисну, "доброякісну" форму, а в когось, можливо, вже перейшла в деструктивну, "злаякісну". Тому важливо навчитися

контролювати ступінь агресивності в поведінці, у вчинках. І цього можна навчитися "просто", реально уявивши собі потенційну небезпеку, яка може надходити від конкретних ситуацій чи людей, або ж навчитися відокремлюватися від усього негативу, який існує в суспільстві. Однак все це в ідеалі. А насправді, і на підтвердження цього існує багато доказів, природа людини – дуже гнучка і піддається постійним модифікаціям. Тому людські культури відрізняються одна від одної агресивністю. Що далі ми йдемо "вперед", тим "агресивнішими" стають наші кроки [4, 5].

Взагалі агресивна поведінка може проявлятися в найрізноманітніших формах, таких як: фізичній, тобто, застосуванням сили до осіб, що провокують до агресивної поведінки; вербальній, яка виражається в лайливих словах; непрямій – направлена не на провокуючий об'єкт, а на предмети, що не мають жодного відношення до походження агресії. Наступна форма проявляється у ворожому ставленні до осіб, що оточують. Образом можна охарактеризувати як прояв заздрості й ненависті до оточуючих, зумовлений почуттям гіркоти, гніву, невдоволення кимсь саме або всім світом за дійсні або уявні страждання. Роздратування характеризується запальністю, грубістю, бурчанням, образливістю, різкістю. Така форма як підозрілість говорить про схильність і обережність по відношенню до людей. Ауто агресивна форма прояву говорить про наявність у досліджуваного докорів сумління.

Характер агресивної поведінки часто обумовлений віковими особливостями людини. Дитина використовує агресію в період адаптації, або ж як захисна реакція. В молодшому шкільному віці агресія використовується як засіб домінування над слабшими. В підлітковому віці бути агресивним значить бути сильним. У дорослих людей агресивна поведінка може виявлятися у найрізноманітніших формах. Це обумовлено індивідуальними особливостями [3].

І все ж таки звідки береться агресія? На це питання намагалися відповісти, З.Фройд, Дж.Доллард, Л.Берковіц, Р.Бандура та інші.

Єдиної теорії агресії не існує. Є кілька теоретичних напрямків, що по-різному пояснюють сутність і витоки людської агресії.

З.Фройд у своїх теорії інстинкту вважав агресивну поведінку вродженою. У ранніх роботах він тяжів до того, що людська поведінка зумовлена інстинктом життя – еросом, енергія життя (лібідо) – спрямована на його збереження і відтворення. А коли цьому щось заважає, енергія інстинкту життя намагається зруйнувати перешкоду. Це і є агресія на думку вченого.

За З.Фройдом, агресія людини є вродженою і неминучою, якщо енергія танатосу не буде спрямована проти інших, то вона буде руйнувати саму особистість. Якщо ми приймаємо таке пояснення то варто погодитися що прогноз подолання агресії є песимістичний. А спосіб зниження агресії, що впливає з такого розуміння її сутності, слід шукати серед способів розрядки внутрішньої напруженості, і тим самим зменшити ймовірність

спрямування її проти інших людей. Сам З.Фройд способом розрядки вважав катарсис [1, 8].

Якщо звернутися до емоційного підходу, то можна сказати, що теоретики вважають джерелом агресії інший вроджений механізм – інстинкт боротьби. Найвідоміші його представники є Лоренц і Андрі. Згідно з Лоренцом, за джерелом агресії приховується вроджений інстинкт за виживання, притаманний як тварині так і людині. У процесі тривалої еволюції сформувався механізм боротьби за виживання, який забезпечував поліпшення генетичного фонду. Механізм боротьби за виживання і є джерелом агресії. Лоренц вважав що агресивна енергія утворюється в організмі постійно, у певному ритмі і спонтанно. І чим більше цієї енергії нагромадилося, тим меншої сили зовнішній чинник може спричинити агресивну поведінку. Він вважав агресію неминучою, утім і способи її послаблення: загрозу вибуху агресії можна запобігти, якщо нагромаджену енергію спрямувати у різноманітні дії. Блокуючим чинником агресії, вчений вважав, любов та дружбу [1, 8].

Фрустрацією називають психічний стан, що виникає в наслідок реальної чи уявної перешкоди у досягненні значущої мети. Не зважаючи на те що дана теорія має багато прихильників, є очевидним, що фрустрація не завжди призводить до агресії. Фрустрація викликає агресивну поведінку в тих людей, які звикли реагувати на фрустрацію саме агресією. Крім того агресія є наслідком багатьох чинників [1, 8].

Фрустрована ідентичність падає на підлогу і б'є ногами, кричить чи кидається на однокласників. Але може статися, що страх покарання за подібну поведінку стримує її. Тоді для розрядки агресії фрустрований індивід може повернути свої агресивні дії проти того, кого він не боїться. Вибір жертви для агресії зумовлюється кількома чинниками – силою прагнення до агресії та тими чинниками, що перешкоджають агресії і стимулюють схожість потенційної жертви із фруструючим чинником [1, 8].

Таким чином, зміщена агресія, наймовірніше розряджається на тих моделях, що до яких сила гальмівних чинників невелика, але у яких висока схожість із фрустратором. Модель, що пояснює появу зміщеної агресії, розроблена Міллером. У теорію фрустрації вносить поправки і такі відомі вчені, як Берковіц, та Зільман [1, 8].

У своїх пізніх роботах Берковіц джерелом агресії вважав не стимули зовнішнього середовища, а емоційні та пізнавальні процеси особистості. Наприклад, можливості для досягнення мети, заблоковані. Це блокування спонукатиме до агресії лише у тому випадку, коли буде переживатись як негативне. Крім того, вияв агресії залежатиме від особистісної інтерпретації неприємних емоційних переживань: якщо інтерпретує як злість – проявлятиметься злість, як страх – відповідно і реагуватиме втечею. Таким чином акцентується увага на важливості для особистості осмислення своєї поведінки. Утім, визнається той факт, що іноді агресія буває не підвладна контролю. Згідно з цією теорією аби зменшити ймовірність агресивної

поведінки людини, потрібно її навчати контролювати імпульсивну агресію, виробляти навички не реагувати на провокації відповідною агресією, а виробляти конструктивні підходи до подолання таких ситуацій [1, 8].

Виходячи з теорій можна впевнено говорити про те, що недостатність уваги, любові, взаєморозуміння від оточуючих, мікросередовища в якому росте особистість, постійне або періодичне почуття відчуженості, самотності, незадоволення потреби в спілкуванні або базової потреби в любові та повазі може стимулювати агресію, яка проявляється в тій чи іншій формі.

Потреба бути прийнятим серед значимих людей, страх самотності і відторгнення являється провідним в середовищі підлітків. Емоційне відторгнення, що характеризується негативним відношенням до підлітка, відсутність ласки і поваги, ворожість до нього. Це відношення формує у підлітка агресивність, недовіру до світу, невпевненість у собі. Якщо ж звернутися до представника психоаналізу К. Хорні, головною потребою в дитинстві являється потреба в задоволенні і потреба безпеці. Головна – потреба в безпеці. Це говорить про бажання бути любимим і захищеним. Якщо батьки не надають необхідної безпеки у дитини розвивається ворожість і нейротизм, з'являється безпомічність, страх і почуття провини. Що говорить про наявність аутоагресії. Також можна припустити, що при переживанні самотності підліток ізолює себе від оточуючих, натомість злість, агресію, що виникає він направляє не на предмет, що провокує агресію, а об'єкти, що не мають жодного відношення до агресуючої ситуації [2].

Теоретичний матеріал наштовхнув нас на постановку наступної гіпотези – довести, що вираженими формами агресії самотніх підлітків є непряма агресія та ауто агресія, що пов'язані зі специфічним досвідом підлітково батьківських відносин.

Для дослідження були використані наступні методики. Методика діагности рівня суб'єктивної самотності Д.Рассел, М.Фергюсон, яка дозволяє виявити високий, середній, низький рівня самотності. Методика діагностики показників і форм агресії А.Басса, А.Даркі, яка включає в себе такі форми агресії: фізична, вербальна, непряма агресії, негативізм, роздратування, ауто агресія, а також індекси агресивності та ворожості. Наступна методика А.Рое, М.Сігельмана, створена для дослідження підлітково-юнацько-батьківських відносин. Дана методика має два блоки: блок А – дозволяє виявити відношення матері до дитини, блок Б, відповідно, спрямований на дослідження "батько-дитина". Вона включає в себе п'ять шкал: любов, вимоги, опіка, відкинення та ліберальність кожного з батьків по відношенню до дитини. Також була введена діагностика типології психологічних захистів (Р.Плутчик в адаптації Л.І. Вассермана, О.Ф.Єришева, Є. Клубової) [6, 7].

Вибірка включає в себе 35 осіб, віком 13–15 років. Це є учні навчальних закладів.

Після проведення дослідження нами були отримані цікаві результати. Виявлено групу з 8 осіб, які переживають досить гостро самотність, а також групу з 10 осіб, у яких відчуття самотності на низькому рівні.

Агресивність у самотніх підлітків вища на відміну від контрольної групи.

У деяких осіб з чітко вираженою фізичною, вербальною, непрямими формами агресії, мають дані які вказують на низький рівень прояву любові як із сторони мами так і батька. Також можна говорити про високі вимоги батьків, і надмірну опіку матері. Що стосується відторгнення то дані вказують на те, що підліток відчуває власну непотрібність батькам. Ліберальне ставлення в свою чергу також на низькому рівні. Це дає зрозуміти про жорсткі стосунки в сім'ї по відношенню до підлітка.

Досліджуваний з такою домінуючою формою агресії як роздратування має високі показники за шкалами: любов, опіка, вимоги та ліберальність, в свою чергу відторгнення підліток не відчуває. Тому можливо надмірна опіка матері призводить до роздратування підлітка. Слід зазначити, що досліджуваний втратив батька.

Наступний досліджуваний з вираженим негативізмом та вербальною агресією не відчуває любові, опіки, вимог та відсутнє ліберальне ставлення з боку батьків, але також відсутня відторгненість батьками дитини. Можливо саме це і формує негативне ставлення підлітка до оточуючих.

Інший досліджуваний який має такі самі форми агресії, що і попередній показав наступні результати: любов мами на високому рівні на відміну від батька, який на думку підлітка його не любить. Опіка в свою чергу також висока з обох сторін, а ліберальне ставлення спостерігається лише з боку батька. На думку підлітка батьки його відторгують, що знову ж таки провокує самотність, негативізм та вербальну форму прояву агресії. Вимоги з сторони мами і батька не значні тобто присутня вседозволеність.

Досліджуваний, у якого виражені вербальна, непряма форми агресії і негативізм характеризують відносини в сім'ї таким чином: любов та опіка батьків на високому рівні, також помітне ліберальне ставлення у сім'ї, вимоги з боку батька та матері незначні. Спостерігається низький рівень за шкалою відторгнення. Отже можна говорити про відсутність рамок і про певну вседозволеність підлітка, що і спонукає вище вказані форми агресії.

Підліток з присутньою фізичною формою агресії та аутоагресією описує сімейні стосунки таким чином: низька любов батьків до нього, невисокі вимоги та опіка. Відсторонення, в свою чергу, батьків від підлітка непомітне. Але присутнє ліберальне ставлення з боку батька. Цей опис дає зрозуміти, що підліток відчуває дискомфорт, відсутність уваги з боку батьків, що й може провокувати агресію направлену на самого себе або на нанесення фізичної шкоди іншим.

У наступного учасника дослідження з вираженим негативізмом спостерігається така ситуація у батьківсько-дитячих стосунках: низькі показники за всіма шкалами, тобто недостатня любов з боку батька, опіка та вимоги також знаходяться на низькому рівні. Стосовно відторгнення можна

говорити, що батько не дає підлітку відчути себе непотрібним. Варто зазначити, що у даного досліджуваного відсутня мати.

У контрольній вибірці, до якої входять підлітки з низькими показниками самотності, спостерігається така ситуація: низькі загальні показники за формами агресії. В осіб у яких домінує вербальна форма агресії спостерігаються високі показники за шкалами любов, вимога, опіка, ліберальність з боку обох батьків та низький рівень відторгнення підлітка. Досліджуваний з помітним негативізмом характеризує мікросередовище таким чином: присутні любов і ліберальність батька та матері. В свою чергу вимоги та відсторонення – на низькому рівні. Опіка спостерігається лише зі сторони матері. Підліток з високою підозрілістю та ауто агресією говорить, що він отримує достатню любов з боку батьків, також про високі вимоги та відсутність ліберального ставлення. Що стосується батька, то він піклується про підлітка більше ніж мати. Підліток не відчуває відторгнення у сім'ї.

Помітна відмінність існує у формах агресії між самотніми і не самотніми особами. Кожна із форм агресії самотніх осіб має високі показники на відміну від осіб які не відчувають самотності. Чітко прослідковується різниця у вербальній агресії. Також спостерігаються тенденції відмінностей у непрямій формі агресії, і роздратуванні.

Отже, якщо порівнювати осіб з високим рівнем самотності з контрольною вибіркою можна впевнено говорити про наявність недостатньої любові, поваги, опіки зі сторони батьків, що провокує до вираження агресії у таких формах як: фізичній, вербальній, непрямій та негативізмі. Особи з низьким рівнем самотності не страждають від дефіциту любові батьків, відчувають увагу, опіку, потрібність сім'ї.

Література

1. Вітюк О.Ю. Програма занять з корекції агресивності учнів 5-8 класів [Текст] // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 7. – С. 35–46.
2. Гурлева Т.С. Причини виникнення і перспективи попередження підліткової важковихованості // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 7. – С. 6–9.
3. Змановская О.В. Девиантология (Психология отклоняющегося поведения): Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Изд. Центр "Академия", 2003. – 228 с.
4. Мединська, Ю. Агресивна дитина: зрозуміти, щоб допомогти [Текст] // Психологія і суспільство. – 2002. – № 1. – С. 107-118.
5. Охрімчук Р. Багатолика агресія: як навчитись їй запобігати // Шкільний світ, 2003. – №7.
6. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательство: БАХРАХ, 1998. – 672 с.
7. Крупська О.І. Ретроспективний погляд юнаків на своїх батьків: адаптація методики А. Рое та М. Сігельмана // Практична психологія та соціальна робота. – 2008. – 2. – С. 42–49.

8. Ткачук А. Агресія як форма прояву девіантної поведінки // Шкільний світ, 2010. – С.7–8.

УДК 159.964.21:316.6

КОНФОРМНІСТЬ У ВИРІШЕННІ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ В МАЛИХ ГРУПАХ РІЗНОГО РІВНЯ ЗГУРТОВАНОСТІ

Вергельська І.О.

Науковий керівник: канд. психол. наук, доцент **Кошова Інна Вікторівна**

У статті аналізується психологічна сутність конформності особистості, її роль у вирішенні учбових конфліктів у малих групах з різним рівнем згуртованості; представлені результати експериментального дослідження

Ключові слова: мала група, згуртованість, учбові конфлікти, конформність особистості

Проблема конформізму була і залишається актуальною в наш час, адже вона тісно пов'язана із протіканням конфліктів у групах. Соціальна психологія протягом кількох десятиліть вивчає проблеми конформізму. Відомими дослідниками в даній сфері є американці М. Шериф, С.Аш, М.Дойч, Г.Джерард та ін. Разом з тим, дослідження конформізму і конформності у вітчизняній соціальній психології почалися тільки з кінця 60-х років ХХ століття. Найбільший вклад у вивчення даної наукової проблеми зробили такі науковці як О.В.Баранов, Г.Е.Ібрагімов, Л.Левенфельд і В.А.Петрік, Г.А.Маградзе, А.В.Петровський, В.Ф.Сафін і В.М.Куліков, А.П.Сопіков, В.Е.Чудновський, І.Е.Шварц, О.М.Яковлев та ін.[1].

Конформність – така особливість чи властивість індивіда як члена групи, яка проявляється у його схильності дотримуватися думки групової більшості, піддаватися реальному чи уявному тиску групи [3,4]. Ільїн Є.П. вважає, що конформність – схильність людини до добровільної, свідомої, довільної зміни власних очікуваних реакцій з метою зближення з реакцією навколишніх, внаслідок визнання більшої їх правоти. Дослідник відмічає, що конформність поділяється на зовнішню і внутрішню. Якщо зовнішня конформність передбачає повернення людини до своєї попередньої думки, як тільки знімається груповий тиск, то внутрішня конформність виражається у збереженні прийнятої групової думки й після того, як людина позбавилася зовнішнього тиску. Загалом, конформність – це необхідний аспект соціалізації особистості та передумова нормального функціонування будь-якої соціальної системи, що передбачає засвоєння індивідом певних групових норм, звичок, цінностей.

Сопіков А.П. систематизував чинники, від яких залежить ступінь підкорення людини групі. Ними виявилися: вікові особливості (серед дітей та підлітків конформантів більше, ніж серед дорослих, а максимум конформності відмічається у дванадцятилітніх, хоча після 15–16 років

спостерігається помітне її зниження); статеві особливості (жінки більш піддаються груповому тиску, ніж чоловіки); складність вирішення проблеми (чим вона складніша, тим у більшій мірі особистість підкорюється групі); статус людини у групі (чим він вище, тим у менше особистість проявляє конформність); характер групової приналежності (на підставі власної волі чи під тиском увійшов суб'єкт у групу); привабливість групи для індивіда (суб'єкт легше піддається впливу референтної групи – реально існуючої чи уявної групи, погляди, норми та цінності якої стають взірцем для особистості); цілі, які стоять перед людиною (якщо її група змагається з іншою групою, то конформність суб'єкта збільшується; якщо змагаються між собою члени групи – конформність зменшується, що спостерігається при захисті групової чи особистої думки); наявність та ефективність зв'язку, який підтверджує або спростовує правильність або неправильність конформістських вчинків людини (за наявністю неправильного вчинку людина може повернутися до своєї точки зору) [6].

Водночас необхідно зазначити, що чимало аспектів проблеми конфлікту недостатньо досліджено, починаючи від його сутності та понятійної схеми та закінчуючи особливостями в різних видах діяльності. Останнє чи не найбільшою мірою стосується проблеми конфліктів у процесі учбової діяльності. У більшості робіт (В.В.Андрієвська, А.К.Дусавицький, Г.С.Костюк, С.Д.Максименко, Г.А.Цукерман та ін.) дослідження переважно проводилися із молодшими школярами. Майже не досліджено психологічні особливості конфліктів студентів у процесі спільної учбової діяльності, їхні причини і види, вплив на процес і результати діяльності, а також основні психологічні фактори, що зумовлюють характер цього впливу. Дослідження цих проблем становлять не лише теоретичний, а й практичний інтерес, сприяючи попередженню та вирішенню конфліктів студентів у процесі спільної учбової діяльності [5].

Наше дослідження було спрямоване на встановлення зв'язку конформності особистості із особливостями вирішенням учбових конфліктів у малих групах різного рівня згуртованості. Ми припускали, що у високозгуртованих групах у ситуації учбового конфлікту конформність проявляється інтенсивніше. Перед собою ми поставили такі завдання: на основі аналізу вітчизняної та зарубіжної літератури розкрити психологічну сутність понять: суперечності, учбові конфлікти, згуртованість групи, конформність особистості; розкрити фактори виникнення конформізму в малих групах; спланувати процедуру дослідження конформності у вирішенні учбових конфліктів в малих групах; провести емпіричне дослідження та зробити інтерпретацію емпіричних даних.

Вибірку складала студенти трьох груп різного рівня згуртованості, які навчаються на другому курсі факультету психології та соціальної роботи. Загальна кількість досліджуваних – 57 осіб.

Наше ж дослідження проводилось в два етапи. На першому етапі було досліджено згуртованість груп студентів, які навчаються на другому курсі,

виділено коло референтних осіб у цих групах, вивчено стилі поведінки студентів у конфлікти та рівень їх конформності. При вивченні згуртованості, груп кожний досліджуваний обирав із запропонованого списку 5 найбільш важливих (з його точки зору) якостей особистості, необхідних для успішного виконання спільної учбової діяльності. В результаті обробки даних ми вираховували коефіцієнт С, який характеризує ступінь ціннісно-орієнтаційної єдності учбової групи. В результаті, проаналізувавши отримані дані, ми виділили серед досліджуваних груп три і розташували їх в порядку зменшення згуртованості : група 1 (С=0.4), група 2 (С=0.3), група 3 (С=0.2).

У процесі організації дослідження необхідним було виявлення референтних осіб у групах з різним рівнем згуртованості. Референтними ми називаємо особистостей, точка зору яких є важливою та авторитетною у ситуації учбового конфлікту. Спираючись на досвід А.В.Петровського, з цією метою було використано референтометрію [8], що передбачає вирізнення групи особистостей, чия думка для групи є важливою і авторитетною в ситуації учбового конфлікту.

На першому етапі дослідження було встановлено рівень конформності учасників груп з різним рівнем згуртованості. З цією метою було використано методика "Діагностика міжособистісних стосунків" Т.Лірі. Дана методика містить 8 шкал – владно-лідуючий, незалежно-домінуючий, прямолінійно-агресивний, недовірливий-скептичний, покійно-сором'язливий, залежний-покійний, співпрацюючий-конвенційний, відповідально-великодушний, але особливу увагу ми звертали на шкалу "залежний-покійний", яка власне і виокремлює конформний тип поведінки.

З метою встановлення переважаючих стратегій поведінки у ситуації учбового конфлікту в групах різного рівня згуртованості було використано методика "Дослідження міжособистісних стосунків" (К.Томас). Встановлено, що у високозгуртованій групі під час учбового конфлікту переважає стратегія вирішення конфліктів – уникнення (М=7,3). Уникнення, як стиль поведінки в конфліктах, характеризується як явною відсутністю, у затулюванню в конфліктну ситуацію, бажання співпрацювати з кимось і прикласти активні зусилля для здійснення власних інтересів, так і бажання піти назустріч опоненту прагнучи вийти з конфлікту.

У групах з середнім та низьким рівнем згуртованості переважає компроміс (М=7 та М=7,1). Це стиль поведінки, що передбачає як врахування інтересів опонента, так і задоволення своїх власних інтересів. Інколи компроміс є єдиним можливим і найкращим мирним способом розв'язати конфлікт. Кожна із сторін отримує щось, що влаштовує її, замість того, щоб продовжувати конфлікт і, можливо, втратити все. Якщо ж компроміс не є рівним для двох сторін і одна з них поступається більше ніж інша, то підвищується ризик відновлення конфлікту [2].

На другому етапі з метою дослідження зв'язку конформності особистості із вирішенням учбових конфліктів в малих групах різного рівня згуртованості було організовано експериментальне дослідження.

Експеримент є провідним методом наукового пізнання і спрямований на виявлення причинно-наслідкових залежностей. Він характеризується створенням оптимальних умов для вивчення певних явищ. Це активний спосіб пізнання реальності, який включає планомірне втручання дослідника в досліджувану ситуацію, керування нею.

Незалежною змінною в нашому експерименті виступав вплив референтних осіб на думку групи, а залежною – можливі прояви конформності особистостей під час даного конфлікту думок, показником чого була зміна думки учасників експерименту. Процедура проведення експерименту включала формулювання та обговорення дискусійного запитання під час учбових занять. Наприклад, з приводу більш важливої ролі у сім'ї хазяїна-господаря чи захисника; важливості використання проєктивних методик у професійній діяльності практичного психолога; доцільності застосування у вихованні дітей методу покарання. Згода чи незгода з двома полярними варіантами відповіді оцінювалася за допомогою шкали оцінювання (від 1 до 10 балів). Після озвучення дискусійного запитання, досліджуваним пропонувалося позначити на даній шкалі власну думку стосовно проблемного запитання. Після цього бланки з відповідями збиралися для аналізу "для виділення переважної думки групи". Після цього референтних осіб просили сісти за окрему парту, аргументуючи тим, що їх думка суттєво відрізняється від думки більшості членів групи. Насправді ж, референтним особам давалося завдання переконати інших членів групи в тому, що вони неправі, здійснюючи вербальний по відношенню до них тиск, чого не знали решта учасників групи. Після проведення дискусії, через деякий час ми попросили досліджуваних знову відмітити на шкалі власну думку, незалежно від того змінилась вона чи ні, на такому ж бланку.

На завершальному етапі експерименту (в кінці заняття) ми провели також повторне оцінювання студентів трьох груп за шкалою "залежний-покірний" методики Т.Лірі, з метою виявлення змін після проведення експерименту та провели усне опитування студентів, яке дозволило уточнити рівень згоди з думкою референтної групи і встановити переживання студентів під час дискусії.

Для співставлення показників конформності, виміряних до експерименту і після нього в одній і тій же вибірці досліджуваних, було використано Т-критерій Вілкоксона [7]. В результаті були виявлені достовірні відмінності між даними показниками у високозгуртованій, середньозгуртованій та низькозгуртованій досліджуваними групами. При обрахунках було встановлено також, що в групах 2,3 (середнього та низького рівня згуртованості) спостерігаються позитивні зрушення в бік збільшення конформності особистостей після проведення експерименту, на відміну від групи 1 (високого рівня згуртованості), в якій зміни не відбулися, що характеризує скоріше зовнішню конформність. Встановлено (Т-критерій Вілкоксона), що у групі 1 (порівнюються дані до і після експерименту) $T_{емп.} = 3$ при $T_{кр} = 3$ ($p \leq 0.05$) та $T_{кр} = 0$ ($p \leq 0.01$) Як вони говорили в бесіді :

"Поводилися себе, як завжди". У групі 2, виявлено, що $T_{\text{емп.}}=1$ при $T_{\text{кр.}} = 25$ ($p \leq 0.05$) та $T_{\text{кр.}} = 15$ ($p \leq 0.01$), що говорить про зміни в показниках зовнішньої конформності. Отже, зовнішня конформність у групі 2 збільшилась після проведення експерименту. У групі 3 : $T_{\text{емп.}}=3$ при $T_{\text{кр.}} = 35$ ($p \leq 0.05$) та $T_{\text{кр.}} = 23$ ($p \leq 0.01$), що говорить про те, що зовнішня конформність у групі 3 збільшилась після проведення експерименту.

Для встановлення достовірності відмінностей між досліджуваними групами до і після експерименту за шкалою зміни думки ми використали критерій Фішера [7]. Оскільки даний критерій дозволяє порівнювати тільки дві вибірки, то ми спочатку порівнюємо високозгуртовану групу із низькозгуртованою (група 1 і група 3), високозгуртовану з групою середнього рівня згуртованості (група 1 і група 2), а потім середньозгуртовану із низькозгуртованою (група 2 і група 3).

При порівнянні груп 1, 2 та груп 2, 3 виявилось, що $F_{\text{емп.}}$ знаходиться в зоні невизначеності – виявлений коефіцієнт згуртованості груп відрізняється незначною мірою, але отримані результати дають змогу говорити, що відсоток досліджуваних, які змінили думку після експерименту, у групі 1 більший, ніж в групі 3. Порівнявши дані до і після експерименту за шкалою "зміни думки" групи 1 і групи 3 виявила, що $F_{\text{емп.}}=2,6$ при $F_{\text{кр.}}= 1,64$ ($p \leq 0.05$) та $F_{\text{кр.}} = 2,31$ ($p \leq 0.01$).

Проаналізувавши відповіді під час бесіди трьох досліджуваних груп другого курсу з різним рівнем згуртованості, ми виявили, що спокійніше під час дискусії себе почували досліджувані групи 2. Більшою мірою проявляли байдужість студенти групи 3, а в групі 2, в порівнянні з іншими досліджуваними групами, найбільше людей не бажало висловлюватися. Упевненість у власній думці найбільшою мірою почували студенти групи 3, а великий відсоток напруження та схвильованість був притаманний групам 2,3, що не характерно для групи 1.

Отже суттєвої різниці при порівнянні даних шкали "залежний-покірний" методики Т.Лірі до і після експерименту не виявилось. Але, порівнявши результати за шкалою зміни думки відносно дискусійного запитання з іншими двома групами (середньозгуртованою і низькозгуртованою), виявилось, що у групі 1 змінило свою думку 85,7% досліджуваних, у групі 2 – 50%, а у групі 3 – 31,3% . Отже, відсоток досліджуваних, які змінили свою думку після експерименту у групі 1(високозгуртована група) більший, ніж у групах 2, 3. З огляду на все вище сказане, можна стверджувати, що у високозгуртованій групі (група1) у ситуації учбового конфлікту конформність проявляється інтенсивніше, але у вигляді внутрішньої конформності – внутрішнього підпорядкування індивіда групі, при якому він сприймає думку групи як власну і підтримує її не тільки в конкретній ситуації, а й поза її межами, що підтверджує гіпотезу дипломного дослідження.

Література

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Андреева Г.М. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 375 с.
2. Анцупов А.Я. Конфликтология / А.Я.Анцупов, А.И. Шипилов. – М.: ЮНИТИ, 1999.
3. Васильева И.А. Понятие "конформность": история изучения, концепция спектра реакций / И.А. Васильева // Психология в вузе. – 2005. – №1. – С.63–75.
4. Васильева И.А. Внутригрупповая конформность: личностные и ситуационные факторы: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психологических наук: спец. 19.00.05 "Социальная психология" / И.А. Васильева. – СПб, 2005. –23 с.
5. Коваль І.А. Психологічні особливості конфліктів у процесі спільної учбової діяльності студентів: Автореферат дис. на здоб. наук. ступ. канд.псих. наук. – К., 2003. –18 с.
6. Сопиков А.П. Проблемные измерения конформных реакций в малых группах / А.П. Сопиков. – Канд. дис. – Л., 1969.
7. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии / Е.В.Сидоренко. – М.: Речь, 2005.
8. Петровский А.В. Социальная психология коллектива / А.В. Петровський, В.В. Шпалинский. – М.: Просвещение, 1978.

УДК 159.9 – 057.87

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ СТУДЕНТІВ

Вергун І. А., студентка факультету психології та соціальної роботи, групи П–41 Ніжинського державного університету ім. М.В.Гоголя
Науковий керівник: канд. мед. наук, доцент **Никоненко Юлія Петрівна**

Анотація: У даній роботі представлений теоретичний аналіз морального розвитку особистості, зокрема Ж. Піаже, Л. Кольберга, К. Гілліган та іншими. Розглядається проблема морального розвитку особистості на сучасному етапі та визначаються основні психологічні чинники, які впливають на рівень морального розвитку сучасних студентів, виділених у ході проведеного нами дослідження.

Ключові слова: мораль, моральність, моральний розвиток, формування морального розвитку рівні морального розвитку, моральне виховання, моральна свідомість, особливості розвитку студентів.

З давніх давен і в усі часи існування суспільства високо цінувалися моральні якості людини. Моральні ідеали, принципи і норми виникли з представлень людей про справедливість, гуманність, добро, суспільне благо і т.п. Поведінка людей, яка відповідала цим уявленням, оголошувалася моральною, протилежна – аморальною.

Сама ж моральність або аморальність залежить від всієї попередньої історії і досвіду людини, від її моральних ідеалів, які були закладені в дитинстві. Так, як різні компоненти наших уявлень про себе, вони звичайно так або інакше групуються по осі "хороший – поганий", за якою стоїть моральна альтернатива добра і зла. Складні соціально – економічні умови перебудови суспільної свідомості впливають на формування моральної орієнтації в розвитку особистості.

Дослідженнями моральності розглядають такі науки, як етика, філософія, психологія. У філософській та психологічній літературі виділено з головні рівні розвитку моральної свідомості індивіда:

- до моральний рівень (коли дитина керується лише своїми егоїстичними спонуканнями);
- рівень автономної моралі (моральна свідомість збігається з культурологічною типологією страху, сорому та совісті);
- конвенційна мораль (потреба у схваленні з боку значимих оточуючих і сором перед осудженням дій та вчинків).

Також Л.Кольберг, К.Гілліган, Ж.Піаже, З.Фрейд, Е.Фромм, К.Г.Юнг, Л.С.Виготський, Л.Божович, Р.Павелкін, Б.Братусь, О.Титаренко, Л.Сорокін та інші розглядали проблеми розвитку морального вибору особистості [4].

Л.Кольберг виділив 3 стадії оволодіння людиною моральними нормами:

1. Через страх і покарання;
2. Через наслідування інших;
3. Під впливом внутрішніх етичних принципів [9].

Моральність можна сприймати як закономірний процес розвитку суспільства, але не потрібно виключати суб'єктивний вплив кожного з нас на формування тих норм та шаблонів взаємовідносин з кожним індивідом, на які ми опираємося.

Розвиток суспільства, історичні перетворення, звичаї, традиції та культура кожного народу, економічні умови, науково – технічний прогрес, політичні ситуації, сімейний вплив, норми та цінності кожної сім'ї, умови виховання, вплив оточуючого середовища, ЗМІ – це і є чинниками, які впливають на моральний розвиток кожної особистості.

Актуальною проблемою нашого дослідження є те, що суспільство на сучасному етапі потребує високого рівня морального виховання – як основної якості особистості, що визначається в повсякденній поведінці, відносинах, толерантності, доброзичливому ставленні один до одного. Сьогоднішні умови, коли життя нав'язує людям стереотипи асоціальної поведінки, людині важко визначити свою особистісну позицію, зробити

правильний вибір. Справжня активна особистість вміє вільно, тобто усвідомлено обирати лінію своєї поведінки. Тому в якості своєї задачі навчання і виховання потрібно розглядати виховання такої особистості, яка здатна до самовизначення в сучасному світі. Це значить, що в студентів потрібно виховувати такі якості, як високий рівень самосвідомості, відчуття власної гідності, самоповаги, самостійності, незалежності судження, здатність до орієнтування в світі духовних цінностей і в ситуаціях оточуючого життя, вміння приймати рішення і нести відповідальність за свої вчинки і здійснювати вибір змісту своєї життєдіяльності, лінії поведінки, способів свого розвитку [3].

Тому відчувається потреба у підготовці широко освічених, високо моральних людей, що володіють не тільки знаннями, але і такими ж рисами особистості. На нашу думку, саме такими якостями повинен володіти кожен студент факультету психології та соціальної роботи. Тому одним із завдань нашого дослідження є порівняти рівень морального розвитку як студентів першого курсу, так і студентів – випускників факультету психології.

Термін "мораль" походить з латинського слова "mos" (множина "mores"), що позначає "вдача", найчастіше всього використовується в мові і літературі як синонім етики. Мораль (моральність) – сукупність норм і правил, що регулюють відносини людей в суспільстві на основі суспільної думки, що стимулює або гальмує їх поведінку і діяльність. У вузькому значенні моральність – це внутрішня установка індивіда діяти відповідно своїй совісті і вільній волі [6].

Мораль – частина психічної структури особистості (моральні устої – відповідник моралі на суспільному рівні), яка забезпечує ціннісну оцінку явищ у неусвідомлюваній для індивіда спосіб. Мораль формується на основі "психологічних рефлексів", що виробляються внаслідок тривалої дії страху соціального осуду, та неусвідомлюваних механізмів психологічного захисту.

Моральність людини є результатом засвоєння і внутрішнього прийняття нею норм і моралі, які набувають регулюючої сили, зумовлюють її поведінку, ставлення до світу і до себе. Виявляється у вільному свідомому виборі способу дії і здатності до моральної поведінки. У з психологічної точки зору, формування моральної поведінки відбувається у такій послідовності: життєва ситуація – морально – чуттєве переживання – моральне осмислення ситуації і мотивів поведінки – моральний вибір вчинку – вольовий стимул – моральний вчинок – моральна спрямованість поведінки – моральна якість.

Моральна свідомість – це духовний бік моралі: норми і принципи поведінки, цільові настанови, емоції, почуття, переживання, переконання, вольові акти й інші ідеальні фактори. Вона є відображенням життєво – практичного та історичного досвіду людей у формі індивідуальних і колективних уявлень, виконує функції механізму соціальної спадкоємності,

регулювання та організації життєдіяльності, забезпечує оцінку результатів поведінки особистості.

На протязі всієї історії існування суспільства, люди мріяли про достойне і щасливе життя, що заснована на ідеалах добра і справедливості, чесності і відданості, людяності і дружньої взаємодопомоги. Формування морально активної особистості – головна задача навчання і виховання.

Суспільство в даний період переживає глибоку моральну кризу: людина відходить від усвідомлення духовних основ життя, втрачає основи свого власного буття. Сучасна людина все більше орієнтується на матеріальний успіх, зовнішні досягнення. Реалії суспільства – ринкові відносини, орієнтація на інструментальні цінності, порушення національної самосвідомості, основ буття народу [5].

Отже, мораль є не тільки формою суспільної свідомості, а й формою індивідуальної моральної свідомості, тому що студенту властиві свої особливості духовного складу, самотутні уявлення, почуття, переживання. Засвоєні й прийняті особистістю студента моральні норми, принципи, категорії, ідеали виражають певне ставлення о інших людей, до себе, до навчання.

Проблема морального розвитку особистості розглядається як у зарубіжній, так і у вітчизняній психології. І саме з гуманістичної позиції свідомості основою особистості є її моральний розвиток, який виявляється у сповідуванні нею системі поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють її поведінку. Розвиток моральності тісно пов'язаний з когнітивним розвитком. І справді, що для того, щоб дитина могла виносити якісь судження, вона повинна досягти певного рівня в когнітивному плані. Одним із перших, хто почав досліджувати моральний розвиток, був Ж.Піаже. На його думку, моральний розвиток відбувається не так, як розумовий, і залежить від досвіду спілкування дитини з навколишніми людьми і предметами. У цьому спілкуванні моральні міркування і розумовий розвиток виявляються взаємозалежними. Піаже з'ясував цікавий факт: у дітей, як і у дорослих, те, про що вони говорять, часто суперечить тому, що вони роблять, тобто між словом і ділом велика дистанція.

Піаже виділив дві стадії розвитку моральної відповідальності:

– "об'єктивної відповідальності" – коли поступки оцінюються по їх дослідженнях, але не по намірам і мотивах людини;

– "суб'єктивна відповідальність" – коли поступки оцінюються на основі мотивів і намірів, не залежно від зовнішніх обставин [5].

Послідовником роботи Піаже став американський психолог Лоуренс Кольберг, що розробив теорію морального розвитку дитини, яка показує взаємозв'язок морального обґрунтування і розумового розвитку. Він виокремлював три рівні, які охоплюють шість стадій морального розвитку:

РІВЕНЬ 1. ПЕРЕДМОРАЛЬНИЙ. На цьому рівні вчинки визначаються зовнішніми обставинами і точку погляду інших людей до розрахунку не беруть.

– Стадія 1. Орієнтація на покарання – на цій стадії судження виноситься в залежності від тієї винагороди чи покарання, що може зумовити цей учинок. Дотримування встановлених правил поведінки тільки для того, щоб уникнути покарання.

– Стадія 2. Орієнтація на заохочення – судження про вчинок виноситься відповідно до тієї користі, що з нього можна витягти; конформна, погоджена з нормами поведінки, спрямована на те, щоб у результаті отримати заохочення; чекання дитиною того, що у відповідь на її позитивні вчинки до неї ставилися б так само добре, як і вона вчинила.

РІВЕНЬ 2. КОНВЕРЦІОНАЛЬНИЙ. Людина, що перебуває на цьому рівні розвитку, дотримується умовної ролі, орієнтуючись при цьому на принципи інших людей.

– Стадія 3. Орієнтація на зразок "гарного хлопчика/дівчинки" Судження ґрунтуються на тому, чи отримає вчинок схвалення тих чи інших людей, чи ні. Поведінка, погоджена з встановленими нормами і правилами, розрахована на те, щоб уникнути несхвалення з боку інших людей, які задають відповідні зразки.

– Стадія 4. Орієнтація на авторитет. Судження виноситься відповідно до встановленого порядку, повага до влади і запропонованих нею законів. Захист правил і соціальних норм, встановлених авторитетними організаціями або особами, щоб уникнути осуду з їх боку і виникнення почуття провини за невиконання своїх обов'язків перед ними.

РІВЕНЬ 3. ПОСТКОНВЕРЦІОНАЛЬНИЙ. Саме на цьому рівні людина судить про поведінку, виходячи зі своїх власних критеріїв, що припускають і високий рівень розумової діяльності.

– Стадія 5. Орієнтація на суспільний договір.

– Стадія 6. Орієнтація на загальнолюдські принципи і моральні норми. Виправдання вчинку ґрунтується на повазі до демократично прийнятого рішення, на повазі прав людини. Моральні дії керуються засадами суспільного благополуччя, що засновані на самоповазі і повазі інших людей. Учинок кваліфікується як правильний, якщо він продиктований совістю, – незалежно від його законності або думки інших людей. Моральні дії, керовані самостійно обраними людиною загальнолюдськими етичними принципами, наприклад, нормами рівності, достоїнства, справедливості. Діти керуються відповідними нормами і принципами для того, щоб уникнути самовідчуження, втрати людського достоїнства, докорів сумління.

К.Гілліган, одна із співробітниць Кольберга, заперечувала його в тому, що розробив систему "чоловічих" моральних цінностей, що засновані на самоутвердженні і справедливості, він залишає без уваги "жіночу" моральність, яка орієнтована більше на турботу про іншу людину, і відноситься до третьої стадії морального розвитку.

За К.Гілліган розвиток жіночої моральності проходить три рівні, між якими є перехідні стадії:

1 СТАДІЯ – САМОДОСТАТНІСТЬ. На цьому рівні жінку цікавлять тільки ті, хто в стані задовольнити її потреби і забезпечити її існування.

– на першій перехідній стадії егоїзм починає змінюватись тенденцією до самодостатності. Жінка все ще зосереджена на власному благополуччі, але у випадку прийняття рішення все більше враховує також інтереси інших людей, які об'єднують з нею зв'язки.

2 СТАДІЯ – САМОПРЖЕРТВУВАННЯ. Соціальні норми заставляють її переходити до задоволення власних бажань лише після задоволення потреб інших. Це роль "хорошої матері", коли жінка повинна вести себе згідно з очікуваннями інших людей і відчувати відповідальність за їхні вчинки, постійно ставить її у необхідність вибору.

– на другій перехідній стадії жінка піднімається від рівня самопожертви на рівень самоповаги, починає все більше приймати на свій рахунок власні потреби. Вона прагне поєднати задоволення своїх особистих потреб з потребами інших людей, але все ж таки, відповідальність вона продовжує відчувати відповідальність за них.

3 СТАДІЯ – САМОПОВАГА. На цьому рівні жінка розуміє, що тільки вона сама здатна зробити вибір, що стосується її власного життя, якщо цей вибір не спричиняє шкоди людям, які пов'язані з нею сімейними або соціальними вузлами і взагалі приналежністю до людського роду [7].

Таким чином, в рамках даних теорій, виділяється два принципи – цінності, які розглядають теорії морального розвитку. З позиції Л. Кольберга виділяється принцип справедливості, а за О. Гілліган – принцип турботи.

Дослідження та інтерпретація отриманих результатів: Для свого дослідження ми використовували:

1. Методику оцінки рівня моральної свідомості (Дилеми Кольберга);
2. Метод дослідження моральної сфери особистості (Є.К.Веселова) (Методика "Друг – порадник – 1" (ДС – 1);
3. Методика багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттела;
4. Методика А.А. Меграбяна (діагностика емпатії, адаптована Є.Ф.Зеєром і О.Н. Шахматовой);
5. Методика "Ціннісні орієнтації" М.Рочіка.

Метою використання Дилем Кольберга та дослідження моральної сфери особистості, було визначення рівня морального розвитку та індекс морального вибору студентів. Щодо інших методик, то вони використовувались з метою виділення психологічних чинників, які можуть впливати на рівень морального розвитку сучасних студентів.

Наша вибірка становила 50 студентів, з них 25 студентів I курсу, і 25 студентів IV курсу факультету психології та соціальної роботи. В ході дослідження та інтерпретації, ми визначили, що на рівень морального розвитку сучасних студентів впливає: сімейне виховання; вікові особливості; ціннісні орієнтації особистості; нормативність поведінки; сміливість; рівень

емпатії; чуттєвість; дипломатичність; високий самоконтроль своїх переживань, емоцій, почуттів; адекватність самооцінки. Чим вищі показники по даним критеріям, тим вищий рівень морального розвитку студентів.

Як показало наше дослідження, більшість студентів знаходиться на конвенціональній стадії морального розвитку особистості. За індексом моральності, спостерігається домінування середнього рівня морального вибору, що характеризується підвищенням ролі моральних норм в регуляції поведінки, наявність низького рівня агресивності до соціального оточення, низькому рівню в домінуванні над іншими. Також у ході дослідження було нами встановлено, що у студентів першого курсу індекс моральності знаходиться на середньому рівні морального вибору і на нижче середньому рівні, на відміну від студентів четвертого курсу, і можна висунути таке припущення, що студенти – випускники є більш високоморальними ніж студенти – першокурсники, тобто на моральний розвиток впливає і соціальне середовище, у якому перебуває та навчається особистість.

Висновок: отже, ми визначили поняття моральності, морального розвитку та його проблеми формування на сучасному етапі. Визначили, що мораль є не тільки формою суспільної свідомості, а й формою індивідуальної моральної свідомості, тому що студенту властиві свої особливості духовного складу, самотні уявлення, почуття, переживання. На даному етапі, наше суспільство моральний розвиток розглядає як головну риск кожної особистості, яка включає в себе толерантність, доброзичливе ставлення один до одного, високий рівень самосвідомості, відчуття власної гідності, самоповаги, самостійності, незалежності судження, здатність до орієнтування в світі духовних цінностей і в ситуаціях оточуючого життя, вміння приймати рішення і нести відповідальність за свої вчинки і здійснювати вибір змісту своєї життєдіяльності, лінії поведінки, способів свого розвитку.

Тому в освітньому процесі як в дошкільних, так і в середніх, а особливо в вищих навчальних закладах потрібно виховувати такі якості, як високий рівень самосвідомості, відчуття власної гідності, самоповаги, самостійності, незалежності судження, здатність до орієнтування в світі духовних цінностей і в ситуаціях оточуючого життя, вміння приймати рішення і нести відповідальність за свої вчинки і здійснювати вибір змісту своєї життєдіяльності, лінії поведінки, способів свого розвитку.

Умови, в яких відбувається моральне становлення сучасного підростаючого покоління в нашій країні, які характеризуються втратою традиційної системи цінностей, призводять до розвитку цинізму, агресивного відношення до оточуючих, формуванню презирства до слабких і заздрості до сильних, сильно вираженого честолюбства, орієнтації на зовнішній успіх, екзистенційного вакууму і ряду інших моральних паталогій.

Чинниками, які виливають на формування та становлення протягом всього життєвого шляху кожного з нас, ми виділили такі соціальні чинники, як: розвиток суспільства, історичні перетворення, звичаї, традиції та культура

кожного народу, економічні умови, науково – технічний прогрес, політичні ситуації, сімейний вплив, норми та цінності кожної сім'ї, умови виховання, вплив оточуючого середовища, ЗМІ.

Також у ході дослідження, проведення діагностичних процедур, обробки та інтерпретації результатів, ми визначили основні психологічні чинники, які на нашу думку впливають на рівень морального розвитку студентів на сучасному етапі: : сімейне виховання; вікові особливості; ціннісні орієнтації особистості; нормативність поведінки; сміливість; рівень емпатії; чуттєвість; дипломатичність; високий самоконтроль своїх переживань, емоцій, почуттів; адекватність самооцінки. Чим вищі показники по даним критеріям, тим вищий рівень морального розвитку студентів.

В результаті дослідження, ми дійшли висновку, що студенти IV курсу більш високоморальні, ніж студенти першокурсники, через вплив не тільки психологічних та соціальних чинників, а і через вплив соціального середовища, в якому перебуває особистість.

Література

1. Аверин В. А. Психология личности : [учебн. пособ.] / В. Аверин. – СПб.: Академия. – 1999.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания : [учебн. пособ.] / Б.Ананьев, – СПб.: Питер, 2001.
3. Проблемы формирования личности / [избранные психологические труды]; под ред. Д. И. Фельдштейна, – М.: Смысл, 1998.
4. Варій М. Й. Загальна психологія [навчальний посібник] / М. Варій. – [2-ге видан.] випр. і доп. – К.: "Центр учбової літератури", 2007.
5. 5. Выготский, Л. С. Психология развития человека [Текст] / Л.С.Выготский. – М. : Смысл ; Эксмо, 2005.
6. Даль В. И. Тольковый словарь живаго великоруського языка. Т.1. В.Даль. – М. – 1979.
7. Годфруа Ж., Что такое психология, том II, // Ж. Годфруа : М., "Мир", 2005. – С. 27–28.
8. Райко В. В. Формування моральних потреб студентів вищих навчальних закладів у процесі їх морального виховання / В. Райко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2010. – №1.
9. Росенко, М. Н. Основы этических знаний / М. Н. Росенко. – СПб. : Издательство "Лань", 1998.

УДК 159.923-057.87

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОТИВІВ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ ПСИХОЛОГА

Виницька Т.Г., студентка 5 курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: **Кричковська Т.Д.**

Дана стаття розкриває особливості мотивів вибору професії на етапі навчання у ВНЗ. Висвітлені питання опанування студентами професії в контексті професійної самосвідомості, усвідомлення та прийняття образу Я-професійне. Показані результати дослідження мотиваційної сфери студентів психологічного факультету та особливості їх професійної ідентифікації у період навчання.

Ключові слова: *мотив, мотивація, професійна ідентичність.*

У реалізації завдань психологічної служби провідна роль належить практичному психологу. У психологічній літературі надзвичайно часто звучить думка, що далеко не кожен фахівець, який має диплом, що засвідчує наявність у нього вищої психологічної освіти, здатний працювати практичним психологом. Це зумовлено насамперед тим, що сьогодні у нашій країні не існує гострої проблеми підготовки психолога через відсутність психологічних факультетів чи відділень психології при вищих навчальних закладах, як це було ще два десятиріччя тому. Нині фахівця-психолога готують не лише вищі навчальні заклади гуманітарного спрямування, а й технічного. Водночас практика свідчить, що масовість підготовки психологів аж ніяк не є свідченням наявності достатньої кількості фахівців високої кваліфікації із психологічною освітою, які спроможні працювати як психолог-практик у закладах освіти, охорони здоров'я, у психологічних консультаціях, у виробничій сфері тощо.

У зв'язку з цим виникають суперечності між існуючим станом мотивації навчальної діяльності у студентів вузу і сучасними вимогами до їх навчальної активності; між потребами практики у науково-обґрунтованих рекомендаціях по управлінню мотиваційною сферою студентів і відсутністю достатніх для цього науково-психологічних знань. Тому мотивація та її складові в Я-образі студента, сформована у час навчання, стає стержнем особистості майбутнього фахівця.

Методичною та теоретичною основою у сфері вивчення мотивів вибору професії є вітчизняні концептуальні положення розвитку та формування особистості (К.К.Альбуханова–Славська, Б.Г.Ананьєв, А.Г.Асмолов), Л.І.Божович, Г.С.Костюк, Л.С.Виготський), діяльнісний, особистісний та організаційний підходи, з позиції яких розвиток системи мотивів професійної самореалізації розглядається у взаємозв'язку з діяльністю особистості, і, зокрема, з професійною підготовкою (О.М.Леонтьєв, О.Б.Орлов, С.Д.Максименко, Т.М.Титаренко, А.О.Вербицький), загальнотеоретичні підходи професійного становлення (Г.С.Абрамова, Г.О.Балл, О.Ф.Бондаренко, І.В.Дубровіна, С.Д.Максименко, М.М.Обозов, В.Г.Панок, Л.А.Петровська, Н.В.Чепелева, С.І.Яковенко).

У сучасній психолого-педагогічній науці існує щонайменше три взаємопов'язаних трактування поняття мотивації: 1) як сукупності мотивів та стимулів діяльності людини; 2) як складного процесу формування мотивів діяльності; 3) як властивості, якості особистості.

Центральним у більшості теорій мотивації є поняття мотиву, який розглядають як матеріальний або ідеальний, чуттєво сприйнятий або реалізований в задумі предмет потреби, як системне утворення особистості, спосіб організації активності людини. Зокрема Л.І. Божович зазначає, що сутністю мотивації є сукупність мотивів, яка визначає дану діяльність [2].

С.Л.Рубінштейн під мотивацією розумів "ієрархічну організацію всієї системи спонук" [7]. Б.Г.Асєєв вважає, що поняття "мотивація" синтезує у собі всі види спонукань: мотиви, потреби, інтереси, прагнення, цілі, захоплення, мотиваційні установки тощо [4].

Сукупність мотивів поведінки і діяльності розглядається як мотиваційна сфера особистості, що визначає цілеспрямованість, самоствердження, прагнення задоволення потреби, вибір альтернатив.

У навчальній діяльності мотиваційна сфера орієнтована на опанування професії, яке проходить етапи вибору, підготовки, професійної діяльності особистості. Б.В.Зейгарник, І.В.Імедадзе говорять про полімотивацію, розкриваючи її як одночасна наявність при діяльності декількох мотивів при віддаленій цілі, у склад яких можуть входити по декілька потреб. Прикладом є навчальна діяльність, здобуття освіти. Ці мотиви вбудовані в загальний мотив, являючись у той же час відносно самостійними утвореннями, сприяючи досягненню цілі [4].

Студентський вік розглядається Б.Г.Ананьєвим як особлива онтогенетична стадія соціалізації індивіда. Виховання спеціаліста, суспільного діяча і громадянина, опанування та консолідація багатьох соціальних функцій, формування професійної майстерності – все це, на його думку, становить особливий і найважливіший для суспільного розвитку та становлення особистості період життя, який позначається як студентський вік [1].

У студентському віці гострою та вагомою у мотиві навчання є проблема ідентичності, яка пов'язана з системою "Я". Ідентичність – це стійкий образ "Я", збереження та підтримка своєї особистісної цілісності, тотожності, нерозривності історії свого життя і власного "Я". Сутність кризи ідентичності полягає у тому, що відбувається зіткнення цінностей, які інтеріоризовані у ранній юності, з тими, які формуються під час навчання у вищій школі через ідентифікацію себе з професійною моделлю.

Професійну ідентичність ми розглядаємо як провідну характеристику професійного розвитку людини, яка засвідчує ступінь прийняття обраної професії, реалістичного образу Я у подальшій самореалізації особистості. Вона передбачає спеціальну цілеспрямовану, організовану суспільством підготовку та виконується за певну винагороду [9].

Ефективна самостійна навчальна діяльність студентів можлива тільки завдяки її чіткій організації, що передбачає врахування зовнішніх та внутрішніх факторів та забезпечення відповідних дидактичних та організаційно-педагогічних умов [6]. Такими умовами ми вважаємо класифікацію Є.А. Клімова, який виділив наступні чинники вибору та опанування професії: позиція старших, родини; позиція однолітків; позиція шкільного педагогічного колективу (учителі, класні керівники і т.д.); особисті професійні і життєві плани; здібності та їхні прояви; домагання на суспільне визнання; інформованість про ті або інші професійні діяльності; схильності.

Становлення майбутнього фахівця як висококваліфікованого професіонала, можливо лише при сформованому мотиваційно-ціннісному ставленні в його професійному становленні. Мотивація, яка спонукує працювати у тій або іншій сфері, найбільше пов'язана зі сформованою у людини ієрархічною структурою потреб, різною у різних людей та опосередкованою суб'єктивними, об'єктивними і соціальними чинниками [5].

Провідними серед мотивів вибору професії психолога визначають спрямованість майбутніх психологів у наданні психологічної допомоги людям, потреба у пізнанні себе та інших, потреба у набутті професійних навичок і вмінь, самооцінка своїх особистісних якостей, необхідних для здійснення успішної професійної діяльності. При цьому розвивається та змінюється Я-концепція особистості студента, забезпечуючи внутрішню узгодженість особистості та відносну стійкість її поведінки [3].

Професійний розвиток, що відбувається в онтогенезі людини – це процес соціалізації, спрямований на присвоєння ним різних аспектів світу праці, зокрема професійних ролей, професійної мотивації, професійних знань і навичок. Професійна самосвідомість є запорукою самореалізації свого я та включає наступні елементи: 1) усвідомлення своєї приналежності до певної професійної спільноти; 2) знання, думку про міру власної відповідності професійним еталонам; 3) знання, думку про міру її визнання у професійній групі; 4) знання про свої сильні і слабкі сторони, про шляхи вдосконалення, про вірогідні зони успіхів та невдач; 5) уявлення про себе і свою роботу у майбутньому; 6) співвіднесеність професійної діяльності і образу Я [1].

Основною рушійною силою професійного розвитку є прагнення особистості до інтеграції у соціальний контекст на основі ідентифікації зі соціальними групами, інститутами та образом Я.

Метою нашого дослідження було визначення основних мотивів вибору професії психолога студентами вузу в контексті образу Я-психолог.

Дослідження проводилося на базі НДУ імені Миколи Гоголя, у дослідженні взяли участь студенти 1, 3, 5 курси спеціальностей П (практична психологія) та ДП (дошкільна освіта; практична психологія). Вибірку склали всього – 79 чоловік. Для діагностики були використані: методика діагностики спрямованості особистості практичного психолога Т.Н.Данилової; методика "Мотивація професійної діяльності" К.Замфір;

методика І.Ільїна "Вивчення мотивації у вузі"; Тест М.Куна "Хто Я" , авторська анкета О.Гаженко.

Отримані дані свідчать про те, що переважаючим напрямом мотивації у групах є внутрішня мотивація (ВМ): П – 11 58,1%, П-31 – 66%, П-51 – 80%, ДП-11 – 83,6%, ДП-31 – 45%, ДП-51 – 62,5%, що може свідчити про значущість професії психолога самої по собі, прагнення опанувати професію, самореалізуватися у даній сфері. При цьому очевидним є збільшення цього показника від курсу до курсу. Разом з тим, показник ЗПМ також (зовнішня позитивна мотивація) є досить високим та змінюється з навчальним курсом на вищу позицію у групах ДП: ДП-11 – 30%, ДП-31 – 45%, ДП-51 – 50%, що передбачає активний позитивний вплив з боку батьків, викладачів, та ін., підтримку та схвалення у вибраній професії.

Інший ракурс дослідження спрямованості мотивів констатує той факт, що студенти орієнтовані в основному на здобуття у першу чергу знань: П-31 – 46,6%, П-51 – 50%, ДП-11 – 38%, ДП-31 – 35%, та отримання диплома: ДП-11 – 66,4%, ДП- 51 – 50%. Виходячи з концепції А.Вербицького про знаково-контекстний підхід у навчанні, ми акцентуємо увагу на тому, що знання є необхідним компонентом в опануванні та реалізації у професії. Спрямованість на "знання" відображає реальну ситуацію, у якій знаходяться студенти, головним завданням яких на даний момент є здобуття теоретико-практичних знань у даній сфері психології.

Свідченням цього є і результати тесту, за яким виявилось, що досліджувані самоідентифікують себе переважно з образом "Я-студент". Найвищі показники на П-11 – 83% та ДП-11 – 83,6%. Образ "Я –психолог" переважає у групах, П-51 – 50%, ДП-31 – 20%.

При цьому, студенти називали свої суб'єктивні характеристики як такі, що за даними психолого-педагогічної літератури є необхідними та визначальними у професії психолога: комунікабельність, емпатійність, доброта, організованість, гнучкість(100%). Це дає змогу припустити про становлення на даному на етапі навчання цілісного образу Я-психолог, переважали суб'єктивні показники "який я?" – 100%, ніж об'єктивні "хто я? – 90% .

Досліджуючи ціннісну сферу майбутніх психологів ми виявили, що місце самореалізації у професійній діяльності займає в основному середні (4-8) –П-11 58,1%, ДП-31 55%, ДП-51 62,5% та низькі позиції (9-14): П-31 66%, П-51 40%, ДП-11 45,6%. При цьому у групах П зміна іде з вищих позицій до нижчих, а в групах ДП навпаки. Пояснюємо це тим, що на етапі навчання образ "Я-майбутній психолог" та місце роботи є нечітким, студенти знаходяться у пошуку себе, планують майбутнє .

Тому додаткове проведення анкети дало змогу проаналізувати стан готовності та бажання працювати психологом. Порівняння отриманих результатів дає можливість констатувати, що більшість досліджуваних (78%) виявили бажання працювати у майбутньому практичним психологом. Головними умовами вони вважають гідну оплату(78%), вільний вибір

методів роботи (33%), при цьому групи ДП обирають і наявність бібліотеки та окремого кабінету роботи. Майбутні психологи віддають перевагу проведенням індивідуальних консультацій (43%) та тренінгів (45,5%), при цьому переважаючим є гуманістичний підхід у роботі (32%). Контингент людей, з якими виявили бажання працювати студенти – дошкільники (8,1%), дорослі (41,6%), підлітки (24,7%). Групи ДП орієнтовані в основному на молодших школярів (38%), дошкільників 87,5%. Студенти планують займатися питаннями спілкування та взаємодії 37,7%, подружніх та родинних відносин – 30%, сексуальними проблемами – 22%, проблемами особистісного розвитку – 24,7%. Образ клієнта у досліджуваних розглядається як образ нещасної людини – 48,1%, самодостатньої особистості, яка може подолати проблему – 35,1%. Основними завданнями майбутні психологи вважають вислухати, заспокоїти, підтримати – 56%. У свою чергу психологічні проблеми психологи розглядають як витіснені зі свідомості події, бажання – 32,5%, проблеми породжені нестачею віри у себе, спонтанності – 30%, небажання відповідальності за своє життя – 23,4%. Досліджувані виявили бажання працювати у консультаційних центрах – 46,8%, політиці, бізнесі – 27%, закладах освіти – 17%. Проблемою є нестача практичних навичок (59%) та невміння раціонально розподілити свій час (18,2%).

На завершення варто зазначити, що переважна більшість наших респондентів важливим принципом вважають висловлювання "життя – це боротьба за місцем під сонцем" – 26% та " у житті треба встигнути зробити щось корисне" – 43%.

Таким чином, ми погоджуємося із Л.Б.Шнейдером про те, що зміст оновленої системи навчання у вузі мало враховує проблеми студентів, пов'язаних із усвідомленням свого професійного покликання, у самопізнанні, рефлексії, вияву соціальної цінності, сенсу професійного аспекту життя. Основний акцент робиться на знаннях, свідченням чого є одержані результати, в силу яких робимо висновок, що в навчальному процесі вузу увага приділяється інтелектуальній складовій особистості і практично не враховується емоційно-вольова сфера, реальні можливості кожного студента бути психологом [10].

Проведене нами дослідження не вичерпує зазначену проблему. Подальшою, на нашу думку, є робота по виявленню типології професійної готовності працювати за спеціальністю, взаємозв'язків необхідних умінь та навичок у майбутній роботі та властивостей особистості майбутнього психолога. Сучасна освіта має стати каталізатором самостійного переходу свідомості студента від споглядання самого на себе як студента до стратегії перетворення себе на суб'єкта реалізації свого внутрішнього потенціалу, бажання, образу Я у професійній діяльності.

Література

1. Актуальні проблеми психології: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості / за ред. СД. Максименка, М.В.Папучі. – К. –2011. –Том 11. – вип.4. – Ч.1. – 440 с.
2. Божович Л. проблемы формирования личности. – М.: Педагогика, 1995. – 264 с.
3. Гаженко О.П. Система цінностей і життєвий стиль студентської молоді / О. П. Гаженко // Практична психологія та соціальна робота. – 2008. –№12. – С.54–56.
4. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – Спб.: питер. 2006. – 512 с.
5. Кучмиева С.И. Мотивационные факторы профессиональной социализации студентов // Среднее профессиональное образование. – 2006. –№3. – С.40–42.
6. Ляудис В.Я. Формирование учебной деятельности студентов / под ред. В.Я. Ляудис. М.: Наука, 1974. – 279 с.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2000. – 712 с.
8. Словарь психолога-практика / сост. С.Ю.Головин. – Мн, 2001. – 976 с.
9. Черемних К. М. Вплив професійного самовизначення студентів на їхню самооцінку та ідентифікацію/ К.М.Черемних // Психологія і суспільство. – 2006. – №1. – С. 127– 32.
10. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг . – М., 2004.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ БЕЗРОБІТНИХ

Вірста Маргарита

Науковий керівник: канд. психол. наук, доцент **Кошова Інна Вікторівна**

У статті розглянуто психологічні особливості життєвої перспективи безробітних

Ключові слова: безробіття, життєвий шлях, життєва перспектива.

Соціально-психологічні та економічні зрушення, які відбуваються в Україні, зумовили виникнення суттєвих змін у сприйнятті особистістю власної життєвої перспективи. Особливо це питання стосується такої категорії населення як безробітні.

Безробіття як складна життєва ситуація висуває особливі вимоги до людини. Основний зміст цих вимог полягає в прийнятті важливих самостійних рішень, побудови нової моделі життєвої перспективи. Проблема життєвої перспективи для безробітних набуває особливо гострої актуальності.

Як складний суспільний феномен, безробіття є показником проблем суспільства, недосконалості багатьох суспільних інститутів, але найбільшої шкоди безробіття завдає людям, які втратили роботу через скорочення робочих місць. Розгубленість, депресія, страх, непотрібність, втрата сенсу життя, зміна соціального статусу, звичного рівня життя і колишніх соціальних зв'язків, збільшення неорганізованого часу, нерозуміння значення власної активності у вирішенні кризової ситуації, матеріальні труднощі, –далеко неповний перелік змін психологічного стану безробітних.

Виділяють декілька фаз безробіття: фаза 1 – невизначеності та шоку, фаза 2 – наступ суб'єктивного полегшення і конструктивне пристосування до ситуації, фаза 3 – погіршення стану та фаза 4 – безпорадність і примирення зі сформованою ситуацією, саме ця фаза є найбільш небезпечною, бо характеризується станом апатії, що зростає з кожним наступним місяцем безробіття. Відсутність навіть мінімальних успіхів в пошуку роботи призводить до втрати надії. Людина припиняє спроби змінити положення і звикає до стану бездіяльності. Деколи люди навіть бояться знайти роботу [7].

Безробіття є предметом дослідження спеціалістів різних наукових галузей. Найбільше наукових розвідок із проблеми безробіття проведено психологами: Ф.Е.Василюк, Л.П.Вассерман, І.А.Волошина, В.А.Гребенніков, А.М.Дьомін, В.Б.Зайцева, О.В.Киричук, О.Ю.Мандрикова, Л.Є.Пельцман, Н.А.Побірченко та інші.

Знання закономірностей розгортання життєвого шляху особистості дає змогу прогнозувати подальший розвиток життєвих планів, задумів та перспектив. В структурі суб'єктивної картини життєвого шляху вчені виокремлюють психологічне минуле, теперішнє і майбутнє або життєву перспективу особистості. Дослідженням життєвої перспективи у психології ведуться у рамках вивчення життєвого шляху, вивченням якого займалися як вітчизняні вчені (С.Л.Рубінштейн, Б.Г.Ананьєв, Н.А.Логінова, Л.В.Сохань, В.А.Роменець, Т.М.Титаренко та інші.), так зарубіжні – Ш.Бюлер, І.Томе, Дж.Нюттен, Ж.Піаже, А.Адлер та інші. У поглядах вчених життєвий шлях розглядається як продукт реалізації життєвих планів, цінностей особистості [5]. Життєва перспектива, будучи елементом суб'єктивної картини життєвого шляху особистості, є достатньо дослідженою (К.О.Абульханова-Славська, Є.І.Головаха, О.О.Кронік, Дж.Нюттен, Т.М.Титаренко, Л.Франк). Життєва перспектива – це потенційна можливість розвитку особистості, неминучість певних змін у майбутньому житті. Тобто особистість активно впливає на обставини власного життя, здійснює вчинки, здатні змінити життєві перспективи.

Визначальним компонентом змістовного боку життєвої перспективи виступають ціннісні орієнтації. Плануючи своє майбутнє, намічаючи конкретні події – цілі та плани, людина виходить перед усім із певної ієрархії ціннісних орієнтацій особистості, тобто система ціннісних орієнтацій особистості складає змістовий бік життєвої перспективи. Отже, життєва

перспектива – це цілісна картина майбутнього, яка формується у складному суперечливому взаємозв'язку очікуваних і планованих подій, розглядається в єдності ціннісно-сміслових й організаційно-діяльнісних аспектів, де істотними є активність особистості, усвідомлене та реалістичне ставлення до побудови планів на майбутнє [3]. Для уникнення деформації суб'єктивної картини життєвого шляху, знаходження свого місця в ньому, ефективної його побудови важливим є чітке усвідомлення та планування життєвої перспективи.

У нашому дослідженні ми намагалися встановити особливості побудови життєвої перспективи безробітними. У дослідженні взяли участь безробітні та працюючі (всього 50 осіб). Для дослідження особливостей життєвої перспективи безробітних ми використали метод семантичного диференціалу, аналіз творів методом контент-аналізу та методику ціннісних орієнтацій М.Рокича.

Для дослідження ставлення до таких понять як: "Безробіття", "Моє минуле", "Моє майбутнє", "Моє теперішнє" ми використали метод семантичного диференціалу Ч.Осгуда. На основі отриманих даних були виявлені такі результати: досліджувані-безробітні оцінювали середньо всі поняття: "Безробіття", "Моє минуле", "Моє теперішнє", "Моє майбутнє". Дані досліджуваних-працюючих, на відміну від безробітних, характеризуються завищеними оцінками таких понять як "Безробіття", "Моє минуле", "Моє майбутнє", лише поняття "Моє теперішнє" було оцінено ними середньо.

Поняття "Безробіття" досліджувані із вибірки безробітних характеризують як: сумне (-1,28), велике (0,84), активне (-1,52) та гостре (-0,8). В той час як досліджувані із вибірки працюючих віддавали перевагу надто завищеним оцінкам більшості із запропонованих якостей: сумне (-2,84), глибоке (-2,84), неприємне (2,56), тяжке (-2,2), гірке (-2,2), погане (2,56), велика (2), брудне (1,3), в'яле (2) і уродливе (2,56).

Поняття "Моє теперішнє" безробітні характеризують як: сумне (-1,52), глибоке (-1,28), хороше (-1,28) і гостре (-0,8). Працюючі: радісне (0,9), приємне (-0,9), швидке (1,3), хороше (-0,9), велике (0,9), активне (-0,9), бадьоре (-1,1), гарне (-1,1).

Поняття "Моє минуле" безробітні характеризують як: глибоке (-0,8), приємне (-0,8), чисте (0,6), м'яке (-0,7). В той час як працюючі оцінюють як: глибоке (1,7), радісне (-1,5), гаряче (1,3), приємне(-1,5), швидке (1,5), солодке (1,5), погане (1,5), велике (1,5), активне(-1,5), чисте(1,3), бадьоре (-1,5).

Поняття "Моє майбутнє" безробітними оцінювалося як: сумне(-0,6), приємне (-0,4), швидке (0,3), активне (-0,6) і гостре (-0,6). Працюючими як: радісне(1,9), глибоке(-1,2), гаряче(1), приємне(-1,2), солодке(1,5), велике (1,3), активне(-1,6), чисте(1,3), гарне(-1,2).

Нами була підрахована відстань між поняттями в семантичному просторі.

Табл. 1.

Показники відстаней між поняттями в семантичному просторі

№п/п	Поняття	Значення СД	
		Безробітні	Працюючі
1	Безробіття і моє теперішнє	0,5	1,029
2	Безробіття і моє майбутнє	0,3	0,7
3	Безробіття і моє минуле	0,28	0,8
4	Моє теперішнє і моє майбутнє	0,39	0,32
5	Моє теперішнє і моє минуле	0,4	0,99
6	Моє майбутнє і моє минуле	0,39	0,8

Для безробітних дуже схожими, майже ідентичними є такі поняття: "Безробіття" і "Моє теперішнє", "Безробіття" і "Моє майбутнє", "Безробіття" і "Моє минуле", "Моє теперішнє" і "Моє майбутнє", "Моє теперішнє" і "Моє минуле", "Моє майбутнє" і "Моє минуле". Тоді як для працюючих спостерігається значна різниця між поняттями "Безробіття" і "Моє теперішнє" (1,029), що свідчить про відсутність зв'язку між ними, що є характерним для даної вибірки, а між поняттями "Моє теперішнє" і "Моє майбутнє" існує зв'язок. Відстань між іншими поняттями "Безробіття" і "Моє майбутнє"(0,7), "Безробіття" і "Моє минуле"(0,8), "Моє теперішнє" і "Моє минуле"(0,99), "Моє майбутнє" і "Моє минуле"(0,8) наближена до одиниці, що може свідчити про відсутність зв'язку між поняттями у вибірки працюючих.

Отримавши дані за методикою ціннісних орієнтацій М.Рокича по двох вибірках, було встановлено, що серед термінальних цінностей безробітні віддають перевагу таким цінностям: здоров'я, цікава робота, активне діяльнісне життя, любов, щасливе сімейне життя. Відторгнутими цінностями є творчість, щастя інших, пізнання, свобода, суспільне визнання.

Дещо подібна ситуація у працюючих. Вони віддають перевагу здоров'ю, щасливому сімейному життю, любові, матеріально забезпеченому життю та цікавій роботі. Відторгнутими у працюючих є творчість, розваги, краса природи і мистецтва, пізнання, свобода.

Серед інструментальних цінностей безробітні віддають перевагу цінностям акуратності, життєрадісності, незалежності, вихованості, чесності. Відторгнутими у них є такі цінності як: високі запити, терпимість, широта поглядів, ефективність у справах, сміливість у відстоювання точки зору.

Працюючі вважають пріоритетними цінності вихованості, чесності, відповідальності, виконливості та освіченості. А відторгують високі

запити, непримиримість до недоліків, незалежність, сміливість у відстоюванні точки зору, тверда воля.

Виходячи з отриманих даних можна говорити про спільність ціннісних орієнтацій безробітних та працюючих. Серед термінальних цінностей такими є здоров'я, щасливе сімейне життя, цікава робота та любов. Серед інструментальних це вихованість та чесність.

Відторгнутими у обох вибірках є цінності творчості, свободи, пізнання серед термінальних цінностей, а серед інструментальних – сміливість у відстоювання точки зору, високі запити.

У ході проведеного дослідження виявлено, що працюючі ситуацію безробіття сприймають як надто сумну, тяжку, глибоку, неприємну, погану, велику, брудну, в'ялу і уродливу, а безробітні – як сумну, велику, активну і гостру. Поняття "Моє майбутнє" обидві вибірки характеризують також по-різному: безробітні – як сумне, приємне, швидке, активне і гостре, в той час як працюючі характеризують більш оптимістично – радісне, глибоке, гаряче, приємне, солодке, велике, активне, чисте, гарне. Між двома вибірками існує відмінність у сприйнятті понять "Безробіття" та "Моє майбутнє". Показники відстаней між поняттями у семантичному просторі показали нам, що для безробітних між оцінюваними поняттями не існує відмінностей, поняття для них майже ідентичні, в той час як вибірка працюючих показала протилежні результати – у них спостерігається значна відстань між поняттями, оцінювані поняття для них не мають нічого спільного, лише такі поняття як "Моє теперішнє" і "Моє майбутнє" характеризуються спільністю. Це пояснюється тим фактом, що безробітні з тривалістю безробіття більше одного року звикають до свого становища, характеризуються апатією, втратили надію і бажання влаштуватися на роботу, припиняють спроби змінити положення. Для них безробіття пов'язане із минулим, теперішнім і майбутнім.

Працюючі сприймають ситуацію безробіття дуже гостро, можна сказати критично. В їхніх уявленнях безробіття – це втрата сенсу життя, переломний момент. Своє майбутнє, минуле і теперішнє вони не пов'язують з поняттям "Безробіття", що є характерним для даної вибірки. Відчутний зв'язок між поняттями "Моє теперішнє" та "Моє майбутнє" можна пояснити як впевненість у завтрашньому дні, а в нашому випадку впевненість працюючих у своїй зайнятості, працевлаштованості. Тому можна вважати, що віра у світле майбутнє, прозоре бачення життєвої перспективи є наслідком зайнятості особистості на ринку праці.

Також бачимо відмінність у ставленні до життя, майбутнього, праці, життєвій задоволеності між безробітними та працюючими. Безробітні нейтрально відносяться до майбутнього, праці, життєвої задоволеності, тоді як у працюючих ці ставлення позитивні.

За методикою М.Рокича було встановлено, що відмінність між цінностями безробітних та працюючих не значима. Тому слід зауважити, що хоча цінності є ядром життєвої перспективи, але вони не визначають

поглядів на життя особистості, вони не являються важливим фактором у сприйнятті життєвої перспективи.

Отже, ми встановили, що відмінність у сприйнятті життєвої перспективи існує і полягає у чіткій усвідомленості, оптимістичності сприйняття життєвої перспективи свого майбутнього.

Список використаної літератури:

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1980. – 325 с.
2. Альбуханова К.А. Время личности и время жизни / К.А. Альбуханова, Т.Н. Березина. – СПб.: Алетея, 2001.
3. Альбуханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Альбуханова-Славская. – М.: "Мисль", 1991. – 299 с.
4. Головаха Е.И. Жизненные перспективы и ценностные ориентации личности / Е.И. Головаха // Психология личности в трудах отечественных психологов / сост. И общ. Ред. Л.В. Куликова. – С-Пб.: Питер, 2001. – С.256–269.
5. Ненчук О. Життєва перспектива особистості: аналіз соціологічних парадигм / О. Ненчук // Психологія і суспільство. – 2011. – №1. – С.96–103.
6. Осипова А.А. Справочник психолога по работе в кризисных ситуациях / А.А. Осипова. – Ростов н/Д: Феникс, 2005. – 315 с.
7. Пельцман Л. Стрессовые состояния у людей, потерявших работу / Л. Пельцман // Психологический журнал. – 1992. – №1. – С.126–130.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 1995. – 705 с.

УДК 159.9:364.266

ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОСТІ У СТРУКТУРІ ПСИХОСОМАТИЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ

Гейко С.Ю., студентка факультету психології та соціальної роботи
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: **І.М. Наказна** старший викладач кафедри загальної та практичної психології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Анотація: стаття присвячена дослідженню особливостей прояву агресивності, зокрема таких як запальність, дратівливість, мстивість, заздрість – у психосоматичних хворих на артеріальну есенціальну гіпертензію.

Психосоматичні розлади знаходяться в центрі уваги медичної психології вже не одно десятиріччя. В останній час особливо актуальною стала необхідність комплексного підходу до вивчення хронічних захворювань органів дихання, серцево-судинної системи, системи травлення та інших.

Згідно з останніми даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, від 38 до 42% всіх пацієнтів, які відвідують кабінети лікарів, належать до групи психосоматичних хворих.

Згідно з епідеміологічними дослідженнями, в Україні серед 4074 обстежених гіпертонія реєструється в 34% випадків.

Майже у 90% пацієнтів з артеріальною гіпертензією лікарі не знаходять ніяких причин, що лежать в її основі захворювань, у тому числі ниркових, ендокринних і неврологічних. Це і є есенціальна гіпертензія.

При тривалому вивченні артеріальної гіпертонії із застосуванням діагностичних методів в умовах спеціалізованого стаціонару було встановлено, що хворі на артеріальну есенціальну гіпертензію складають більше 90% всіх хворих на артеріальну гіпертензію. [7]

На значення психологічних факторів в етіології і патогенезі АЕГ вказується в дослідженнях вітчизняних и зарубіжних науковців (К.Ясперса, Г.Ф.Ланга, Ф.Александера; М.Балінта; П.К.Анохіна, А.Л.Мяснікова; В.С.Ротенберга, Дж.Енгеля, Дж.Гроена, Е.І.Чазова, Р.Беттегей, Н.В.Гуменюка, Е.Р.Калітеєвської, Г.І.Косицького, Дж.М.Геррманна, Т.А.Айвазяна, Д.Джонстона, Р.М.Копена, Дж.Деноллета, А.Б.Голдстейна, Б.Фанталової, Д.Вайта; К. Бота, Дж.Блюменталя, К.Родней, Дж.Мааріта, Р.Гатчела та інших) [6].

Одним з перших на взаємозв'язок агресивності та підвищення кров'яного тиску звернув увагу Франц Александер. На його думку, розвиток гіпертонічної хвороби відбувається за наступним механізмом:

Агресивні конкурентні тенденції > страх через невдачі або помсти > посилення залежних бажань > почуття неповноцінності > реактивація агресивного суперництва > тривога і придушення агресивних ворожих імпульсів > артеріальна гіпертензія [1].

Суспільне життя висуває перед людиною дуже жорсткі обмеження щодо контролю власних емоцій та поведінки. В умовах постійної конкуренції, прагнення досягнути більшого в житті, зайняти вищий соціальний чи кар'єрний щабель, – особистість змушена придушувати, витіснити "непотрібні" емоції, що власне й призводить до внутрішнього конфлікту, на якому наголошували класики психодинамічного напрямку.

Мета нашого дослідження була спрямована на розширення розуміння прояву агресивності у гіпертонічних хворих.

Експериментальна вибірка складала 50 осіб: 25 досліджуваних – психосоматичні хворі (есенціальна гіпертонія), та 25 досліджуваних, що не мають психосоматичних захворювань. Вік досліджуваних від 23 до 45 років.

Досліджувані мають середню спеціальну (70%) та вищу освіту (30%).

Як діагностичний інструментарій були використані такі методики:

1. Методика "Особистісна агресивність і конфліктність" розроблена Є.П.Ільїним, П.А.Ковальовим. [4]

2. Фрайбурзький особистісний опитувальник FPI, форма–В (відрізняється лише меншою кількістю тверджень), адаптована та модифікована 1989р. А.А.Криловим та Т.І.Рогинським. [8]

3. Тест для визначення рівня заздрості Є.Є.Соколової призначений для визначення рівня заздрості особистості[3]

4. Шкала злоби по Навако – методика призначена для визначення рівня роздратованості, злоби. Скорочений та модифікований варіант Д.Бернсом являє собою Коефіцієнт дратівливості.[2]

За результатами методики "Особистісна агресивність та конфліктність" 28% гіпертоніків мають високий рівень запальності, 36% – високий рівень безкомпромісності, 32% – високий рівень мстивості, 40% – високий рівень підозрливості.

Сумарні показники позитивної та негативної агресивності показують, що 53% гіпертонічних хворих притаманна негативна агресивність, тобто власне – деструктивні прояви агресії такі як – жорстокість, злостивість, мстивість, нетерпимість до думки інших; 47% – позитивна агресивність.

І навпаки – 57% здорових досліджуваних властива позитивна агресивність, тобто певна непоступливість власними інтересами, вміння відстояти свою точку зору, наполегливість, те що Е.Фромм називав "доброякісна агресія" – іншими словами – біологічно адаптивна агресія.

Результати Фрайбурзького особистісного опитувальника підкріплюють дані попередньої методики, так наприклад :

– 56% – психосоматичних хворих досліджених мають високі показники по шкалі спонтанної агресивності – що свідчить про психопатизацію інтротенсивного типу, що створює передумови для імпульсивної поведінки.

– 60% гіпертоніків мають високий рівень дратівливості, що свідчить про виражену нестійкість емоційного стану та схильність до афективного реагування.

За шкалою емоційної лабільності у гіпертонічних хворих осіб переважає високий рівень емоційної лабільності, оскільки він притаманний 68% досліджуваних. Їх емоційний стан можна охарактеризувати як нестійкий, що проявляється в частих коливаннях настрою, підвищеній збудливості, дратівливості, недостатній саморегуляції.

Необхідно також акцентувати увагу на результатах даного опитувальника отриманих по додаткових шкалах, які власне не є предметом нашого дослідження, але свідчать про доволі цікаві особливості психосоматичних хворих на есенціальну гіпертензію. Так, наприклад:

- 72% гіпертонічних хворих осіб мають високий рівень невротичності. (Слід зазначити, що сирі бали за даним опитувальником переводяться в

стени, що підвищує надійність отриманих даних). Тобто, власне високі показники за даною шкалою свідчать про виражений невротичний синдром астеничного типу зі значними соматичними порушеннями.

- По друге: 56% – психосоматичних хворих досліджених мають високі показники по шкалі спонтанної агресивності – що свідчить про психопатиізацію інтротенсивного типу, що створює передумови для імпульсивної поведінки.

- 60% гіпертонічних хворих о мають високий рівень депресивності. Тобто наявним є негативний емоційний стан, пригнічений настрій, негативне ставлення до себе та оточення.

- Шкала комунікативності свідчить, що більша половина – 68%, гіпертоніків мають середній рівень – тобто їхнє прагнення до спілкування та взаємодії з оточенням можна охарактеризувати як середнє.

- Середній рівень врівноваженості мають 44% гіпертонічно хворих осіб, низький – 24% тобто це посередня стресостійкість, а в майже третини досліджених – низька захищеність від впливу стресових факторів звичайних життєвих ситуацій.

- Шкала реактивної агресивності характеризується наступними результатами: 48% психосоматичних хворих мають високі показники за даною шкалою, що характеризується агресивним відношенням до соціального оточення, прагненням до домінування.

- Високий рівень сором'язливості мають 72% гіпертоніків, середній -24% – що відображає тривожність, невпевненість у власних силах, здібностях, що спричиняє труднощі у соціальних контактах.

- По шкалі відкритості: 56% психосоматичних досліджуваних мають середній рівень відкритості, що характеризується невисоким прагненням до довірливо – відкритої взаємодії з оточуючими та середнім рівнем самокритичності особистості.

За тестом Є.Є.Соколової високий рівень заздрості характерний 24% психосоматичних хворих. Це виражається в тому що дані особи фактично зовсім не приховують свою заздрість, невпевнені в своїх силах. Заздрість часто впливає на їх емоційний стан, через що вони часто нервують, схильні до стресу, оскільки постійно порівнюють себе з іншими людьми. У вибірці здорових осіб високий рівень заздрості мають 8% досліджуваних.

Середній рівень заздрості властивий 64% гіпертоніків. Це характеризує досліджуваних, як осіб, які звикли порівнювати себе зі всіма, хто їх оточує. Дані особи живуть у постійній боротьбі та порівнянні себе з оточуючими, і якщо комусь певна діяльність вдається краще – то ця людина стає найпершим ворогом. У вибірці здорових цей показник становить 36%.

Низький рівень заздрості притаманний 12% гіпертонічних хворих досліджуваних – тобто власне дані особи заздрять дуже рідко, у них більш – менш адекватна самооцінка, прагнуть добитись всього чого хочуть в своєму житті, вміють вчитись на своїх помилках, цінують досягнення інших людей.

На противагу їм – низький рівень заздрості мають 56% вибірки здорових досліджуваних.

Шкала злоби Навако (Коефіцієнт дратівливості) свідчить, що: майже позбавлені злостивості 28% гіпертонічних хворих та 64% здорових досліджуваних. Нижче середнього рівень злостивості у 32% гіпертоніків, у вибірці здорових цей показник становить 24%. Посередньою реакцією на роздратування характеризуються 20% гіпертоніків та 8% здорових. Зазвичай більше дратівливі ніж середньостатистична особа та злобно реагують на неприємності 16% гіпертонічних хворих досліджуваних і лише 4% здорових. Частими, повільно стихаючими, спалахами гніву, неконтрольованою злобою характеризуються 4% гіпертонічних хворих досліджуваних. Соматично дані стани супроводжуються головним болем та підвищеним кров'яним тиском .

На нашу думку вартим уваги є якісний аналіз отриманих результатів по всім чотирьом методикам, адже він свідчить про те, що ті особи з вибірки психосоматичних хворих, які показали високі результати по таким шкалам як запальність, мстивість, підозрілість, безкомпромісність, нетерпимість до думки інших першої методики мають відповідно високі бали по таким шкалам як спонтанна агресивність, дратівливість, емоційна лабільність Фрайбурзького опитувальника. Також якісно мають вищі бали по рівню вираженості заздрості, хоча й не виходять за межі середнього рівня у загальній інтерпретації. Також у порівнянні з вибіркою здорових осіб, індивідуальні показники по Коефіцієнту дратівливості у психосоматичних хворих також значно вищі, хоча знову ж таки в загальній інтерпретації знаходяться на середньому або вище середнього рівні.

Для статистичного підтвердження отриманих даних у вибірці психосоматичних хворих та здорових досліджуваних, ми застосували t-критерій Стьюдента (вірогідність похибки 0,05). Отримані результати свідчать про наявність чіткого взаємозв'язку між такими особливостями агресивності особистості у гіпертонічних хворих та здорових осіб, як :

- Запальність – $t=2,06$
- Мстивість – $t=2,03$
- Дратівливість – $t=2,04$

Результати свідчать, що існує чіткий кореляційний зв'язок між такими характеристиками агресивності особистості як: запальність, мстивість, дратівливість у психосоматичних хворих та у здорових осіб.

Висновок:

Проведене дослідження дає можливість стверджувати, що агресивність, як особистісна характеристика у психосоматичних хворих проявляється не лише в формі відкритої прямої агресії, але також і прихованій формі – зокрема такій як мстивість, заздрість. В умовах постійного соціального тиску, прагнення до самоствердження, страху втратити прихильність інших людей такі особи змушені контролювати

прояви своєї агресивності, оскільки безпосередній її прояв жорстко обмежений.

Особистість стає підкреслено поступливою, не може за себе постояти. Життя нав'язує таким людям роль "тяглового коня". Вони застряють на багато років на одній роботі і рідко змінюють фірму, навіть якщо їм недоплачують. Якщо вони домагаються керівної посади, – їм важко стати авторитетом для інших. Вони виконують роботу за інших, замість того щоб налагодити дисципліну. З цієї надміру совістливої позиції і, доходячої до крайнощів поведінки, з надмірним почуттям відповідальності народжуються посилені почуття гніву, заздрості, підозрливості, дратівливості від невдоволеності собою, ворожості та агресивності, що з часом вимагають все більших зусиль для їх стримування. Так розвивається замкнуте коло, котре призводить до хронічного станом напруги. Характерна ситуація, що провокує захворювання, являє собою життєві конфлікти, які мобілізують агресивність і прагнення до самоствердження, але одночасно створюють неможливість їх вільного вираження.

Література

1. Александер Ф. Психосоматическая медицина. Принципы и практическое применение. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 352 с.
2. Бернс Д. Хорошее самочувствие: Новая терапия настроений – М.: Вече, Персей, АСТ, 1995. – 400 с.
3. Бескова Т.В. Социальная психология зависти – Саратов: ИЦ "Наука" – 2010 – 192 с.
4. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы – СПб: Издательство "Питер", 2000. – С.401–405.
5. Куттер П. Любовь, ненависть, зависть, ревность. Психоанализ страстей / пер. с нем. С.С. Панкова. СПб.: Б.С.К., 1998. – 115 с.
6. Малкина-Пых И. Г. Психосоматика. – М., 2008. – 1024 с.
7. Міжнародна статистична класифікація хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я; 10 перегляд, – Т.1, Ч.1. – Женева ВООЗ. – 1998. – 658 с.
8. <http://vch.narod.ru>.

УДК 159.925:316.454.52

МАНІПУЛЯЦІЇ ТА "ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ" У СПІЛКУВАННІ

Герасименко Н., студентка V курсу факультету психології і соціальної роботи

Науковий керівник: **Литовченко Н.Ф.**, доцент кафедри загальної психології та соціальної роботи

В статті розглядається характеристика маніпуляцій у спілкуванні, їх вплив на взаєморозуміння учасників спілкування; розкривається суть поняття "емоційний інтелект", його моделі та особливості, що забезпечують успішність спілкування.

Ключові слова: маніпуляція, емоційний інтелект, спілкування

Глибокі соціально-економічні та духовні зрушення, що відбуваються в Україні, породжують інші стилі відносин між людьми, які впливають на взаєностосунки між ними. Формування нових суспільних відносин висувають на передній план психологічної науки такі проблеми міжособистісного впливу і ефективної дії засобів масової інформації на населення країни, які хоча і були відомі психологам, але знаходились не в фокусі, а на периферії їх уваги. Для вітчизняної психології одною з таких проблем є феномен маніпуляції. Складність і багатогранність функціонування сучасного суспільства як динамічного соціального

організму, зростання його системних змін обумовлюють гостру потребу і в розвитку потенціалу емоційного інтелекту людини задля її ефективної соціальної адаптації та успішної самореалізації. Такі обставини підвищують науково-психологічний інтерес до цієї проблеми.

Актуальність проблеми зумовлена ще й тим, що емоційний інтелект є однією з головних складових у досягненні максимального успіху в житті та відчуття щастя. Якщо в ХХ столітті в дипломатії, управлінні та бізнесі важливим був логічний інтелект, то в ХХІ столітті, коли процес глобалізації охопив усі сфери життя, актуальним є емоційний інтелект і пов'язані з ним форми практичного і творчого інтелекту.

Дуже часто те, чого ми шукаємо в житті, не стосується зовнішніх факторів, найновіших концепцій, тенденцій і технологій. Скоріш за все, це внутрішні детермінанти, які є в нас самих. Найчастіше ми не усвідомлюємо, не шануємо і не користуємося цим, як могли б. Щоб наше життя мало сенс і щоб ми були успішними, мусимо мати настановлення на успіх і добре розуміти свій внутрішній світ, прихований під ідеалізацією, контролем, риторикою і поверховістю. Наші найглибші цінності активізує і мотивує те, про що мріємо, думаємо, чим живемо. Наші емоційні переживання допомагають пізнати і залишити назавжди в пам'яті певні думки, надають нам відваги і впевненості, є джерелом енергії і глибоких почуттів, захоплення і правдивості. Якщо прислухатись до них, то емоційний інтелект дозволяє глибше і повніше зрозуміти себе й оточення, спонукає вчитись, творити, налагоджувати співпрацю та досягати успіху[30].

Актуальність, важливе значення проблеми і недостатня розробленість її теоретичних аспектів обумовили вибір теми нашого дослідження.

Тема – "Особливості емоційного інтелекту людей з маніпулятивною настановою у спілкуванні".

Метою дослідження є вивчення особливостей емоційного інтелекту людей з маніпулятивною настановою у спілкуванні".

Об'єкт дослідження: маніпуляції в міжособистісному спілкуванні.

Предмет дослідження: особливості емоційного інтелекту студентів з маніпулятивною настановою у спілкуванні.

Гіпотеза дослідження: люди з високим рівнем маніпулятивної установки у спілкуванні мають низький рівень емоційного інтелекту та високий рівень соціальної фрустрованості.

Уся система ставлення людини до інших людей реалізується у спілкуванні. Поняття "спілкування" є одним із центральних у системі психологічного знання. Його специфіка визначається тим, що в процесі спілкування суб'єктивний світ однієї людини розкривається для іншої, відбувається взаємний обмін діяльністю, інтересами, почуттями та ін. У спілкуванні людина формується і самовизначається, виявляючи свої індивідуальні особливості. Результат спілкування – налагодження певних стосунків з іншими людьми.

Однією з умов отримання саме такого результату є глибоке знання психології іншої людини – перш за все її ціннісних орієнтацій, які знаходять вираження в його ідеалах, потребах та інтересах, в рівні її прагнень.

Сформована в особистості спрямованість на людину сприяє успішності спілкування, вибору відповідних особливостям іншої людини способів взаємодії з нею. Спрямованість на позитивні якості іншої людини, сприяє розкриттю особистісного потенціалу особистості, з якою ми спілкуємося.

Дуже багато в нашій здатності правильно налаштуватися на іншу людину і вибирати найбільш відповідний умовам спосіб поведінки залежить від нашого знання не тільки іншої людини, але і перш за все – самих себе, від нашого вміння на основі цього знання свідомо управляти своєю поведінкою в різних ситуаціях спілкування

Таким чином, спілкування в житті людини відіграє одну з головних ролей, яке вимагає від неї набуття різних навичок та вмінь в процесі самого спілкування для успішної реалізації себе в житті. Однак цього неможливо досягти використовуючи маніпулятивне установа у спілкуванні.

В сучасному психологічному пізнанні проблема маніпуляції індивідуальною та суспільною свідомістю та поведінкою вивчається в двох основних аспектах. По-перше, це контекст порушення прав людини. Всі ми живемо в суспільстві й орієнтуємося на соціальні норми поведінки, де найважливішими соціальними нормами є права людини. Відповідно маніпуляція, тобто поводження з людиною не як з суб'єктом, а як з об'єктом, безумовно, суперечить вказаним нормам.

По-друге, маніпулятивне поведінка в спілкуванні розглядається як одна із причин порушення взаєморозуміння між людьми. Наявність маніпулятивної установи на спілкування хоча б в одного партнера по спілкуванню перешкоджає виникненню взаєморозуміння між ними [2, с. 45-46].

Проблему маніпуляцій у спілкуванні досліджували такі вчені як Б.Н.Безсонов, Д.А.Волкогонов, Р.Гудін, Дж.Рудінов, Сагатовський, Шіллер, Е.Шостром.

Наприклад Є. Л. Доценко визначає маніпуляцію як:

а) вид психологічного впливу, штучне виконання якого спричинює приховане збудження в іншої людини намірів, котрі не співпадають з її актуально наявними бажаннями;

б) вид психологічного діяння, за якого майстерність маніпулянта використовується для прихованого прищеплення адресатові цілей, бажань, намірів, установок котрі не співпадають з тими, які є в нього в даний момент;

в) психологічний вплив, спрямований на зміну активності в іншої людини тощо.

В. В. Знаков в суб'єкт-об'єктних і суб'єкт-суб'єктних контекстах психології визначає маніпуляцію як такий психологічний вплив на іншу

людину, який не завжди нею усвідомлюється і змушує її діяти у відповідності з діями маніпулятора.

З психологічної точки зору, варто розрізняти маніпуляцію усвідомлювану і не усвідомлювану самим маніпулятором.

Неусвідомлювана маніпуляція проявляється в різних ситуаціях, наприклад, такому міжособистісному спілкуванні, коли один із співрозмовників обманює іншого. Такий спосіб спілкування, нерідко є зовнішнім проявом захисних механізмів особистості. Останні спрямовані на усунення почуття тривоги, дискомфорту, викликаного незадоволеністю суб'єкта своїми взаємостосунками з оточуючими. Усвідомлювана суб'єктом маніпуляція може бути соціально бажана чи, навпаки, не схвалювана.

Інколи людина змушена маніпулювати іншими для досягнення корисного для всіх результату. При цьому вона розуміє, що вчиняє так тільки тому, що не бачить іншого виходу. Вона здійснює вчинок відчуваючи при цьому докори сумління.

Варто відмітити, що незалежно від доброго чи корисного мотиву маніпулятори чітко усвідомлюють соціальну небажаність своєї поведінки, а деякі з них можуть відчувати провину за ті способи, якими користуються.

Макіавеллізм представляє собою психологічний синдром, оснований на поєднанні взаємопов'язаних когнітивних, мотиваційних і поведінкових характеристик. Макіавеллізм варто розглядати як стійку характеристику особистості, установку в спілкуванні, яка виражає систему відносин людини до інших людей, соціальної дійсності. Основними психологічними складовими макіавеллізму як риси особистості є:

1) впевнення суб'єкта в тому, що при спілкуванні з іншими людьми ними можна і навіть потрібно маніпулювати;

2) володіння навичками, конкретні вміння маніпуляції. Останні включають в себе здатність переконувати інших, розуміти наміри та причини вчинків.

Варто підкреслити, що макіавелліст завжди маніпулює усвідомлено і виключно лише заради власної вигоди.

Впевненість макіавелліста в своїй правоті, правильності своїх вчинків виявляє переконуючий вплив на людей, з якими він спілкується, робить його привабливим в їх очах. Люди "заражаються" спокійністю макіавелліста, у них рідше виникають неприємні відчуття, характерні для жертви маніпуляції, так як в нього самого не виникає моральних сумнівів з приводу власних дій. Маніпулюючи, макіавелліст не порушує контакт з іншими людьми. Порушення контакту не відбувається тому, що такий суб'єкт веде себе природно: адже у відповідності з його установками маніпуляція є звичним повністю допустимим елементом міжособистісного спілкування.

Внаслідок цього під час спілкування у партнерів макіавелліста виникають хибні відчуття взаєморозуміння з ним. Успішна маніпуляція іншими завжди будується на успішному приховуванні своїх істинних намірів, мотивів поведінки, життєвих прагнень. В той же час успішність у

маніпулюванні оснований хоча б на мінімальному розумінні психології партнера.

Однією з важливих психологічних умов взаєморозуміння в міжособистісному спілкуванні є наявність у його учасників комунікативної та когнітивної гнучкості, пристосовуваності до конкретних умов взаємодії.

Макіавелліст не є гнучким комунікатором, розуміючим необхідність врахування психологічних особливостей партнера. Основна причина комунікативної негнучкості, ригідності макіавеллістів полягає у їх уявленні про універсальність маніпуляції як ефективного способу спілкування. Жорстка установка на маніпулювання є проявом соціальної ригідності, яка є перешкодою в досягненні поставлених цілей[2].

Протилежною до маніпуляцій є питання емоційного інтелекту. Він активно розглядається зарубіжними вченими, такими як Дж. Майер, П. Селовей, Д. Карузо, Д. Гоулман, Г. Орме, Р. Стернберг, Р. Бар-Он, та ін.

У вітчизняній психологічній науці поняття емоційного інтелекту розглядають Е. Носенко, Г. Березюк, О. Філатова, О. Власова, А. Петровська та ін

В широкому розумінні емоційний інтелект трактується як здатність диференціювати позитивні і негативні почуття, а також знання про те, як змінити свій емоційний стан з негативного на позитивний.

Дж. Майер і його колеги підкреслили різницю між двома основними моделями емоційного інтелекту. Модель здібностей – це уявлення про емоційний інтелект як про перетин емоцій і пізнання. Змішана модель висуває поняття емоційного інтелекту як поєднання розумових і особистісних рис, притаманних кожній конкретній особі.

Прихильник змішаної моделі Д. Гоулмен, визначає емоційний інтелект – як здатність усвідомлювати власні почуття, почуття інших людей, мотивувати самого себе та інших, управляти емоціями як наодинці з самим собою, так і стосовно інших. Емоційний інтелект може допомогти людині в різних сферах життя. Якщо IQ є умовою академічної успішності, то рівень EQ дозволяє говорити про ймовірність життєвого успіху.

Р. Бар-Он визначає емоційний інтелект як всі некогнітивні здібності, знання і компетентність, що дають людині можливість успішно вирішувати будь-які життєві ситуації. Він виокремив п'ять широких сфер компетенції і в кожній відзначив специфічні навички, які можуть забезпечити успіх. До них належать: пізнання власної особистості, навички міжособистісного спілкування, здатність до адаптації, управління стресовими ситуаціями, переважаючий настрій.

Модель здібностей емоційного інтелекту Дж. Май'єра – П. Селовея Дж. Майєр і П. Селовей акцентували увагу на п'яти типах здібностей – знання про емоції, управління емоціями, розпізнавання емоцій у інших, уміння мотивувати себе, управляти соціальними відносинами в позитивному руслі [5].

Дуже близьким до поняття "емоційний інтелект" є яка включає в себе загальну орієнтацію в ситуації спілкування, у комунікативних засобах, вміння досягати бажаних рівнів взаєморозуміння та ефективності досягнення мети спілкування безпосередньо в процесі ситуативного спілкування, знання культурних норм та обмежень у спілкуванні, знання звичаїв, традицій, етикету у сфері спілкування, додержання пристойності, вихованості, орієнтація у комунікативних засобах, властивих національному, професійному, соціально-груповому менталітету.

На нашу думку, емоційний інтелект не є рівнозначним поняттю комунікативної компетентності, але має свою власну сферу застосування – розпізнавання власних емоцій, розуміння емоцій інших людей та вміння адекватно застосовувати емоційну інформацію – у спілкуванні (комунікативна компетентність), у значній кількості соціальних ситуацій (соціальна компетентність).

Також в емоційному інтелекті ми визначили дві особливості: самоконтроль та самооцінку. Рівень здатності особистості до самоконтролю визначає рівень володіння своїми емоціями. Зокрема І.Н. Андрєєва, самоконтроль визначає як здатність контролювати власні емоції, виокремлювати їх як окремий об'єкт, адекватно оцінювати, оприлюднювати, контролювати емоційну експресію (стриманість). Вона наголошує саме на важливості розвитку здатності мати адекватну емоційну експресію, яка є важливим фактором фізичного і психічного здоров'я, доводячи, що надмірне стримування емоцій обумовлює виникнення різних захворювань. В той же час безконтрольність емоційної експресії утруднює міжособистісне спілкування.

Особливого значення в забезпеченні самоконтролю над емоціями, зокрема С.М. Ємельянов надає формуванню установки на конструктивну поведінку. Він пропонує три основних правила самоконтролю емоцій, які доступні кожній людині і не вимагають спеціальної підготовки. Перше правило самоконтролю – спокійна реакція на явища, процеси або на емоційні дії партнера. Друге правило самоконтролю – раціоналізація емоцій, обмін змістом емоційних переживань в процесі спокійного спілкування. Третє правило самоконтролю – підтримка високої самооцінки як основи конструктивної поведінки, бо однією з причин небажаних емоційних реакцій співбесідників часто є заниження ними самооцінки. Неадекватність емоційної поведінки у цьому випадку пояснюється одним із механізмів психологічного захисту – регресією. Щоб виключити небажані емоційні реакції, потрібно підтримувати високий рівень самооцінки у себе і у співрозмовника.

Згідно з останнім правилом самоконтролю за С. М. Ємельяновим, на нашу думку, можна виокремити ще одну важливу особливість емоційного інтелекту, це – самооцінка людини, адже вищий рівень розвитку емоційного інтелекту вирізняється адекватною самооцінкою. Тобто задоволення своєю зовнішністю, своєю особистістю, здатність керувати собою, своїми

почуттями, поведінкою, вміння критично оцінювати свою соціальну поведінку, впевненість у її правильності необхідні для вміння адекватно поводити себе з оточуючими людьми.

Найцікавішим і найважливішим є те, що нормальна самооцінка, прийняття себе поєднується із прийняттям інших. Коли у людини розвинуте почуття гідності, позитивне ставлення до себе, вона самодостатня, то й у ставленні до інших у неї буде проявлятися гуманістична спрямованість. Простіше кажучи: "Я поважаю інших, бо поважаю себе". Ця риса важлива для вміння ладити з людьми та орієнтуватися у взаємовідносинах, що її відсутність не можуть компенсувати навіть розвинуті комунікативні вміння

Отже, емоційний інтелект є інтегральною характеристикою особистості, яка реалізується в її здібностях розуміти емоції, узагальнювати їхній зміст, виокремлювати емоційний підтекст у міжособистісних стосунках, регулювати та контролювати емоції таким чином, щоб сприяти за допомогою позитивних емоцій успішній когнітивній пізнавальній діяльності та долати негативні емоції, які заважають спілкуванню чи досягненню індивідуального успіху.

Дане дослідження проводилося на вибірці, яка складалася з 50 респондентів віком від 18 до 22 років. Усі досліджувані – студенти університету.

Для досягнення поставлених завдань дослідження нами були використані наступні методики: методика визначення "емоційного інтелекту" (Н. Холл); методика діагностики оцінки самоконтролю в спілкуванні М. Снайдера; методика вимірювання рівня макіавеллізму особистості (Р. Крісті, Ф. Гейс); методика діагностики соціальної фрустрованості Л. І. Вассермана.

Серед вибраних нами методик, найбільш цікавими для нас виявилися результати методики діагностики соціальної фрустрованості Л. І. Вассермана, оскільки ми помітили зв'язок між рівнем макіавеллізму та соціальною фрустрованістю студентів. Він полягає в тому, що соціальнофрустровані студенти хоч і з низьким та пониженим рівнем фрустрованості, змушені маніпулювати іншими для задоволення власних потреб (за результатами кореляційного аналізу, який становить – 0,3).

За результатом t-критерію Стьюдента, також виявилися відмінності у студентів з маніпулятивною установкою у спілкуванні та студентів які не мають такої установки й соціальною фрустрованістю. Показник t-критерію становить 2,46 (на рівні 0,05).

Отже, у маніпулянтів та неманіпулянтів існують відмінності тільки за методикою діагностики соціальної фрустрованості Л. І. Вассермана.

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що поставлена гіпотеза на початку дослідження в першій частині не підтвердилася (студенти з високим рівнем маніпулятивної установки у спілкуванні мають низький рівень емоційного інтелекту), у другій частині підтвердилася (студенти з високим рівнем маніпулятивної установки у спілкуванні мають високий

рівень соціальної фрустрованості). Такий результат можна пояснити тим, що основою соціальної фрустрації виступає блокування загальнозначимих соціально-психологічних потреб людей [5]. Соціальна фрустрація розглядається як критична ситуація в житті соціальних суб'єктів, яка обумовлена змінами суспільної свідомості, де з'являються нові ціннісні орієнтації, норми суспільної моралі, потреби, при цьому залишаються старі.

В умовах розірваності та непослідовності соціальних настановлень гальмується виконання дій, внаслідок чого лишається депривованою відповідна соціальна потреба. Причина: значна невідповідність ситуації й досвіду людини. Тобто, якщо в ситуації можна діяти двома (чи більше) способами, то індивід опиняється перед проблемою вибору – і дія не відбувається. Настає соціальна фрустрація. Оскільки, пристосування до суперечливого середовища ускладнює адекватну реакцію, то це призводить до розвитку макіавеллізму особистості й поширення макіавеллізму в суспільстві. В умовах трансформації суспільства та невизначеності суспільних норм знижується соціальний контроль. Відтак, поведінка, спрямована на задоволення власних інтересів (всупереч інтересам суспільним), помилково вважається соціально прийнятною [6].

Література

1. Гуменюк О. Є. Маніпуляція як різновид психологічного впливу / О. Є. Гуменюк // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – №5. – С. 23–6.
2. Знаков В. В. Макиавеллизм, манипулятивное поведение и взаимопонимание в межличностном общении / В. В. Знаков // Вопросы психологи. – 2002. – №6. – С. 45-54.
3. Моделі емоційного інтелекту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://flogiston.ru/articles/general/eq>
4. Філіппова І. Емоційний інтелект як засіб успішної самореалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=72&c=1686>
5. Толерантность и психическое здоровье [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://go.mail.ru/search?q=%F1%EE%F6%B3%E0%EB%FC%ED%E0+%F4%F0%F3%F1%F2%F0%E0%F6%B3%FF>
6. Ігор Білоконь. Політичні події кінця 2004 року і соціально-політичні настановлення молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=41&c=808>

УДК 159.942:616.89

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТІСНИХ ДИСПОЗИЦІЙ У ЛЮДЕЙ З ЕМОЦІЙНИМИ ФОБІЧНИМИ РОЗЛАДАМИ

Гнипа В.В., студентка факультету психології та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: **І.М. Наказна** старший викладач кафедри загальної та практичної психології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Анотація: стаття присвячена дослідженню особливостей особистісних диспозицій, що можуть впливати на утворення емоційних фобічних розладів, зокрема: поле залежного когнітивного стилю, зовнішнього локус-контролю та високого рівня сугестивності особистості.

Сучасне життя з кожним днем усе відчутніше порушує питання про формування механізму відносин людини з навколишнім світом. Зростання інтенсивності праці, скорочення часу на спілкування, підміна людського спілкування комп'ютерним діалогом, підвищення відповідальності працівників за наслідки прийнятих рішень і тому подібні явища створюють умови для розвитку стресів, які і викликають різні зриви функціонування вищої нервової діяльності, виникнення неврозів та інших психічних порушень. Однак залишається відкритим питання щодо того, чому одні люди більш схильні підпадати під негативні впливи середовища, а інші ефективно їм протидіють. [2]

Розмірковуючи над даною проблемою, необхідно розглянути таке поняття як "особистісна диспозиція". Свого часу багато вчених звертались до питання особистісних диспозицій та їх впливу на поведінку людини. Серед них можна назвати таких як: Г. Олпорт, Р. Кеттел, Г. Айзенк, А. Г. Шмельов, В. А. Ядов та ін. Всі вони прийшли до загального висновку про те, що люди володіють широким набором схильностей (особистісних диспозицій) реагувати певним чином у різних ситуаціях. Це означає, що люди демонструють певну сталість в своїх вчинках, думках і емоціях, незалежно від плину часу, подій та життєвого досвіду. [3]

В останнє десятиліття відзначене підвищення інтересу дослідників до вивчення фобічних розладів. Серед дослідників, які вивчали дану проблему можна назвати Б. Д. Карвасарського, А. Кемпінски, А. М. Свядоша, Ф. Римана, Ю. В. Щербатих та ін. Цей інтерес визначається тенденцією до збільшення поширеності емоційно-афективних порушень тривожного характеру серед населення, негативним впливом тривожно-фобічних розладів на якість життя та соціальну адаптацію.

Згідно з останніми оцінками експертів найбільшого британського фонду охорони психічного здоров'я Mind, більше десяти мільйонів людей у світі страждають від різних фобій. Згідно з дослідженнями, на кожен узятий рік від 10 до 12% дорослого населення страждають фобіями. [1]

Незважаючи на тривалу історію вивчення фобічних розладів, що налічує близько півтора століття, а також великий обсяг клінічних даних, що свідчать про широку поширеність психічної патології цього кола та її зв'язок з потенційним ризиком соціальної дезадаптації, проблема фобічних порушень далека від остаточного вирішення.

Всі фактори, які впливають на формування емоційних фобічних розладів можна умовно поділити на зовнішні та внутрішні. В рамках нашого дослідження нас цікавлять саме внутрішні. Під внутрішніми факторами ми насамперед маємо на увазі особистісні риси (диспозиції), які посилюють вірогідність виникнення емоційного фобічного розладу у тієї чи іншої особистості. Саме тому ми вважаємо доцільним та актуальним з точки зору діяльності практичного психолога дослідження особистісних диспозицій людини, що можуть слугувати передумовою виникнення емоційних фобічних розладів. [2]

Мета: дослідити особливості особистісних диспозицій у людей з емоційними фобічними розладами

Як діагностичний інструментарій були використані наступні методики:

1. Опитувальник ієрархічної структури актуальних страхів особистості (ICAC) Ю. Щербатих і Е. Івлевой;
2. Методика "Фігури Готтшальдта".
3. Індивідуально-типологічний опитувальник (ІТО) Л. Н. Собчик;
4. Опитувальник рівня суб'єктивного контролю УСК (В. В. Бажин, Е. А. Голикіна, А.М. Еткінд);
5. Методика на визначення рівня навіюваності.

Емпіричною базою дослідження виступали студенти II-V курсів НДУ ім. Миколи Гоголя у віці від 18 до 22 років (з них 21 юнак та 29 дівчат). Загальний обсяг 2 вибірок склав 50 осіб.

Надійність і достовірність отриманих результатів забезпечується аналізом вітчизняних і зарубіжних наукових робіт з даної проблематики; вибором схеми емпіричного дослідження, адекватної його завданням; застосуванням прийнятих в науці методик отримання емпіричних даних, загальноновизнаних методів математико-статистичної обробки результатів; співвіднесенням результатів кількісного та якісного аналізу;

З метою виявлення серед досліджуваної групи осіб що мають емоційні фобічні розлади був використаний **опитувальник ієрархічної структури актуальних страхів особистості (ICAC) Ю. Щербатих і Е. Івлевой.**

Аналіз результатів дав досить цікаві та цінні з точки зору теорії та практики результати. Так зокрема для прикладної психології безперечний інтерес являє собою питання про актуальність різних за своєю спрямованістю страхів.

Як уже було зазначено досліджуваним пропонувалось самостійно визначити в себе рівень того чи іншого страху. Отримані показники були узагальнені та виведені у вигляді відсоткового співвідношення:

Найбільш поширеною виявилась зоофобія (страх тварин) – 52%. Причому серед "найбільш страхітливих тварин" респонденти відмічали: змії, павуків, та собак.

Наступною за частотою прояву була Акрофобія (страх висоти) – 36%. Ступінь інтенсивності страху серед респондентів варіювався від висоти підйому.

Пейрафобія (страх публічних виступів) зустрічалась у 28% опитаних. Причому показник даної фобії якісно не залежав від віку респондентів та їх досвіду у виступах перед аудиторією.

По 24% набрали такі види фобій як: Батеофобія (страх глибини) та Маніофобія (страх божевілля). Стосовно Батеофобії досліджувані відмічали, що страх викликає не сама глибина, а те, що вони бояться втратити в цей момент контроль над собою і потонути. При аналізі Маніофобії ми відмітили таку цікаву деталь 90% опитаних, які проявили ознаки маніофобії були студентами психологами.

Наступною в списку була Нозофобія (страх захворіти на якесь серйозне захворювання). У 15% респондентів дана фобія поєднувалась з Маніофобією.

По 4% набрали такі фобії як: Танатофобія (страх смерті), Клаустрофобія (страх замкнутих просторів), Кардіофобія (страх серцевих захворювань), Ніктофобія (страх темряви), а також страх пов'язаний з статевою функцією.

Якісний аналіз результатів методики показав, що монофобія зустрічається досить рідко, як правило у кожного досліджуваного діагностується наявність кількох фобій одночасно.

Нами була висунута нами гіпотеза, що поділяється на три незалежні частини.

Перша частина нашої гіпотези звучить: "особи з емоційними фобічними розладами проявляють ознаки полезалежного когнітивного стилю".

Для дослідження когнітивного стилю особистості нами було обрано дві методики: Методика "Фігури Готтшальдта" та Індивідуально-типологічний опитувальник Л. Н. Собчик .

Методика "Фігури Готтшальдта". Дана методика передбачала виділення двох шкал: полезалежності та полenezалежності. В рамках нашого дослідження нас цікавила саме шкала, що вимірювала рівень полезалежності. В результаті обробки даних, нами були отримані наступні результати:

76% досліджуваних вибірки, де знаходились особи з емоційними фобічними розладами (далі Вибірка 1) проявили ознаки полезалежного когнітивного стилю, тоді, як у вибірці, де знаходились здорові досліджувані (далі Вибірка 2) таку тенденцію проявили лише – 30% опитаних. Характеризуючи дану осіб з полезалежним когнітивним стилем, можна сказати, що їм властива схильність в більшій мірі покладатися на зовнішні чинники (в ситуації спілкування – на інших людей). Вони більш чутливі до

соціальних впливів, уважні до соціальних джерел інформації, делікатні по відношенню до інших людей. Полезалежні люди чекають від оточуючих підтримки і допомоги. Вони більш схильні до групового впливу, менш самостійні при формулюванні власної думки, меншою мірою схильні брати на себе відповідальність у невизначених соціальних ситуаціях. В невизначеній або загрозливій ситуації такі особи демонструють простіші, неспеціалізовані форми захистів, які виключають активну переробку досвіду і, як наслідок, провокують побудову спотвореного образу реальності.

Індивідуально-типологічний опитувальник ІТО Л.Н Собчик

Досліджуючи когнітивний стиль особистості ми також особливу увагу звертали на особистісні риси, які проявляють носії того чи іншого когнітивного стилю.

Оскільки доведеним є той факт, що особи з полезалежним когнітивним стилем в більшій мірі покладаються на зовнішні чинники, більш чутливі до думки оточуючих, їх ставлення до себе, проявляють високі показники комфортності та лабільності, в методиці ІТО ми особливу увагу звертали на такі шкали та як: тривожність та сензитивність, лабільність, ригідність інтроверсія, а також особистісні характеристики, які визначаються за сумою шкал: комфортність (тривожність + сензитивність) та залежність (сензитивність + інтроверсія).

За результатами проведення методики нами були отримані наступні дані.

Були виявлені високі показники за шкалою інтроверсії у Вибірці 1: 58% досліджуваних проявили дану рису на рівні акцентуації, ще 5% – як надмірно виражену тоді, як у Вибірці 2 – 48% показали результат близький до норми. Подібні дані говорять про замкнутість, закритість таких осіб, їх спрямованість у світ внутрішніх переживань, і звідси – відірваність від реально існуючого світу, суб'єктивізм, відгородженість. У 44% досліджуваних Вибірки 1 високі показники інтровертованості поєднувались з вираженою сензитивністю, (у вибірці 2 таке поєднання відзначено лише в 4%), що свідчить про наявність такої особистісної характеристики, як залежність, що в свою чергу свідчить про тенденції поведінки, які спрямовані на уникнення конфлікту, і пошук делікатної соціальної ніші.

За шкалою сензитивності були отримані наступні показники: у 76% досліджуваних Вибірки 1 дана риса є акцентуваною, у 20% – вона проявилась як надмірно виражена, (у Вибірці 2 у 60% опитаних дана риса знаходиться в межах норми). Це свідчить про те, що для таких осіб характерними є як вразливість, схильність до роздумів, готовність відступити в конфліктній ситуації. Людям цього типу властиві постійність і вірність у дружніх та інших теплих відносинах, прагнення уникати широких контактів, схильність до глибоких переживань у випадку невдач, невпевненість в собі, гуманність як риса характеру, уміння аналізувати і узагальнювати складну інформацію, вдумливість, серйозність, консерватизм. У 80% висока сензитивність поєдналась з вираженою

тривожністю, що говорить про наявність такої особистісної характеристики, як комфортність. Конформність податливість людини реальному або уявному тиску групи, що виявляється в зміні її поведінки і установок відповідно до думок більшості. Як стиль поведінки вона базується на типологічних властивостях невпевненості в собі і надлишкової орієнтованості на загальноприйняті норми поведінки.

Наступні показники були отримані за шкалою тривожності: 72% досліджуваних Вибірці 1 отримали високі бали, 12% – мали надмірно високі показники, (у вибірці 2 – 56% опитаних мали результат близький до норми). Підвищені бали за шкалою тривожності характерні для особистості совісної, обережної, яка надає перевагу уникненню конфліктів, рідко йде на ризик, завжди зіставляє свої висловлювання і вчинки з загальноприйнятими правилами поведінки, делікатній в питаннях честі, моралі. У ситуації конфлікту або стресу якість тривожності легко переростає в стан тривоги. У 32 % опитаних Вибірці 1 виражена тривожність поєднувалась з високими показниками інтровертованості. Тривожні інтроверти відрізняються потребою в збереженні теплих відносин з невеликим, але особливо значимим оточенням і залежною позицією по відношенню до лідера референтної групи. Вони не прагнуть виділятися, займати високе положення в службовій ієрархії, але виявляють старанність, відповідальність і сумлінність у справах.

Результати отримані нами за шкалою лабільності мають наступний вигляд: 64% досліджуваних проявили дану рису як яскраво виражену, 8% як надмірно загострену, (у Вибірці 2 – 60% досліджуваних проявили дану рису в межах норми). Сама по собі шкала емотивності при підвищених показниках відображає емоційну нестійкість, легкість перевтілення в різні соціальні ролі, демонстративність, прагнення до причетності, залучення до групові інтереси значимого оточення; настроїв, мотивація і погляди варіюються в залежності від думки оточуючих осіб; прагнення всім подобатися, справляти враження, бути на виду, з кожним знайти спільне, захоплюватися.

При поєднанні високих показників за шкалами інтроверсії, сензитивності, тривожності і лабільності, (15% опитаних у Вибірці 1 та 4% – у Вибірці 2) можна говорити про особистостей слабого, астеничного типу реагування. Вони характеризуються переважанням мотивації уникнення неуспіху, відходу від конфлікту з оточенням, егоїстичні тенденції більшою мірою стримуються, придушуються установками на відповідність очікуванням соціального оточення. У відносинах з людьми в їх поведінці більше звучать залежність, поступливість, конформність, альтруїстичні риси.

Друга частина гіпотези звучить наступним чином: "особи з емоційними фобічними розладами проявляють ознаки зовнішнього локус-контролю." Для діагностики локус-контролю ми обрали **Опитувальник рівня суб'єктивного контролю (УСК) В.В.Бажин, Е.А.Голикіна, А.М.Еткінд.**

При аналізі отриманих даних ми брали до уваги всі 8 субшкал, які представлені в методиці. Інтерпретація отриманих даних дала наступні результати:

Шкала загальної інтернальності- екстернальності (Io).

Досліджувані Вибірки 1 проявили загальну схильність до зовнішнього локус-контролю. Така тенденція відмічається у 84% опитаних, тоді як у Вибірці 2 – лише у 36%. Характеризуючи дану категорію досліджуваних, можна сказати, що такі люди не бачать зв'язку між своїми діями і значущими для них подіями їхнього життя, не вважають себе здатними контролювати їх розвиток. Вони вважають, що більшість подій їхнього життя є результатом випадку чи дії інших людей. Узагальнення різних експериментальних даних дозволяє говорити про екстерналів як про людей з підвищеною тривожністю, занепокоєнням. Їх відрізняє конформність, слабка терпимість до інших і підвищена агресивність, менша популярність в порівнянні з інтерналами.

Шкала інтернальності- екстернальності в області досягнень (Id).

За даною шкалою високі показники, що свідчать про внутрішній локус – контролю, відмічені в обох вибірках: Вибірка 1 – 60% опитаних; Вибірка 2 – 64%. Отримані дані можуть свідчити про те, що досліджувані в обох вибірках вважають, що вони самі домоглися всього того хорошого, що було і є в їхньому житті, і що вони здатні з успіхом переслідувати свої цілі в майбутньому.

Шкала інтернальності- екстернальності в області невдач (In).

За даною шкалою була відмічена тенденція до зовнішнього локус-контролю в обох вибірках: 88% опитаних у Вибірці 1 та 72% – у Вибірці 2. Такі показники говорять про те, що досліджувані схильні приписувати відповідальність за негативні події у своєму житті іншим людям або вважати їх результатом невезіння.

Шкала інтернальності- екстернальності в сімейних відносинах (Ie).

В області сімейних стосунків 80% досліджуваних Вибірки 1 проявили схильність перекладати відповідальність за взаємостосунки з рідними людьми на своїх партнерів, невдалий збіг обставин та ін. зовнішні чинники (зовнішній локус-контролю). Тоді як у Вибірці 2 такі досліджувані склали лише 40% від загальної кількості опитаних.

Шкала інтернальності- екстернальності в області виробничих відношенні (Ip).

Аналізуючи, отримані результати за даною шкалою, можна зробити висновок, що в обох вибірках серед досліджуваних переважає зовнішній локус-контролю: Вибірка 1 – 80% опитаних, Вибірка 2 – 56%. Подібні показники вказують на те, що в організації своєї виробничої діяльності досліджувані схильні приписувати важливіше значення зовнішнім обставинам – керівництву, товаришам по роботі, везінню-невдачі, ніж власним діям.

Шкала інтернальності- екстернальності в області міжособистісних відносин (ІМ).

В області міжособистісних стосунків були отримані наступні результати: досліджувані Вибірки 1 при побудові міжособистісних стосунків більш схильні приписувати важливіше значення обставинам, випадку або оточуючим їх людям, (72% опитаних), тоді як у Вибірці 2 таку тенденцію проявили лише 24%.

Шкала інтернальності- екстернальності щодо здоров'я і хвороби (ІЗ).

За даною шкалою дуже високі показники за рівнем зовнішнього локусу-контролю були отримані у Вибірці 1. 96% опитаних вважають хворобу і здоров'я результатом випадку і сподіваються на те, що одужання прийде в результаті дій інших людей, насамперед лікарів, (у Вибірці 2 даний показник склав 40%).

Третя частина гіпотези звучить наступним чином: "особи земоційними фобічними розладами проявляють високий показник сугестивності". Для діагностики рівня сугестивності була використана **Методика визначення ступеня навіюваності**. При обробці та інтерпретації результатів були отримані наступні дані:

У 64% досліджуваних Вибірки 1 був виявлений високий рівень сугестивності, (у Вибірці 2 – цей показник склав 24%). Середній рівень мали 24% досліджуваних Вибірки 1. Осіб з високим рівнем сугестивності можна охарактеризувати як таких, що мають високий ступінь сприйнятливості до навіювання, визначений суб'єктивної готовністю сприйняти й підкоритися сугестивному впливу чи готовність змінити поведінку не на підставі розумних, логічних доказів, а спираючись лише вимоги або пропозиції, які надходять від іншої особи або групи осіб.

Висновки:

Дане дослідження дає змогу стверджувати про те, на утворення емоційних фобічних розладів значною мірою може впливати ставлення самої особистості до стресових ситуацій, що виникають у її житті. Оскільки людина є суб'єктом власного життя і її взаємодія з навколишнім світом багато в чому залежить від внутрішніх установок, бажань прагнень самої особистості, її схильності діяти в тих чи інших ситуаціях певним чином.

Література

1. Карвасарский Б. Д. Неврозы. М.: Медицина, 1990. – 576 с.
2. Щербатых Психология страха: популярная энциклопедия. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 512 е.
3. <http://psylib.ukrweb.net/books/>

ЕЙДЖИЗМ ТА ОБРАЗ СТАРОСТІ У ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Гриценко Олена Миколаївна

Науковий керівник: канд. психол. наук, доцент **Кошова Інна Вікторівна**

У статті розглядається питання старіння та обумовленість цього процесу суспільними стереотипами, зокрема ейджизмом.

Ключові слова: ейджизм, вільний асоціативний експеримент, культурний стереотип, образ старості.

У сучасному суспільстві, що орієнтоване на молодіжну культуру, склалися негативні стереотипи старості, що відображаються не лише на людях похилого віку, але і на суспільстві в цілому. На сучасному етапі розвитку суспільства, в силу стереотипних думок, що в ньому склалися, до людей похилого віку ставляться часто як до другосортних громадян, які не здатні внести позитивний вклад у суспільне життя. Ця думка, в свою чергу, відображається на психологічному стані та поведінці людей похилого віку. Аналіз проблеми дозволяє припустити, що позитивний ефект у подоланні негативних стереотипів старості, а також позитивний вплив на соціальне самопочуття людини в останні фази життєвого циклу, може здійснити соціокультурна активність людей похилого віку. Це веде до переосмислення у суспільній свідомості ролі та місця людей похилого віку у соціумі та позитивно відбивається на подоланні вікових стереотипів. Соціальний стереотип (тобто стереотип людей похилого віку) включає в себе оцінку певного об'єкта (людини похилого віку), її емоційне забарвлення (відношення до них), тобто когнітивний та афективний елементи, що у сумі з поведінковим компонентом формують особливий атитюд – установку у ставленні до людей похилого віку.

Існують думки стосовно того, що сприйняття людей похилого віку є неусвідомленою спробою співставити себе з ними в майбутньому, що відбувається за принципом: "Невже колись я стану таким!". У цьому сприйманні відображається взаємозв'язок пізнавальних і емоційних оцінок похилого віку. Досить поширеною у психологічній науці є також думка про те, що сприйняття людини похилого віку значною мірою залежить від характеру сприйняття людиною самої себе. Впевненість у своїх силах, незважаючи на обмеження віку, адекватна самооцінка, яка відповідає віковим і особистісним характеристикам, самоповага, соціальна толерантність, гордість за прожите життя – все це суттєво впливає як на сприйняття людини похилого віку іншими людьми, на ставлення до неї, і навпаки.

У науковій психологічній літературі широко розповсюджена точка зору Г.Крайг [2], яка виділяє позитивні та негативні стереотипи старості. До негативних, які описують ейджизм відносяться наступні:

1. Більшість старих людей бідні.
2. Більшість старих людей не можуть звести кінці з кінцями.

3. У більшості старих людей є житлові проблеми.

4. Старі люди, як правило, слабкі і хворі.

5. Старі люди не є політичною силою і потребують захисту.

6. Більшість старих людей погано справляються з роботою: працездатність, продуктивність, мотивація, здатність сприймати нове і творча активність у них нижчі, ніж у молодих, а імовірність нещасних випадків – вища.

7. Старі люди повільно думають, у них гірша пам'ять, знижена здатність до навчання.

8. Старі люди інтелектуально ригідні і догматичні. Вони не здатні змінювати свої звички.

9. Більшість старих людей живуть у соціальній ізоляції і страждають від самотності.

Тобто серед стереотипних уявлень про старість розповсюдженим є суспільний стереотип про старого, як пасивну людину, яка потребує постійного піклування, обтяжує здорових людей, що, в свою чергу, сприяє появі у людей похилого віку почуття провини. Загалом, негативне або принижуюче ставлення до людей певної вікової групи, пов'язане з віком даної категорії називають ейджизмом. Деякі автори вважають, що "орієнтація суспільства головним чином на молодих" є проявом ейджизму [1;2]. Таким чином, ейджизм є аттitudом або відношенням до людини або групи людей. В цьому контексті видається більш точним інше коротке визначення ейджизму – "образлива демонстрація своєї сили через призму віку" [1;2]. Воно включає і інституціональний ейджизм (юридично закріплену дискримінацію людей певної вікової групи) і внутрішній ейджизм (образливі, принижують міжперсональні дії, які включають і висловлювання, наприклад "старий, що малий", "**стара кошик**" і т.п.) і поведінку (наприклад, ігнорування, фізичне або психічне насильство та ін.)

Феномен ейджизму притаманний менталітету всього населення, включаючи самих літніх людей [1]. Наприклад, у відповідь на будь-які скарги літня людина чує: "А що ви хочете у вашому віці?". Все це - довготривалий "тренінг ейджизму".

Якщо розглянути це питання з боку ставлення груп одна до одної, то тоді, хто такі "ми" і хто – "вони"? З одного боку, "ми" – "нащадки старих людей". З іншого – наше суспільство має дуже негативні аттitudи старого віку. Це відображає наше ставлення до літніх людей, наші очікування стосовно них [1; 2; 3]. Використання цих займенників створює підстави для обґрунтування "включення" одних в свою групу або "виключення" інших з неї та дискримінації. Думка про те, що молодість і молоді краще, а старість і старі гірше, відбивається в поляризації бачення різними віковими групами один одної. Популярний негативний погляд на пізній вік тісно пов'язаний з тим, як саме суспільство бачить і відображає цей період життя. Стара людина може розглядатися як той, чиї особистісні якості применшують і

принижують [3]. Слово "старий" часто використовується для того, щоб принизити іншу людину.

Наше дослідження було спрямоване на встановлення зв'язку ейджизму з особливостями образу старості людей похилого віку, що мають позитивний і негативний образ старості.

Ми припускали, що образ старості у людей похилого віку пов'язаний із негативними домінуючими культурними стереотипами старості (ейджизмом), а у особистостей похилого віку з негативним образом старості уявлення про неї цей зв'язок проявляється в більшій мірі

На першому етапі нас цікавив культурний стереотип старості, який закріплено в прислів'ях про старість та старіння. Для дослідження нами було використано найбільш поширені прислів'я про старість, які акумулювали позитивне, негативне та амбівалентне уявлення про неї. Список цих прислів'їв встановлено Глуховим І.Ю та Зиковою М.Н. (всього це чотирнадцять прислів'їв). Їх дослідження спрямоване на вивчення специфіки образу старості і пов'язаних з ним соціальних стереотипів у різних вікових груп. З метою врахування української культури ми знайшли українські відповідники цьому списку прислів'їв у збірці "Народ скаже – як зав'яже: Українські народні прислів'я, приказки, загадки, скоромовки".

Наша вибірка складалася з двох груп. До першої увійшли 55 людей похилого віку, а до другої 45 осіб різних вікових категорій: підлітки, юнаки та молоді люди – дана вибірка виступає в нас як така, що відображає культурну точку зору на старість та старіння. Нашим досліджуваним було запропоновано обирати необмежену кількість прислів'їв, які, на їх думку, відповідають їх власному уявленню про старість. Виявлено, що найбільш розповсюдженими виборами у групі людей похилого віку, у порівнянні із поширеною в культурі точкою зору, були такі:

Порівняння стереотипів про старість групи людей похилого віку та поширеної в культурі точки зору (*стереотипи про старість)

№ прислів'я	Люди похилого віку	Поширена в культурі точка зору
	Відсоток (%)	Відсоток (%)
1. "Доки молодий – доти й дорогий"	8,2	11,5
2. "Чим старіший, тим мудріший, чим молодший, тим дорожчий"	8,2	15,6
3. "Старе, як мале: що побачить, того й просить"	5,1	2,1
4. "Старі крутяться, а молоді учаться"	7,6	2,1
5. "Шукай правди у старих, а сили в молодих"	8,2	10,4
6. "Старий, старий, але ярий"	6,3	0

7."Молодість скоро втікає, а старість довго позіхає"	5,7	5,2
8."Старість прийшла – щастя пропало"	3,8	18,8
9."Старий кінь борозни не псує"	6,3	6,3
10."Старість – не радість, горб-не користь"	7	13,5
11."Старий хоче спати, а молодий гуляти"	6,3	2,1
12."На старого черга, на молодого притча"	8,2	6,3
13."Не питай старого, а питай бувалого"	7	3,1
14."Волос сивіє, а голова шаліє "	12	3,1
Всього	100	100

Для уточнення образу старості було застосовано метод вільного асоціативного експерименту. В результаті теоретичного аналізу та в процесі роботи з асоціаціями, було виділено такі категорії аналізу: зовнішні ознаки старості, фізичний стан старого, сім'я старого, інтереси старої людини, проблеми змісту життя, етичність, неефективність життя старого, старість та матеріальні цінності. Встановлено, що старість описується в основному, як етап життєвого шляху, що має позитивне та амбівалентне забарвлення. Багато вільного часу, мудрість, хобі, життєвий досвід, сім'я, щось своє, відпочинок, самодостатність, турбота, спокій, обдуманість, святе, слава, постійність, щастя, посмішка, родинні контакти, розваги, затишок, вдосконалення, осмисленість – відносяться до позитивного образу старості.

До елементів негативного образу старості відносяться асоціації про фізичний стан, що видається закономірним з огляду на те, що старість нерідко супроводжується погіршенням фізичного стану людини. Отже, до негативних відносяться, слабкість, хвороби, забудькуватість, погана постава і хода, зменшення активності, зморшки. Також велика кількість асоціацій стосується страху стати обузою для оточуючих. Самотність, безпомічність, склероз, дурість, втома, сивина, смерть, неминучість, радикуліт, окуляри, хвороби, валенці, ковінка, слабкість, огида, голод, відсутність бажання жити, нав'язливість, скупість – це культурна точка зору, в якій переважаючими є негативні асоціації. Геронтологія, пенсія, подорож, добро, довіра, піклування, внуки, в'язання, червоні гвоздики, досвід, любов – позитивна точка зору представників "культури".

Узагальнення результатів асоціативного експерименту і стереотипів, які виявленні за допомогою прислів'їв, ми встановили, що культурна точка зору носить в більшості негативний характер, з незначною амбівалентністю, що виражене в прислів'ях. Амбівалентність ми можемо пояснити результатом позитивного досвіду при спілкуванні із старшими, а також людей похилого

віку сприймають, загалом, а відповідного в асоціативному експерименті амбівалентність звертається до власної оціночної позиції.

У людей похилого віку, як образ старості так і стереотипи мають позитивний характер із незначною амбівалентністю, яка є результатом позиції, яку декларує культура, адже старість розглядається індивідуально кожною людиною.

При порівнянні стереотипів, що виділені Г.Крайг і встановленими у нашому дослідженні, виявлено: негативний стереотип старості у нашій культурі значно відрізняється насамперед тим, що акцент в основному робиться на здоров'ї, а не на економічних проблемах. У нашій культурі люди не сприймаються як соціально ізольовані. Схожим є погляд на те, що більшість старих людей погано справляються з роботою: працездатність, продуктивність, мотивація, здатність сприймати нове і творча активність у них нижчі, ніж у молодих.

Для встановлення переважаючого образу старості у людей похилого віку ми використали методичку "Індекс життєвої задоволеності", що включає дев'ять шкал, які описують різні сфери життя. Як провідні прояви негативного образу ми фіксували втрату смислу життя, його осмисленість, що є важливим для формування образу старості. В інструкції людей похилого віку просили оцінити своє життя в даний момент. В результаті аналізу отриманих даних, досліджуваних було поділено на дві групи, що мають позитивний (група 1) та негативний образ старості (група 2). Група респондентів з негативним образом старості (23 особи) характеризували своє життя як сумне, без смислу, описували спілкування з близькими як таке, що приносить неприємності, описували старість як нездатність справлятися з своїми обов'язками, стан, коли здоров'я є предметом постійної уваги, а повсякденні справи виступають джерелом труднощів, описували відчуття неможливості змінити або покращити умови свого життя, вказували на почуття безсилля, нудьгу і незацікавленість життям, відсутність в житті цілей, осмисленості, безглуздість теперішніх і минулих подій, почуття безцільного існування.

В той час, як 22 респонденти з позитивним образом старості вважали і вважають своє життя цікавим, повним справ, які приносять задоволення, енергійним, таким, що має смисл, вважали, що знайшли своє призначення в житті., Описували наявність близьких, приємних, довірливих відносин з оточуючими, бажання піклуватися про інших, дарувати любов і близькість, вміння знаходити компроміс у взаємостосунках. Життя для них сповнене цілей і свідомих рішень, про що свідчить осмисленість теперішнього і минулого, присутність переконань, що додають мети життю, позитивна оцінка свого минулого.

Надалі ми порівняли образи старості у людей похилого віку з різним ставленням до неї з із домінуючим культурним стереотипом. Нами було використано дані асоціативного експерименту та вибір респондентами прислів'я про старість.

Уявленням про власну старість людей похилого віку з позитивним образом старості відповідають наступні прислів'я, які мають більше позитивну та амбівалентну оцінку старості:

1. "Чим старіший, тим мудріший, чим молодший, тим дорожчий" – 15,3%(2).
2. "Старість – не радість, горб-не користь" – 11,2(10).
3. "Не питай старого, а питай бувалого"- 5,6%(13).
4. "Волос сивіє, а голова шаліє -8,4.%(14)
5. "Старий хоче спати, а молодий гуляти" – 8,4(11)

В їх уявленнях старість – це час для відпочинку, для відповідальності за свої рішення, людина стає тільки кращою з віком і вчинки які були притаманні раніше проявляються і зараз. В асоціаціях прослідковується переважання асоціацій позитивного характеру (насолада, вільний час, рідні, хобі, енергія).

Люди з негативним образом старості обирали прислів'я, як негативні, так і амбівалентні. Асоціації в них також досить різноманітні, що свідчить про внутрішню суперечливість, яку можна пояснити тим, що людина похилого віку сприймає себе, як члена однорідної групи і як окремого індивіда, такого ж особливого, як і особистості будь-якого іншого віку. досліджувані більше обирали такі прислів'я як:

1. "Доки молодий – доти й дорогий" – 10,7%.
2. "Чим старіший, тим мудріший, чим молодший, тим дорожчий"-10,7%.
3. "Старий кінь борозни не псує" – 9,8.
4. "Волос сивіє, а голова шаліє -.9,8.
5. "Шукай правди у старих, а сили в молодих" – 8,9.

За допомогою критерія Фішера ми співставляли вибори негативних прислів'їв про старість у групах людей похилого віку з негативним образом старості та поширеною негативною в культурі точкою зору про старість (прояви ейджизму). Відмінності у виборі прислів'я "Доки молодий – доти й дорогий" є не значимими ($\phi^*_{\text{эмп}} = 0,18$), тобто відмінностей у орієнтації на даний стереотип у двох групах не встановлено. Аналогічно з прислів'ями "Чим старіший, тим мудріший, чим молодший, тим дорожчий" ($\phi^*_{\text{эмп}} = 1,03$), та "Шукай правди у старих, а сили в молодих" ($\phi^*_{\text{эмп}} = 0,83$).

"Старість прийшла – щастя пропало" ($\phi^*_{\text{эмп}} = 3,64$) знаходиться в зоні значимості, що свідчить про відмінності точок зору на даний стереотип двох груп. Для поширеної культурної точки зору даний стереотип займає значне місце, в той час, як група людей похилого віку з негативним образом старості не вважають себе нещасними через прихід старості, що може вказувати на дію механізму заперечення. Прислів'я "Старість – не радість, горб-не користь" ($\phi^*_{\text{эмп}} = 1,761$) знаходиться в зоні невизначеності.

Далі ми співставляли вибори негативних прислів'їв в групах людей похилого віку з позитивним образом старості та поширеною в культурі точкою зору (прояви ейджизму). "Доки молодий – доти й дорогий" ($\phi^*_{\text{эмп}}$

=1,97), "Старість прийшла – щастя пропало" ($\phi^*_{\text{эмп}} = 1,83$) знаходяться в зоні невизначеності. Прислів'я "Чим старіший, тим мудріший, чим молодший, тим дорожчий" ($\phi^*_{\text{эмп}} = 0,06$), "Шукай правди у старих, а сили в молодих" ($\phi^*_{\text{эмп}} = 0,721$), "Старість – не радість, горб-не користь" ($\phi^*_{\text{эмп}} = 0,495$) знаходиться в зоні не значимості, що говорить про відсутність відмінностей у точках зору на ці стереотипи.

Отже, при співставленні виборів негативних прислів'їв в групах людей похилого віку з негативним, позитивним образами старості та поширеними в культурі негативними уявленнями про старість (прояви ейджизму), ми можемо говорити про наступне: у людей похилого віку з негативним образом старості в більшій мірі уявлення про старість в більшій мірі співпадають з стереотипною негативною культурною точкою зору, ніж у людей похилого віку з позитивним образом старості. Хоча в той же час не можна говорити про те, що культура не накладає свій відбиток на їх стереотипи.

Література

1. Березіна О.О. Ейджизм у суспільстві: проблеми пізнього віку // <http://psy-science.com.ua/department/zbirnyk-2008/1.htm>
2. Крайг Г. Психологія розвитку. – СПб.: Питер, 2000. – 992 с.
3. Краснова О.В., Лидерс А.Г. Социальная психология старения.- М.: Изд.центр "Академия", 2002. – 288 с.

УДК 159.923-057.87

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВИХ СТРАТЕГІЙ У СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ

Дерека Марина Миколаївна

Науковий керівник: асист. **Ковтун Алла Юріївна**

У статті представлено теоретико-методологічний аналіз проблеми становлення і структури життєвих стратегій особистості у студентському віці. Визначена типологізація життєвих стратегій студентської молоді на засадах аналізу соціальної активності, цілей та ціннісних орієнтацій. Висвітлено результати емпіричного дослідження змістовних особливостей життєвих стратегій студентів.

Ключові слова: *життєві плани, життєві перспективи, життєві стратегії особистості, студентство, студентський вік.*

Соціально-економічні, політичні, духовні процеси, що відбуваються останніми десятиріччями в сучасному українському суспільстві, позначилися на ціннісних змінах світогляду, поведінці, життєвих стратегіях

молоді, частиною якої є студенти. Кризове суспільство активізує в масовій свідомості молоді цінності самозбереження задля елементарного виживання, виштовхуючи на периферію духовні орієнтири, цінності вищого ґатунку, роблячи молодь заручником матеріальних аспектів буття. Під життєвою стратегією розуміють більш-менш усвідомлений спосіб конструювання людиною власного життя відповідно до притаманної їй системи цінностей, сенсів і цілей. Життєва стратегія – один із основних регуляторів соціальної поведінки особистості. Вона організує цілісність життєдіяльності, визначає спосіб буття людини, є важливим критерієм зрілості та психологічного благополуччя особистості.

Тому *актуальність* вивчення життєвих стратегій сучасних студентів зумовлена багатьма чинниками, зокрема потребою:

- 1) продовження соціалізації в рамках навчально-виховного процесу у вузі;
- 2) виявлення траєкторії соціалізаційного відхилення й подальшого аналізу девіацій у молодіжному середовищі;
- 3) вивчення характеру протікання процесів професіоналізації молоді;
- 4) наукового осмислення проблем, із якими стикається сучасна студентська молодь, і вироблення практичних рекомендацій щодо їх пом'якшення.

Різні аспекти дослідження життєвих стратегій особистості, зокрема студентів, представлено у вітчизняній та зарубіжній літературі. Цінності як основа життєвих орієнтацій характеризуються як вищий диспозиційний рівень (В.Ядов), розглядаються як механізм саморегуляції духовного світу особистості (М.Тимошик), регулятор поведінки в специфічних суспільно-історичних та конкретних суспільно-психологічних ситуаціях (М.Бобнєва, Є.Шорохова), внутрішня система контролю (М.Боришевський, В.Хмелько), вершинний рівень смисложиттєвих утворень (А.Адлер, В.Братусь, Б.Залеський, К.Клаксон, О.Леонтьєв, В.Франкл, Е.Фромм).

Досліджуються шляхи і способи формування життєвих орієнтацій, психологічні аспекти стратегії життя та життєвого успіху (К.Абульханова-Славська, Р.Ануфрієва, Є.Головаха, О.Донченко, О.Злобіна, Т.Титаренко). У працях психологів різного теоретико-методологічного спрямування акцентується увага на ролі особистості у власному процесі життєтворчості (Б.Ананьєв, Е.Берн, М.Боришевський, Ш.Бюлер, Е.Еріксон, А.Маслоу, К.Роджерс, В.Роменець, Г.Томе). Систематизація теоретичних та експериментальних досліджень знайшла відображення в працях Р.Дідтса, Д.Леонтьєва, М.Смірнова, С.Шварца.

Об'єкт дослідження – життєві стратегії в контексті життєвого шляху.

Предмет дослідження – змістовні особливості життєвих стратегій студентів.

Мета – проаналізувати психологічні особливості життєвих стратегій у студентів.

В основу нашої роботи покладено *гіпотезу*, що більшість студентів мають низький рівень організованості та несформованість конструктивних життєвих стратегій і ця тенденція прослідковується до кінця навчання.

Для проведення емпіричного дослідження нами використовувався метод опитування за допомогою наступних психодіагностичних методик: тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) [5], тест "Ваша організованість" (за Є.І. Комаровим) [3, с.115], опитувальник життєвої позиції Е. Берна [6].

Дослідження проводилося на вибірці, до складу якої увійшли студенти соціально-гуманітарного факультету НДУ імені М.Гоголя. Вибірку склали 50 студентів. З них 25 студентів першого курсу, у віці від 17 до 19 років, та 25 студентів п'ятого курсу, у віці від 22 до 25 років.

Студентський вік (17-23 роки) охоплює і пізньодитячий, юнацький період, і частину дорослого етапу в розвитку і становленні людини.

Студент (лат. – той, хто навчається, старанно працює, оволодіває знаннями) як особистість, що перебуває на конкретній стадії розвитку, може характеризуватися такими вимірами: психологічним (характер, темперамент, воля, здібності); біологічним (фізичні дані, тип вищої нервової діяльності, безумовні рефлекси, інстинкти). Ці чинники детерміновані спадковістю і вродженими задатками; соціальним середовищем (місце в соціумі, національність).

Час навчання у ВНЗ співпадає із другим періодом юності, або першим періодом зрілості, який відрізняється складністю становлення особистісних рис (Б. Г. Ананьєв, А. В. Дмитрієв, І. С. Кон, В. Т. Лісовський, З. Ф. Єсарєва). Характерною рисою морального розвитку у цьому віці є посилення свідомих мотивів поведінки, зміцнюються ті якості, яких не вистачало у повному обсязі у старших класах – цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність, самовладання. Підвищується інтерес до моральних проблем (мети, способу життя, обов'язку, кохання, вірності та ін.).

Студентський вік характеризується найбільш сприятливими умовами для психологічного, біологічного і соціального розвитку. В цей період найвища швидкість пам'яті, реакції, пластичність у формуванні навичок. В особистості на цьому етапі домінантним є становлення характеру та інтелекту. Активно розвиваються морально-ціннісні й естетичні почуття. Швидко освоюються соціальні ролі дорослого: громадянські, професійні, економічні, сімейні. Формуються і закріплюються схильності, інтереси. Визначаються життєві цілі й прагнення. Досягається високий рівень розвитку фізичних та інтелектуальних сил, активно зростають творчі можливості, збагачується емоційно-чуттєвий зміст, розквітає зовнішня привабливість. Все це часто спричинює дещо ейфорійні, ілюзорні уявлення про невичерпність і безмежність такого стану й приводить до нерационального, безцільного, безплідного розтрачання фізичних і духовних сил.

У науковій літературі існує безліч дефініцій поняття "життєва стратегія". Воно визначається і як система взаємопов'язаних і узагальнених цілей, які

ставить перед собою особа (або соціальна група) на порівняно тривалий період життя, що включає мотиви діяльності особи (соціальної групи) і що спирається на стійке (або сформоване) ядро ціннісних орієнтацій; і як символічно опосередковані утворення, орієнтири і пріоритети особи, що реалізуються у її поведінці; і "як схема перспективного орієнтування особи у своєму життєвому світі, що включає свідомі і поведінкові характеристики, які необхідні і достатні для формування і реалізації майбутнього життя"; і "як стійка сукупність перспективних орієнтацій, щодо свого індивідуального життя, локалізованих у свідомості особи і таких, що трансформуються у систему її поведінкової готовності і активності" [4, с.183]. Усі підходи, так чи інакше, відображають потребу людини організувати своє життя таким чином, щоб воно було найбільш ефективним з погляду індивідуального подання людини про ефективність життя.

У вітчизняній психології проблему стратегії життя найбільш широко розглядала К.О. Абульханова-Славська [1]. Вона виділила три основних ознаки життєвої стратегії: вибір способу життя, розв'язання протиріччя "хочу – маю" і створення умов для самореалізації, творчий пошук. На її думку, особистість можна назвати зрілою, якщо вона здатна встановлювати свій "пори́г" задоволеності матеріальними потребами й починає розглядати їх як одне з умов життя, направляючи свої життєві сили на інші цілі.

У роботах С.Л. Рубінштейна основним визначальним чинником виступає активність і творчість особистості як організатора і перетворювача свого життя. К. Хорні відзначає, що для задоволення прагнень, що часом нав'язуються суспільними шаблонами, людина вже з дитинства виробляє три основні стратегії, або особистісні орієнтації стосовно інших людей: 1) рух до людей: єдиною метою людей з такою орієнтацією є любов, і всі інші цілі підлеглі бажанню заслужити цю любов, 2) рух проти людей: система цінностей людей з такою орієнтацією побудована на філософії "джунглів" – життя це боротьба за існування, 3) рух від людей: потреба в незалежності й недоторканності відвертає таких людей від усякого прояву боротьби. Однак частіше це виражається у відсутності способу пристосування до сучасних умов життя. А. Адлер відзначає, що формування життєвих цілей починається в дитинстві як компенсація почуття неповноцінності, непевності й безпорадності у світі дорослих [2, с.74].

Вітчизняні психологи виділяють три основних типи стратегій життя: стратегія благополуччя, стратегія життєвого успіху й стратегія самореалізації. Ці типи засновані на більш узагальнених уявленнях про те, до чого, як правило, прагнуть у житті люди. Зміст цих стратегій визначається характером соціальної активності особистості. До кількісних характеристик життєвої стратегії відносять відповідальність і свідомість життя, оскільки вони можуть бути різного рівня й впливають на задоволеність життям, тобто – наскільки ефективно буде протікати реалізація життєвих цілей людини.

Методологічною основою аналізу впливу ціннісних орієнтацій на формування активних життєвих пріоритетів студентської молоді є розуміння єдності пізнавального і ціннісного відношень: природно-історичного, тобто об'єктивного стану, і реального перебігу процесу, а також ціннісного, тобто нормативного, певного перебігу процесу з точки зору значущості. Ціннісний аспект дає уявлення про напрямки життєдіяльності особистості, їх збіг чи розбіжності з основною тенденцією суспільного розвитку.

Однією зі складових адекватного ставлення до власного майбутнього є здатність вибудовувати перспективу власного життя, звертаючись до свого майбутнього, опановуючи ним. Виділивши мету як одиницю аналізу психологічного майбутнього особистості, можна передбачити, що структура цілей дає можливість судити про зміст і ясність життєвої стратегії, а глибина цілепокладання – про протяжність тимчасової перспективи. Для оцінки осмисленості життя студентів першого та п'ятого курсів нами використовувався тест СЖО Д.О. Леонтьєва [5], що є однією з версій адаптації тесту Дж. Крамбо і Л. Махоліка "Ціль у житті", розробленої на основі теорії логотерапії В. Франкла і призначеної для вимірювання переживання осмисленості життя.

На основі факторизації пунктів тесту дослідниками було виявлено, що смисложиттєві орієнтації не є внутрішньо однорідною структурою, а утворюються кількома параметрами, котрі фіксуються за допомогою шкал методики: "Цілі у житті", "Процес життя", "Результативність життя", "Локус контролю – Я", "Локус контролю – життя чи керованість життям".

Отримані дані за цією методикою свідчать, що серед усіх показників, у порівнянні з нормативними даними, найвищими є показники за шкалою "Локус контролю життя". Показники за шкалою "Цілі у житті" є найближчими до середньостатистичної норми. На фоні середніх показників цілей майбутнього, які надають життю осмисленість, спрямованість і часову перспективу, низькі показники за іншими шкалами свідчать про те, що життєві плани досліджуваних можуть не мати під собою реальної опори у сьогоденні й не підкріплюватися особистою відповідальністю за їх реалізацію. Оскільки такі особливості не можна вважати зрілою життєвою позицією, на наш погляд, у студентів першого курсу необхідно розвивати адекватніше ставлення до життя.

Оцінка емпіричних даних вказує на те, що у процесі професійного становлення спостерігаються певні відмінності між групами. Так, найвищі результати за шкалою "Цілі у житті" мають студенти п'ятого курсу, котрі, згідно з отриманими результатами, мають у житті більш визначені цілі, що додають їм спрямованість і тимчасову перспективу. Їх показники по іншим шкалам СЖО, так само, як і показники групи студентів першого курсу, мають не великі значення.

Таким чином, на наш погляд, порівняння показників за шкалою "Цілі у житті" у студентів обох груп вказує на те, що їх життєві плани не визначені. Загалом в ході дослідження ми отримали середні показники за даною

шкалою в обох групах студентів. Отже, на наш погляд, у цих студентів необхідно розвивати впевненість у своїх силах та спрямовувати їх на пошук різноманітних можливостей у житті.

Сприймання свого життя як цікавого, емоційно насиченого й сповненого сенсу (шкала "Процес життя") не властиве досліджуваній жодній з груп. Тому невисокі показники за цією шкалою вказують, що мотивуючий потенціал праці в умовах навчання у ВНЗ реалізується недостатньо. Таким чином, показники за цією шкалою вказують, що студенти як першого, так і п'ятого курсів не задоволені своїм життям.

Показники за шкалою "Результативність життя" вказують на важливість часового аспекту у реалізації СЖО. Оскільки у показниках студентів обох груп спостерігаються низькі показники за даною шкалою, то ми можемо зробити висновок, що ці студенти більш задоволені своїми минулими досягненнями, ніж уявленнями про те, як будувати нове життя. Очевидно, як відзначає В.Е. Чудновський, своєрідність життєвої перспективи залежить не тільки від вікових особливостей сприймання минулого, теперішнього й майбутнього, але й від змісту уявлень про майбутнє.

Крім того, ми можемо прогнозувати, що результативність життя тісно пов'язана з невизначеністю майбутнього випускника ВНЗ у житті, що призводить до залежності його від найближчого оточення й опосередковано підтверджує наше припущення щодо відсутності реальної основи діяльності.

Аналіз життєвих цінностей за шкалою "Локус контролю Я" ми розглядаємо з методологічної позиції, котра визначає досягнення як результат процесів розвитку особистості й визначається активністю самого суб'єкта. Отримані бали за цією шкалою дуже низькі як у студентів першого, так і у студентів п'ятого курсів. Такі показники характеризують досліджуваних як доволі слабких особистостей, що не мають свободи вибору для побудови свого життя відповідно до власних цілей та уявлень про його смисл.

Таким чином, обрана студентами обох груп стратегія локусу контролю Я характеризує пасивне залучення досліджуваних до переживання того, що з ними відбувається, не усвідомлення власної життєвої позиції, своєї ролі й призначення у житті, не визначення шляхів здійснення намічених цілей. Тим більше, що у студентів п'ятого курсу спостерігається незначне зниження показників за цією шкалою, навіть їх наближення до нульового значення. Це, на наш погляд, свідчить про посилення екстернального локусу контролю Я, що може призводити до посилення у досліджуваних відчуженості від власного Я. У подальшому такі особистісні зміни можуть стати джерелом неадекватної поведінки, підвищеної тривожності, наявності великої кількості стереотипів, емоційною бідністю, фрагментарністю, "прихильністю" до задоволення матеріальних потреб, обмеженістю просторово-часової перспективи.

Показники "Локус контролю життя" показують, що у діях досліджуваних проглядається стратегія до контролю свого життя, перетворення себе, умов і стилю життя. В основі стратегії лежить реалістичне ставлення до життя, розуміння складності, неоднозначності, що відбувається, здатність бачити не лише негативні сторони дійсності, але й паростки позитивного.

Тест московського фахівця Є.І. Комарова служить не тільки для перевірки організованості особистості, але й засобом, який може спонукати до збагнення секретів самоорганізації, до вироблення організаційних навиків та звичок.

Студентам були запропоновані тринадцять запитань, кожне з яких має декілька варіантів відповідей. Вони мали після прочитання кожного питання обрати тільки один варіант відповіді.

Оцінка емпіричних даних показала, що серед досліджуваних студентів першого курсу з високим та середнім рівнем організованості немає жодного представника; з низьким – 100%. Тобто абсолютно всі студенти першого курсу продемонстрували низький рівень організованості. Серед досліджуваних студентів п'ятого курсу з високим рівнем організованості немає жодного представника; з середнім рівнем організованості – один представник з групи, що у процентному відношенні складає 4%; з низьким – 96%. Таким чином, ми не бачимо динаміки формування організованості особистості із професійним зростанням досліджуваних.

Отже, на основі порівняльного аналізу результатів дослідження рівня розвитку організованості студентів першого та п'ятого курсів можна зробити висновки, що більшість студентів має низький рівень особистої організованості. Ці студенти не обов'язково мають погану академічну успішність, але, здебільшого, намагаються чимшвидше зайнятись своїми позанавчальними справами. Вони не вміють планувати своє життя, діють ситуативно, їх дуже легко відволікти, вони не дотримуються порядку у роботі. Це свідчить про їх високу імпульсивність. У цих студентів проявляється залежний стиль саморегуляції, самостійність знижена, вони звикли діяти за інструкцією, розпорядженням.

Опитувальник життєвої позиції Е. Берна призначений для виявлення основних життєвих позицій випробуваного. Під життєвою позицією тут мається на увазі елемент життєвої стратегії людини, що усвідомлюється або не усвідомлюється, що обумовлює базову поведінку в міжособистісному спілкуванні людини. Опитувальник побудований таким чином, що випробуваний може оцінювати себе або іншу людину. За основу взято чотири типи життєвих позицій, запропонованих Е. Берном: "Я гарний – ти гарний", "Я гарний – ти поганий", "Я поганий – ти гарний", "Я поганий – ти поганий".

Проаналізувавши отримані результати з точки зору розподілу студентів першого курсу за типом життєвої позиції, ми отримали наступне. Серед досліджуваних першого курсу з обраним типом життєвої позиції "Я гарний – ти гарний" – 20 % студентів; з обраним типом життєвої позиції "Я гарний –

ти поганий" – 4 % студентів; з обраним типом життєвої позиції "Я поганий – ти гарний" – 8 % студентів; з обраним типом життєвої позиції "Я поганий – ти поганий" – 8 % студентів; з невизначеним типом життєвої позиції – 60 % студентів. Таким чином, ми бачимо, що переважна більшість студентів першого курсу ще не має визначеного типу життєвої позиції.

Проаналізувавши отримані результати з точки зору розподілу студентів п'ятого курсу за типом життєвої позиції, ми отримали наступне. Серед досліджуваних з обраним типом життєвої позиції "Я гарний – ти гарний" – 28 % студентів; з обраним типом життєвої позиції "Я гарний – ти поганий" – 0 % студентів; з обраним типом життєвої позиції "Я поганий – ти гарний" – 4 % студентів; з обраним типом життєвої позиції "Я поганий – ти поганий" – 0 % студентів; з невизначеним типом життєвої позиції – 68 % студентів. Таким чином, ми бачимо, що переважна більшість студентів п'ятого курсу також не має визначеного типу життєвої позиції.

Порівнюючи результати дослідження сформованості та типів життєвої позиції студентів першого та п'ятого курсів можна стверджувати, що першокурсники, вступаючи до ВНЗ намагаються виокремитися, ніби "показати" себе, маючи та демонструючи свою індивідуальність. З роками навчання, спілкуючись між собою в ході подальшої соціалізації студенти втрачають свою індивідуальність, залишаючись з невизначеним типом життєвої позиції.

Таким чином, результати даної методики довели, що навчання у ВНЗ може, з одного боку, покращити життєву позицію студента: наявність 8 % студентів першого курсу з позицією "Я не гарний – ти не гарний" та їх повна відсутність на п'ятому курсі. Але, разом з тим, ми довели, що більшість студентів не мають визначеного типу життєвої позиції, що звичайно, негативно впливає на формування їх життєвих стратегій.

Висновки. В ході нашого дослідження ми з'ясували, що головною складовою життєвої стратегії особистості є осмисленість життя. Отримані дані тесту СЖО (за Леонтьєвим Д.О.) свідчать, що серед усіх показників, у порівнянні з емпіричними даними, найвищими у студентів, як першого, так і п'ятого курсів, є показники за шкалою "Локус контролю життя". Це дає підстави стверджувати, що у діях досліджуваних проглядається стратегія до контролю свого життя, перетворення себе, умов і стилю життя. Оцінка емпіричних даних вказує на те, що у процесі професійного становлення має місце тенденція до поступового зростання показників локусу контролю життя. Але, враховуючи показники по іншим шкалам даної методики, можна казати про загальну несформованість життєвих стратегій та неорганізованість життя студентів обох досліджуваних груп.

Такі висновки підтверджуються й наступними методиками. Зокрема тест "Ваша організованість" (за Є.І. Комаровим) продемонстрував у переважної більшості студентів обох груп низький рівень організованості життя. Отже, можна зробити висновок, що загалом студенти не вміють

планувати своє життя, діють ситуативно, їх дуже легко відволікти, вони не дотримуються порядку у роботі.

Отже, в ході дослідження ми довели, що набуття студентами досвіду навчання у вищому навчальному закладі автоматично не призводить до помітних змін у розвитку їх організованості, а це породжує завдання спеціального створення відповідних психолого-педагогічних умов.

За допомогою опитувальника життєвої позиції Е. Берна ми з'ясували, що переважна більшість студентів обох досліджуваних груп має невизначений тип життєвої позиції та з роками процент невизначеності у студентів зростає.

Таким чином, в ході нашого дослідження ми підтвердили висунуту гіпотезу про те, що більшість студентів мають низький рівень організованості та не сформованість конструктивних життєвих стратегій, і ця тенденція прослідковується до кінця навчання.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А.Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Васильева О.С. Изучение основных характеристик жизненной стратегии человека / Васильева О.С., Демченко Е.А. // Вопросы психологии. – 2002. – № 4. – С. 74–85.
3. Захарова Л.Г. Актуальні питання гендерного підходу до формування життєвих стратегій особистості / Л.Г.Захарова // Вісник Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили. – Миколаїв: вид-во МДГУ, 2004. – № 4. – С. 113–116.
4. Костюченко Л.Г. Введение в теорию личности: социокультурный подход: Учебное пособие для вузов /Л.Г. Костюченко, Ю.М. Резник. – М.: Независимый институт гражданского общества, 2003. – 272 с.
5. Леонтьев Д.А. Тест смысложизненных ориентации (СЖО). 2-е изд. / Д.А.Леонтьев. – М.: Смысл, 2000. – 18 с.
6. Опросник жизненной позиции [Электронный ресурс] // А.Я. Психология (azps.ru): [web-сайт].– Режим доступа: <http://azps.ru/tests/kit/ojp.html>

УДК 159.922

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗМІНЕНИХ СТАНІВ СВІДОМОСТІ

Дюміна Олександра

Науковий керівник: доц. **Наконечна М.М.**

За тонкою поверхнею свідомості людини лежить відносно незвідана область психічної діяльності, природа і функції якої ніколи не були ні систематично досліджені, ані адекватно вивчені. [8]

Вивчення змінених станів свідомості (ЗСС) є важливим напрямком міждисциплінарної галузі досліджень свідомості. Зокрема, дослідженнями ЗСС займаються представники загальної та соціальної психології, психології особистості, а також ця проблематика розробляється в психіатрії, антропології, клінічній та транс персональній психології.

Такі стани відомі у всіх людських суспільствах. Вони відомі в різноманітності форм та інтегровані в різноманітні культурні моделі, грають різні ролі, використовуються в безлічі різних контекстів і забезпечені величезною масою значень. Вони представляють характерні типи реакцій на певні зміни в сенсорних, перцептивних, когнітивних, мотиваційних і афективних відношеннях між людьми і їх досвідом. Змінені стани, незважаючи на свою удавану розмаїтість і мінливість культурного і соціального значення, несуть безліч важливих загальних характеристик.

Багато психологів і психіатрів вважають, що термін "змінені стани свідомості" слід застосовувати тільки при описі психіки здорових людей. Інші більш широко розглядають дане поняття, вважаючи порушення свідомості, відомі в психіатрії, лише зворотньою стороною в континіумі "нормальна свідомість – порушена свідомість". Таким чином, вся проміжна область між цими полюсами і буде відноситися до змінених станів свідомості [7].

У будь-якому разі, ЗСС – це стани свідомості, які відрізняються від звичайного, нормального стану свідомості людини, але не є патологічними в психіатричному розумінні. Шляхи до їх отримання численні – вони можуть бути викликані алкоголем, наркотиками, гіпнозом, медитацією, глибокою молитвою, сенсорною депривацією або звуками і спалахами світла певного ритму і т.д. Змінений стан свідомості можна фіксувати у людини в екстремальних станах і при сильних емоціях. До них можна віднести і особливі стани свідомості, які переживають хворі на епілепсію і мігрень в аурі наступаючого нападу [7].

Змінені стани свідомості (ЗСС) – це якісні зміни в суб'єктивних переживаннях або психологічному функціонуванні від певних генералізованих для даного суб'єкта норм, відрефлексовані самою людиною або відзначені спостерігачем.[13]

Згідно з дослідженнями В.В.Кучеренко, В.Ф.Петренко та А.В.Россохіна, **до критеріїв виникнення ЗСС відносяться:**

- Перехід від переважної опори на вербально-логічні, понятійні структури, до відображення у формі наочно-чуттєвих (довербальних) образів.

- Зміни емоційного забарвлення відображеного у свідомості внутрішнього досвіду, які супроводжують перехід до нових форм категоризації.

- Зміни процесів самосвідомості, рефлексії і внутрішнього діалогу.

- Присутність в зовнішньому діалозі фрагментів внутрішнього діалогу.

- Зміни сприйняття часу, послідовності у внутрішній реальності подій, часткове або повне їх забуття, обумовлене труднощами, а іноді і неможливістю, переведення внутрішнього досвіду, отриманого в змінених станах на "мову" соціально-нормативних форм категоризації (наприклад, складність відтворення послідовності подій сновидіння під час розповіді про нього в ясному стані свідомості) [5].

Відповідно до досліджень Арнольда Людвіга, до основних характеристик ЗСС відносяться наступні 10 домінаторів або рис:

1. Зміни в мисленні. Загальні знахідки представлені суб'єктивними порушеннями концентрації уваги, пам'яті і суджень. Провідною стає архаїчна манера мислення (просте процесуальне мислення), і, мабуть, в тій чи іншій мірі порушується здатність до перевірки реальності. Відбувається стирання відмінностей між причиною і наслідком, сильно виражена амбівалентність, а також можливість співіснування протилежних і суперечливих імпульсів відносно одного і того ж об'єкта привідсутності явного (психо) логічного конфлікту.

2. Порушення відчуття часу. Почуття часу і сприйняття хронології подій сильно змінюються. Це виражається у вигляді загальної дезорієнтації в часі і характерному суб'єктивному почутті безчасовості, зупинки, прискорення або уповільнення часу і т.д. Час також може сприйматися як нескінченний або не піддається вимірюванню.

3. Втрата контролю. Людина, входячи або перебуваючи в ЗСС, зазвичай відчуває страх перед втратою контролю над дійсністю і над собою. Під час фази індукції вона може активно чинити опір відчуттю ЗСС (наприклад, під час сну, гіпнозу, анестезії), тоді як в інших станах вона переживає фактично послаблення волі і тоді повністю піддається експериментуванню (наприклад, при вживанні наркотиків, алкоголю, ЛСД, під час містичного переживання).

4. Зміни в емоційному вираженні. З послабленням свідомого контролю або заборон часто стають помітними зміни в емоційному вираженні. Виникають раптові, несподівані, більш примітивні та інтенсивні, ніж у нормальному стані, емоції. Також виникають крайні емоційні стани – від екстазу та стану, близького до оргазму, до глибокого страху та депресії. Почуття гумору також знижується.

5. Зміна образу тіла. В ЗСС відбуваються різноманітні викривлення образу тіла. Також поширеною є схильність у індивідів відчувати глибоке почуття деперсоналізації, розділення тіла і душі, втрати самоусвідомлення або розмитості меж між собою й іншими, світом чи всесвітом. Може не тільки здатися, що різні частини тіла збільшилися, зменшилися, втратили

вагу, поважчали, відділилися від тіла, але і з'явитися спонтанне відчуття запаморочення, неясності зору, зціпеніння, втрати чутливості і відчуття поколювання тіла.

6. Викривлення сприймання. Загальним для більшості ЗСС є наявність перцептивних аберацій, включаючи галюцинації, псевдогалюцинації, перебільшену візуальну образність, гіперзагостреність сприймання й найрізноманітніші ілюзії. У деяких ЗСС, викликаних, наприклад, психоделічними наркотиками, марихуаною або при містичних переживаннях, можуть проявлятися синестезії, коли одні форми сенсорних відчуттів переводяться в інші. Наприклад, людина може повідомити, що бачить або відчуває звуки або здатна відчути смак того, що бачить.

7. Зміна сенсу або значення. При різноманітних ЗСС, що викликаються різними способами або засобами, іноді здається, ніби людина відчуває щось типу досвіду "еврика", під час якого часто виникають почуття абсолютного розуміння, осяяння та інсайту. При токсичних і психотичних станах це загострене почуття розуміння може проявлятися у приписуванні невірних значень реплік ззовні, ідеям відносин і численним випадкам "психотичних інсайтів".

8. Почуття невимовності. Найчастіше через унікальність суб'єктивного переживання, пов'язаного з ЗСС (наприклад, трансцендентального, естетичного, творчого, психотичного, містичного станів), люди кажуть, що безглуздо або неможливо передати природу або сутність досвіду того, хто не відчував подібних переживань.

9. Почуття відродження. Багато хто, вийшовши з деяких станів глибокої зміни свідомості (наприклад, після психоделічного досвіду, абреактивних станів, вторинновиникаючі при застосуванні закису вуглецю, метамфетаміну (метедрін), ефіру або аміталу, гіпнозу, релігійних звернень, трансцендентальних і містичних станів, терапії інсулінової коми, нападів спіритичної одержимості, примітивних обрядів ініціації і навіть після деяких випадків глибокого сну), заявляють про переживання нового почуття надії, відродження чи переродження.

10. Гіпернавіюваність. Під гіпернавіюваністю при ЗСС розуміється не тільки різноманітні випадки "первинної" і "вторинної" сугестивності, а й зростаюча вразливість і схильність людей некритично приймати і/або автоматично реагувати на конкретні висловлювання (наприклад, команди або інструкції лідера, шамана, вождя чи гіпнотизера) або неконкретні сигнали (наприклад, культурні чи групові очікування щодо деяких типів поведінки чи суб'єктивних переживань). До гіпернавіюваності також можна віднести зростаючу схильність людини до помилкового сприйняття або розуміння різних стимулів або ситуацій, заснованих на її внутрішніх страхах або бажаннях [8].

У даний час в європейській психології немає традиційної і загальноприйнятої класифікації змінених станів свідомості. Тому всі

класифікації ЗСС, відомі на сьогодні, або обмежені, або носять умовний характер. Проте можна виділити такі підходи в цьому напрямку:

1. Підхід, заснований на розумінні причин, що викликають ЗСС;
2. Підхід, заснований на визначенні їх наслідків;
3. Підхід, заснований на описі самого процесу переживання ЗСС [6].

Найбільш поширеними є *класифікації ЗСС першого напрямку*. Класичним прикладом такої класифікації є запропонована А. Людвігом [8]. З його точки зору ЗСС поділяються на:

- спонтанні, які виникають при звичайних для даної людини умовах (засипання або перенапруження) або в незвичайних, але природних обставинах (нормальні пологи, екстремальні умови);
- штучно викликані, які виникають під впливом психоактивних речовин (алкоголь, наркотики) або психоактивних процедур (сенсорна ізоляція або сенсорне перевантаження);
- психотехнічно зумовлені ЗСС, які супроводжують процеси психічної регуляції або саморегуляції в сучасній психотерапії, регуляції за допомогою екстрасенсорного впливу, а також релігійно-магічних обрядів в традиційних культурах і субкультурах. Зазвичай виділяють збудливі (аутогенне тренування за Шульцом) і заспокійливі (холотропна терапія за Грофом) психотехніки.

С.Кардаш [4] при описі самого процесу переживання ЗСС розглядає звужені та розширені стани свідомості. До розширених ЗСС за суб'єктивними відчуттями він відносить стан зверхнеспання ("бодрствования") й осяяння, трансперсональні переживання, передсмертний досвід. При цьому він вказує на збільшення загальної активності кори головного мозку і синхронізацію роботи його відділів. Звужені ЗСС, згідно з Кардашем, більш близькі до стану трансу. У легких формах звужені стани свідомості супроводжують діяльність, що вимагає великої концентрації. При цьому відбувається виборче збільшення активності окремих ділянок головного мозку.

Трансові стани свідомості можна представити як особливу відчуженість свідомості, викликану довільно (при аутогенних тренуваннях, за допомогою різноманітних ритуалів (містерії, релігійні обряди), сеансах самонавіювання і гіпнотичних впливів, медитаціях) або виникаючу спонтанно при "застряганні", зосередженні уваги на об'єктах інтроспекції або якостях сприймання зовнішніх предметів. У трансовому стані відбувається звуження свідомості, особливо помітне при фіксації на будь-якому відчутті, образі, тобто обмеження кола відтворюваних ситуацій, перерозподіл уваги і спад функцій планування; посилення репродуктивної активності свідомості, можуть виникати яскраві зорові образи минулого, і виявляється підвищена здатність до фантазування, посилюється тенденція до стійкого спотворення реальності.

Вийшовши з трансу, людина може відчути стан, подібний постгіпнотичній амнезії, тобто вона не буде пам'ятати тих команд, які могли

навіювати їй. Крім того, можуть спостерігатися вегетативні розлади, які проявляються через запаморочення, легкий розлад координації і т.д. (Кардаш)

Згідно з М. Еріксоном, слід розрізняти три види трансу:

1. Повсякденний транс (звичайна мрійливість, перехід в сон, і назад в неспанню, автоматичне виконання звичних дій і т.д.).

2. Поглиблений транс (зазвичай називають гіпнозом) – навмисне посилення та продовження за часом природного феномену – трансу, здійснюване зазвичай за допомогою іншої людини.

3. Сомнамбулічний транс – глибокий трансний стан, при якому людина поводить себе так, ніби вона не знаходиться в трансі.[1]

Медитація. Це трансний стан, що забезпечує встановлення і підтримання каналу зв'язку свідомості з несвідомим, і використання цього каналу для передачі або отримання символічної інформації. Зазвичай свідомість задає тему або вихідне уявлення і потім займає позицію "спостерігача". Всю подальшу роботу уяви виконує несвідоме, а "спостерігач" лише сприймає інформацію і утримує увагу, концентрацію на заданій темі. Медитація, у різних її формах, займає в даний час значиме місце, як спосіб досягнення глибинної, абсолютної реальності, в якій знаходить пристанище її сприймаючий.

Медитація починається на межі предметної реальності, в найдальній точці, досягнутій раціональним знанням і сприйманням. Таким чином, медитація не означає відмову від предметної реальності, навпаки, вона полягає в проникненні в глибинні шари реальності. Це не втеча в уявний світ снів; скоріше це пошук абсолютної істини предметної реальності, за допомогою одночасного стереоскопічного споглядання її глибин і поверхонь (А. Хоффман).

Гіпноз. Гіпноз є одним із видів змінених станів свідомості. Одні теорії не вважають гіпноз трасовим станом, на відміну від інших, що виходять з теорії дисоціації, зміненого стану свідомості. Гіпноз – це четвертий стан психіки [10]. Він одночасно поєднує в собі ознаки неспанню, сну і сну зі сновидіннями. Властивий гіпноз у режимі психічного функціонування дозволяє бути одночасно взаємовиключним станом свідомості. У стані гіпнозу суб'єкт сприймає звернені до себе слова без критики, тобто у нього підвищується сугестивність [12].

Гіпноз – це тимчасовий стан свідомості, що характеризується звуженням її обсягу і різким фокусуванням на змісті навіювання, що пов'язано зі зміною функції індивідуального контролю й самосвідомості. Стан гіпнозу настає в результаті спеціальних дій гіпнотизера або цілеспрямованого самонавіювання.

Розширені стани свідомості якісно відрізняються від станів, що виникають при глибокому гіпнозі, трансі, медитаціях та інших способах досягнення змінених станів свідомості. Це особливі психологічні та

психофізіологічні стани, за характеристиками не схожі на сон, патологічні порушення свідомості.

Найяскравішим прикладом розширених станів свідомості є холотропні стани свідомості, які можуть досягатися, зокрема, шляхом гіпервентиляції (холотропне дихання за Грофом), або ж шляхом вживання психоделіків (психотропних речовин).

Холотропні стани свідомості (ХСС) – термін, введений С. Грофом для виділення в особливу групу глибоких змін у свідомості, що межують з безліччю патологічних станів. Холотропні, буквально означає "орієнтовані на цілісність" чи "ті, які рухаються в напрямку до цілісності" (від грец. holos – "ціле" і terein – "рухатися в напрямку чогось").

Холотропні стани характеризуються особливими трансформаціями свідомості, пов'язаними зі змінами у всіх сферах сприйняття, з сильними і часто незвичними емоціями, а також з глибокими змінами в розумових процесах. Нерідко вони супроводжуються безліччю сильних психосоматичних проявів та неординарною поведінкою. У свідомості відбуваються надзвичайно глибокі якісні зміни, але на відміну від маревних станів в ній не спостерігається грубих порушень. В холотропних станах людина переживає вторгнення інших вимірів буття, які можуть бути дуже інтенсивними і навіть приголомшливими. Але при цьому вона все ж не втрачає просторово-часової орієнтації і почасти залишається в контакті з повсякденною реальністю [3].

Дуже важливим і характерним аспектом холотропних станів є незвичайні зміни в чуттєвому сприйнятті. Можуть виникати і бачення різних природних явищ, космосу, міфологічних сфер. Іноді все це супроводжується широким діапазоном переживань, в яких задіяні різні звуки, запахи, фізичні та смакові відчуття.

Емоції, пов'язані з холотропними станами, охоплюють дуже широкий спектр і простягаються далеко за межі нашого повсякденного досвіду – від почуттів екстатичного захоплення, небесного блаженства і незбагненого спокою до жахливого жаху, нестримного гніву, бездонного розпачу, почуття провини та інших крайніх проявів емоційного страждання. Особливо цікавим аспектом холотропних станів є їх вплив на процеси мислення. Інтелект не отримує пошкоджень, але робота його вельми відрізняється від звичайного функціонального режиму. Більшість цих найцікавіших прозрінь, які відкриваються в холотропних станах, зосереджено навколо філософських, метафізичних і духовних проблем [3].

Холотропний стан можна розділити на дві групи: перинатальні переживання і трансперсональні переживання.

Перинатальні переживання – це хранилище сильних фізичних і емоційних відчуттів, пов'язаних з травмою народження, таких, як неймовірні фізичні болі в різних частинах тіла, відчуття задухи, переживання сильної тривоги, безнадії і люті. Людина має можливість переживати в яскравих подробицях всі стадії свого біологічного народження, спогади

пренатального життя і навіть інформацію про зачаття, записану на клітинному рівні. Переживання виходу за межі звичайних для людини кордонів тіла й Его.

Трансперсональні переживання надзвичайно розширюють відчуття персональної totoжності, включаючи до них елементи зовнішнього світу та інших вимірів реальності. Велику групу трансперсональних феноменів можна описати на мові того, що К. Г. Юнг називав колективним несвідомим. Трансперсональні переживання можуть вивести нас до епізодів життя близьких і далеких предків. Ми можемо зазнати повного свідомого ототожнення з іншими людьми, групами людей, тваринами, рослинами і навіть з неорганічними об'єктами і процесами.

Психоделіки. Одним із способів досягнення ХСС є психоделіки.

Психоделіки (відгрец. Ψυχή- "розум", "свідомість" і грец. Δήλος – "ясний", "очевидний") – клас психоактивних речовин, дія яких в першу чергу полягає в зміні звичного мислення та сприймання. За хімічною структурою психоделіки, як правило, мають схожість з нейротрансмітерами, чим обумовлюється їх вплив на мозок.[11]

Вважається, що дія психоделіків полягає увиключенні фільтрів, які відсіюють сигнали, котрі нормальний (звичний) стан свідомості вважає непотрібними. Ці сигнали можуть виходити від різних функцій мозку, включаючи почуття, емоції, спогади, прояви несвідомого і підсвідомого. Можливість з деякою часткою свідомого контролю "розширювати свідомість", "відкривати двері сприйняття", сприймаючи речі, практично недоступні для типового, незміненого стану розуму.

Класичними психоделіками вважаються ЛСД і мескалін. Психоделіки можуть бути надзвичайно небезпечні при необдуманому, необережному використанні, через здатність надзвичайно посилювати як позитивні, так і негативні емоції, думки, переживання, а також викликати дезорієнтацію, дереалізацію, деперсоналізацію та інші психотичні явища, особливо у неврівноважених і психічно нездорових людей. Психоделічний досвід визначається не тільки речовиною, що змінює свідомість, а в більшій мірі "сетом і сеттінгом" (установкою і обстановкою) [9].

Деякі можливі ефекти психоделічних речовин: 1) Ілюзії; 2) Синестезія; 3) Відчуття страху, депресія, ейфорія, умиротворення; можливі різкі переходи від одного стану до іншого; 4) Порушення координації рухів, сприйняття схеми тіла; 5) Слухові і зорові галюцинації; 6) Яскраві переживання події минулого (особливо з раннього дитинства); 7) Втілення несвідомих образів (фобій, маній тощо) у вигляді галюцинацій (людина бачить загрозливі образи, предмети і навпаки); 8) Тимчасове і просторове порушення сприйняття навколишнього світу; 9) Ілюзорні зверхординарні здібності (наприклад, ілюзія телепатії) [2].

Отже, розглянувши психологічну характеристику змінених станів свідомості, слід відзначити, що знання про ЗСС досить неоднорідне. Проте належні дослідження в цій області зможуть значно збагатити наше уявлення

про них. Незважаючи на існування великої кількості клінічного та експериментального матеріалу, який стосується мрій і марень, сну і дрімоти, гіпнозу і гіпнотичних станів, сенсорної депривації, істеричних станів дисоціації і деперсоналізації, фармакологічно індукованих психічних розладів і т.д., зроблено мало спроб організувати і систематизувати цю розрізнену інформацію в узгоджену теоретичну систему.

Література

- 1) Гинзбург М.Р., Яковлева М.Е. Эриксоновский гипноз: систематический курс. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2008. – С. 34–39.
- 2) Гроф С. Когда невозможное возможно: Приключения в необычных реальностях : [пер. с англ.] / Станислав Гроф. – М.: АСТ, 2007. – 441с
- 3) Гроф С. Космическая игра. Исследование рубежей человеческого сознания. – М.: АСТ, 2004. – 121с
- 4) Кардаш С. Измененные состояния сознания. – Донецк: "Сталкер", 1998. – 416 с.
- 5) Кучеренко В. В., Петренко В. Ф., Россохин А. В. Изменённые состояния сознания: психологический анализ // Вопросы психологии, 1998, № 3. – С. 70–78.
- 6) Суарес Т. Проблема классификации измененных состояний сознания. / Белорусский государственный медицинский университет.
- 7) Сидоров П. В., Парняков А. В. – Введение в клиническую психологию: Т. I.: Учебник для студентов медицинских вузов. – М.: Академический проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 416 с. – (Библиотека психологии, психоанализа, психотерапии).
- 8) Людвиг А. Измененные состояния сознания // Тарт Ч. Измененные состояния сознания / пер. с англ. Е. Филиной, Г. Закарян. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 288 с.
- 9) Хофманн Альберт // Albert Hofmann ЛСД – мой трудный ребенок // LSD : My Problem Child Издательство: MAPS Дата выхода: 2005, – 93 с.
- 10) Шерток Л. Гипноз. – М., 1992.
- 11) Шульгин А., Шульгина Э. Триптамины, которые я узнал и полюбил: Продолжение. – 1997.
- 12) <http://ru.wikipedia.org/wiki/Гипноз>
- 13) http://ru.wikipedia.org/wiki/Измененное_состояние_сознания

УДК 159.9.019.4

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИЧИНИ СХИЛЬНОСТІ ДО АЛКОГОЛЬНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ

Єршова Ольга

Науковий керівник: проф. Папуча М.В.

Анотація: в цій статті розглядаються психологічні причини схильності до алкогольної залежності. Висвітлюються питання Я-концепції та образу світу.

Ключові слова: образ світу, Я-концепція, фактори ризику, схильність до алкогольної залежності.

Залежна поведінка особистості є серйозною соціальною проблемою, оскільки у вираженій формі має такі негативні наслідки, як втрата працездатності, конфлікти з оточуючими її людьми, здійснення злочинів тощо. Крім того, це одна із найпоширеніших проблем, яка так чи інакше зачіпає будь-яку родину.

Зловживання алкоголем відоме з найдавніших часів, а зараз значно поширилося й тривожить всю світову громадськість. Особливо згубне зловживання алкоголем в молодіжному середовищі – уражається і сьогодення, і майбутнє суспільства.

Найскладніша проблема, пов'язана з алкогольною залежністю – це проблема соціально-психологічної та психологічної схильності людини до вживання наркотичних речовин, соціально-психологічних причин, що лежать в структурі так званої переднаркотичної особистості та її безпосереднього оточення.

Причини схильності до алкогольної залежності намагаються пояснити по-різному і остаточного пояснення не існує. Зазвичай виділяють соціальні, біологічні та психологічні причини. Біологічні причини бачать в особливостях метаболізму індивіда – деякі люди дуже чутливі до алкоголю. Інші, навпаки, відрізняються підвищеною толерантністю, споживають надмірні дози спиртних напоїв і стають алкоголіками. Добре відомий факт, що діти алкоголіків частіше страждають алкоголізмом, а це вказує на важливість генетичних факторів. Ті, хто підкреслює біологічні причини в походженні алкоголізму, воліють лікувати його фармакологічними засобами. Однак лікарське лікування не є ефективним.

Психологічні причини алкоголізму вбачають у спробах індивіда вирішувати особисті проблеми за допомогою психоактивних речовин. Але перелік причин залежності на цьому не завершується.

Ця проблема є актуальною і на сьогоднішній день. Алкоголізм, як підкреслюють експерти Всесвітньої організації охорони здоров'я, є великою загрозою для здоров'я в світовому масштабі.

Від нього страждає все суспільство, але в першу чергу під загрозу ставиться молоде покоління: діти, підлітки, молодь, а також здоров'я майбутніх матерів, адже алкоголізм особливо активно впливає на ще несформоване здоров'я людини, поступово руйнуючи його. Під час

систематичного вживання алкоголю розвиваються небезпечні хвороби, а також зберігається високий рівень захворюваності алкогольними психозами. Тому так необхідно знайти психологічні причини схильності до алкогольної залежності й втілити отримані знання в життя.

Для опису психологічних особливостей особистості використовують різні її аспекти, але ми зупинимо нашу увагу на таких поняттях, як Я-концепція та образ світу.

Сформована в дитинстві Я-концепція в результаті швидких змін фізичного і психічного станів повинна бути замінена на нову, яка відповідає особливостям даного віку. Процес формування Я-концепції й психологічних механізмів адаптації до соціального середовища здійснюється паралельно, оказуючи виражений вплив один на одного. Я-концепція є складно сконструйованими утворенням, відображаючи як вікові, так й індивідуальні особливості й будучи включеною в множину зв'язків і стосунків з іншими феноменами розвитку людини.

Проблемою Я-концепції займалися багато науковців (И.С.Кон, А.Маслоу, К.Роджерс, Б.Г.Ананьев, А.Н.Леонтьев, В.С.Мерлин, В.В.Столин, И.И.Чеснокова, Е.В.Шорохова, Т.Ю.Каминская, С.Стейн, Л.А.Венгер, Г.Е.Залесским, А.В.Петровский, М.Г.Ярошевский тощо). Відповідно до цього сформувалося велика кількість поглядів та концепцій згідно цього питання.

Учені ввели в науковий обіг поняття "образ світу". Першим це зробив С.Рубінштейн в своїй праці "Людина і світ". Потім це поняття активно розробляли представники школи С.Виготського, зокрема О.Леонтьєв, який проаналізував психологічний механізм виникнення і "роботи" образу світу, а також розглянув образ світу з точки зору методології дослідження сприйняття. Ключовою ідеєю О.Леонтьєва було твердження, що головний вклад у процес побудови образу чи предмета ситуації роблять не окремі почуттєві враження, а образ світу в цілому. Учений показав, що чітке сприйняття і розуміння інформації ззовні відбувається на основі зустрічної психічної активності у вигляді системи очікувань, припущень і гіпотез про природу впливу, що надходить. І якщо відбувається узгодження інформації і зустрічної психічної активності, то людина "вписує" вплив, що надходить, у власну систему уявлень про світ. Джерелом розвитку образу світу для людини є засвоєння нею культурно-історичного досвіду в результаті виховання і навчання. Суспільство надає людині, що розвивається, не тільки певні уявлення і знання про світ, але й типові способи дій і поведінки, цінності і норми, а, крім того, індивідуальний досвід осмислення подій, явищ і фактів власного життя у світі, хоча результат осмислення може не збігатися із загальноприйнятим у даному соціумі[6].

Також питанням образу світу займалися такі науковці: С.Смирнов, А.Зінченк, В.Петухов, Ф.Василюк, Е.Ю.Артемьева, Г.А.Берулава, Б.М.Величковский, В.П.Зинченко, Е.А.Климов, А.Н.Леонтьев, В.С.Мухина, В.Ф.Петренко та багато інших.

Водночас аналіз наукових досліджень дозволив зробити висновок, що питання причин схильності до алкогольної залежності не є повністю розкритим.

Якщо алкоголізм у дорослої людини довгий період може розвиватися приховано, не позначаючись на трудовій діяльності, соціальному статусі, то в осіб юнацького віку, навпаки, спочатку відбувається соціальна дезадаптація, а потім уже приєднується вживання алкоголю. І відповідно до цього виникають порушення у психологічній й соціальній сфері осіб юнацького віку. Тому подолання та профілактика схильності до алкогольної залежності неможливе без з'ясування причин схильності до алкогольної залежності.

Алкогольна залежність може розвиватися як результат довготривалих невротичних конфліктів, структурного дефіциту, генетичної схильності, сімейних та культурних умов, а також під впливом соціального середовища [7].

Процесу появи і розвитку залежної від алкоголю поведінки можуть сприяти біологічні, психологічні та соціальні фактори.

Під біологічними факторами розуміють певний, своєрідний для кожного, спосіб реагування на різноманітні впливи, в нашому випадку, на алкоголь. Помічено, що особи, які спочатку реагують на алкоголь, як на речовину, яка різко змінює психічний стан, більш схильні до розвитку алкогольної адикції. Американські вчені також виділяють такий фактор як генетична схильність до різних форм адиктивної поведінки, що передається у спадок.

Під соціальними факторами, що впливають на розвиток залежної поведінки, розуміються становище в сім'ї, в школі, серед однолітків, в молодіжній субкультурі, тобто там, де створюються патологічні моделі, які призводять до залежної моделі поведінки.

Слід сказати, що дуже велике значення має вплив сім'ї. Сім'ї, для яких характерні найбільш глибокі дефекти соціалізації, вільно чи мимоволі провокують дітей на раннє вживання психоактивних речовин.

Американський психоаналітик Л.Вюрсмер вважає, що патологію сімейного спілкування, що впливає на формування залежності, не можна звести до якогось одного фактору, і виділяє чотири основні порушення емоційного спілкування, які сприяють виникненню залежної поведінки, і відповідно чотири різновиди сім'ї, де мають місце порушення спілкування дітей і батьків. До першої належать сім'ї "з травматизацією дітей". Люди, що випробували насильство в дитячому віці, можуть потім ідентифікувати себе або з агресором, або з жертвою. Але в тому і в іншому випадку почуття болю, сорому, жаху, безпорадності після насильства, особливо з боку батьків можуть стати причинами зловживання алкоголем і наркотиками в підлітковому і дорослому віці. Другий різновид сім'ї – "нав'язлива". У ній батьки нав'язують себе дитині, вони нав'язливо контролюють його поведінку, що викликає у нього сором і злість. У батьків в такій сім'ї часто

зустрічаються грандіозні, нереалістичні очікування стосовно до дітей. В таких умовах можуть виникнути маска фальшивої ідентичності, лицемірні ролі, які діти використовують для захисту. Фальшиві ідентифікації, невідповідність своєму істинному Я, можуть компенсаторно привести до вживання алкоголю і наркотиків. Третій різновид сім'ї – "брехлива". В результаті постійної брехні, яка культивується у ній, домінуючою емоцією у дитини стає сором, відбувається деперсоналізація, втрачається відчуття реальності. Наростаючі відчуження, фальшивість відносин в сім'ї можуть стати одним з факторів залучення та споживання психоактивних речовин. Четверта різновид сім'ї – "непослідовна, ненадійна". В ній те, що сьогодні схвалюється, завтра засуджується, що хвалить батько, то лає матір. В результаті порушується стабільність над-Я. Це може стати однією з причин порушення соціалізації дитини і зловживання психоактивними речовинами [4].

А також до соціальних факторів відносяться соціальні кризи й інші негативні явища в рамках суспільства.

До психологічних факторів належать особистісні особливості, відображення в психіці психологічних травм в різних періодах життя.

Велике значення у виникненні адикцій має такий фактор, як психологічні травми дитячого віку і насильство над дітьми, відсутність турботи тощо.

Сприяючими факторамизалежної поведінки вважаються нервово-психічна нестійкість, акцентуації характеру (гіпертімний, нестійкий, конформний, істероїдний, епілептоїдний типи), особистісні особливості (невпевненість у собі, низька самооцінка, не високий рівень інтелекту тощо).

Одним із основних мотивів поведінки осіб, які схильних до адиктивних форм поведінки, є втеча від нестерпної реальності. Але частіше зустрічаються внутрішні причини, такі як переживання стійких невдач у школі і конфлікти з батьками, вчителями, однолітками, почуття самотності, втрата сенсу життя, непевненість в майбутньому.

Н.А.Сирота розробив класифікацію факторів ризику(обставини, які достовірно збільшують шанси індивіда стати споживачем алкоголю чи наркотиків) серед яких виділив такі фактори:

- залежність особливостей особистісного реагування, соціальної перцепції, характеру міжособистісного спілкування й Я-концепції від впливу референтної групи одноліток;

- тенденція до реалізації емоційного напруження в неопосередковану поведінку, минаючи процес когнітивного усвідомлення та прийняття рішення;

- ігнорування системи соціальних установок й ролей;

- порушення в сфері соціальної перцепції (невідповідна віку комунікативна і соціальна некомпетентність, несформовані відповідно до віку самооценка й прогноз оцінки своєї поведінки в очах оточуючих);

- не сформованість відповідно до віку здатності адекватно оцінювати й вербалізувати взаємостосунки з оточуючими;

- відсутність стремління до конструктивного вирішення проблемних і конфліктних ситуацій;

- відсутність сформованого реального й ідеального образу Я й значимих оточуючих і як наслідок відсутність стимулу до саморозвитку й удосконалення[8].

Я-концепція – це одна з найпотужніших систем переконань, установок і уявлень людини про себе і ситуації навколо неї. Вона опосередковує стимули з навколишнього світу, зумовлює образ дій людей і є ключовою причиною відчуття ними свого життя як щасливою або трагічною. Я-концепція виконує важливі функції в житті людини [3].

На думку англійського психолога Роберта Бернса, вона виконує ряд функцій.

- Я-концепція сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості. Якщо Я-концепція людини суперечлива, містить взаємовиключні представлення, то людина відчуває дискомфорт. Його дії в таких випадках спрямовані або на зміну Я-концепції, або на спотворення реальності в ім'я усунення дискомфорту. Узгоджена Я-концепція дозволяє особистості відчувати себе впевнено, перебувати в тісному контакті з реальністю.

Я-концепція визначає інтерпретацію життєвого досвіду особистості. У людини існує стійка тенденція інтерпретувати свій індивідуальний досвід на основі уявлень про себе. Я-концепція служить своєрідною "призмою", через яку переломлюється сприймається реальність. Наприклад, людина, яка вважає себе "нездатним", може пояснити свій успіх випадковістю, а "здатний" – проявом свого таланту; "непривабливий" розцінює увагу до себе як спробу пожартувати, а "привабливий" як спробу познайомитися. Людина з позитивною Я-концепцією розцінює посмішку на свою адресу як прояв добрих почуттів, а з негативною – як глузування.

Я-концепція є джерелом очікувань. Вона впливає на прогноз людини щодо того, що має з ним статися. Відповідно до Я-концепцією людина розраховує на успіх чи невдачу: "Я, як завжди, провалюся" або "У мене все вийде". Вона дозволяє йому передбачати свої реакції: "Я злякаюся", "Я розплачуся", "Я поставлюся до цього спокійно". Я-концепція нав'язує людині прогноз щодо ставлення та поведінки людей на його адресу: "Мене ніхто не полюбить", "Наді мною сміятимуться", "Мене оцінять високо". Такий прогноз має властивість "самопідтверджуючого" пророцтва: людина, яка очікує, що її будуть критикувати, поводить себе невпевнено (або зухвало) і тим самим дійсно викликає критику на свою адресу. Замість того, щоб пасивно реагувати на навколишнє середовище, Я-концепція починає змінювати його й підкріплювати себе, не стільки прогнозуючи наслідки, скільки провокуючи їх [1].

Якщо поведінка людини суперечить її Я-концепції, вона викличе когнітивний дисонанс. Тому людина, яка володіє Я-концепцією, що склалося, будує свою поведінку таким чином, щоб вона не суперечила її

уявленню про себе. Таким чином, Я-концепція багато в чому визначає поведінку людини.

Ідеї О. Леонтьєва щодо образу світу, були детально розроблені його послідовниками – С.Смирновим, А.Зінченком, В.Петуховим, Ф.Василюком. Головним вкладом С.Смирнова у розробку цього поняття є розуміння образу світу як системи очікувань щодо розвитку подій реальності, очікувань, що визначають формування гіпотез сприйняття: "Образ світу є відображенням майбутнього, тобто являє собою систему наших очікувань, прогнозів відносно того, що відбувається... внаслідок наших вчинків. І ця прогностична спрямованість являє собою найглибшу і невіддільну характеристику образу світу, а не якусь факультативну функцію" [6].

В.Петухов показав необхідність подальшої розробки поняття "образ світу" і запропонував зміст цього поняття стосовно психологічного дослідження мислення. Образ світу певної людини виступає у нього як психологічне утворення, що формується в результаті єдності когнітивних, емоційно-сміслових компонентів і готовності до дії. Ф.Василюк досліджував образ світу з точки зору типології життєвих світів і розвинув принципову властивість образу – суб'єктивність, тобто вивів на перший план емоційний компонент образу світу [6].

Образ світу є особистісно обумовленим, інтегративним ставленням суб'єкта до навколишнього світу, цей образ активний і вибірковий, тобто динамічний, служить основою життєдіяльності людини. Актуальному почуттєвому переживанню образу передують його предметне значення і емоційно особистісний смисл, які виконують регулятивну функцію, забезпечуючи формування і становлення способу життя людини за критеріями відповідності актуальною дійсністю. Нова інформація вписується в образ світу людини за критеріями відповідності актуальною дійсністю. Ці процеси визначення позачуттєвих, психологічних якостей сприяють конструюванню образу світу і його активної, напруженої частини – психологічної ситуації [5].

У працях С.Л.Рубінштейна, Б.Г.Ананьєва, К.А.Абульханової-Славської та інших образ світу розглядається в контексті життєвого шляху людини, через систему пізнання буття в світі. Виявляється, що формування образу світу відбувається в процесі пізнання людиною навколишнього його світу, осмислення значимих подій у своєму житті. Світ для людини постає в конкретиці реальності буття і стає власним "Я" людини [6].

Отже можемо сказати, що у більшості концепцій "образ світу" розуміється, перш за все, як відображення реального світу, в якому живе і діє людина, одночасно будучи частиною цього світу.

Образ світу – суб'єктивна реальність, невідривно пов'язана з об'єктивними реаліями буття людини. Образ світу, з одного боку, історично мінливий процес пристосування до реальності, яка змінюється, а з іншого – основа вибудовування людиною адекватного взаємодії з навколишньою дійсністю.

Література

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. – М.: Прогресс, 2007.
2. Братусь Б.С., Сидоров П.И. Психология, клиника и профилактика раннего алкоголизма. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 144 с.
3. Васильев Н.Н. Я-концепция: в согласии с собой. – Элитариум: Центр дистанционного образования, 2009.
4. Курек Н. С. Эмоциональное общение матери и дочери как фактор формирования аддиктивного поведения в подростковом возрасте // Вопросы психологии. – 1997. – № 2. – С. 48–60.
5. Мирошниченко, М. В. Особенности диагностики образа мира у девиантных подростков, совершивших противоправные действия // Современная психология: теория и практика [Текст] : материалы I междунар. науч.-практ. конф., 29-30 июня 2011 г. – М. : Ин-т стратег. исслед., 2011. – 220 с.
6. Обухов А.С. Исторически обусловленные модификации образа мира // Развитие личности. 2003. № 4. С. 51–68.
7. Психология и лечение зависимого поведения / Под ред. С. Даулинга / пер. с англ. Р.Р. Муртазина. – М.: Независимая фирма "Класс", 2000. – 240 с. – (Библиотека психологии и психотерапии, вып. 85).
8. Сирота Н.А., Ялтонский В.М. Профилактика наркомании и алкоголизма: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр "Академия", 2003. – 176 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИЧИНИ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ ДО ШКОЛИ

Ещенко М., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: старший викладач кафедри загальної та практичної психології **Кричковська Т.Д.**

У статті розкрито психологічні причини дезадаптації молодших підлітків до школи, проаналізовано їхні індивідуально-типологічні особливості, взаємодію з дорослими (батьками, вчителями) та однолітками.

Ключові слова: адаптація, дезадаптація, шкільна дезадаптація, емансипація батьків, почуття дорослості, соціальна ситуація розвитку.

Актуальність даної проблеми можна обґрунтувати тим, що у сучасних умовах кризи соціалізація підлітка набуває гострого характеру. Дитині

необхідна підтримка в її адаптації у суспільстві, у прагненні реалізувати себе, навчитися спілкуванню, самовихованню.

Школа – важливий етап у житті школярів, оскільки саме в цей період відбувається перебудова свідомості дитини, її емоційної сфери, соціальна та психологічна адаптація до умов школи.

Посилення явищ дезадаптивного характеру в навчально-виховному процесі пов'язане із збільшенням непрогнозованих критичних ситуацій у повсякденному житті, особливо, як свідчить багаточисленні дослідження, вони загострюються в момент вступу до школи – період первинного засвоєння вимог, які висуває нова соціальна ситуація.

Проблемі адаптації підлітків до школи присвятили свої роботи такі науковці, як Ельконін Д.Б., Виготський Л.С., Драгунова Т.В., Коломинський Я.Л., Немов Р.С., Плєскач О., Цукерман Г.Д. Заваденко Н.Н та інші. Однак психологічний аспект виникнення причин шкільної дезадаптації на сьогодні ще залишається недостатньо вивченим, що і визначило необхідність дослідження проблеми психологічні причини дезадаптації підлітків до школи.

Таким чином **об'єктом** нашого дослідження є особливості адаптації підлітків до школи. Тоді **предметом** дослідження виступають психологічні причини шкільної дезадаптації молодших підлітків.

Мета нашого дослідження полягає у виявленні психологічних причини шкільної дезадаптації молодших підлітків.

Виходячи з попередньо визначених об'єкта та предмета дослідження ми висунули таку **гіпотезу**: основними причинами дезадаптації молодших підлітків до школи є: по-перше, індивідуально-типологічні показники особистості підлітків, по-друге, особливості взаємодії з дорослими та однолітками.

Таким чином, було визначено наступні **завдання** дослідження:

1. Охарактеризувати опорні поняття дослідження, які розкривають сутність дезадаптації молодших підлітків;
2. Вивчити вікові та індивідуальні особливості підлітків.
3. Визначити роль соціальної ситуації розвитку підлітків у процесі адаптації до школи.
4. Виявити зовнішні та внутрішні причини дезадаптації молодших підлітків до навчання в школі.

Період переходу молодших школярів до середньої ланки навчання, зазвичай пов'язаний із певними ускладненнями як для дитини так і для її батьків, вчителів. Упродовж одного – трьох місяців відбувається процес адаптації, який не завжди позитивно позначається на успіхах дитини.

Адаптація – це процес взаємодії особистості із середовищем, в ході якого особистість повинна враховувати особливості середовища й активно впливати на нього, щоб забезпечити задоволення своїх основних потреб [4].

Процес взаємодії особистості й середовища полягає у пошуку й використанні адекватних засобів і способів задоволення основних потреб,

до яких належать: потреба в безпеці, фізіологічні потреби, потреба в прийнятті та любові, у визнанні та повазі, в самовираженні, самоствердженні й у розвитку. Проблема дезадаптації особистості розглядається психологами і педагогами як процес, пов'язаний із зміною соціальної ситуації (До. Ст Бардін, І.П.Брязгунов, О.В.Хухлаєва і ін.); власне дезадаптація трактується як порушення, що виявляються при акцентуації характеру або під впливом психопатій (Ст А. Гурьєва, Ст Е. Каган, Ст Ст Ковальов, А.Е. Лічко і ін.). Аналізуючи психолого-педагогічну літературу, ми бачимо, що дуже часто, останнім часом автори використовують термін "шкільна дезадаптація". Шкільна дезадаптація – відхилення у навчальній діяльності, утруднення у навчанні, конфлікти з однокласниками, неадекватну поведінку. Звідси результат об'єктивних утруднень, небажання відвідувати школу. Цілком природньо, що подолання тієї чи іншої форми дезадаптивності повинне бути спрямоване на усунення причин, що її викликають. Дитина потрапляє в нову соціальну групу. Ситуація нового, невідомого для неї є в деякій мірі тривожною. Дитина переживає емоційний дискомфорт, перш за все через невизначеність щодо вимог вчителів, через нові умови навчання, цінностей поведінки в колективі [6].

На думку Л.Борисової, "підлітковий вік найважчий і для вчителів, і батьків, і для самих підлітків тому, що ситуація новизни для будь-якої людини у певній мірі є тривожною. Дитина переживає емоційний дискомфорт через невизначеність уявлень щодо вимог вчителів, через особливості та умови навчання, цінності та норми поведінки у колективі. Цей стан можна назвати станом внутрішньої напруги, настороженості.

Саме така психологічна напруга, будучи достатньо тривалою, може призвести до шкільної дезадаптації: дитина стає недисциплінованою, неуважною, безвідповідальною, не встигає навчання, швидко стомлюється і просто не хоче йти до школи. Ослаблені діти (а їх у теперішній час біля 60%) є найбільш схильними до дезадаптації [2].

У середній школі повністю змінюються умови навчання: діти переходять від одного основного вчителя до системи класний керівник – учителі – предметники, часто до кабінетної системи. Те, що цей перехід співпадає з кінцем дитинства, досить стабільним періодом розвитку, також значно ускладнює протікання адаптаційного періоду.

Плескач О. та інші науковці звертають увагу на те, що основними факторами впливу на шкільну адаптацію підлітків є відносини з ровесниками та значимими дорослими (батьками, учителями) [3].

Відносини з ровесниками. Особливе місце у системі взаємовідносин підлітків з оточуючими починає займати ровесник, як більш чи менш рівний партнер по спілкуванню. Вплив ровесників на формування особистості підлітка здійснюється двома шляхами. По-перше, це організовані колективи, які прямо чи скісно спрямовуються дорослими (шкільний клас, різного роду кружки, клуби спортивні секції і т.д.), по-друге, за допомогою вільного спілкування у стихійно створених групах, приятельських компаніях і

на кінець, у рамках інтимного дружнього спілкування, в якому можна відкрити другому свій внутрішній світ, довірити найважливіше, таємне.

Відносини з учителями. Школи посідають чинне місце в житті підлітка, але не однакове в різних дітей. Для багатьох привабливість школи залежить від можливості спілкуватися з однолітками, і через що часто "страждає" навчання. З'являється диференційоване ставлення до вчителів, формуються критерії оцінювання діяльності й особистості дорослого. Одна група критеріїв стосується якості виконання, інша ставлення вчителів до підлітка, уміння або невміння правильно побудувати стосунки з учнем [3, 6]. Підлітки цінують вчителів знаючих і суворих, утім справедливих, доброзичливих і тактовних. Дітям подобається ерудиція вчителя і знання предмета, не подобається негативне ставлення до самостійності суджень підлітка. Разом з тим вчителі середньої школи часто не роблять розмежувань між п'ятикласниками та іншими учнями середньої школи, висуваючи до всіх однакові вимоги. Це затруднює адаптацію дітей до навчання у середній школі. Високі вимоги стають непосильні для п'ятикласників [2].

Відносини з батьками. Реалізація сім'єю виховних можливостей здійснюється через різні, зокрема й виховні взаємини, які складаються між її членами. Ці взаємини є взаємодією, під час якої здійснюється трансляція соціального досвіду (знання, уміння, навички, ціннісні орієнтації, сімейні традиції тощо). При цьому виховні взаємини в сім'ї можуть мати як зумисний, так і ситуативний характер і спрямованість на створення сприятливих умов для трансляцій та засвоювання загальнолюдського досвіду практичної діяльності, досвіду пізнання, спілкування тощо.

Одна з найпоширеніших проблем, пов'язаних із підлітковим віком, – проблема родинних суперечностей і конфліктів. Причина цього найчастіше пов'язані з двоякістю як батьківського сприйняття і ставлення, яке відображає реально суперечливий статус підлітка у світі соціальних відносин – ще не дорослий, але вже не дитина, – так і з двоякістю усвідомлення себе самим підлітком. Водночас підліток стикається з різноманітними соціальними вимогами і новими ролями [7]. Такі вчені, як Азаров Н., Хромова О., Потаніна А. та ін., до помилок у сімейному вихованні відносять:

- завищені очікування батьків щодо навчальної успішності дитини, коли будь-яка невдача сприймається неадекватно;
- розмови про недоліки школи чи вчителів, замість акцентування уваги дитини наприємних моментах шкільного життя;
- надмірні вимоги, часті конфлікти з приводу навчання дитини, після чого все, що пов'язано зі школою, втрачає для неї привабливість;
- виховання дитини за типом "кумир сім'ї";
- байдуже ставлення батьків до навчання дитини [1].

Звичайно, тип взаємин впливає на поведінку підлітка і лінія поведінки батьків може по-різному вплинути на позицію дитини, на відношення до навчання та до взаємин з ровесниками. Звісно, підліток, у якого панує

затишок та ідилія в родині буде значно спокійнішим та цілеспрямованішим, аніж той, хто постійно спостерігає агресію, відчуває незадоволення та критичне ставлення до себе з боку рідних .

Згідно нашій гіпотезі, для виявлення психологічних причин дезадаптації підлітків до школи ми підібрали такі методики, як: індивідуально-типологічний опитувальник (ІТО) (Л.М.Собчик); опитувальник соціалізації для школярів "Моя сім'я" та метод соціометрії (Дж.Морено).

ІТО був застосований нами з метою виявлення дезадаптованих дітей серед досліджуваних. За допомогою даної методики нами було виявлено, що 24 (44%) досліджуваних з 55 можна вважати дезадаптованими, про що свідчать їхні показники. Методика "Моя сім'я" спрямована на визначення рівня взаємовідносин в сім'ї. Результати даної методики дали можливість стверджувати, що рівень взаємодії в сім'ї впливає на ефективність протікання адаптації підлітків до школи (див. рис.1).

Рис.1. Співвідношення рівнів взаємовідносин в сім'ї та рівня адаптації молодших підлітків до школи.

Соціометрична методика (розроблена Дж. Морено), дозволила з'ясувати положення учня у системі міжособистісних стосунків у класі. За даними цієї методики нам вдалося з'ясувати, що наша гіпотеза підтвердилась і ми маємо підстави стверджувати, що однією з основних психологічних причин дезадаптації підлітків до школи є низький статус серед однокласників. Цей висновок ґрунтується на тому, що більша частина "знехтуваних", "відкинутих" та "ізолюваних" учнів – це дезадаптовані, в той час, коли "зірки" та "обрані" – це, переважно, учні з нормальним протіканням процесу адаптації (див. рис.2).

Рис. 2. Співвідношення соціометричного статусу молодших підлітків у класі та рівня їх адаптації.

Отже, проаналізувавши психолого-педагогічну літературу та здійснивши емпіричне дослідження, ми дійшли висновку, що основні причини дезадаптації підлітків до школи можна класифікувати на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх причин, вважаємо за доцільне, віднести індивідуально-типологічні особливості підлітків (тривожність, агресія, ригідність, рівень самооцінки, почуття дорослості), а до зовнішніх – тип виховання в сім'ї, стиль керівництва учителя та низький статус у класі.

Література

1. В мире подростка. / Под ред. А.А. Бодалёва. – М.: Просвещение, 1982. – 273 с.
2. Борисова Л. Адаптация школяра /Психолог.-2002, №13. – 32 с.
3. Плескач О. Аспекты школьной адаптации/ Психология. – 2002. – №4, 25–27 с.

4. Психологический словарь / Под редакцией В.П. Зинченко. – М.: Прогресс, 1996. – 448с.
5. Сисун М. Конфлікти між учителями й підлітками. /Психолог. – 2003. – №6, 31с.
6. Цукерман Г.А. Переход из начальной школы в среднюю как психологическая проблема. / Вопросы психологии. – 2001. – №5, 10–13 с.
7. Цукерман Г.А. Десяти – двенадцатилетние школьники: "ничья земля" в возрастной психологии. / Вопросы психологии. – 1998, №3 12–14 с.

УДК 159. 925

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ БУДЕННОСТІ ТВОРЧИМИ ЛЮДЬМИ

Жажковська В.А., магістрантка факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доц. **Литовченко Н.Ф.**, кафедра загальної та практичної психології.

У статті подані результати емпіричного дослідження інтерпретації буденності творчими людьми. Показано, що інтерпретація буденності людьми творчими та не творчими відрізняється силою прояву конкретних конструктів у певних факторах та наповненістю окремих конструктів у факторах.

Ключові слова: інтерпретація, буденність, творчість.

Тема нашої роботи поєднує в собі одразу кілька глобальних проблем, якими займається наука. Так, це буденність – поняття, що більше розглянуте соціологією, ніж власне психологією; творчість – тема, яка дедалі більше стає об'єктом уваги дослідників та, нарешті, інтерпретація яка об'єднала у дослідженні психологів та філософів. Тому **метою** нашої роботи було дослідити всі ці питання та виявити специфіку інтерпретації творчими особистостями буденної дійсності. Так, **об'єктом** даної роботи виступає буденність як об'єкт інтерпретації. Тоді, **предмет** – психологічні особливості інтерпретації буденності творчими людьми.

Гіпотеза полягала у припущенні, що сприймання та інтерпретація буденності творчими людьми відбувається інакше, ніж у "звичайних" людей, що сприяє специфічному вираженню.

Здійснений нами теоретичний аналіз літературних джерел дав нам можливість стверджувати, що творчість є своєрідною реакцією (як правило, неусвідомленою) творчої особистості на буденне, повсякденне життя, вихід

з якого можливий лише через творення святковості, карнавальності, чим звісно є новий, творчий продукт [2, 3]. Так, наша гіпотеза теоретично підтвердилася, але необхідним було емпіричне дослідження даного питання, що ми і здійснили.

Для дослідження даного питання ми розробили програму дослідження, що включала кілька методик, які і будуть описані нижче. Гіпотеза нашого дослідження, в якій звучить порівняння особливостей інтерпретації буденності людьми, які схильні та не схильні до творчості, вимагає поділ вибірки на експериментальну та контрольну групи, де відповідно будуть представлені люди, які схильні та не схильні до творчості. Тому перший етап нашого дослідження полягав проведенні методики, за допомогою якої ми виділимо ці дві групи досліджуваних. Це була методика Є.Є. Тунік, що спрямована на діагностику особистісної креативності. Дана методика дозволяє визначити чотири особливості творчої особистості, які виділяє автор, це: допитливість, уява, складність та схильність до ризику. Максимально можлива кількість балів, які може набрати досліджуваний, складає 100 балів. Також дана методика пропонує нормативні дані для вітчизняної аудиторії – 67,6 балів, тому у нашому дослідженні досліджуваних, які мають бал вище за 67,6, ми вважаємо потенційно творчими (такими, що мають схильність до творчості), а якщо бали нижче – не схильними до творчості.

Наступним кроком нашого дослідження було завдання досліджуваним написати, що, на їх думку, є подією, та описати одну власну життєву подію. Отримані тексти піддавалися контент-аналізу для виявлення спільних структур у текстах груп досліджуваних. Нами були виділені такі категорії, для пошуку відповідних одиниць у тексті, що відповідають проблематиці нашого дослідження: незвичність, значимість, наявність інших, позитивне забарвлення, емоційна яскравість, зв'язок з майбутнім (наявність наслідків), завершеність, звичайність, негативні риси, чіткі часові межі, раптовість та розуміння. Представленість виділених категорій визначалася кількістю відповідних одиниць аналізу [1].

На основі виділених нами категорій для контент-аналізу (незвичність, значимість, наявність інших людей, позитивне забарвлення, яскравість емоцій, наслідки / зв'язок з майбутнім, завершеність, звичайне, чіткість часових меж, раптовість та усвідомленість), ми сконструювали модифікований психосемантичний диференціал, підібравши за допомогою словника антоніми (відповідно: усталеність, несуттєвість, відсутність інших людей, негативне забарвлення, тьмяність емоцій, не пов'язане з майбутнім, потенційність, нове, розмитість часових меж, очікуваність, неусвідомлюваність). Так, ми отримали по дві протилежні характеристики, якими можна описати людське життя, які розташовані на різних полюсах шкали [-3; +3]. Групам досліджуваних (експериментальній та контрольній) пропонувалося обрати, яка з пари, характеристика і якою мірою найкраще описує буденність.

Таким чином, конструкти для семантичного диференціалу були обрані нами, але на основі семантичного матеріалу досліджуваних, отриманих нами на основі контент-аналізу. Тобто ці характеристики (шкали семантичного диференціалу) є найбільш близькими до власних конструктів досліджуваних, що дало можливість дослідити особливості інтерпретації буденності людьми, що схильні та не схильні до творчості. Адже сама методика семантичного диференціалу передбачає те, що ми вимірюємо, як людина оцінює що-небудь, співвідносячи з власними критеріями. Процедура обробки результатів за даною методикою передбачає статистичну обробку даних, котру ми здійснювали за допомогою комп'ютерної програми SPSS 17.0.1, що дала можливість провести факторний аналіз та здійснити поворот шкал.

Таким чином, за допомогою представленого вище методичного забезпечення нашого дослідження, ми провели дослідження з визначення наявності відмінностей у інтерпретації буденності людьми, що схильні та не схильні до творчості.

Провівши описаним вище способом дослідження, ми виявили, що з нашої вибірки, що містила 50 досліджуваних (студентів старших курсів НДУ ім. М.В. Гоголя та деяких київських вузів), ділиться на експериментальну та контрольну групи так: 16 досліджуваних – особистості, що схильні до творчості, а всі інші – 34 – не схильні.

Результати контент-аналізу у експериментальній групі можна представити так: для людей, що схильні до творчості подія це щось значиме (85,5%), пов'язане з майбутнім (75%), де наявні інші люди (68,75%), з чіткими часовими межами (68,75%), незвичне (65,2%) усвідомлюване, забарвлене яскравими емоціями (по 56,25%), є позитивно забарвленим (50%) та є звичайним (43,75%), має негативні риси (37,5%), є завершеним явищем у часі (25%), передбачає наявність інших живих істот – тварин (25%), ведеться від першої особи, але ніхто більше не згадується та є раптовою (по 12,5%).

Підсумовуючи результати контент-аналізу по вибірці контрольної групи, ми можемо резюмувати, що подія, з точки зору людей не схильних до творчості, це щось значиме (67,65%), де є інші люди (61,76%), що має чіткі часові межі (61,76%), є незвичним явищем (58,82%), з яскравими емоціями, має наслідки в майбутньому та усвідомлюване (кожне представлену по вибірці по 52,94%), має позитивне забарвлення (50%), є історією однієї людини (35,29%), є звичайним (38,24%), має негативні риси (29,14%), завершена та раптова (по 23, 53%), в ній наявні інші живі істоти – тварини (17,65%).

Таким чином, вже на цьому етапі дослідження ми бачимо, що досліджувані двох груп вибірки не однаково описують життєві події, тобто використовують різні інтерпретаційні схеми для їх опису.

Наступний крок нашого дослідження – проведення статистичної обробки результатів модифікованої методики семантичного диференціалу.

Для обробки даних, ми застосовували комп'ютерну програму SPSS, що дала нам можливість здійснити факторний аналіз та здійснити поворот шкал для виявлення статистично значимих кореляцій. На основі схожості оцінок шкал була побудована матриця відстані шкал, що піддавалася факторному аналізу. Ці факторні структури були виділені на основі як індивідуальних, так і середніх статистичних даних за вибірками. Ми виявили, що у обох групах висока внутрігрупова узгодженість досліджуваних (у експериментальній групі – 0,8, контрольній – 0,73), тому результати середньо групової матриці можуть репрезентувати всю вибірку в цілому. Кожен з факторів виявився відносно незалежним, їх кореляція варіювала в межах від 0,17 до 0,35.

Таким чином, на основі статистичної обробки даних, отриманих за допомогою модифікованого семантичного диференціалу, ми виділили, що провідним фактором у експериментальній групі, є фактор "Визначеності" на протипагу "Невизначеності"), який представлений такими шкалами (подаються поряд з навантаженням кожної шкали по цьому фактору):

значимість – несуттєвість – 0,83;

пов'язане з майбутнім – не пов'язане з майбутнім – 0,79

чіткі часові межі – розмиті часові межі – 0,76;

позитивне забарвлення – негативне забарвлення – 0,74.

Другий по значимості фактор, виявлений у експериментальній групі, – "Звичайність" (протипагний "Незвичайність"), з такою представленистю шкал:

усвідомлюване – неусвідомлюване – 0,80;

наявність інших людей – відсутність інших людей – 0,77;

емоційна яскравість – емоційна тьмяність – 0,67;

незвичність – усталеність – 0,51.

Третім фактором ми виділили "Завершеність" (протипагний – "Незавершеність"):

завершеність – потенційність – 0,84;

раптовість – очікуваність – 0,70.

Полярними по першому фактору виявилися поняття: "значимість", "зв'язок з майбутнім", "чіткі часові межі" та "очікуваність", проти "несуттєвість", "відсутність зв'язку з майбутнім", "розмиті часові межі", "раптовість".

За другим фактором полярними є з одного боку: "усталеність", "наявність інших людей", "усвідомлюване", "емоційна яскравість" та "незвичність", "відсутність інших людей", "неусвідомлюване", "емоційна тьмяність" – з іншого боку.

За третім фактором полярні поняття: "потенційність" та "очікуваність" на протипагу "завершеності" та "раптовості".

Тобто з допомогою семантичного диференціалу ми виявили, що творчі особистості, які виступають основою експериментальної групи у нашому дослідженні, семантично описують буденність як визначену (значиму,

пов'язану з майбутнім, з чіткими часовими межами та позитивно забарвлену), звичайну (усвідомлювану, з наявністю інших людей, емоційно яскраву та усталену), потенційну (відкриту для розвитку, досвіду та очікувану). Так, ми виявили, яким чином з допомогою мови творчі особистості інтерпретують буденність.

Факторний аналіз емпіричних даних, отриманих в результаті семантичного диференціалу від контрольної групи досліджуваних, дав можливість виділити фактори, які ми назвали так само, як і у експериментальній групі (для спрощення порівняння), але різниця між групами у представленості кожного фактора певними шкалами.

Так, провідним фактором є "Звичайність", з такою представленістю:

незвичність – усталеність – 0,78;

звичайне – нове – 0,71;

наявність інших людей – відсутність інших людей – 0,68;

усвідомлюване – неусвідомлюване – 0,58;

емоційна яскравість – емоційна тьмяність – 0,55.

Тут полярні значення з одного боку: "усталеність", "звичайне", "відсутність інших людей", "усвідомлюване" та "емоційна тьмяність", а з іншого боку – "незвичність", "нове", "наявність інших", "неусвідомлюване", "емоційна яскравість".

Другий фактор – "Визначеність" – має таку представленість:

значимість – несуттєвість – 0,72;

пов'язане з майбутнім – не пов'язане з майбутнім – 0,34;

позитивне забарвлення – негативне забарвлення – 0,10.

Другий фактор представлений такими протилежними поняттями як: "значимість", "зв'язок з майбутнім" та "негативне забарвлення", з одного боку, та з іншого – "несуттєвість", "не пов'язане з майбутнім", "позитивне забарвлення".

Третій фактор, виділений у контрольній групі має назву "Завершеність", включає такі три шкали:

завершеність – потенційність – 0,64;

раптовість – очікуваність – 0,57;

чіткі часові межі – розмиті часові межі – 0,23.

У цьому факторі полярними є поняття "розмиті часові межі", "потенційність", "раптовість" та "чіткість часових меж", "завершеність". "очікуваність".

Таким чином, семантичний диференціал дає можливість виявити особливості опису не творчими людьми буденності, так вона є звичайною (усталеною, звичайною, з наявністю інших людей, усвідомлювана та емоційно тьмяна), визначеною (значимою, пов'язаною з майбутнім, але негативно забарвленою), потенційною (має чіткі часові межі, потенційна, але раптова).

Так, ми бачимо, що інтерпретація буденності людьми творчими та не творчими відрізняється силою прояву конкретних конструктів у певних

факторах та наповненістю окремих конструктів у факторах. Отже, можна резюмувати, що наша гіпотеза про відмінність у інтерпретації буденності людьми, що схильні та не схильні до творчості, підтвердилася як теоретично, так і емпірично.

Література

1. Горбатов Д.С. практикум по психологическому исследованию: учебное пособие / Д.С. Горбатов. – Самара: Изд. Дом "БАХРАХ-М", 2003. – 272 с.
2. Маноха І.П. Психологія потаємного "Я" / І.П. Маноха. – Київ: Поліграфкнига, 2001. – 408 с.
3. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М. титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
УДК 159.924.7

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ЕМОЦІЙНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДОСВІДОМ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКІВ

Захарченко О.В., магістрант факультету психології і соціальної роботи
Науковий керівник: **Литовченко Н.Ф.**, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної психології та соціальної роботи

У статті розглядається досвід батьківсько-дитячих стосунків та його роль у формуванні емоційно залежної особистості

Ключові слова: досвід, батьківсько-дитячі стосунки, емоційна залежність, розвиток особистості.

Досвід кожної людини є невід'ємною частиною буття. Їм визначається здатність індивіда адаптуватися до умов життя які змінюються, способи її життєдіяльності і соціальний статус, відношення до себе як до цінності і характеру взаємостосунків з оточуючими. Набуття досвіду, володіння досвідом, і передача досвіду у всі часи і в будь-яких спільнотах оцінювалась безперечно позитивно. Філософія із всього цього виділяє гносеологічний аспект, справедливо розглядаючи досвід як основний або просто визначений інструмент людського пізнання [1].

Психологами практично всіх напрямків підкреслюється той факт, що головною і необхідною умовою розвитку дитини, як людської істоти, формування її внутрішнього життя є оточуючі її близькі люди, перш за все батьки. З перших місяців життя дитина усвідомлює себе через відношення з батьками, і цей процес не тільки зовнішньої але і внутрішньої взаємодії, триває протягом всього її життя. В основі більшості західних теорій і підходів, вікова динаміка дитячо-батьківських стосунків зводиться до руху від вираженої залежності дитини, до емоційної самодостатності і рівноправним стосункам від учасників взаємодії (психоаналітичний

напрямок, теорія прив'язаності, біхевіоризм, теорія соціального наuczіння, гуманістичний підхід). Визначення змісту батьківської позиції виявляє наступні тенденції: протиріччя, подвійність, неоднозначність, внутрішня конфліктність (З.Фрейд, Е. Фромм, Дж. Боулби, Д. Винникот, К. Роджерс та інші) [3]. З одного боку, головною характеристикою батьківських стосунків є любов, яка визначає довіру до дитини, радість і задоволення від спілкування з нею, безумовне прийняття, цілісне відношення до неї. З іншого боку батьківські стосунки характеризуються вимогами і контролем, необхідністю, прищеплення суспільних норм поведінки, виховання соціальних навиків. Не дивлячись на відмінність в термінології ця подвійність (задоволення і дійсність, любов і контроль, безумовність і умовність та ін.), простежується в більшості описів батьківських стосунків. Багато сучасних досліджень за кордоном до сих пір спираються на базову типологію батьківських стосунків, яка описана на 2-х факторах – емоційний (любов/ненависть) і поведінковий (автономія/контроль), яка була запропонована Е.С.Шафер, Р.А.Белл (1969) або широко відому модель Д.Баумринд (1967), яка виділила і описала 4 основні стилі батьківських стосунків: авторитетний, поступливий, ігноруючий, авторитарний. У вітчизняній психології традиційним і загальноприйнятим є факт визнання за дорослими ролі людської культури необхідного джерела розвитку дитини. Важливою характеристикою розвитку є "ССР" (Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін). Л.С.Виготський вперше висунув гіпотезу інтеріоризації, як обов'язкового потенціалу розвитку особистості дитини. Стосунки між батьками та дитиною є тим середовищем, де виникає і здійснюється особистісне становлення і розвиток кожного учасника цього процесу.

Проблематика батьківсько-дитячих стосунків залишається непомітно гострою протягом свого розвитку психологічної науки і практики. У вітчизняній психології дослідження присвячені проблемі дитячо-батьківських стосунків носить в основному вузький прикладний характер, і в більшості випадків не виходить за межі психотерапевтичного підходу [5].

Аналіз літератури показав, що найбільш повно і продуктивно дана проблема розроблена в західній психології. Великий внесок в розвиток уявлень про специфіку стосунків між дітьми та батьками внесла теорія класичного психоаналізу. Як відомо психоаналіз був теорією в якій стосунки між дитиною і батьками розглядались в якості головного фактору дитячого розвитку. Згідно з позицією З.Фрейда і А.Фрейд, мати виступає для дитини, з однієї сторони, як перше і головне джерело задоволення, як перший об'єкт лібідо, а з іншої як перший законодавець і "контролер". З.Фрейд надавав значення відокремленню дитини від батьків; це повинно бути неминучим для її соціального благополуччя. Теорія психоаналізу дала початок багатьом сучасним концепціям дитячого розвитку, які розробили нові підходи до проблеми батьківсько-дитячих стосунків до числа яких відноситься концепції Е.Еріксон, Е.Фромм, Д.Боулби, К.Роджерс та ін [3].

Найважливіша функція сім'ї – задоволення потреб людини. Потреба передбачає відсутність або нестачу чогось потрібного для рівноваги і розвитку. Хоча частіше мова йде про необхідність біологічного порядку, цей термін може позначати потребу в чомусь іншому. Традиційно під потребою розуміється суб'єктивний стан, який відповідає об'єктивній потребі в чомусь, що людині не належить, але необхідне для її існування і розвитку, і виступає джерелом її активності [5].

Існує різна ієрархія потреб людини. Широко відома ієрархічна теорія потреб А. Маслоу. Згідно з цим підходом, будь-яка істота прагне до свого розквіту, діючи в найбільш відповідності зі своїми можливостями. Маслоу вважає, що вищі потреби не можуть проявитися, якщо більш примітивні незадоволені.

Гармонійний розвиток особистості дитини можливий при збереженні і зміцненні її здоров'я яке визначається, як стан фізичного, психологічного і соціального благополуччя.

"Проблемні", "складні", "неслухняні", "неможливі" діти, також діти з "комплексами", "забуті", "нешчасні" – завжди результат стосунків, які неправильно склалися в сім'ї і, як наслідок, незадоволення потреб дитини. В останні десятиліття психологія зробила ряд відкриттів. Одне з них – значення стилю спілкування дорослого з дитиною. Як показує світова практика психологічної допомоги дітям та їх батькам, навіть дуже складні проблеми з дітьми можна розв'язати, якщо вдається створити сприятливий клімат спілкування в сім'ї (А.Співаковський, А.Захаров, Ю.Гіппенрейтер, М.Буянов, Р.Снайдер та інші) [3].

Як правило, складності дітей слугують проекцією в сім'ї. Співвідношення себе і сім'ї у дорослого і дитини у відомому смислі дзеркальні "для дорослого сім'я – похідна від "Я" дитини, "Я" – похідне від сім'я. відмовляючись від ізолюваного, поза сімейного контексту аналізу дитячих проблем, ми повинні звернути увагу також на те, що коріння таких проблем формується в ранньому дитинстві. Саме в ранньому дитинстві закладаються базисні підструктури особистості і установки, які складно піддаються корекції. Російські психологи (Л.С.Виготський, С.Л.Рубінштейн, П.Я.Гальперін, Л.І.Божович, В.С.Мухіна та інші) в якості домінуючої сторони розвитку особистості називають соціальний досвід, який втілений у продуктах матеріального і духовного виробництва. В процесі цього досвіду відбувається не тільки набуття дитиною окремих знань і умінь але і здійснюється розвиток їх здібностей, формування особистості. Для розвитку особистості дитини важлива гармонізація сімейних стосунків. Проблема дитячо-батьківських стосунків визначається складністю об'єктивної структури – всією різноманітністю взаємостосунків дітей і батьків, тими порушеннями в дитячо-батьківських стосунках, які можуть здійснити суттєвий вплив на благополуччя дитини в сім'ї і її подальший розвиток [5].

Розглядаючи сім'ю як важливу умову забезпечення психологічного благополуччя дитини, вважаємо що:

1) Існують "нормальні" і "порушені" дитячо-батьківські стосунки, які безпосередньо обумовлюють складнощі у розвитку дитини;

2) Для сприятливого розвитку дитини необхідне усвідомлення подружжям власних, а також проблем батьківсько-дитячих стосунків, гармонізація впливу сім'ї на виховання дитини.

Проблема емоційної залежності досліджувалася в основному в рамках зарубіжної психології: американської, австро-угорської, французької, польської. Ні в російській, ні у вітчизняній психології ця тема не знайшла свого розкриття. Таке положення речей створює деяку однобічність бачення явища невротичної любові, внаслідок того, що західноєвропейська психологія орієнтована переважно на психотерапію [6]. Вперше на широке обговорення проблема невротичної любові була винесена в 1892 р. Крафт-Еббінгом, який запропонував термін психосексуального підкорення для позначення того факту, що людина може опинитися в сильній залежності і особистісній несамостійності по відношенню до свого партнера. В психоаналітичній концепції З.Фрейда закоханість як психічне захоплення об'єктом активізована первинними сексуальними покликами з метою їх прямого сексуального задоволення, є одним із фундаментальних понять. На думку З.Фрейда, вирішальним моментом у виникненні психосексуальної залежності є величина сексуального опору, який потрібно подолати на шляху задоволення бажань, разом з концентрацією і неповторністю процесу цього визначення. Інший ряд причин виникнення емоційної залежності зводиться до традиційного для психоаналізу трактування травм дитинства і перерахуванню форм невротичної любові, в яких основною умовою формування емоційної залежності є захисні механізми витіснення і перенос. наступним психологом, який зробив великий внесок в дослідження проблеми залежної поведінки і любові стала, К.Хорні. В її уявленні, невротична потреба в любові проявляється в перебільшеній потребі невротиків в емоційній прив'язаності, позитивній оцінці з боку оточуючих, а також у підвищеній сензитивності і низькій стресостійкості у ситуації фрустрації цих потреб. К.Хорні вважала невроз основною проблемою сучасного суспільства, розділяючи точку зору З.Фрейда про те, що психічна патологія не є за своєю суттю чимось відмінною від норми, вона лише загострює якості і процеси, які притаманні всім людям. Таким чином можна зробити висновок, про те, що розвиток невротичної потреби в любові і невротичної закоханості відбувається на основі загального невротичного розвитку особистості. Під невротичним розвитком особистості прийнято розуміти, тривалий, по життєвий симптомо- синдроматичний процес, який формує особистість індивіда і визначає багато в чому манеру поведінки і способи реагування на зовнішні і внутрішні подразники. З часом цей процес набуває форму характерологічних розладів [6]. В преморбідному періоді розвитку особам з невротичним розвитком притаманні стійкі афективні зв'язки, які в ході процесу соціалізації витісняються і гальмуються, в наслідок чого утворюються стійкі негативні внутрішні переживання.

Травматичні переживання, пов'язані із незадоволенням потреби в любові і прийнятті, часто приймають форму або невротичної потреби в любові, або емоційної залежності. Також, потрібно звернути увагу на велику роль культурно-соціальних факторів, які багато в чому є фундаментом і каталізаторами в деформації емоційно-близьких стосунках. До таких факторів відноситься надмірна раціоналізація нашого суспільства, повсюдне переважання розуму над почуттями і емоціями, негласна заборона на їх прояв. Все це є не тільки пусковим механізмом до розвитку неврозів, але і визначає їх специфіку, яскраве соматичне забарвлення, оскільки, як відомо, подавлені і довго укорінюються на свідомому, так і несвідомому рівні емоції мають властивість соматизуватися [2].

Л.С.Виготський, як і ряд інших вітчизняних психологів, завжди робив акцент на зв'язку і взаємній детермінованості емоційного і когнітивного рівнів людської психіки. Розвиток емоцій, на його думку, завжди йде спільно з розвитком мислення. Емоції приймають участь у формуванні мотивації і регуляції мислення, так як і установки і очікування регулюють емоції. На думку Л.С.Виготського, сплутаність мотивів, притаманна невротик, веде до спотворення значень внутрішньої мови і, відповідно, до орієнтування на маловірогідні (з точки зору можливості їх задоволення) потреби і, цілі. Мотиваційна сплутаність породжує нездатність побудувати проект дій, необхідних для задоволення потреб, що, в свою чергу, приводить до недоцільної активності. Недоцільна активність не дає можливість задовольнити центральну потребу. Незадоволення ведучих потреб є каталізатором до розвитку неврозу. Згідно з поглядами В.Н.Мясищева, у людей з невротичним розвитком існують 4 групи ведучих потреб 1)потреба зайняти найбільш вигідне соціальне положення; 2)потреба у самовираженні і відчутті власної значимості; 3) любовно-еротична; 4)в захисті і безпеці. З цього видно, всі ці базові потреби створюють майже "ідеальне поле" для розвитку емоційної залежності, оскільки специфіка невротичної особистості така, що задовольняти свої потреби в любові невротик може тільки за допомогою когось із зовні, частіше за все-об'єкта прив'язаності [6]. І так, як ці потреби носять перманентний характер, розрив з людиною, яка дає задоволення цієї потреби, призводить до емоційного стресу, подолати який людина не в змозі внаслідок когнітивного дисонансу [3].

Емоційна залежність – це психологічний стан людини, при якому всі дії думки пов'язані з якимось предметом, чи об'єктом. Будь-яка залежність є спробою заповнити пустоту в середині, уникнути внутрішньої болі, небажання розв'язувати проблеми які настали. Емоційна залежність виявляється наступним чином: найхвилюючі і найприємніші почуття приходять із зовнішнього світу, складно знайти задоволення всередині себе.

Бути емоційно залежним – очікувати, що внутрішні переживання повинні приходити із зовні від інших людей, зовнішніх подій, більше чим із середини. Причина емоційної залежності – це нестача особистих емоцій. Тому життя спрямовується на пошуки людини або захоплення які б змогли

заповнити внутрішню емоційну пустоту. Емоційно залежний, як правило не має своєї цілі в житті, тому хоче жити життям іншої людини і отримувати заряд емоцій, знаходячись поряд з ним[4]. Доводиться шукати вражень, переживань у зовнішньому світі. Все джерело натхнення залежної людини знаходиться у зовнішніх подіях. Коли хтось відмовляється брати на себе відповідальність за свої емоції, то визначення особистісної цінності і адекватності, надійності буде повністю залежать від думки оточуючих. Інколи, щоб побути на самоті, зайнятися своєю справою, у емоційно залежних людей залишається тільки нічний час, коли всі близькі всі сплять. Способи взаємодії і прийняття рішень в такій сім'ї весь час повторюються, повертаючи людину до здійснення одних і тих самих помилок і невдач. Той, про кого турбується співзалежна людина – може бути дитина, дорослий, коханий (на), дружина(чоловік), брат, сестра або кращий друг. Відношення між спів залежними людьми весь час рухаються по колу. З боку це виглядає, ніби люди весь час без кінця грають оду й ту саму п'єсу, де всі ролі жорстко прописані. В цій життєвій драмі завжди є жертва, спаситель, або переслідувач. Жертва завжди слабка, безпомічна, нерішуча, хвора, безвідповідальна, потребує керівництва і підтримці. Спаситель той, хто її рятує (інший дружина/чоловік, партнер, дитина). Роль спасителя виглядає благородно, він проживає своє життя поряд з жертвою під гаслом "без мене він/вона пропаде". Спаситель приймає саму дієву участь в житті близької людини: радить їй приймати рішення за неї, турбуватися про її матеріальні і психологічні потреби. Фактично він звалює на себе відповідальність за двох і несе цей тяжкий тягар і терпляче, нічого не вимагаючи натомість (до тих пір поки сам не захворіє або не наступить межа терпіння). Спаситель стає матір'ю чи батьком по відношенню до свого дорослого партнера. Час від часу коли настає межа терпіння, спаситель може змінити свою благородну роль переслідувача або судді. Тоді він починає надмірно жорстко контролювати жертву звинувачуючи її у безвідповідальності і байдужості, підозрювати в недобрих вчинках, карати за помилки і "погану" поведінку. Жертва часто відчуває себе зціненою і ні на що не здатною поряд з сильним і всемогутнім спасителем. У неї росте в середині почуття протесту, злоби і роздратування, яке приводить або до пасивного вираження агресії (спроба вийти з під контролю), або до активного звинувачення і виполіскуванні складно контрольованої агресії. Таким чином, роль переслідувача почергово може програватися обома учасниками стосунків. Характерним для таких емоційно залежних партнерів є нездатність жити окремо, але і життя разом здається занадто складним [3,4].

Отже, емоційна залежність впливає на поведінку характер і здоров'я людини: емоційно залежна людина часто заперечує і ігнорує свої проблеми, живе в надії, що все колись налагодиться. Вона буває надмірно стурбована кимось або чимось і при цьому ігнорує своїми власними потребами. Інколи така ситуація викликає почуття втрати власного Я. потреба опікати і контролювати близьких людей носить для людини нав'язливий свідомий

характер. Близькі в сім'ї поряд з таким родичем часто відчують себе емоційно пригніченими. Бажання контролювати "всі і вся" пов'язане з невмінням розмежовувати відповідальність за себе і за іншого дорослого відповідає за себе перед іншими і перед собою.

Література

1. Лактионов А.Н. Координаты индивидуального опыта / Лактионов А.Н. – Харьков: 2010. – 366 с.
2. Макушина О.П. Причины психологической зависимости от родителей в подростковом возрасте / Макушина О.П. // Вопросы психологии. – 2002. – №5.
3. Смирнова Е.О. Опыт исследования структуры и динамики родительского отношения / Е.О. Смирнова // Вопросы психологии.- 2000. – №3.
4. Емельянова Е.В. Кризис в созависимых отношениях. Принципы и алгоритмы консультирования / Е.В. Емельянова. – СПб.: Речь 2004. – 368 с.
5. Шнейдер Л.Б. Семейная психология: Учебное пособие для вузов. 2-е изд. / Л.Б. Шнейдер. – М.: Академический проект, Екатеринбург: Деловая книга. – 2006 г. – 768 с.
6. Цыбур Е.Н. К вопросу о механизмах формирования и формах проявления эмоциональной зависимости в интимных отношениях / Е.Н.Цыбур // Журнал практикующего психолога. – 2002 . – №8.

СТРАТЕГІЇ КОПІНГУ У ПІДЛІТКІВ З ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Кацалап Юлія

Науковий керівник: канд. психол. наук, доцент **Кошова Інна Вікторівна**

У даній статті розглянуто особливості копінг-стратегій законослухняних підлітків та підлітків делінквентів.

Ключові слова: важка ситуація, копінг-стратегії, делінквентність.

На сучасному етапі розвитку суспільства проблема соціально-психологічної адаптації дітей та підлітків – одна із актуальних, оскільки уміння справлятися з важкими ситуаціями, виробляючи при цьому широкий набір конструктивних способів подолання стресу є важливим показником рівня розвитку особистості.

В сучасних умовах значна частина неповнолітніх нездатньо успішно здатна долати стресогенний вплив соціального середовища, а відсутність

достатньо сформованих механізмів подолання стресових ситуацій є однією із причин, що обумовлює схильність підлітків до делінквентної поведінки.

Ефективність адаптації людини до вимог важкої, екстремальної ситуації відображено в понятті "coping behavior" (подолання, опанування), під яким розуміють активні, переважно свідомі зусилля особистості, що використовуються в ситуації загрози та спрямовані на опанування важкою ситуацією. Копінг дозволяє людині забезпечувати підтримку, зміцнення здоров'я та благополуччя, але може сприяти їх руйнуванню [6]. Дослідженням стратегій опанування займалися Є.Р.Ісаєва, Р.Лазарус, В.Н.Мясищев, Н.А.Сирота, Т.Л.Крюкова, М.В.Сапоровская, Е.В.Куфтяк, В.А.Бодрова, Л.И.Анциферова, Р.М.Грановска, В.А.Ялтонский, У.Бауман.

Термін "копінг" успішно існує "на перехресті" двох виражених тенденцій сучасної психології особистості: ситуаційного та ідеографічного підходів. Ситуація багато в чому визначає логіку поведінки людини і міру відповідальності за результат її вчинку, але ідеографічний підхід орієнтує не на загальне і постійне в особистості, а на особливе і мінливе, притаманне конкретній людині в певних умовах [4].

Загалом, опанування, "копінг" – "це індивідуальний спосіб взаємодії з ситуацією у відповідності з її власною логікою, значимістю в житті людини та її психологічними можливостями" [4]. Спираючись на класифікацію копінгу, запропоновану Ч.Карвер, можна стверджувати, що до найбільш адаптивних копінг-стратегій відносяться стратегії, спрямовані безпосередньо на вирішення проблемної ситуації. Блок копінг-стратегій, не пов'язаних з активною поведінкою, але також можуть сприяти адаптації людини в стресовій ситуації складають: "пошук емоційної соціальної підтримки" – пошук співчуття і розуміння з боку оточуючих; "придушення конкуруючої діяльності" – зниження активності щодо інших справ і проблем і зосередження на джерелі стресу; "стримування" – очікування сприятливіших умов для вирішення ситуації замість імпульсивних дій і "гумор", як спроба впоратися з ситуацією з допомогою жартів і сміху з її приводу. До групи копінг-стратегій, які не є адаптивними, проте в деяких випадках допомагають людині адаптуватися до стресової ситуації і впоратися з нею входять: "фокус на емоціях та їх вираження" – емоційне реагування в проблемній ситуації; "заперечення" – заперечення стресового події; "ментальне відсторонення" – психологічний відволікання від джерела стресу через фантазування, мрії, сон; "поведінкове відсторонення" – відмова від активного вирішення ситуації. Окрему групу складають такі копінг-стратегії, як "звернення до релігії" і "використання алкоголю і наркотиків") [3].

Успішність адаптації до стресів, на думку дослідників, визначається рівнем розвитку копінг-ресурсів: низький розвиток призводить до формування пасивної дезадаптивної копінг-поведінки, соціальної ізоляції та дезінтеграції особистості. Копінг-ресурси визначаються дослідниками як

властивості особистості і соціального середовища, що полегшують або роблять вірогідною успішну адаптацію до актуальних стресів [2].

Дослідження в даній проблемі вітчизняних вчених, таких як, Тишкова М. (1987), Сидорова О.М. (1988), Хазова С.А. (2004) і Крюкова Т.Л. (2005), показали, що активне становлення копінг-стратегій припадає на підлітковий вік, але копінг-поведінка підлітків до цих пір залишається ще маловивченою. [5]. Вивчаючи психологічні захисні механізми і основні копінг-стратегії дітей підліткового віку, І.М. Микільська та Р.М. Грановська показали, що основними копінг – стратегіями в цьому віці є стратегії спрямовані на відволікання і відновлення фізичних сил, а також на емоційний відреагування через горе і страждання, за допомогою фізичної та вербальної агресії, а також спрямовані на співпрацю з дорослими. За даними зарубіжних досліджень, для дітей даного віку переважними є специфічні види копінгу, покликані привернути до себе увагу дорослого, тому що в силу своїх можливостей самостійно вирішити проблему дитина ще не може [5].

За даними дослідження, яке провели Фролова С.В., та Сеніна Т.В, як в молодшому, так і в старшому підлітковому віці найменш представленими в поведінковому репертуарі опанування зі стресовими ситуаціями виявляються стратегії: 1) співпраці і 2) альтруїзму, 3) придання сенсу тому, що відбувається, 4) пошук емоційної підтримки та 5) емоційна розрядка. Саме такий набір стратегій відбивається на якості соціально-психологічної взаємодії в стресових ситуаціях. Підлітки часто залишаються наодинці зі своїми почуттями, пригнічують їх. При цьому обмежується і можливість усвідомлення почуттів, і розвиток способів більш повноцінної та якісної саморегуляції свого психоемоційного стану. Інша людина, значимий близький рідко сприймається як потенційний учасник переживання важкої ситуації. Не часто підлітки сприймають і себе в ролі помічника або емоційного співучасника. Відмічається збіднена варіативність поведінкового, емоційного і когнітивного реагування, а також слабка навченість підлітків конструктивним виходів з конфліктних ситуацій [5].

У вітчизняній літературі відсутні систематизовані відомості з проблеми копінг-поведінки підлітків, які мають делінквентну поведінку, що дозволило визначити проблему дослідження, яка полягає у визначенні основних копінг-стратегій у підлітків з делінквентною поведінкою та порівнянні копінг-стратегій законослухняних підлітків та підлітків-деліквентів, що дозволить розширити уявлення про причини, які лежать в основі їх поведінки.

Ми припускали, що підлітки-деліквенти використовують неадаптивні копінг-стратегії у стресових ситуаціях, на відміну від їх законослухняних ровесників.

Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити наступні задачі: здійснити теоретичний аналіз проблеми копінг-поведінки та делінквентної поведінки у психолого-педагогічній літературі; виявити

провідні копінг-стратегії в підлітків з делінквентною поведінкою та у групі їх і законослухняних ровесників, порівняти отримані дані.

Для вирішення поставлених завдань і перевірки гіпотези були використані такі методи дослідження: теоретичного характеру (теоретичний аналіз і узагальнення психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження) та емпіричного характеру (Методика діагностики схильності до поведінки що відхиляється (СОП), А.Н.Орел, "Опитувальник способів подолання" Лазаруса, опитувальник Дж. Амірхана "Індикатор копінг-стратегій", емпірична методика семантичний диференціал та метод контент-аналіз). Для підтвердження відмінностей використовувався непараметричний критерій Манна – Уїтні.

Дослідження проводилось на базі ліцею побуту та сервісу №2 м. Ніжина. Учасниками дослідження стала група підлітків 16-17 років (студенти Ліцею побуту та сервісу №2) у кількості 50 чоловік. З них 25 підлітків-делінквентів та 25 підлітків, які не мають конфліктів із законом.

На початковому етапі дослідження для формування двох вибірок (делінквентів та законослухняних підлітків) нами була використана методика діагностики схильності до поведінки, що відхиляється від норми (СОП). Опитувальник являє собою набір восьми спеціалізованих психодіагностичних шкал, але враховуючи мету дослідження ми використали дві шкали: шкалу схильності до делінквентної поведінки та шкалу схильності до порушення норм та правил, що дозволило виділити групу схильних до делінквентної поведінки (25 підлітків) та групу законослухняних, не схильних до порушення норм та правил (25 підлітків).

Окрім психологічного аспекту виокремлення делінквентних підлітків, нами було використано і правовий аспект визначення схильності до делінквентної поведінки. Більшість досліджуваних які потрапили у вибірку делінквентів стояли на обліку у Відділі кримінальної міліції у справах дітей або систематично порушували поведінку, отримували догани у навчальному закладі. Також для формування вибірки використовувалися експертні оцінки викладачів, майстрів та завуча з виховної роботи.

Для визначення копінг-стратегій у конкретних ситуаціях був використаний копінг-тест Лазаруса. За його результатами було встановлено, що у підлітків-делінквентів високий рівень напруги має копінг "уникнення" (M=13,52), що свідчить про виражену дезадаптацію, тобто підліток направляє думки та поведінкові зусилля на уникнення проблеми. Високий рівень напруги отримали копінг-стратегії "самоконтроль" (M=12) та "конфронтація" (M=12). Стратегія "самоконтроль" свідчить про направлення зусиль на регулювання своїх почуттів та дій у складній життєвій ситуації. Стратегія "конфронтація" відповідає за агресивні зусилля у прагненні змінити ситуацію та готовність до ризику. Копінг-стратегії "дистаціонування" (M=11), "пошук соціальної підтримки" (M=9,68) та "позитивна переоцінка" (M=11,2) отримали середній бал, тобто адаптаційний потенціал особистості

знаходиться в пограничному стані. Жодна копінг-стратегія у підлітків – делінквентів не має адаптивного варіанту, який відповідає низькому рівню.

Усі стратегії, згідно з класифікацією Хейма, були поділені 3 основні групи за ступенем їх адаптивних можливостей: адаптивні, відносно адаптивні, неадаптивні. До адаптивних були віднесені стратегії: самоконтролю, відповідальність, соціальної підтримки та планування. До неадаптивних – копінг-стратегії: конфронтації, дистанціювання, уникнення. До відносно адаптивних: "позитивна переоцінка". Тобто в більшості своїй підлітки-делінквенти використовують неадаптивні копінг-стратегії, що призводить до дезадаптації.

У законослухняній групі не виявилось жодної копінг-стратегії яка має високий рівень напруги і свідчить про виражену дезадаптацію особистості. Найбільш адаптивний варіант у цій групі має стратегія "прийняття відповідальності" (M=5), яка говорить про визнання своєї ролі в проблемі та одночасні спроби її вирішення. Стратегія "конфронтація" (M= 8) має дуже близький до низького рівень вираження, що свідчить про відносно адаптивний варіант копіngu. Тобто законослухняні підлітки, на відміну від делінквентів, раціонально використовують агресивні зусилля та ризик у вирішенні складних ситуацій. Стратегії "дистанціювання" (M=9), "самоконтроль" (M=10), "соціальна підтримка" (M=9), "уникнення" (M=9), "планування" (M=10) та "позитивна переоцінка" (M=10 балів) мають середній рівень напруження копіngu, тобто адаптаційний потенціал особистості знаходиться в пограничному стані.

Дана тенденція вказує, що законослухняні підлітки воліють в складних життєвих ситуаціях активніше здійснювати довольні, проблемно-сфокусовані зусилля по зміні ситуації, що включають аналітичний підхід до вирішення проблеми. У той час, як переважаючими для групи підлітків з девіантною поведінкою є уникнення, дистанціювання від проблеми (відкладання її вирішення), конфронтація, хоча вони можуть використовувати і ефективні стратегії, такі як, наприклад, самоконтроль.

Відмінності у використанні копінг-стратегій між підлітками – делінквентами та законослухняними були підтверджені непараметричним критерієм Манна – Уїтні. Наявність відмінності було встановлено за шкалами "дистанціювання" $U_{\text{Эмп}} = 180$, " прийняття відповідальності" $U_{\text{Эмп}} = 187,5$, "уникнення" $U_{\text{Эмп}} = 114,5$, "планування" $U_{\text{Эмп}} = 183$, при критичному значенні 192 в зоні значимості та 227 в зоні не значимості. Шкала "самоконтроль" $U_{\text{Эмп}} = 207,5$ потрапила в зону невизначеності, але виявилася більше наближеною до $p \leq 0,01$.

Для визначення трьох базових копінг-стратегій була використана методика "Індикатор копінг-стратегій" Д. Амірхана", яка також виявила відмінності між групами. Так, у підлітків-делінквентів середній рівень використання мають стратегії "вирішення проблем" (M=24)- активні поведінкові стратегії, при яких людина намагається використовувати всі наявні в неї особистісні ресурси для пошуку можливих способів

ефективного вирішення проблеми; "стратегії пошуку соціальної підтримки" (M=25) – активні поведінкові стратегії, при яких людина для ефективного вирішення проблеми звертається за допомогою і підтримкою до навколишнього середовища та "стратегії уникнення проблем" (M=24) – поведінкові стратегії, при яких людина намагається уникнути контакту з навколишньою дійсністю, піти від вирішення проблем. Натомість, у законослухняних підлітків стратегія "уникнення" (M=20) має низький рівень використання, тоді як "вирішення проблем" (M=27) – близький до високого, а стратегія "соціальна підтримка" середньо виражена (M=24).

Дані поведінкові стратегії, згідно класифікації Хейма, були розподілені за групами: не адаптивні – уникнення проблем; адаптивні – вирішення проблем та соціальна підтримка. За цим критерієм можна зробити висновок, що у делінквентів переважає неадаптивна стратегія "уникнення проблем", а у законослухняних адаптивна "вирішення проблем". Це також підтверджує наше припущення про відмінності у використанні копінг-стратегій делінквентними та законослухняними підлітками. Відмінності були підтвердженні непараметричним критерієм Манна-Уїтні: "вирішення проблем" $U_{\text{Эмп}} = 188,5$; "уникнення проблем" $U_{\text{Эмп}} = 157$, при критичному значенні 192 в зоні значимості та 227 в зоні не значимості.

Для якісної оцінки сприймання себе в складних ситуацій делінквентних підлітків, що безпосередньо впливає на вибір копінг-стратегій була використана методика "Семантичний диференціал". У ході проведення методики підлітки оцінювали два поняття "Я" та "Я в складній ситуації", що описується трьома шкалами: активність; сила; оцінка. Поєднання цих характеристик створює досить цілісну картину сприймання підлітками себе як в складній ситуації, так і в повсякденному житті.

Проаналізувавши результати була виявлена відмінність між "Я" та "Я в складній ситуації". У делінквентів позитивне сприйняття себе різко знижується, коли вони знаходяться у складній ситуації, оскільки показники шкал наближаються до мінусу. Так поняття "Я" вони оцінюють такими категоріями: розумний, мислячий, доступний, оптимістичний, енергійний, сильний. Зовсім по-іншому сприймається поняття "Я в складній ситуації", оскільки описується категоріями: бовдур, песимістичний, аморфний, поганий, скований.

Розрахунок семантичних відстаней між поняттями "Я" та "Я в складній ситуації" у підлітків-делінквентів також підтверджує встановлену відмінність: відстань між двома поняттями досить значна $D \approx 1.6$.

Результати "законослухняних" показали незначні відмінності між "Я" та "Я в складній ситуації", . По поняттю "Я" всі значення отримали практично ідентичні результати: фактор "оцінка" (m=1.7) , фактор "активність" (m=1.5), фактор "сила" (m=1.69). В оцінці поняття "я в складній ситуації" ці показники трішки знижуються: фактор "оцінка" (m=1.48), фактор "сила" (m=1.47), фактор "активність" (m=1.51). Ці показники свідчать про майже ідентичну оцінку "Я" та "Я в складній ситуації". Тобто як в складній ситуації так і в

повсякденному житті, досліджувані сприймають себе однаково позитивно, оскільки показники наближаються плюса шкали. За результатами розрахунку семантичних відстаней між поняттями "Я" та "Я" в складній ситуації" у законослухняних підлітків також підтверджується схожість між сприйманням цих двох понять. Оскільки відстань між ними незначна $D \approx 0.33$.

З метою в'яснення видів складних ситуацій для підлітків та стратегії поведінки в них, ми попросили досліджуваних написати твори на тему "Я у складній ситуації". Роботи були оброблені за допомогою методу контент-аналізу. Отримані результати також свідчать про переважне використання підлітками делінквентами таких стратегій у складних ситуацій, що перешкоджають їх успішній адаптації, оскільки категорія "уникнення вирішення проблем" (20%) та "стримування емоцій" (22,2%), "пасивність" (15,5%) згадується ними найчастіше. На середньому рівні проявляється стратегія "активність" (11,1%) та "взаємодія з оточенням" (13,3%). Найнижчий % використання у складних ситуаціях мають стратегії "планування" (8,8%) та "агресивність" (8,8%). Ці дані свідчать про те, що підлітки у складних життєвих ситуаціях не шукають конструктивних способів вирішення проблем, а намагаються уникнути їх вирішення. У них проявляється тенденція приховувати емоції у складних ситуаціях від оточуючих та прояв агресивності як до оточуючих, так і до себе. Ці способи вирішення проблем і спонукають дитину до прояву делінквентності. Оскільки підлітки, для яких не характерна делінквентна поведінка у складних ситуаціях, найчастіше використовують стратегії "планування" (20,3%), "взаємодія з соціальним оточенням" (23,2%) та "активність" (18,6%), що дозволяє їм ефективно вирішувати проблеми, які постають на їхньому шляху. Найменш характерними для них є такі стратегії як "агресивність" (4,6%) та "уникнення вирішення проблем" (9,3%), які перешкоджають повноцінній адаптації особистості. З середньою частотою використовуються стратегії "пасивність" (11,6%) та "стримування емоцій" (11,6%), що можна пояснити характеристиками підліткового віку, для якого характерні як негативізм, так і замкнутість.

Отже, законослухняні підлітки частіше прагнуть використовувати більш ефективні шляхи адаптації до важких ситуацій, пов'язані з її зміною, плануванням і взаємодією з соціальним оточенням. І, навпаки, підлітки з делінквентною поведінкою частіше використовують неефективні стратегії подолання стресу, такі як – уникнення, пасивність, прояв агресії та стримування емоцій, що сприяють їх делінквентності та дезадаптації.

Література

1. Епифанова И. Виды и формы дезадаптации подростков с отклоняющимся поведением // Воспитание школьников. – 2006. – №1. – С.23–34.

2. Крюкова Т.Л. Психология совладающего поведения. – Кострома: Студия оперативной полиграфии "Аквантитул", 2004. – 344с.
3. Либина А.В. Совладающий интеллект: человек в сложной жизненной ситуации. – Изд-во Эксмо. – 2008.
4. Нартова-Бочавер С.К. "Coping behavior" в системе понятий психологии личности // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18. – № 5. – С.20–30.
5. Сирота Н.А., Ялтонский В.М., Лыкова Н.М. Базисные копинг-стратегии у подростков 11–12 лет из неблагополучной и благополучной среды // Вопросы наркологии. – 2001. – № 3.
6. Малкина-Пых И.Г. Стратегии поведения при стрессе // Московский психологический журнал. – №12.

УДК 159.923-053.6

СУВЕРЕННІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ ОСОБИСТОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ ТА ЇЇ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З УЯВЛЕННЯМИ ПІДЛІТКІВ ПРО ЇХ ВИХОВАННЯ БАТЬКАМИ

Кириєнко І.С., студентка групи П-51 факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: доцент кафедри загальної та практичної психології
Тимошенко О.А.

Стаття відображає новий суб'єктно-середовищний підхід до розгляду особистості як психопросторового явища. У дослідженні вивчався зв'язок вимірювань психологічного простору з різними видами уявлень підлітка, як він виховувався батьками (дані уявлення є основою відносин до батьків, до себе самого й інших, що формує відповідні "об'єктні відносини" підлітка).

Ключові поняття: просторово-середовищний підхід до дослідження особистості, психологічна суверенність, психологічний простір, підлітки, уявлення підлітків про їх виховання батьками.

У останні десятиліття у вітчизняній психології сформувався новий методологічний погляд на розуміння буття людини – суб'єктно-середовищний підхід до розгляду особистості, що дозволяє підійти до практичного вивчення особистості як психопросторового явища, що характеризується певною структурою і володіє рядом властивостей і якостей. Ключовими конструктами в рамках даного підходу є поняття психологічного простору та психологічної суверенності особистості

(С.К.Нартова-Бочавер). С.К.Нартова-Бочавер вказує, що психологічний простір, його вимірювання (параметри), межі і їх стійкість можуть розглядатися і як компоненти структури особистості, і як характеристики основних аспектів її функціонування в соціумі, і як компоненти самосвідомості особистості [2].

Стан та збереження психологічного простору, цілісність його меж визначають і відображають стан психічного здоров'я індивіда. Порушення кордонів психологічного простору можуть бути проявом і в той же час бути причиною різних форм психічних порушень. У якості важливих складових особистості для оцінки її психологічного стану можна розглядати сформованість вимірювань психологічного простору та стан психологічних кордонів, їх стійкість. С.К.Нартова-Бочавер запропонована також універсальну психометричну характеристику психологічного простору особистості – його суверенність: "Простір з цілісними межами, що надає його власнику можливість підтримувати свою особистісну автономію, визначається як суверенний, а простір з порушеними межами як депривований, при цьому депривується потреба у приватності, тобто можливості керувати взаємодією зі світом" [1]. Згідно С.К.Нартової-Бочавер психологічний простір розвивається в онтогенезі за допомогою появи нових вимірів, перенесення своїх кордонів у рамках вже існуючих вимірів (розширення області суверенності), наповнення їх різним вмістом відповідно до досвіду та завданнями дорослішання [там само].

С.К.Нартова-Бочавер визначає і емпірично обґрунтовує наступну послідовність розвитку психологічного простору: тілесність виникає в дитинстві, особиста територія і речі – протягом раннього та дошкільного дитинства, часові звички – з дошкільного по молодший шкільний вік. Соціальні зв'язки починають формуватися в дошкільному віці, смаки і цінності – тоді ж, але стають регулятором поведінки в підлітковому віці. Звідси випливає, що хоча розвиток суверенності та уточнення меж і відбувається протягом всього життя людини, особливо інтенсивно ці процеси протікають в дошкільному і підлітковому віці. Очевидно, вік 16–17 років, який часто називають старшим підлітковим віком (старший шкільний, юнацький), характеризується завершенням процесів формування психологічної суверенності.

Як всяке складне системне явище особистість формується під впливом великого числа факторів, серед яких соціальне середовище є якщо не головним, то одним з основних. Л.С.Виготський говорив про соціальне середовище не тільки і не стільки як про фактор, а скоріше як про джерело розвитку особистості дитини [3].

Надзвичайно важливе як теоретичне, так і практичне значення має всебічне вивчення ролі батьків у соціальному середовищі розвитку дитини. Найчастіше на ранніх етапах онтогенезу соціальне середовище для дитини представлене його батьками і тільки ними. Більш того, в дитячому віці емоційне спілкування дитини практично повністю пов'язано з особистістю

матері. Це дуже важливий момент в нашому дискурсі, що вказує на визначальне значення відношення матері до дитини у формуванні базових основ її особистості. Вважається, що вплив батьків на дитину, будучи спочатку абсолютним, в ході онтогенезу слабшає і втрачає свою чільну роль фактично тільки по завершенні процесів сепарації. Проте, як відомо, це відбувається далеко не завжди, і батьківський вплив може зберігатися досить довго. Та й сама сепарація – явище, далеко не обов'язкове для нашої культури [6]. Таким чином, протягом усіх етапів активного формування особистості батьківські установки, стилі виховання і ставлення до дитини зазвичай мають визначальне значення.

Завдяки цим міркуванням є очевидні підстави припускати, що позитивні прояви батьківсько-дитячих відносин, такі як прийняття, співпраця, інтерес до дитини, посилюють її психологічну суверенність в цілому, а негативні і деструктивні (емоційне відкидання, ізоляція, прояви агресії, жорстокості, нехтування) призводять до депривації психологічної суверенності дитини.

У нашому дослідженні зроблена спроба вивчення таких факторів психічного неблагополуччя, як негативні батьківські установки з точки зору їх зв'язку з параметрами суверенності психологічного простору особистості. Для дослідження суверенності психологічного простору особистості був використаний опитувальник С.К.Нартова-Бочавер "Суверенність психологічного простору особистості".

За даними ряду дослідників, уявлення батьків і підлітка про його виховання власними батьками досить часто не збігаються, причому з віком ця розбіжність стає все сильнішою. Крім того, показано, що в разі розбіжності уявлень батьків і підлітка, підліток оцінює відносини більш суворо [7]. Більш того, саме уявлення підлітка, як він виховувався батьками, є основою його відносин до них, себе самого й інших, формуючи відповідні "об'єктні відносини".

Однак слід підкреслити, що уявлення підлітків і власне батьківське виховання не тотожні, і вважати синонімами ці поняття було б помилково. Оцінка підлітками батьківського ставлення може служити лише матеріалом для подальшого аналізу, на підставі якого можна зробити певні висновки про ставлення "дитина-дорослий".

Прагнення отримати можливість сформулювати більш повну картину батьківсько-дитячих відносин привело психологів до активного пошуку засобів і методик, які дозволили б прояснити, описати уявлення дитини. Однією з подібних методик є опитувальник "Підлітки про батьків" – модифікація словацької методики ADOR, яка створена в інституті ім. В.М.Бехтерева, основою для якої, в свою чергу, послужив опитувальник Шафера (ES Schaefer, 1965) CRPBI. Ця методика базується на положенні Шафера, що виховний вплив батьків (так, як це описують діти) можна охарактеризувати за допомогою трьох факторних змінних: прийняття – емоційне відторгнення; психологічний контроль – психологічна автономія;

прихований контроль – відкритий контроль. При цьому "прийняття" розуміється як безумовно позитивне ставлення до дитини незалежно від вихідних очікувань батьків. "Емоційне відторгнення" розглядається як негативне ставлення до дитини, відсутність до неї любові і поваги, а часом і просто ворожість. Поняття "психологічного контролю" означає, з одного боку, певний тиск і навмисне керівництво дітьми, а з іншого, – ступінь послідовності у здійсненні виховних принципів [4].

У проведеному нами дослідженні взяли участь школярі 8-х та 9-х класів віком від 13 до 16 років. Загальна кількість респондентів – 65чол., з них 29 хлопців і 36 дівчат.

Перше питання, на яке відповідало наше дослідження, – чи існує зв'язок між оцінками стилю батьківського виховання дочками і вимірами суверенності психологічного простору дівчаток-підлітків.

Результати **дослідження зв'язку оцінок матерів** (їх відносини або стилю батьківського виховання) **дочками з вимірами психологічної суверенності** дівчаток-підлітків виявилися досить виразними (табл.1).

Таблиця 1.

Зв'язок між показниками СПП і шкалами оцінок матері дочками

N=36	Позитив-ний інтерес	Директив-ність	Ворожість	Автоном-ність	Непоследов-ність
СПП	0.33*	-0,26	-0,54**	0,12	-0,22
СР	0,28	-0,02	-0,39**	-0,06	-0,12
СФТ	0,16	-0,14	-0,29	0,12	-0,14
СТ	0,28	-0,11	-0,36**	0,00	-0,33*
СЗ	0,22	-0,51**	-0,53**	0,24	-0,16
СС	0.33*	-0,24	-0,40**	0,14	-0,12
СЦ	0.26	-0,39**	** -0,55**	0,17	-0,27

**Показники кореляції при статистичної значущості $p < 0,005$;

*показники при $p < 0,05$.

Перш за все, слід відзначити, що шкала "ворожість" методики "Підлітки про батьків" має негативний зв'язок практично з усіма вимірами психологічної суверенності. Як і передбачалося, ставлення матері до дочки, що характеризується відстороненністю, дистанцією, піднесенням себе, відходом від соціальних норм, спричиняє депривацію суверенності. У той

же час позитивне ставлення до дочки з боку матері, засноване на психологічному прийнятті, очевидно, виражається, в тому числі, і в помірному контролі щодо соціальних зв'язків і кола спілкування дочки. Це підтверджується наявністю позитивного зв'язку між показниками шкал "позитивний інтерес" і "суверенність соціальних зв'язків". Окремо варто виділити той факт, що кількісні показники коефіцієнтів кореляції між вимірами психологічної суверенності і шкалою "ворожість" досить високі, що вказує на особливу значущість саме цього стилю батьківського ставлення на формування психологічної суверенності дитини.

Параметри "суверенність звичок" та "суверенність цінностей і смаків" негативно пов'язані зі шкалою "директивність". Цей результат показує, що жорсткий контроль з боку матері, тенденція до застосування батьківської влади, суворість покарання виражається у нав'язаній регламентації часових характеристик психологічного простору і вторгненням особистості дорослого в процес формування дитиною власної світоглядної позиції.

Шкала "непослідовність" має негативний зв'язок з вимірюванням "суверенність території" (СТ). Це показує, що різка зміна стилю у виховній практиці з боку матері, прийоми, що представляють собою перехід від дуже строгого до ліберального і, навпаки, – перехід від психологічного прийняття дочки до емоційного її нехтування фруструють спроби виробити стійкі кордони психологічної території.

Досить показовими є результати, що носять характер тенденцій. Шкала "позитивний інтерес" позитивно пов'язана практично з усіма вимірами психологічної суверенності, крім "суверенності фізичного тіла" – тут показник вельми невисокий. Це очікуваний результат, що підтверджує цілком очевидну думку, що на противагу ворожості психологічне прийняття підкріплює потреба у формуванні стійких психологічних кордонів. Так само простежується тенденція до негативного зв'язку між непослідовним характером виховного ставлення матері і суверенністю дочки у вимірі психологічного простору "цінності та смаки" (СЦ).

Дослідження зв'язку оцінок батька дочками з вимірами психологічної суверенності представлено в табл. 2. Так як 8 з 39 дівчат, які взяли участь у дослідженні, не надали інформацію щодо своїх батьків (можливо, вони виховуються тільки матерями), вибірка склала 28 осіб.

Таблиця 2.

Зв'язок між показниками СПП і шкалами оцінок батька дочками

N=28	Позитивний інтерес	Директивність	Ворожість	Автономність	Непослідовність
СПП	0,06	-0,02	-0,37*	0,02	-0,13
СР	0,12	0,13	-0,21	0,02	0,10
СФТ	-0,15	-0,05	-0,08	0,06	0,01
СТ	0,07	0,29	-0,29	-0,06	-0,15

СЗ	-0,09	-0,35*	-0,29	0,07	-0,37*
СС	-0,03	-0,17	-0,31	0,13	0,01
СЦ	0,08	-0,12	-0,37*	0,03	-0,24

У даному випадку дослідження виявило невелику кількість статистично значущих зв'язків між батьківськими установками й вимірами психологічної суверенності. Можливо, це опосередковано підтверджує припущення, що у формуванні психологічної суверенності вплив матері відіграє істотно більшу роль, ніж вплив батька.

Перш за все, слід відзначити, що найбільш високі показники має зв'язок між шкалою "ворожість" і практично всіма вимірами психологічної суверенності.

Батьківська директивність, що виражається в нав'язуванні суспільних норм, правил поведінки і принципів моралі, втручається у тимчасову форму організації життя дочки, руйнуючи тим самим її спроби створити для себе звичний і комфортний розпорядок. Це підтверджується наявністю негативного зв'язку між показниками шкали "директивність" і виміром "суверенність звичок" (СП).

Наступне питання, на яке відповідало наше дослідження, – чи існує зв'язок між оцінками стилю батьківського виховання синами і вимірами суверенності психологічного простору хлопчиків-підлітків.

Результати дослідження зв'язку оцінок матерів синами (їх стилів виховання і їхнього ставлення до синів) з вимірами психологічної суверенності представлене в табл.3.

Таблиця 3.

Зв'язок між показниками СПП і шкалами оцінок матері синами

N=29	Позитивний інтерес	Директивність	Ворожість	Автономність	Непоследовність
СПП	0,16	-0,23	-0,40	0,22	-0,25
СР	0,20	0,05	-0,48*	-0,07	-0,10
СФТ	-0,12	-0,33	-0,16	0,15	-0,17
СТ	0,01	-0,19	-0,02	-0,12	-0,18
СЗ	0,14	-0,32	-0,50*	0,02	-0,43*
СС	0,42	-0,26	-0,65**	0,42	-0,05
СЦ	0,17	-0,05	0,02	0,51*	-0,10

І тут, як і у випадку з оцінками матерів дочками, найбільша кількість статистично значущих зв'язків виявлена між вимірами психологічного простору і шкалою "ворожість". Високі показники зв'язку цієї шкали з показниками вимірювань "суверенність речей" (СВ), "суверенність звичок"

(СП) і "суверенність соціальних зв'язків" (СС). Ворожість матері у відносинах з сином-підлітком характеризується її агресивністю і надмірною строгістю в міжособистісних стосунках. Це ймовірний фактор тенденції до депривації суверенності соціальних зв'язків. Орієнтування матері виключно на себе, її самолюбство, зайве самоствердження, як правило, виключають прийняття дитини. Допомога і підтримка матері, дружній спосіб спілкування і нормальні емоційні контакти сприяють розвитку потреби у відчутті права мати друзів і знайомих, які можуть і не схвалюватися близькими. Це відбивається тенденцією до позитивного зв'язку між шкалою "позитивний інтерес" і "суверенність соціальних зв'язків" (СС).

Інтерпретація високих показників позитивних зв'язків між вимірами "суверенність соціальних зв'язків" (СС), "суверенність цінностей і смаків" (СЦ) зі шкалою "автономність" не зовсім очевидна. Тут логічніше було б припустити швидше негативний зв'язок. Однак можлива наявність цілком сприятливої для становлення психологічної суверенності форми авторитету матері, заснованої на довірі і повазі, а також прийнятних формах жорсткості і різкості, що враховують ситуацію.

Результати **дослідження зв'язку оцінок батьків синами** (їх стилів виховання і їхнього ставлення до синів) **з вимірами психологічної суверенності** представлені в табл. 4. Так як 6 з 29 юнаків, які взяли участь у дослідженні, не надали інформацію щодо своїх батьків (можливо, вони виховуються тільки матерями), вибірка склала 23 особи.

Таблиця 4.

Зв'язок між показниками СПП і шкалами оцінок батька синами

N=23	Позитивний інтерес	Директивність	Ворожість	Автономність	Непоследовність
СПП	0,33	-0,12	-0,11	0,10	0,00
СР	0,51	-0,05	-0,30	-0,09	0,02
СФТ	0,10	-0,28	0,12	-0,12	-0,15
СТ	0,16	-0,14	-0,03	-0,09	-0,26
СЗ	-0,15	-0,06	0,14	0,02	0,17
СС	0,20	-0,40	-0,30	0,35	0,14
СЦ	0,34	0,30	-0,05	0,30	0,32

Щодо оцінок хлопчиками-підлітками виховних установок батька, то статистично значущих зв'язків між вимірами психологічної суверенності та батьківськими установками в даній частині дослідження виявити не вдалося. Тим не менш, має сенс проінтерпретувати одну досить виражену тенденцію. Відносно високий коефіцієнт кореляції $R=0,51$ при показнику статистичної значущості $p=0,063$ отриманий між виміром "суверенність

речей" (СВ) і шкалою "позитивний інтерес". Це вказує на те, що справжній батьківський авторитет, прагнення досягти прихильності дитини сприяють розвитку в неї поваги до особистої власності людини, потреби у визнанні права на особисті предмети і речі.

Узагальнюючи отримані результати, хотілося б відзначити, що ставлення батьків, що сприймається дочкою чи сином як вороже, є найбільш істотним фактором депривації їх психологічної суверенності. Ймовірно, подібні стилі батьківської поведінки більше за інших впливають на психологічний простір дитини. Крім того, отримані дані дозволяють зробити припущення, що особистість матері вносить найбільший вклад у формування суверенності психологічного простору дитини. Це припущення, на нашу думку, несе в собі значний практичний сенс і вимагає окремого, більш повного вивчення.

Література

1. *Нартова-Бочавер С. К.* Человек суверенный: психологическое исследование субъекта в его бытии. – СПб., 2008.
2. *Нартова-Бочавер С. К.* Понятие "психологическое пространство личности": обоснование и прикладное значение // Психологический журнал. – 2003. – № 6.
3. *Выготский Л. С.* Проблема возраста // Собр. соч.: В 6 т. М., 1982. Т 4.
4. *Рогов Е. И.* Настольная книга практического психолога. – М., 1998. Кн. 2.
5. *Вассерман Л. И., Горьковая И. А., Ромицына Е. Е.* Родители глазами подростка: психологическая диагностика в медико-педагогической практике. – СПб., 2004.
6. *Варга А. Я.* "Сепарация. Что это и зачем она нужна?" <http://www.psynavigator.ru/articles.php?code=187>
7. *Трояновская П. В.* Методика "Детско-родительские отношения в подростковом возрасте" – родитель глазами подростка // Семейная психология и семейная терапия. – 2003. – № 3.

УДК 159.954:364.266

ОСОБЛИВОСТІ УЯВЛЕНЬ ПРО ПСИХІЧНЕ ТА ТІЛЕСНЕ ПСИХОСОМАТИЧНИХ ХВОРИХ

Кіріякова І.В., студентка факультету психології та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник: старший викладач кафедри загальної та практичної психології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Наказна І.М.

Анотація: стаття присвячена проблемі уявлень психосоматичних хворих про психічне та тілесне. Розглядаються різноманітні погляди та підходи вчених до розуміння понять "душа" та "тіло". Показаний розвиток наукової думки стосовно психосоматики.

Постановка проблеми

Психіка та тілесний субстрат

Для чіткого виокремлення проблематики тілесного та психічного у психології та ролі цих понять у нашому дослідженні важливо звернути увагу на такі два поняття як "тіло" та "душа".

Проблема психічного і його відношення до тілесних явищ була поставлена однією з перших в історії психології. Вчених завжди цікавило питання взаємозв'язку душі та тіла. Прошло багато часу, а це питання не втрачає своєї актуальності і досі. Якщо говорити про взаємозв'язок цих двох інстанцій (душі та тіла), то потрібно звернутися до праць відомих дослідників.

Н.Мальбранш, Б.Спіноза, С.Рубінштейн для з'ясування взаємодії психічних та тілесних процесів вводили в аналіз поняття, що об'єднували їх. Це – поняття Бога, Бога-Природи, природного об'єкта. За Г.Фехнером та В.Вундтом, немає потреби у третьому чиннику, що визначає взаємодію психічного та тілесного, оскільки один і той самий процес одночасно є й тілесним, і духовним. З відомих вітчизняних учених таку думку розвивав І.П.Павлов, який, зокрема, стверджував, що умовний рефлекс є водночас і тілесним (з'єднання двох нейронів), і психічним (асоціація) феноменом. Отже, за теорією психофізичного монізму взаємозв'язок між тілесним і духовним полягає в тому, що коли у душі відбуваються якісь процеси, то водночас у тілі здійснюються відповідні їм фізіологічні процеси, і навпаки, коли в мозку відбуваються певні фізіологічні процеси, то у душі здійснюються психічні процеси.

Значне місце в історії психології посідають концепції тотожності тілесних та психічних явищ, тобто моністичні теорії. Популярними ці теорії стали завдяки працям Г.Фехнера, В.Вундта, А.Ріля, Ф.Паульсена, Г.Геффдінга та ін. Для них духовне та матеріальне є одним і тим самим предметом, але таким, що розглядається з різних позицій. Дух і тіло здаються нам різними, стверджують названі автори, тому що ми не можемо водночас бачити духовні й фізичні явища, а отже, не можемо спостерігати й їхні взаємозв'язки. Подібно до того, як неможливо з однієї позиції розглянути і випуклий, і ввігнутий бік кола, так неможливо з однієї позиції спостерігати

душевні та тілесні процеси людини. Отже, на думку названих авторів, духовні та матеріальні процеси тотожні. Вони лише здаються нам різними, і ця ілюзія є наслідком нашої нездатності бачити об'єкт у всіх його аспектах, у зв'язку з чим його атрибути ми сприймаємо за окремі сутності.

Проблемою взаємозв'язку психічного та тілесного також цікавилися українські автори, такі як Г.С.Костюк, С.Л.Рубінштейн, І.Сікорський. Вони багато уваги приділяли дослідженню даної проблеми, але все ж вона залишається відкритою для подальших досліджень.

Основні теоретичні підходи до проблеми психосоматики

Сильні емоційні навантаження на психіку створюють передумови для виникнення психічних та соматичних розладів. Існує безліч наукових поглядів на вирішення даної проблеми, але традиційно відправною точкою психосоматики вважається опис З.Фрейда про конверсійні симптоми при істерії. Конверсія – процес, в результаті якого відкинутий психічний зміст перетворюється в тілесний феномен. Симптоми набувають різноманітних форм, включаючи моторні, сенсорні та вісцеральні реакції: анестезії, тремор, паралічі, конвульсії, порушення ходи, глухота, сліпота тощо. Перші в практиці З.Фрейда випадки істерії представляли собою конверсійні симптоми; істерія стала моделлю для всієї психопатології і для побудови теорії неврозів [2].

Американський психоаналітик Ф.Александр, продовжуючи дослідження З.Фрейда запропонував термін "вегетативний невроз", симптоми якого є не спробою вираження пригніченого почуття, а фізіологічним супроводом емоційних станів. Вчений вказав напрям психосоматичних досліджень, довівши, що специфічність клінічних досліджень слід шукати у конфліктній ситуації [1].

В 1818 році німецький лікар І.Хайнрот ввів термін "психосоматичний". Йому належали такі слова: "Причини безсоння зазвичай психічно-соматичні, однак кожна життєва сфера може сама по собі бути достатньою основою для цього" [2].

В 1822 році німецький психіатр М.Якобі ввів поняття "соматопсихічний" як протилежне і в той же час доповнююче до поняття "психосоматичний". Термін "психосоматичний" остаточно увійшов в медицину завдяки віденським психоаналітикам і з того часу психосоматична медицина окреслилась як "прикладний психоаналіз в медицині" [2].

Сучасний психолог, засновник онтопсихології, А. Менегетті стосовно психосоматики говорить так: "Багато захворювань, особливо пухлини, мають психічне походження. Психічне життя – це динамічна реальність, яка керує будь-якою людською організацією. Без психіки жити неможливо, вона є первинною по відношенню до біологічного." Автор пише про те, що процес включення в дію психосоматики має дві фази: перша, на яку не звертають увагу, проявляється в дитинстві, друга – в юнацькому віці. Перша фаза зберігається завдяки мнемічному сліду в організмі індивіда, друга фаза пов'язана з періодом напруження, параневрологічним періодом, на які

вказують незначні розлади: нервові виснаження, втома, дисфункція печінки тощо. Якщо такі сигнали не будуть сприйматися належним чином, то хвороба, замість того щоб зникнути, перейде в приховану форму [3].

Виклад основного матеріалу. Термін "психосоматичне захворювання" традиційно використовується в психології та медицині для означення хвороби, яка викликана не лише біологічними факторами, але й психічними причинами. За статистикою МОЗ від 38% до 42% усіх пацієнтів, що відвідують кабінети лікарів відносяться до групи психосоматичних хворих. Основний принцип при роботі з запитами психосоматичних хворих в тому, що в них невід'ємними частинами один від одного є фізичне та психічне [4].

У психологічному словнику психосоматика – це напрям в медицині і психології, який вивчає вплив психологічних факторів на виникнення і розвиток соматичних захворювань. В рамках психосоматики досліджувався і досі розглядається зв'язок між характеристиками особистості і тою чи іншою соматичною хворобою [2].

Поняття "психосоматика" включає в себе діагностичні та терапевтичні уявлення, психолого-медичні фактори, які в процесі лікування розглядаються сумісно. Лікар, що враховує, окрім біологічних аспектів ще й психічні – більш компетентний аніж інші лікарі, що цього не роблять. Ще Платону належать слова: "Де ціле відчуває себе погано, там частина не може бути здоровою". Тіло здорової людини реагує на емоційні стреси, намагаючись якимось чином адаптуватися. Але методи, які для цього вибираються – не завжди є прийнятними.

Мета: дослідити уявлення психосоматично хворих про психічне та тілесне.

Виходячи з мети, в статті вирішуються такі завдання: емпірично дослідити уявлення психосоматичних хворих про психічне та тілесне; здійснити порівняльний аналіз.

Методика дослідження

Метою дослідження було: виявити специфіку уявлень психосоматичних хворих про психічне та тілесне. Дослідження проводилося на базі Прилуцької міської лікарні, обравши вибірку з 42 досліджуваних (21– здорові, 21 – з проявами психосоматики): люди різного віку (в діапазоні 17– 42 роки), статі та роду занять. Дослідження було анонімним.

З метою виявлення особливостей уявлень про психічне та тілесне психосоматичних хворих, були проведені такі діагностичні процедури: проективна методика Н.Л.Нагібіной "Тіло та душа" з метою дослідити символіку тіла та душі в суб'єктивному уявленні; написання твору на тему "Моя душа та тіло", аналіз якого здійснювався методом контент-аналізу; модифікована методика Сакса-Леві "Незакінчені речення" з метою виявлення тем, проблем та конфліктів, які є значимими для досліджуваних.

Результати дослідження та їх інтерпретація

За проективною методикою Н.Л.Нагібіной "Тіло та душа" ми отримали досить різноманітний матеріал для дослідження, вдалося виділити лише

декілька найбільш типових образів-символів тіла та душі психосоматичних хворих: зафарбоване тіло; тіло з серцем в грудях; квітка; серце в руках; тіло з кулею в руках; людина в дзеркалі; тіло та янгол; тіло та серце. Тоді як, класифікувавши усі дані вибірки здорових, ми отримали 6 найбільш типових образів-символів тіла та душі: тіло, що світиться; квітка і метелик; вогонь в руках; квітка; серце в трикутнику; коло в колі.

34% досліджуваних психосоматичних хворих зобразили тіло з серцем у грудях або плямою невизначеної форми. Вони вказали на тісний взаємозв'язок не лише тіла як містилиця душі, а й підкреслили значний вплив страждань душі на хворобливість тіла. Думка про те, що душа оселяється у грудях та в серці людини може свідчити про ототожнення душі з емоціями, стражданнями, переживаннями, що впливають на фізичний стан людини. Досліджувані без проявів психосоматики, зобразивши душу в області грудей (9%), не вказали на взаємозв'язок душі та тіла. Їхні малюнки можуть свідчити про розуміння душі як емоційної сфери. Ще 9% досліджуваних вважають, що душа знаходиться в голові людини, що свідчить про ототожнення душі із психічними явищами та процесами за які відповідає мозок, а також свідоме та безсвідоме.

38% здорових осіб стверджують, що тіло та душа пов'язані між собою, мають певне значення у нашому житті, але кожен із них своє не пов'язане між собою, тіло вкриває душу, а душа наповнює його. Хоча досліджувані і стверджують про нерозривність душі та тіла, але зображують їх окремо.

Отже, досліджувані обох вибірок вербально стверджують, що тіло та душа нерозривні і душа знаходиться в середині тіла, але лише зображення психосоматичних хворих співпадають з цими твердженнями, тоді як здорові досліджувані зображують душу окремо від тіла.

29% психосоматичних хворих зобразили тіло повністю заштриховане, зазначивши, що вони нероздільні і душа знаходиться в усьому тілі, а не в одному конкретному місці.

На малюнку респондента И (з психосоматичними проявами) зображено негарну жінку, що милується в дзеркало і бачить гарну дівчину, це свідчить про невідповідність душі та тіла, незадоволеність тілом та більшу цінність душі, акцент робиться на тому, що душа важливіша ніж потворне тіло і вони зовсім не підходять одне одному. Про це зазначив і досліджуваний К, зобразивши людину, а поряд серце, яке помітно більше ніж тіло, тобто душа виходить за межі тілесного, можливо, навіть їй не комфортно у порівняно малому тілі. Досліджуваний А навпаки наголошував на тому, що його тіло потворно велике і більше уваги потрібно приділяти душі, берегти її.

Можна зазначити, що властивості душі співвідносяться з поняттями: вогонь, світло, розум, емоції, енергія, гармонія. Властивості тіла співвідносяться з поняттями: містилиця душі, матерія або матеріальний світ, дія, захист.

Малюнок – це завжди якесь повідомлення зашифроване в образах, тому ми не могли не взяти до уваги деталі та стиль виконання малюнків під

час інтерпретації даних. На малюнках часто можна було побачити деформацію та акцентуацію руки та ноги на лівій стороні, широко розставлені ноги, непропорційні різні частини тіла чи то надто великі, чи надто малі, руки заховані за спиною чи в карманах, незрозумілі, різноманітні штрихи і т. д.

Взявши все це до уваги під час дослідження, ми з'ясували, що у 33% психосоматичних хворих можливі прояви агресії, ще у 33% наявні соціально-рольові конфлікти, 29% – відчувають незахищеність, 19% – тривогу, у 14% – проявляються тілесні імпульси, ще у 14% – спостерігається відсутність стремлінь, 14% – відчувають провину та мають незадоволені гостро усвідомлені потреби і також 9% відчувають невпевненість.

У здорових досліджуваних спостерігається у 19% – уникання, 14% – тілесні імпульси, 14% – лідерські якості, 9% – сфера конфліктів та залежність.

При аналізі творів досліджуваних ми виділили по 11 категорій для двох вибірок. Найчастіше зустрічалися категорії: "нерозривно пов'язані" (25 одиниць змісту в текстах досліджуваних першої вибірки та 13 одиниць другої вибірки) та "взаємодіють" (6/11 одиниць). Це свідчить про уявлення тіла та душі не лише як понять, що тісно переплітаються, але і знаходяться у взаємозв'язку, впливаючи одне на одного. Наприклад, досліджувані у своїх творах зазначили, що тіло відчуває біль душі (17), тобто емоційні переживання впливають на тілесні прояви та здоров'я досліджуваних; вони дбають одне про одного (3), як зазначають самі досліджувані: "тіло намагається взяти частину болу душі на себе".

Також нами була виділена категорія "антиподи" (5 одиниць змісту), досліджувані зазначили, що на їхню думку ці два поняття є антиподами, зокрема, тому, що душа прекрасна, а тіло може бути потворним і тому діяти всупереч бажанням душі.

Респонденти зазначили, що тіло – оболонка (6), воно матеріальне (6), тоді як душа – це емоції та психологічні явища (6), щось духовне (3). Здорові досліджувані теж часто наголошували на тому, що тіло – це оболонка душі (8), воно матеріальне (4), а душа – це емоції та переживання (10), вона духовна (7).

Слід відзначити, що досліджувані надавали важливішого значення душі, наприклад можна виділити такі категорії: "душа важливіша" (3), "керує тілом душа" (1); друга вибірка: "головна – душа" (2). Тобто, існування тіла без душі неможливе або ж знецінене, душа керує діями та вчинками людини.

Отже, уявлення психосоматичних хворих мають деякі якісні відмінності від уявлень здорових людей. Наприклад, інтерпретуючи результати психосоматичних пацієнтів, ми виділили категорії, які не були притаманні для творів здорових осіб: "тіло відчуває біль душі", "антиподи", "дбають одне про одного". Але у творах здорових ми виділили такі категорії: "позитивний погляд на життя" (2), "здорова енергія"(2), "душі комфортно"

(2).

Результати дослідження за модифікованою методикою Сакса-Леві "Незакінчені речення" можна розділити на декілька категорій, які найчастіше зустрічалися в реченнях.

У реченнях, що починалися зі слів "Моє тіло..." найчастіше зустрічалася категорія "подобається мені", по 29 одиниць в реченнях обох вибірок. А здорові досліджувані вибірки впевнені, що їхнє тіло подобається ще й іншим (4). Тобто досліджувані в цілому задоволені своїм тілом, але психосоматичні пацієнти наголошують на тому, що їхнє тіло недосконале (15 одиниць), стомлене, прагне відпочинку (15), догляду (7) та уваги (4). Також досліджувані наголошували на тому, що їхнє тіло може хворіти (8) і що воно смертне (3). Здорові респонденти також робили акцент на тому, що їхнє тіло потребує вдосконалення (10 одиниць), стомлене (11) та хоче задоволення (3), але не так часто порівняно з психосоматичними хворими. Також у здорових із результатів дослідження не можна було виділити такі категорії, що вказували на хворобливість тіла.

Психосоматично хворі згадували про те, що їхнє тіло працелюбне (5), активне (7), сильне (3), тоді як здорові згадували про це частіше та в різних категоріях: здорове (4), сильне (7), рухливе (10), наповнене життям (4), доглянуте (2), гармонійне (2) та ідеальне (4). Отже, у психосоматичних хворих спостерігається менша впевненість у власному тілі, його силі та можливостях. Наприклад, здорові досліджувані відмітили, що їхнє тіло – це материнство, тобто підкреслили репродуктивну функцію власного тіла.

Респонденти обох вибірок вказали на зв'язок тіла з душею, зазначили, що тіло – це зовнішній бік душі та її вияв душі.

У реченнях, що починалися зі слів "Моя душа..." ми виділили категорії у яких зустрічалось найбільше подібних змістовних одиниць. Наприклад, психосоматичні хворі вважають, що їхня душа світла та добра (17 одиниць), красива та гармонійна (9), мудра та розуміюча (8), відкрита (4); здорові – вважають, що їхня душа теж добра (11), позитивна (10), емпатійна (9), відкрита (8), світла (4), уміє любити (5), доброзичлива (3), гармонійна (2). Досліджувані зазначили свої якості, які можна віднести до позитивних, до них вони віднесли як емоційний стан так і життєвий досвід, що допомагає взаємодіяти з оточенням.

Про інший бік своєї душі, страхи, переживання та біль психосоматичні хворі зазначили у таких категоріях: болить (9 одиниць), боїться самотності (2), тривожна (4), ранима (5), хоче розуміння (7). Що свідчить про такі особливості притаманні хворим як: постійні переживання залишитися самотніми та нікому не потрібними, про неспроможність швидко забувати та прощати образи, постійні хвилювання, та уже наявні наслідки якихось образ чи ситуацій, що принесли хворому душевні страждання. Здорові досліджувані також наголошують на тому, що їхня душа хворіє та болить (8), скривджена (3) та хоче спокою (6). Але у здорових не спостерігається згадування про постійні стани тривоги чи страху.

Мабуть, все ж через нечітке уявлення власної душі та взагалі поняття душі як чогось невидимого і до кінця неусвідомлюваного, психосоматичні пацієнти та здорові особи зазначили, що їхня душа – незрозуміла (5/3) та безсмертна (4/3).

Висновки

Проведене дослідження дає можливість стверджувати, що символіка душі та тіла у суб'єктивному уявленні психосоматичних хворих відрізняється від уявлень здорових осіб.

Психосоматичні хворі надають велике значення взаємодії душі та тіла, наголошуючи у своїх малюнках на тому, що страждання душі та тіла нерозривно пов'язані. Але важливішого значення вони надають душі, своїм емоційним станам та переживанням, роблячи акцент на тому, що душа красивіша, а тіло потворне і діє в супереч бажанням душі.

Психосоматичні хворі порівняно зі здоровими невпевнені у можливостях та здоров'ї власного тіла, так само як і в здоров'ї власної душі, яка стомлена, поранена, боїться самотності, тривожна, хоче відпочинку. Всі ці тривоги та страхи ще раз підкреслюють можливість психосоматичних захворювань. Тому не слід ігнорувати внутрішній стан особистості під час її лікування. Як писав Сократ: "Неправильно лікувати око без голови, голову без тіла, так само як тіло без душі".

Результати нашого дослідження можуть мати практичне значення для клінічної психології та медицини.

Література

1. Александер Ф. Психосоматическая медицина. Принципы и практическое применение. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 352 с.
2. Большой психологический словарь / под ред. Б.Г.Мещерякова, акад. В.П. Зинченко. – М.: Прайм-Еврознак, 2003. – 480 с.
3. Менегетти А. Психосоматика. – М.: ННБФ "Онтопсихология", 2003. – 328 с.
4. Психология здоровья / под ред. Г.С.Никифорова. – СПб.: Питер, 2003. – 607 с.

УДК 159.923-057.87

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Коваль Анна Віталіївна

Керівник: Кричківська Тетяна Домініківна

Ключові поняття: ідентичність, професійна ідентичність, професійна самосвідомість, самосвідомість.

Актуальність. Проблема розвитку професійної ідентичності як якісної характеристики набуває останнім часом особливої актуальності в різних напрямках психологічних досліджень. Необхідність створення умов та розробки змісту структурних компонентів професійної ідентичності та стратегії її формування, завдяки яким забезпечується безперервність професійної освіти майбутніх психологів.

Сучасна психологічна наука ґрунтується на розвитку особистості у системі процесів саморозвитку, на прагненні індивіда визначитися у самоприналежності, співвіднести свій внутрішній світ із зовнішньою реальністю у ситуації економічної, політичної, інформаційної та соціально-психологічної різноманітності.

Проблема ідентичності виникає у контексті реалізації життєвої і професійної ідеології людини, у контексті становлення професіоналізму психолога-практика, а також у контексті реалізації професійної підготовки фахівця. Постановка проблеми ідентичності, визначення її структури, генези і умов становлення є актуальною по причині відміченої дослідниками кризи ідентичності сучасної людини (Г.М.Андрєєва, Т.М.Буякс, А.В.Кузьмін, Д.Орлов, М.В.Закаворотня, Л.М.Путілова, А.В.Лук'янов, П.Гуревич та ін.). Наукове розуміння ідентичності має теоретичне і практичне значення як у плані досягнення самоідентичності, особистісного зростання, самопізнання і духовності, так і для реалізації цілей наукового пошуку у ситуації впливу інформаційних технологій і засобів масової інформації, кризи суспільних систем, деякої віртуальності існування. Ідентичність – це складний феномен, складна психічна реальність, що включає різні рівні свідомості, індивідуальні і колективні, онтогенетичні і соціогенетичні підвалини [7; 9].

Мета дослідження – дослідити особливості становлення професійної ідентичності майбутніх психологів у процесі вузівського навчання. **Об'єкт** дослідження – особистість студентів-психологів. **Предмет** дослідження – особливості професійної ідентичності студентів-психологів у процесі вузівської підготовки. **Гіпотеза** дослідження – ми припускаємо, що, по-перше, у процесі навчання при переході на старші курси образ Я студента-психолога віддаляється від образу ідеальної людини, стає більш реальним, що дозволяє студентам ідентифікувати образ Я з образом психолога-професіонала; по-друге, становлення професійної самосвідомості психолога у процесі навчання цілеспрямовано наближається у випускників вузу до позитивної професійної ідентичності. **Завдання** дослідження: 1) розкрити особливості професійної ідентичності як психологічної проблеми; 2) проаналізувати можливі шляхи досягнення професійної ідентичності у процесі вузівського навчання; 3) розкрити роль вищої освіти у формуванні образу Я студента та у становленні профідентичності майбутніх психологів; 4) емпірично дослідити особливості становлення професійної ідентичності

студентів-психологів; 5) виявити особливості динаміки образу Я та якість професійної ідентичності студентів-психологів.

Теоретична значущість даного дослідження полягає у тому, що професійна ідентичність як багатомірний та інтегрований психологічний феномен, котрий забезпечує людині цілісність, тотожність і визначеність, розвивається у процесі професійного навчання, а також зумовлюється розвитком у студентів рефлексії при дотриманні певних умов.

Практична значущість дослідження проблеми професійної ідентичності пов'язана із вивченням впливу вузівського навчання на формування образу Я майбутніх психологів, а також з'ясуванням особливостей становлення професійної ідентичності студентів-психологів.

Ідентичність як психологічний феномен є складним явищем, розуміння сутності якого розвивалось у межах дослідження самосвідомості і самостворення, ідентичність також розглядалась як один із аспектів проблеми Я. Концептуальний аналіз цієї проблеми дає можливість інтерпретувати її в руслі фундаментальних теоретико-емпіричних підходів таких зарубіжних авторів, як А.Адлер, М.Берзонскі, А.Ватерман, Е.Гоффман, Д.Кемпбел, Дж.Марсіал, З.Фройд, М.Шефір та ін.. Різномічне дослідження ідентичності та її криз здійснено також у працях В.Агеевої, О.Єрмолаєвої, І.Кона, Г.Ложкіна, В.Малахова, Л.Шнейдер, Т.Яблонської та ін..

На певний взаємозв'язок професійної ідентичності та професійної самосвідомості вказують результати досліджень Є.А.Клімова, О.Калитаєвської, В.Ф.Петренка, А.І.Донцова, Ю.М.Жукова, Л.А.Петровської та ін. Професійна ідентичність є основною характеристикою професійного розвитку особистості, вона свідчить про ступінь прийняття обраної професійної діяльності як засобу самореалізації та розвитку, а також про ступінь визнання себе як професіонала. Професійна ідентичність допомагає особистості керувати своїм професійним становленням, свідомо вибирати лінію свого професійного розвитку, спираючись на власні та групові цінності.

Крім того, важливою передумовою ефективної професійної діяльності практичного психолога виступає процес гармонізації особистості, що забезпечує рівень його майстерності. Одним із провідних методів формування гармонійної особистості фахівця-психолога виступає принцип особистісного підходу, про необхідність розробки та запровадження якого у навчально-виховну систему говорять чимало зарубіжних та вітчизняних учених [8].

Стратегічним напрямком організації емпіричного дослідження нами обраний порівняльний метод (метод поперечних зрізів). Зокрема, ми порівнювали думки студентів п'ятих курсів спеціальності "Психологія" факультету психології та соціальної роботи НДУ імені Миколи Гоголя про вплив навчання у вузі на їхні уявлення про себе з вивченням особливостей образу Я студента-психолога та уявлень про образ психолога-професіонала

студентів I, III та IV і V курсів. Наш досвід застосування модифікованого тесту "Двадцять тверджень самоствалення" при дослідженні образу-Я студента виявив, що у структурі уявлень студентів про себе характерною є перевага об'єктивних категорій у відповідях на запитання "Хто Я?" і суб'єктивних – на запитання "Який Я?" Однак, спостерігається абсолютна перевага кількості суб'єктивних категорій над об'єктивними, а також виявлена схильність респондентів вичерпувати запас своїх об'єктивних характеристик, натомість суб'єктивні характеристики пишуться з легкістю і з чималим переважанням.

У ході проведеного кількісно-якісного аналізу було підраховано кількість самоописів, які відносяться до об'єктивної, функціональної та емоційної складових, а потім підраховано середнє значення кожної із складових образу Я для 1, 3, і 5 курсів:

Номер курсу	Назва складової образу Я (середнє значення)		
	Об'єктивні	Функціональні	Емоційні
1 курс	3,5	2,1	12,9
3 курс	3,6	2,7	13,5
5 курс	4,9	2,8	11,2

При перевірці достовірності відмінностей середніх значень об'єктивних, функціональних та емоційних складових для 1 і 3 курсів за критерієм Стюдента (t) статистична значимість їх не була доведена, тому що у всіх трьох випадках t не досягло п'ятивідсоткового рівня значимості, який для $n=44$ рівний 1,65, тоді як $t_0=0,03 \Rightarrow t_0$, $t_f = 0,88 \Rightarrow t_0,05 > t_f$ і $t_e=0,54 \Rightarrow t_0,05 > t_e$.

При співставленні середніх значень кожної із складових образу Я для 1 і 5 курсів були одержані наступні результати: об'єктивна складова $t=2,03$ $t_0,05=1,65$ $t_0,05 < t$, означає, що відмінність є статистично значимою; функціональна складова $t=2,74 \Rightarrow t_0,05 < t$, означає, що відмінність є статистично значимою; емоційна складова $t=1,44$ $t_0,05 < t$, відмінність не є статистично значимою.

У ході дослідження також встановлено, що за час навчання у вузі відбуваються реальні зміни в образі Я студентів. Переважна більшість студентів вважають, що вища освіта вплинула на їх уявлення про себе. На їх думку, навчання у вузі здійснило вплив на різноманітні компоненти їх самосвідомості: на психологічний час особистості, фізичне і духовне Я, соціальний простір особистості і навіть на статеvu ідентифікацію. Студенти-п'ятикурсники відмічають зміни самооцінки під впливом вищої освіти, причому в основному – у бік її підвищення. Для студентів спеціальності "Психологія" значимими були також такі форми як самостійна робота з

науковою літературою, теоретичні лекції, неформальне спілкування з викладачами та спілкування з науковим керівником.

Таким чином, співвідношення показників образу-Я і образу психолога за фактором сили залишається незмінним, досліджувані вважають (і на початку, і в кінці навчання), що психологи є людьми, достатньо впевненими в собі, незалежними і схильними розраховувати на власні сили, в той час як у себе досліджувані відзначають недолік подібних характеристик. Показник оцінки образу психолога також знаходиться в середньому діапазоні і зростає до 4 курсу на 2,66 одиниці, що може свідчити про те, що за час навчання образ психолога стає для студентів більш гармонійним і цілісним. Це також може вказувати на все більше зростання вимог до себе по мірі навчання і можливу незадоволеність власними досягненнями студентів.

Також ми використали "Методику вимірювання професійної ідентичності", яка спрямована на вивчення професійної ідентичності і побудована на принципах прямого і ланцюгового асоціативного тесту. Студенти I курсу НДУ оцінили такі якості психолога як яскраво виражені: відповідальний, добрий, незалежний, енергійний, спокійний, товариський, самостійний, незворушний. На наш погляд, із таких результатів можна зробити висновок про те, що студенти-першокурсники наділяють психолога виключно соціально схвалюваними якостями, в результаті чого образ психолога за їхньою оцінкою не збігається з образом реальної людини. Можливо, це відбувається через те, що у студентів I курсу немає чіткого уявлення про те, якими якостями повинен володіти психолог, внаслідок цього студенти-першокурсники не можуть ідентифікувати себе з психологом. Образ психолога виявляється не якимось узагальненим образом відомих їм психологів, а уявленням про близький до ідеального образ професіонала.

Студенти IV курсу НДУ оцінили такі якості психолога як яскраво виражені (дали їм оцінку більше двох балів): чарівний, сильний, сумлінний, добрий, незалежний, діяльний, чуйний, рішучий, справедливий, спокійний, доброзичливий, впевнений, товариський, самостійний, незворушний. Наступний ряд якостей студенти IV курсу оцінили як виражені якості (більше 1,7 бали): відкритий, енергійний, чесний.

Більш того, видно, що студенти III курсу оцінили психолога як більш сильного, рішучого, розслабленого, і впевненого, ніж це зробили студенти-першокурсники. Студенти IV курсу оцінили ці якості як ще більш виражені, ніж у III курсу. Отже, на кожному більш старшому курсі студенти наділяють психолога все більш вираженими соціально схвалюваними якостями. Таким чином, результати дослідження свідчать, що динаміка ідентичності серед студентів різних курсів суттєво різниться. У першокурсників НДУ переважає псевдопозитивна ідентичність, проте у міру навчання вона змінюється переходом не стільки до позитивної ідентичності, скільки на ще

більш ранні стадії: більшість студентів третього і четвертого курсів перебувають на стадії дифузної ідентичності та мораторію ідентичності.

У результаті проведеного емпіричного дослідження нам вдалося з'ясувати, що в ході навчання не відбувається поетапного формування реалістичного образу особистості психолога і розширення уявлень про рольові аспекти професійної діяльності. Як студенти першокурсники, так і студенти старших курсів наділяють психолога виключно соціально схвалюваними якостями, в результаті чого образ психолога за їхньою оцінкою не збігається з образом реальної людини. Якщо в першому випадку відбувається зростання критичності до себе і незадоволеності рівнем власних досягнень, що свідчить про зниження рівня прийняття себе, то в другому випадку можна говорити про рух до усвідомлення власного потенціалу. Припущення про те, що становлення професійної самосвідомості психолога в ході навчання цілеспрямовано наближається у випускників вузу до позитивної професійної ідентичності можна вважати не підтвердженою.

Навпаки, було виявлено, що процес отримання "традиційного" вищої освіти супроводжується не стільки формуванням професійної ідентичності, скільки її "деградацією". Однак, даний висновок можна з упевненістю зробити тільки щодо студентів, які отримують освіту рівня "бакалавр". Для більш зваженого висновку необхідно провести дослідження динаміки зміни профіидентичності студентів, які отримують освіту рівня "спеціаліст" і "магістр".

На основі теоретичного аналізу та емпіричного дослідження проблеми психологічних особливостей професійної ідентичності студентів-психологів студента, ми з'ясували, що:

1. Ідентичність як психологічний феномен є складним явищем, розуміння сутності якого розвивалось у межах дослідження самосвідомості і самоствавлення, ідентичність також розглядалась як один із аспектів проблеми Я.

2. Професійна ідентичність як психологічна проблема розглядається у контексті і взаємозв'язку з професією, професійною придатністю, професійною готовністю, професійним самовизначенням, професійною самосвідомістю, здоров'ям людини (на біологічному, психологічному і соціальному рівнях), процесом професіоналізації особистості в цілому.

3. До особливостей досягнення професійної ідентичності під час навчання можна віднести: процес професійного самовизначення, який передбачає набуття смислів майбутньої роботи; входження у професійну спільноту, тобто процес професійної персоналізації; процес структурування часу, упорядкування і самостійності в організації життєдіяльності, тобто процес самоорганізації.

4. В основі професійного становлення психолога лежить самоідентифікація з професією, яка розглядається нами в якості провідного

компоненту професійної підготовки. При цьому професійна ідентичність психолога повинна відповідати вимогам гнучкості та здатності до змінювання.

5. У ході дослідження встановлено, що за час навчання у вузі відбуваються реальні зміни в образі Я студентів. Переважна більшість студентів вважають, що вища освіта вплинула на їх уявлення про себе. На їх думку, навчання у вузі здійснило вплив на різноманітні компоненти їх самосвідомості: на психологічний час особистості, фізичне і духовне Я, соціальний простір особистості і навіть на статеву ідентифікацію.

6. Динаміка професійної ідентичності серед студентів різних курсів суттєво різниться. У першокурсників НДУ переважає псевдопозитивна ідентичність, проте у міру навчання вона змінюється переходом не стільки до позитивної ідентичності, скільки на ще більш ранні стадії: більшість студентів третього і четвертого курсів перебувають на стадії дифузної ідентичності та мораторію ідентичності.

7. Навчально-виховний процес у ВНЗ повинен бути спрямований на формування професійної ідентичності, в основі якої лежать такі складові особистості психолога, як прагнення до особистісного зростання та самоактуалізації, професійна свідомість, професійне мислення, креативність, критичне мислення.

Література

1. Гульянц Э.К. Развитие профессионального самосознания студентов факультета дошкольного воспитания [Текст] / Гульянц Э.К //Формирование личности учителя в педагогическом вузе. – Казань, 1989.

2. Климов, Е.А. Психология профессионального самоопределения [Текст] / Климов Е.А // Ростов-на-Дону, 1996. – С. 7–25.

3. Панов, В.И. Экологическая психология: опыт построения методологии. [Текст] / Панов, В.И // . – М., 2004.

4. Шнейдер, Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг. [Текст] / Шнейдер, Л.Б. // – М., 2004. – С.7-9.

УДК 316.482

ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНІ КОНФЛІКТИ ЧЛЕНІВ СІМЕЙНИХ ПАР

Коцьок М.М., IV-курс, факультет психології та соціальної роботи
Науковий керівник: доцент **Никоненко О.П.**

Анотація: Стаття присвячена порівняльному психологічному аналізу внутрішньоособистісних конфліктів, які переживають члени сімейних пар.

Ключові слова: конфлікт, внутрішньоособистісний конфлікт.

Актуальність роботи. Конфлікт завжди пов'язаний з усвідомленням людьми протиріч своїх інтересів як членів тих чи інших соціальних груп з інтересами інших суб'єктів. Загострені протиріччя породжують відкриті чи закриті конфлікти.

Суперечності пронизують всі сфери життя суспільства: економічну, політичну, соціальну, духовну. Загострення тих чи інших протиріч створює зони кризи. Криза виявляється в різкому посиленні соціальної напруженості, яка нерідко переростає в конфлікт. За своїми наслідками сімейні конфлікти деструктивні. Вони пов'язані не тільки з розпадом кожного другого образу, а й руйнівними наслідками його на всю особистісну структуру. Людина, що знаходиться в стані внутрішньоособистісного конфлікту змушена робити вибір між суперечливими і часто взаємовиключними мотивами і цілями. Хоча особистість виробляє екологічні механізми захисту від внутрішньоособистісного конфлікту (з'ясування, сублімація, регрес, раціоналізація, проєкція, заміщення тощо), проте він може мати негативні наслідки як для самої людини, так і для її родини. Якщо внутрішньоособистісний конфлікт не вирішується, то він приводить до таких важких наслідків, як стрес, фрустрація і невроз і навіть до суїциду.

Основні положення статті

Конфлікт – є якість взаємодії між людьми (або елементами внутрішньої структури особистості), що виражається в протиборстві сторін заради досягнення своїх інтересів і цілей. У даному визначенні відображені необхідні властивості будь-якого конфлікту.

При аналізі причин сімейних конфліктів важливо враховувати соціальні фактори мікро- і макросередовища. До факторів мікросередовища слід віднести: погіршення матеріального становища сім'ї, надмірну зайнятість одного чи обох партнерів на роботі; неможливість нормального працевлаштування подружжя або інших членів сім'ї. Динаміка сімейних конфліктів характеризується класичними етапами (виникнення конфліктної ситуації, усвідомлення конфліктної ситуації, відкрите протиборство, вирішення конфлікту й емоційне переживання конфлікту). Але такі конфлікти відрізняються підвищеною емоційністю, швидкістю протікання кожного з етапів, формами протиборства (докори, образи, сварка, сімейний скандал, порушення спілкування і та ін.), а також способами їх вирішення (примирення, досягнення згоди, притирання стосунків на основі взаємних поступок, розлучення та ін.).

Носій внутрішньоособистісних конфліктів – окрема особистість. Зміст цього конфлікту виражається в гострих негативних станах особистості, породжених її суперечливими прагненнями.

Внутрішньоособистісний конфлікт носить деструктивний характер, коли особистість не може знайти вихід з конфліктної ситуації, не в змозі вчасно і позитивно вирішити протиріччя внутрішньої структури. Пошук винних – звинувачення інших у всіх гріхах або, навпаки, самообвинувачення.

Якщо внутрішньоособистісний конфлікт вчасно не вирішується, то він може привести до більш важких наслідків, найбільш сильні з яких стрес, фрустрація і невроз. Негативні наслідки внутрішньоособистісних конфліктів. Але найстрашніше полягає в тому, що він може стати причиною суїциду (самогубства). Всякий внутрішньоособистісний конфлікт завжди індивідуальний, носить особистісний характер. Тому його дозвіл залежить від таких факторів особистості, як вік, стать, характер, темперамент, соціальний стан, цінності та ін.

Однак, незважаючи на необхідність індивідуального підходу до подолання внутрішньо особистісних конфліктів, формулюються найбільш загальні і типові принципи і сподівання їх вирішення, які з урахуванням індивідуальної специфіки можуть бути використані усіма.

Формулюють також цілий ряд механізмів психологічного захисту особистості. Термін "психологічний захист" вживається сьогодні для позначення будь-якої поведінки, що усуває психологічний дискомфорт.

Сучасна наука виділяє цілий ряд механізмів психологічного захисту особистості. Серед них основними є наступні.

1. Витіснення
2. Сублімація
3. Регресія
4. Раціоналізація
5. Проекція
6. Заміщення
7. Інтелектуалізація
8. Ідентифікація
9. Відокремлення
10. Уява

Внутрішні і зовнішні суперечності особистості взаємопов'язані. Людська психіка має здатність переводити зовнішні суперечності у внутрішні і навпаки. При цьому такий переклад (трансферт) найчастіше відбувається поза волею самої людини, несвідомо. У психології є поняття рефлексія – здатність людини поглянути на свою ситуацію з позиції зовнішнього спостерігача, одночасно усвідомити себе в цій ситуації і те, як він сприймається іншими людьми. Рефлексія допомагає людині виявити справжні причини свого внутрішнього напруження, переживань і тривоги, правильно оцінити ситуацію і знайти розумний вихід з конфлікту. У подружньому конфлікті особливо складно визначити конструктивні й емоційні причини його виникнення, тобто об'єкт конфлікту. Це обумовлено тим, що подружні конфлікти часто приймають емоційне забарвлення. Причини емоційних конфліктів часто криються в психологічних відмінностях

подружжя. Самі подружжя вирішити такі конфлікти, як правило, не в змозі. Тому у вирішенні емоційних конфліктів велика роль посередників, якими можуть бути родичі, друзі, знайомі, а часом і незнайомі люди, а також психологи і сексологи.

Конфлікти виникають тільки при соціальній взаємодії. Сім'ю можна розглядати з двох основних позицій: як малу соціальну групу і як соціальний інститут. У першому випадку мова може йти про соціально-психологічному (емоційно-психологічному), а в другому – про соціологічному (інструментальному) рівні групового спілкування. Виходячи з цього, перша група конфліктів буде обумовлена в основному особистими якостями подружжя та особливостями внутрішньо сімейних відносин. Друга – впливом зовнішніх суб'єктивно-об'єктивних умов на подружні відносини. У повсякденному сімейному житті відрізнити внутрішні причини конфліктів від зовнішніх буває непросто. Одні і ті ж зовнішні впливи можуть викликати часом діаметрально протилежну реакцію у різних подружніх пар. Наприклад, важкі фінансові та побутові умови для однієї сім'ї можуть стати причиною постійних конфліктів і навіть розлучення, а для другої – одним з основних чинників зміцнення сімейних уз. Часом і самі подружжя не повною мірою усвідомлюють реальні причини конфліктів. Але в кожному разі знаходження справжньої причини конфлікту є одним з найважливіших умов успішного його вирішення [3].

Серед часто зустрічаючих причин подружніх конфліктів можна виділити такі як: незадоволені потреби, розбіжності поглядів, інтересів, смаків, уявлень, норм, моральних позицій, неадекватні рольові очікування, несумісність характерів та особистих якостей подружжя.

Внутрішньоособистісний конфлікт – це стан структури особистості, коли в ній одночасно існують протиріччя і взаємовиключні мотиви, ціннісні орієнтації і цілі, з якими вона в даний момент не в змозі впоратися, тобто виробити пріоритети поведінки, засновані на них. Такими є в структурі особистості різнопланові і протиріччя інтересів, цілей, мотивів і бажань; внутрішньоособистісний конфлікт виникає тільки тоді, коли сили, що діють на особистість, є вирішальними. В іншому випадку людина з двох просто вибирає менше, з двох благ – більше, а покаранню воліє нагороду; будь-який внутрішній конфлікт супроводжується негативними емоціями; основу будь-якого внутрішньоособистісного конфлікту становить ситуація, що характеризується:

- суперечливими позиціями сторін;
- протилежними мотивами, цілями та інтересами сторін;
- протилежними засобами досягнення цілей в даних умовах;
- відсутністю можливості задоволення будь-якої потреби і разом з тим неможливістю її усунення.

У загальному плані можна виділити наступні негативні наслідки внутрішньоособистісних конфліктів, що стосуються стану самої особистості:

- припинення розвитку особистості, початок деградації;

- психічна і фізіологічна дезорганізація особистості;
 - зниження активності та ефективності діяльності;
 - стан сумніву, психічної пригніченості, тривожності залежності людини від інших людей і обставин, загальна депресія;
 - поява агресії або, навпаки, покірності в поведінці людини в якості захисних реакцій на внутрішньоособистісний конфлікт;
 - поява невпевненості в своїх силах, почуття неповноцінності і нікчемності;
 - руйнування життєвих цінностей і втрата самого смислу життя.
- Якщо внутрішньоособистісний конфлікт вчасно не вирішується, то він може привести до більш важких наслідків, найбільш сильні з яких стрес, фрустрація і невроз.

Такі основні негативні наслідки внутрішньоособистісних конфліктів. Але найстрашніше полягає в тому, що він може стати причиною суїциду (самогубства). Те, що наша країна займає сьогодні за цим показником одне з перших місць в світі, цілком корелює з ситуацією, коли майже половина наших співгромадян відчуває пригніченість, відчай і озлобленість, відчуття самотності і непотрібності нікому, страх перед свавіллям і перед економічними труднощами.

Якщо розглядати позитивні наслідки внутрішньоособистісного конфлікту більш конкретно, то можна виділити наступні:

- конфлікти сприяють мобілізації ресурсів особистості для подолання існуючих перешкод її розвитку;
- конфлікти допомагають самопізнанню особистості та виробленню адекватної самооцінки;
- внутрішньоособистісний конфлікт загартовує волю і зміцнює психіку людини;
- конфлікт є засобом і способом саморозвитку особистості;
- подолання конфліктів дають особистості відчуття повноти життя, роблять її внутрішньо багатшою, яскравішою і повноцінною. У цьому плані внутрішньоособистісні конфлікти дають нам можливість насолодитися перемогою над самим собою, коли людина своє реальне "Я" хоча б на трохи наближає до свого ідеального "Я".

Життя людини так влаштоване, що ймовірність обставин, що загрожують порушенням оптимального процесу розвитку особистості, її внутрішнього світу, велика, і погано, якщо людина до них не підготовлена. Важко уявити людину, у якої не виникають внутрішньоособистісні конфлікти. Однак необхідно уникати деструктивних внутрішніх конфліктів, а якщо вони виникають, то вирішувати їх з мінімальними витратами для здоров'я.

Знаючи причини та фактори, що сприяють виникненню внутрішньоособистісних конфліктів, особливості їх переживання, можна обґрунтувати умови їх попередження.

Для збереження внутрішнього світу особистості важливо приймати важкі життєві ситуації як даність буття, так як вони спонукають до

активності, роботи над собою, а часто і до творчості. Велике значення має формування, кожною людиною життєвих цінностей і дотримання ним у своїх справах і вчинках. Життєві принципи допомагають уникнути багатьох ситуацій, пов'язаних із сумнівами в істинності тієї справи, якій людина служить. Треба намагатися не бути людиною "флюгером"[1,318]. Поступаючись у дрібницях, не перетворювати це в систему. Постійна нестійкість, заперечення стабільних установок і схем поведінки приведуть до внутрішньоособистісних конфліктів. Необхідно сподіватися на кращий розвиток подій, ніколи не втрачати надії на те, що життєва ситуація завжди може покращитися. Оптимістичне ставлення до життя – важливий показник психічного здоров'я людини.

Не бути рабом своїх бажань, тверезо оцінювати свої можливості щодо задоволення своїх потреб. Сократ зауважив: "Для того щоб бути щасливим, необхідно не прагнути до задоволення всіх своїх потреб, а зменшувати їх. Попередження рольових внутрішньоособистісних конфліктів сприяє достатньо високому рівню особистісної зрілості. Він передбачає вихід за межі чисто рольової поведінки з його шаблонними реакціями, з жорстким наслідуванням прийнятим стандартам. Різні способи виходу з конфліктів у чоловіків і жінок. Чоловіки більш раціональні, вони з кожним новим внутрішньоособистісним переживанням збагачують свій набір засобів вирішення ситуації. Жінки всякий раз по-новому радіють. Вони різноманітні в особистісних характеристиках, а чоловіки – в рольових. Жінки більше встигають оновити якби наново відредагувати накопичений досвід, чоловіки менш схильні повертатися до пережитого, але вміють своєчасно вийти із конфлікту [2,322].

У дослідженні брали 60 осіб-20 сімейних пар і 20 осіб, що не перебувають у шлюбі. Сам процес включав в себе проведення послідовного ряду кроків: 1) теоретичний аналіз досліджуваної проблеми, 2) на його підставі підбір та проведення діагностичних методик, 3) аналіз отриманих даних та їх інтерпретація. В якості діагностики використовувалася наступна методика:

– Методика Є.Б. Фанталової "Рівень співвідношення" цінності "та" доступності "в різних життєвих сферах"[4].

– Методика Є.Б. Фанталової "Рівень співвідношення" цінності "та" доступності "в різних життєвих сферах". Дана методика призначена для розпізнавання внутрішніх конфліктів як "розбіжностей" між "цінністю" і "доступністю" в одній або кількох життєво важливих сферах. Метою розробки даної методики було – показати, що однією з істотних детермінант мотиваційної сфери особистості є рухоме, поступово змінюється в процесі діяльності і залежно від життєвих обставин співвідношення між двома "площинами" свідомості. А саме: між площиною, що вміщає в себе усвідомлення провідних життєвих цінностей, особистісних смислів, далеких життєвих цілей, і площиною все, що є безпосередньо доступним, пов'язаним із здійсненням конкретних легко досяжних цілей, що

знаходяться в "найближчому психологічному полі", в "зоні легкої досяжності".

По методиці "Рівень співвідношення "цінності" і "доступності" в різних життєвих сферах" одруженим порівняно з неодруженими притаманний достовірно більш високий рівень розузгодження між ціннісними, смислоутворюючими структурами та можливістю реалізації сформованих на їх основі мотивів діяльності, тобто розузгодження між "цінністю" і "доступністю".

Отже, для жінок, які перебувають у шлюбі притаманні внутрішні конфлікти (ВК) в таких життєвих сферах: 45% жінок мають внутрішні конфлікти в сфері здоров'я (психічного і фізичного); 10% – в сфері цікава робота; 5% – в сфері краси природи; 25% – в сфері кохання (духовна і фізична близькість з коханою людиною); 55% – в сфері матеріального забезпечення; 10% – в сфері відносин з друзями; 15% – в сфері свободи; 45% – в сфері родинного, щасливого життя. В сферах активного життя, пізнання і творчості відсутні ВК. Порівняно одружених з неодруженими піддослідним притаманне інше співвідношення ВК: 10% – в сферах цікавої роботи; 10% – в сфері краси природи, даний показник в два рази більший від показника одружених; 20% – в сфері кохання; 10% – в сфері матеріального забезпечення, даний показник у 5 разів менший від показника одружених; 10% – в сфері відносин з друзями; 10% – в сфері пізнання; 30% – в сфері родинного життя. В сферах активного життя, здоров'я і в сфері свободи відсутні ВК.

Щодо чоловіків, які перебувають у шлюбі властиві внутрішні конфлікти в таких життєвих сферах: 35% – в сфері здоров'я; 10% – в сфері цікава робота; 20% – в сфері кохання; 50% – в сфері матеріального забезпечення; 10% – в сфері дружніх відносин; 10% – в сфері свободи; 30% – в сфері родинного життя. В сферах активного життя, впевненості в собі і творчості відсутні ВК.

Порівняно одружених з неодруженими піддослідним притаманне інше співвідношення ВК: 10% – в сфері здоров'я, даний показник в 3 рази менший від показника одружених; 30% – у сфері кохання; 10% – в сфері матеріального забезпечення, даний показник менший у 5 разів від показника одружених; 20% – в сфері впевненості в собі; 20% – в сфері творчості. В сферах активного життя, цікавої роботи, в сфері відносин з друзями, свободи та щасливого родинного життя відсутні ВК.

Висновки

Узагальнення теоретичних і емпіричних результатів дослідження дозволяє зробити наступні висновки :

Проблеми внутрішньоособистісних конфліктів мають складний характер, охоплюють усі сторони буття людини, але є недостатньо вивченими у психологічній літературі.

Внутрішньоособистісний конфлікт, має суттєву характерну психологічну особливість, а саме, в якості суперечливих тенденцій, що стикаються у

внутрішньоособистісному конфлікті, виступають цінності. Наявність конфлікту в системі цінностей особистості є обов'язковою умовою людської життєдіяльності: найбільш важливі життєві цінності виявляються найменш доступними.

Умовою перетворення тієї чи іншої сфери життєдіяльності людини в ціннісну є її об'єктивне включення в коло основних детермінант її буття. Побудова "Образу – Я" виступає узагальнюючим механізмом, який дозволяє сприймати та оцінювати ставлення особистості до Себе як до певної цінності та до об'єктивних цінностей – Природи, Культури, Інших людей.

Були вивчені психологічні особливості внутрішньоособистісної конфліктності. Результати проведеного аналізу свідчать про конфліктність в ціннісній сфері сімейних пар, що виражається в недоступності найбільш важливих життєвих цінностей. Нами виявлено різні варіанти взаємозв'язку між значущістю і доступністю для кожної цінності особистості, що знаходять свій реальний вияв у внутрішньоособистісних конфліктах.

Внутрішньоособистісні конфлікти чоловіків і жінок охоплюють ряд життєвих сфер. Найбільш внутрішньо конфліктними цінностями виступають здоров'я, щасливе сімейне та матеріально забезпечене життя. Аналіз емпіричних результатів показав, що названі цінності визначають зміст внутрішньоособистісних конфліктів протягом життя. Це свідчить, що дані цінності та внутрішньоособистісні конфлікти визначають портрет сучасних людей, сімей.

На підставі теоретичного дослідження та аналізу суперечностей, що лежать в основі внутрішньоособистісних конфліктів здійснено їх класифікацію, яку склали такі групи конфліктів :

- особистісно-сімейні конфлікти (любов, сімейне життя);
- конфлікти, зумовлені станом здоров'я (фізичного та психічного);
- конфлікти, зумовлені матеріальними труднощами;
- конфлікти, викликані проблемами соціальної взаємодії (впевненість у собі, наявність друзів, можливість ведення активного діяльного життя, свобода як незалежність у діях і вчинках);
- конфлікти, зумовлені, проблемами практичної діяльності;
- конфлікти, пов'язані з прагненням до духовного самовдосконалення (можливість пізнання, творчості, сприймання краси природи та мистецтва).

Здійснене дослідження не претендує на остаточне розв'язання проблеми внутрішньоособистісних конфліктів. Багато складних питань тут лише порушено, а саме: питання зростання або зниження суб'єктивної значущості тих чи інших цінностей у структурі ціннісних орієнтацій, що проявляється в ході вирішення внутрішньоособистісних конфліктів. Цікавим виявляється також вивчення взаємозв'язку між характером внутрішньоособистісних конфліктів і типами міжособистісних конфліктів, які виникають у процесі взаємодії особистості з оточуючими. Вирішення цих та інших проблем

складають перспективи подальшої роботи з вивчення внутрішньоособистісних конфліктів.

Литература

1. Ложкин Г.В., Повякель Н.И. Практическая психология конфликта: Учебное пособие. 1-е изд. – К.: МАУП, 2000; 2-е изд. – К.: МАУП. – 2002.
2. Заиченко Н.У. Психологическая роль социальных воздействий в личностном развитии // Мир психологи, №2. – 1997.
3. Дружинин В.М. Психология семьи. – М.: КСП, 3 вид. – 2008.
4. Фанталова Е.Б. Ценностно-ориентированная система методик "Диагностика внутреннего конфликта" и возможности её применения в сфере социальной работы – 1999.
5. Сысенко В. А. Супружеские конфликты . – М. : 1989. – 208 с.

ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ У ПАЦІЄНТІВ З ВИРАЗКОВОЮ ХВОРОБОЮ ШЛУНКУ

Марченко Олена Олексіївна, студентка 5 курсу 52гр факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: канд. мед. наук, доцент **Никоненко Юлія Петрівна**

Наукове дослідження присвячене аналізу гендерних особливостей самооцінки у хворих на виразкову хворобу шлунку та аналізу соціально психологічних причин її порушення.

Актуальність теми полягає у аналізі наукової літератури, вивченні психологічних особливостей хворих на виразкову хворобу шлунку, що дасть змогу покращити надання їм психокорекційної та психотерапевтичної допомоги. Об'єктом дослідження виступають рівні самооцінки у жінок і чоловіків, хворих на виразкову хворобу шлунку. Предмет дослідження – соціально психологічні чинники та гендерні аспекти самооцінки у хворих на виразкову хворобу шлунку. Мета дослідження полягає у науково-теоретичному дослідженні та визначенні соціально-психологічних чинників формування самооцінки пацієнта з виразковою хворобою шлунку. Гіпотеза – гендерні особливості самооцінки у хворих на виразкову хворобу шлунку пов'язані з відмінностями емоційної сфери та рис характеру пацієнтів. Завдання дослідження:

1. Проаналізувати Я-концепцію особистості;
2. Охарактеризувати види самооцінки;
3. Визначити фактори, що впливають на формування самооцінки;
4. Охарактеризувати виразкову хворобу шлунку як психосоматоз;

5. Описати психологічні порушення у хворих на виразкову хворобу шлунку;
6. Порівняти гендерні особливості у хворих на виразкову хворобу шлунку;
7. Визначити і обґрунтувати методи дослідження;
8. Дослідити самооцінку у хворих на виразкову хворобу шлунку.

Для вирішення поставлених завдань та перевірки гіпотези була розроблена програма дослідження, реалізація якої передбачала застосування комплексу **методів**: для теоретичного дослідження проблеми – аналіз, синтез, класифікація, зіставлення, узагальнення даних; для проведення емпіричного дослідження: спостереження; стандартизоване інтерв'ю; Тест №1; Тест №2; "Неіснуюча тварина"; "Вплив самооцінки на впевненість в собі".

Дослідження проводилось впродовж 2011–2012 рр. Контрольна вибірка складала 30 здорових осіб, крім того, дослідженням було охоплено 30 хворих на виразкову хворобу шлунку, 15 жінок і 15 чоловіків

У.Дженс ще на зорі становлення психологічної науки охарактеризував основну психоструктуру людського Я в його соціальних, матеріальних та духовних вимірах. Як наукове поняття Я-концепція ввійшла в спеціальну літературу порівняно недавно. Однак в 50-х роках нашого століття увага до вивчення людського Я зросла. Ця проблема стала центральною в гуманістичному напрямі психології, основоположниками якого були А.Маслоу, К.Роджерс, А.Комбс та інші. В літературі, присвяченій Я-концепції, є два розгорнуті визначення К.Роджерса, Р.Стейнса. В процесі розвитку психологічної науки було проведено ряд досліджень, пов'язаних з вивченням Я-концепції, і визначено такі основні підходи: постулат Джемса, символічний інтеракціонізм в роботах Міда, Кулі, феноменологічна психологія в роботах Карла Роджерса. Викликає інтерес погляд Р.Бернса: Я – концепція – сукупність всіх уявлень індивіда про себе, поєднана з їх оцінкою. Позитивну Я – концепцію можна прирівняти до позитивного ставлення до себе, відчуття власної цінності. Синонімами негативної Я – концепції є негативне ставлення до себе, відчуття своєї неповноцінності. Самооцінка – оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Самооцінка не є сталою, вона змінюється в залежності від обставин.

Істотна особливість самооцінки – її автономність, незалежність від суджень інших. Вона може бути високою, середньою, низькою, може більш чи менш наближатися до адекватної самооцінки, може бути різною по відношенню до різних референтних груп. У сучасній психолого-педагогічній науці розрізняють кілька видів самооцінки. Виділяють два види самооцінки: глобальну, під якою розуміють загальну самооцінку особистості, й часткову, яка належить до різних рівнів пізнання властивостей особистості. Ще однією підставою для виокремлення видів самооцінки є така її

характеристика, як адекватність. Відповідно до ступеня адекватності розрізняють два види самооцінки: адекватну й неадекватну – завищена, занижена. У роботі висвітлені правила формування об'єктивної самооцінки та фактори, що впливають на формування самооцінки особистості та умови її покращання.

У широкому розумінні до складу психосоматичних дисфункцій (психосоматики) відносять конверсійні симптоми, функціональні синдроми (органні неврози), які впливають на соматичне здоров'я, індивідуальну схильність до травматизму. В більш вузькому розумінні термін "психосоматичні розлади" (психосоматози) позначає групу захворювань, в основі яких лежить первинна тілесна реакція на конфліктне переживання, пов'язана із морфологічно встановленими змінами і патологічними порушеннями в органах. В цілому можна сказати, що вчення про психосоматичні захворювання ґрунтується на численних й переконливих клінічних спостереженнях, проте його окремі елементи малодоступні доказовим роз'ясненням, багато гіпотез не підтверджені. Причини виникнення виразки можуть зумовити нервово-психічні перенапруження, різні стресові ситуації, перевтома, нерегулярне харчування, зловживання гострою, грубою, подразнювальною їжею. Причиною захворювання також може бути спадковість. Проте у спадок передається не сама хвороба, а ризики, що призводять до її виникнення, також названо приміром вісім основних джерел психосоматичних захворювань та 12 типів ставлення до хвороби.

Одним з перших, хто дослідив специфічні психологічні чинники, був піонер психосоматичного напрямку у медицині Ф. Александер. Йому вдалося встановити, що поява виразкової хвороби провокується особистісними конфліктами, пов'язаними із фрустрованою потребою у залежності (Ф. Александер, 1950). Хворі на виразкову хворобу можуть демонструвати амбіційність, наполегливість, впертість, агресивність, і при цьому на підсвідомому рівні вони жадають любові, опіки, залежності. Численні експериментальні та емпіричні дані підтверджують, що в умовах стресу ризик виникнення психосоматичного захворювання суттєво зростає. Суб'єктивне ставлення до хвороби формується на ґрунті безлічі факторів, які можна згрупувати так:

- 1) Соціально-конституціональні фактори (вплив статі, віку і професії);
- 2) Індивідуально-психологічні фактори (властивості темпераменту, особливості характеру, і якості особистості).

Існують психологічні причини цієї хвороби. Люди з виразковою хворобою вирізняються тривожністю, дратівливістю, підвищеною старанністю і загостреним почуттям обов'язку.

Захворюванням страждають в більшості особи молодого і середнього віку (25-40 років). Характерна висока поширеність ВХ серед осіб працездатного віку, схильність до рецидиву і затяжного перебігу, розвитку важких ускладнень. У хворих чоловіків зрілого віку спостерігається

практично повна трансформація: переважають інтенсивні скарги, депресивні переживання та виражене почуття самотності. Виразкова хвороба у жінок зустрічається значно рідше, ніж у чоловіків, у випадках, коли вагітність у хворих на виразкову хворобу закінчується нормальними пологамі, у післяпологовий період настає тривала ремісія (від 6 місяців до 8 років).

Для реалізації мети та перевірки гіпотези дослідження було використано ряд методик та тестів, а саме:

1. Дослідження самооцінки особистості №1
2. Дослідження самооцінки особистості №2
3. Тест "Неіснуюча тварина"
4. Тест "Вплив самооцінки на впевненість у собі."

При проведенні емпіричного дослідження використовувалися методи і тести по визначенню самооцінки особистості хворих на виразкову хворобу шлунку та осіб, які не хворіли на виразкову хворобу шлунку. Дослідження проводилося на базі Лубенської центрально-міської лікарні №1 та с.Михнівці в Полтавській області.

При бесіді і спостереженні було виявлено у чоловіків такі риси характеру: у 50% високий ступінь задоволеності собою, високий рівень впевненості у собі, екстраверсія, узгодженість з собою, оптимізм, виражена професійна орієнтація (в тому числі на кар'єру). У жінок внаслідок проведення бесіди у 35% хворих виявлена інтраверсія, проблеми у спілкуванні, чутливість до критики.

При проведенні емпіричних досліджень були виявлені наступні дані, які зведені у таблицю №1.

	Дослідження самооцінки №1	Дослідження самооцінки №2 СО+ СО-	Вплив самооцінки на впевненість у собі							
			Стать	Зв	Ад	Зн	Зв	Ад	Зн	Зв
ВХШ	Ч	46,7	40	13,3	20; 26,7	26,7; 33,3	6,7; 13	49	37	14
	Ж	26,7	33,3	40	13,3; 13,3	26,7; 33,3	20; 20	30	35	35
АЗ	Ч	26,7	73,3	0	27,1; 29,1	71,3; 68,3	1,6; 2,6	18	75	7
	Ж	26,7	53,3	20	24,5; 26,6	60,3; 63,7	15,2; 9,7	11	69	20

Таким чином приблизно у 50% хворих на виразкову хворобу шлунку

спостерігається підвищена самооцінка, в той час у 40% жінок з аналогічним діагнозом спостерігається занижена самооцінка, що можна пов'язати з гендерними відмінностями індивідуально-психологічних характеристик пацієнтів, а також з переважною належністю жінок до "виразкового" профілю особистості.

У здорових чоловіків і жінок самооцінка є адекватною, але інколи вона може бути з тенденцією до заниження чи завищення, це можна пов'язати з різними життєвими ситуаціями та мікросередовищем.

УДК 159.9.019.4

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АГРЕСИВНОСТІ У РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУПАХ

Назаренко Анастасія

Науковий керівник: доц. **Наконечна М.М.**

В статті розглядаються гендерні особливості прояву агресивності у різних вікових групах, розглядаються питання агресії та агресивності та в чому їх відмінність, а також які фактори впливають на формування агресивної поведінки та специфічні особливості прояву різних форм агресії між статями в різні вікові періоди.

Ключові слова: агресія, агресивність, булінг, гендер, поведінка, вербальна агресія, фізична агресія, непрямая агресія, тривожність.

Соціальні кризові процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві, негативно впливають на психологічний стан людей, породжуючи тривожність і напруженість, агресивність, жорстокість і насильство. Статистика свідчить про зростання девіантної поведінки серед осіб різних соціальних і демографічних груп. У крайніх формах стали виявлятися жорстокість і агресивність.

Агресія як індивідуально-особистісна характеристика впливає на якість соціального життя і життя кожної людини. Цим пояснюється та увага і той інтерес, які в останні десятиліття спостерігаються у психологів щодо проблем агресії (Р. Берон і Д. Річардсон; П. А. Ковальов та ін.).

Проблема агресивності між дітьми розглядалася науковцями в різних ракурсах: вивчення проблеми жорстокості в шкільному колективі (Т.Мерцалова); правові та соціальні особливості насильства в сім'ї (О.М. Руднєва, А.П. Гетьман); психологічний аналіз проблеми, психотерапевтична допомога постраждалим дітям (Н.Ю.Синягіна); найгірші

форми дитячої праці (О.П.Петрашук); види та вплив на розвиток особистості морального насильства над дітьми (І.М.Пінчук) та інші.

Прояв агресивності – це результат дії багатьох чинників: психологічні особливості окремих індивідів, соціальні умови, які впливають на суспільне благополуччя, діяльність соціальних інститутів, покликаних дбати про дітей, характер нашого суспільства в цілому. При цьому акцент доцільно зробити на проявах агресивності, що на сьогодні є досить цікавим питанням, – примус до дій, що суперечать моральним принципам, висміювання, приниження гідності, дратування, кривдження, залякування.

Насильство у психології – це явище, що відбувається у психіці людини, а також у її стосунках. Головний зміст цього виду насильства – страждання жертви, її безсилля, внутрішній розлад, приниження. Агресивність дуже поширена в нашому житті. Залежно від ситуації ми можемо бути свідками, жертвами або ж кривдниками. Трагічність ситуації в тому, що свідки чи жертви агресивної діяльності переносять модель кривдницької поведінки у власне життя та продовжують демонструвати агресивну поведінку. Створюється коло насильства: жертви стають кривдниками.

Агресивність може чинитися як дорослими щодо дітей, так і самими дітьми відносно один одного. Психологи сходяться на думці, що останнім часом діти стали більш жорстокими і злими, і з кожним роком ситуація все погіршується. І причини цього явища – жорстокі фільми, комп'ютерні ігри та Інтернет. Усе це формує психіку сучасної дитини. Могутній вплив на дітей має також вулиця. Крім того, через зайнятість на роботі, батьки не контролюють дітей, і вони полишені на самих себе. І підтвердженням цього є шкільний булінг. Англійське слово булінг (хуліган, забіяка, кривдник) означає залякування, фізичний чи психологічний терор, спрямований на те, щоб викликати в іншій людини страх і тим самим підкорити її собі.

Булінг – це специфічна форма агресивної поведінки, котра може бути описана в ситуації, коли учень повторно чи постійно зазнає негативних дій з боку однієї чи більше осіб. Негативні дії мають місце тоді, коли наявний дисбаланс у силах між жертвою та агресором. Він є частиною проблеми шкільного насильства, він визначається як агресивна поведінка, котра здійснюється повторно протягом часу. Це тривалий процес усвідомленого жорстокого ставлення, фізичного і (чи) психічного, з боку однієї особи чи групи людей до іншої особи (осіб).

Виділяють два види булінгу:

ПРЯМИЙ БУЛІНГ: удар, штовхання, щипання, плювання, залякування, обзивання, утискання через соціальний статус, расу, релігію.

НЕПРЯМИЙ БУЛІНГ: переважно проявляється у емоційній та пасивно-агресивній поведінці; ізоляція, виключення, графіті, поширення пліток, непристойні жести, вимагання грошей чи речей.

Мотивація до боулінгу може бути різною:

- Помста;
- Відновлення справедливості;

- Інструмент підкорення лідерів;
- Почуття неприязні;
- Бажання самоствердження.

Особливо небезпечною є мотивація, яка пов'язана з задоволенням садистичних потреб у певній категорії акцентуованих особистостей.

Учасники: жертва, кривдник, асистенти (які приєдналися до нього), підкріплення (аудиторія, яка сміється чи підтримує кривдника), аутсайдери (стоять збоку) та захисники (втручаються і допомагають жертві) [6].

На сьогодні у психології терміни "агресія" та "агресивність" трактуються по-різному. Немає єдиновірного визначення цих понять. Різні дослідники по-різному підходять до їх трактування. Але усі вони сходяться на тому, що агресія – це поведінка людини, при чому вона може бути різною за формою та наслідками: від глузувань, ворожих фантазій, деструктивних форм поведінки до насильства чи вбивства, і завдає шкоди фізичній, психологічній та моральній цілісності особистості (С. Н. Єніколопов, Берон, Річардсон та ін.).

Так, Л. Берковіц визначає агресію як будь-яку форму поведінки, яка націлена на те, щоб заподіяти комусь фізичний або психологічний збиток [5].

Ю. Б. Можгінській вважає, що агресивність – це негативна, руйнівна дія, негативний прояв психічної діяльності, пов'язаний із заподіянням кому-небудь збитку, шкоди [11].

Басс вважає, що агресія – ця будь-яка поведінка, що містить погрозу або наносить збиток іншим.

Отже, під агресією слід розуміти будь-яку форму поведінки, яка спрямована на зневагу або кривдження істоти, яка не бажає подібного ставлення до себе. Під агресивністю розуміється властивість особистості, структура, яка є компонентом більш складної структури психічних властивостей. Тобто агресія розглядається як модель поведінки, а не як емоція, мотив чи установка.

Поведінка вважається агресивною при наявності двох обов'язкових умов:

- 1) коли мають місце згубні для жертви наслідки;
- 2) коли порушені норми поведінки [10].

Взагалі, агресивність має місце тільки у взаєминах між людьми, оскільки вони володіють вільною волею. У процесі агресивності одні індивіди нав'язують себе, свої цілі і норми іншим, прагнуть підпорядкувати їх собі. Агресивність представляє собою такий тип людських, суспільних відносин, в ході яких одні індивіди чи групи людей підпорядковують собі інших, узурпують їх вільну волю.

В наш час на формування агресивної поведінки впливає безліч факторів: це і економічна та політична нестабільність, безробіття, розшарування суспільства, жорстоке поводження з дитиною, пропаганда насильства в СМІ.

Є.Ю.Рубанова пише про те, що необхідно розрізняти типи ординарної й парадоксальної соціалізації агресії. Ординарна соціалізація агресії – це безпосереднє засвоєння навичок агресивної поведінки й розвиток агресивної готовності особистості або в результаті діяльного досвіду, або як наслідок спостереження агресії.

Взагалі агресивні дії можуть виступати в якості:

- засобу досягнення якої-небудь значимої мети;
- способу психічної розрядки, заміщення блокованої потреби і переключення діяльності;
- способу задоволення потреби в самореалізації і самоствердженні;
- способу вирішення проблем, що виникають у складних і важких (фруструючих) ситуаціях, які викликають психічну напруженість.

Н.Ю.Синягіна, яка досліджувала агресивну поведінку по відношенню до дітей, і виділяє три основні види:

- Фізична агресія – умисне нанесення фізичних ушкоджень дитині батьками, особами, які їх замінюють, або відповідальними за виховання.
- Сексуальне насильство або розбещення – залучення дитини з її згоди або без, в усвідомлювані чи несвідомі сексуальні відносини з дорослими з метою одержання останніми вигоди, задоволення або для досягнення корисливих цілей.
- Нехтування потребами дитини (моральна жорстокість) – відсутність з боку батьків, опікунів або інших людей, дорослих, однолітків, відповідальних за виховання дитини елементарної турботи про неї, в результаті чого порушується її емоційний стан і з'являється загроза її здоров'ю або розвитку [8].

Усі форми (і типи поведінки) агресивності мають одну загальну рису: вони викликані спробами контролювати ситуацію, впливати на неї з метою вдосконалення або себе, або свого оточення, включаючи близьких людей.

Р.Берон, Д.Річардсон говорять про залежність між практикою сімейного виховання і агресивною поведінкою у дітей, яка виражається в характері і строгості покарань, а також у контролі поведінки дітей.

Тому, агресивна поведінка може визначатися впливом сім'ї, характером стосунків між її членами, дисгармонією. Також на виникнення та розвиток агресії впливає:

- дитина – постійний свідок сімейних конфліктів;
- гіпоопіка або ж гіперопіка;
- стреси (особливо в ранньому дитинстві);
- наслідування моделі батьківської поведінки;
- жорстоке ставлення батьків до дітей;
- перехідний, "маргінальний" період становлення особистості;
- деяка психопатологія;
- розлади настрою [12].

Особистісні характеристики також відіграють важливу роль у формуванні агресивної поведінки. До них відносяться: підвищений рівень психопатизації, нестійкість емоційного стану, що виявляється в підвищенні збудливості, подразливості, а також репресивності, яка веде до підвищення рівня тривожності, скутості, невпевненості в собі.

Також, на формування агресивної поведінки великий вплив має молодіжна субкультура, неофіційні організації. Кримінальна статистика свідчить, що основна частина всіх злочинів скоєних молоддю, носить груповий характер. Основними ознаками таких угруповань є:

- ієрархічне підпорядкування;
- ускладнений вихід із групи;
- регулярні зустрічі членів групи в умовлених місцях;
- наявність певної території;
- вживання заходів для конспірації;
- наявність певних атрибутів;
- наявність зброї;
- є лідери. [1]

Згідно А.Бандури, агресивна поведінка людей є результатом спостереження та копіювання агресивних дій. Л.Берковітц вважає, що сцени насильства виступають стимуляторами, що запускають певні когнітивні процеси, які вже, в свою чергу, призводять до агресивної поведінки.

Ще одним чинником виникнення та формування агресивної поведінки є алкоголь та наркотичні речовини. Зокрема, вживання алкоголю має досить тісний зв'язок із насильницькими злочинами.

Основною концепцією, яка пояснює зв'язок "алкоголь – агресія" є модель фармакологічного розгальмування, яка, в свою чергу, має дві версії: фізіологічну та психодинамічну.

Згідно фізіологічній версії, алкоголь впливає на ті ділянки мозку, які відповідають за контроль над поведінкою.

З позиції психодинамічної версії, то алкоголь дає простір агресії шляхом послаблення системи цензури ("Супер-Его").

Деякі американські дослідники вважають, що незначні дози спиртного стимулюють агресію, а великі – сприяють її прояву.

В цілому ж результати більшості досліджень свідчать про те, що алкоголь є не причиною, і передумовою агресивної поведінки, оскільки і алкоголь, і наркотики знижують ступінь самоконтролю над своєю поведінкою [1].

Агресивність може проявлятися на різних вікових періодах життя особистості. Так:

У дітей молодшого шкільного віку відбувається процес адаптації до соціальних умов взагалі та до шкільного життя зокрема. У цьому віці закладаються та формуються вміння вчитись, соціальна пристосованість тощо. Тому, на думку багатьох сучасних психологів, період молодшого

шкільного віку надзвичайно важливий у справі формування та закріплення основних тенденцій поведінки дітей, також і агресивних.

Причинами прояву агресивності може бути прагнення привернути до себе увагу однолітків, обмеження гідності іншого з ціллю підкреслити свою зверхність, прагнення бути головним, прагнення отримати бажаний предмет. У формуванні агресивної поведінки дітей бере участь безліч чинників, умов, між якими існують неповторні (для кожної окремої дитини) взаємозв'язки та взаємодії.

Агресивна поведінка молодших школярів може формуватися на негативних прикладах дорослих. Особливо схильними до агресії можуть стати діти, які зустрічаються з її проявами у власній сім'ї та відчувають на собі її наслідки.

Найбільш частими видами прояву агресивної поведінки у молодших школярів – це пряма й опосередкована вербальна агресія – від скарг і агресивних фантазій до прямих образ. Але, деякі діти можуть виявляти і фізичну агресію як опосередковану, так і пряму [9].

Агресивні тенденції найрізкіше виявляються у підлітків. Цьому сприяють як особливості фізіологічного розвитку в цей період (гормональні зрушення, велика збудженість нервової системи), такі психологічні особливості ("відчуття дорослості", реакція емансипації та опозиції, потреба в самоспостереженні, гостра чутливість до невдач) [4].

Найбільш повну картину сутності агресивної поведінки підлітків дає аналіз її мотивації. Помітну роль у цій мотивації відіграють почуття й емоції негативного характеру: гнів, страх, помста, ворожість і т.п. Агресивна поведінка дітей підліткового віку, пов'язані із цими емоціями, виражається в бійках, побоях, образах, тілесних ушкодженнях, убивствах, іноді в зґвалтуванні, в ушкодженні або знищенні майна [7].

Л.М.Семенюк на основі аналізу документації шкіл, бесід з вчителями, батьками, сусідами про інтереси, відносини кожного конкретного підлітка з однолітками, дорослими, його особливостей, поглядів, різних сторін поведінки, в процесі тестування, анкетування, обстеження дітей за допомогою опитувальників, творів і спостережень, виділяє чотири групи:

1) Підлітки зі стійким комплексом аномальних, аморальних, примітивних потреб, що мають деформацію цінностей і відносин. Їм властиві егоїзм, байдужість до переживань інших, відсутність авторитетів, цинізм, озлобленість, грубість, запальність, зухвалість, забіякуватість. В їх поведінці переважає фізична агресивність.

2) Підлітки з деформованими потребами і цінностями, що володіють більш менш широким кругом інтересів, відрізняються загостреним індивідуалізмом, охочі зайняти привілейоване положення за рахунок утиску слабких і молодших. Прагнення до застосування фізичної сили виявляється в них ситуативно і лише проти тих, хто є слабшим.

3) Підлітки, у яких наявний конфлікт між деформованими і позитивними потребами, що відрізняються однобічністю інтересів, пристосовництвом,

удаванням, брехливістю. В їх поведінці переважають непряма і вербальна агресія.

4) Підлітки, що відрізняються слабо деформованими потребами за відсутності певних інтересів і вельми обмеженим кругом спілкування, що відрізняються недовірливістю, боязкістю і мстивістю. В їх поведінці переважають вербальна агресивність і негативізм.

Встановлений також той факт, що агресивність у чоловіків вище, чим у жінок, установлений у багатьох дослідженнях, хоча деякі автори це, здавалося б очевидне положення, заперечують. Так Т.Тігер на основі докладного аналізу даних робить висновок, що до 6 років відмінностей між хлопчиками й дівчинками немає і, що подальші відмінності обумовлені статеворольовим вихованням. А Фроді й Дж. Маколей вважають, що думка про більшу агресивність чоловіків є невірною. Вони пишуть, що жінки, володіючи більш вираженою емпатією, тривожністю й почуттям провини, пригнічують у себе відкритий прояв агресивності там, де чоловіки її проявляють. Насправді ж жінки не менш схильні до агресії, якщо розцінюють свої дії як справедливі або почувають себе вільними від відповідальності. [2]

Л.М. Семенюк виявила як відмінності, так і подібність у прояві різних форм агресії між хлопчиками й дівчатками підліткового віку на певних вікових етапах.

Дані дослідження Л. Чаговця показують, що у хлопчиків перше місце за рівнем виявлення посідає фізична агресія, друге – вербальна, третє – негативізм, четверте – роздратованість, п'яте – непряма агресія. У дівчаток перше місце посідає вербальна агресія, друге – роздратованість, третє – фізична агресія, четверте – негативізм, п'яте – непряма агресія. У дівчаток, порівняно з хлопчиками, меншою мірою виявляються фізична агресія і негативізм, а більшою – непряма агресія та роздратованість. [4]

Відмінності між чоловіками й жінками у використанні прямої фізичної агресії пояснюють різним рівнем тестостерону в тих і інших, цей зв'язок агресивної поведінки з високою концентрацією цього чоловічого статевого гормону, показано у досліджах на тваринах.

За даними Я.Ю. Копейко, у чоловіків і жінок між агресивною поведінкою й рівнем тривожності існує деякий зв'язок різного характеру. У чоловіків цей зв'язок зворотній, а в жінок – прямий. Автор робить висновок, що агресивна поведінка чоловіків має більш безпосередній характер і пов'язаний з контролюючою функцією Суперего. У жінок така поведінка є деяким захисним механізмом, більш пов'язаним з "силою-слабістю Его" [3].

Отже, ми розглянули відмінності між поняттями агресія та агресивність, виявили причини агресивної поведінки, побачили, що існують гендерні відмінності в проявах агресивності, причому їх можна спостерігати не тільки у дорослих, але й у дітей. Численні експериментальні дослідження агресивної поведінки, дозволили виявити статеві відмінності в прояві агресії: рівень агресії чоловіків вище, чим рівень агресії жінок. У перших

переважають пряма й непряма фізична й пряма вербальна агресія, у других непряма вербальна агресія. Усі прояви агресивної поведінки, перш за все, пов'язують з рівнем тестостерону в організмі людини.

Список використаної літератури

1. Дроздов О.Ю. Фактори виникнення та розвитку агресивної поведінки // Пр. псих. та соц. робота. – №2. –2009.
2. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. – СПб.: Питер, 2005. – 44 с. 152–153.
3. Копейко Я.Ю. Гендерные аспекты агрессивности // Психология XXI века: Тезисы науч.-практ. конференции. – СПб.: СпбГУ, 2000.
4. Чаговец Л. Психологічні особливості агресивності старших підлітків / Психолог. – 2004. – №13 (квітень). С. 16–18.
5. Леонард Берковиц. Агрессия: причины, последствия и контроль
6. Савельев Ю. Б., Салата Т. М. Виключення та насильство: чи існує булінг в українській школі? // Наукові записки. Том 97. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота.
7. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции: Учебное пособие. – М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 1998. – 96 с.
8. Синягина Н.Ю Психолого-педагогическая коррекция детско-родительских отношений. – М.: Гуманит.изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 96С. – (Библиотека школьного психолога) – С. 22.
9. Смирнова Е. О. Психологические особенности и варианты детской агрессивности // Психология обучения: Дайджест российской и зарубежной прессы. – 2002. – №9. – С. 53–57.
10. Румянцева Т. Г. Понятие агрессивности в современной зарубежной психологии.
11. Можгинский Ю.Б. Агрессивность детей и подростков. Распознавание, лечение, профилактика; В.В. Иванова Причины та форми агресивної поведінки підлітків // Практична псих. та соц. робота. – №5, 2000.
12. Можгинский Ю.Б. Агрессивность детей и подростков. Распознавание, лечение, профилактика. – С. 3.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАРОСТІ ЯК ЕТАПУ ОНТОГЕНЕЗУ ОСОБИСТОСТІ

Нестеренко П.О.

Науковий керівник: канд. психол. наук, проф. **Папуча Микола Васильович**

"Мало хто із людей вміє бути старим."
Ларошфуко "Максими"

Старість... Самий парадоксальний та протирічний людський вік. Міцний вузол проблем – час, коли "останні запитання буття" (М. Бахтін) встають у весь зріст своєю життєвою напругою, не допускаючи ніяких ілюзій, вимагаючи вирішення невирішovanого, скільки себе усвідомлює людство, скільки намагається воно відкрити вічну загадку людського Я, стільки намагається воно до розкриття таємниці старості, не зупиняючи спроб пробитися до її суті, роблячи коло за колом, виток за витком у осмисленні цього феномену життя.

Легенда говорить, що міфічний Будда, котрий обрав у своєму "останньому житті" земну обитель північно-індійської общини шак'їв, "монах із роду шак'їв" – Шак'ямуні, просив у свого батька Кудгодана визволення від двох бід – старості та смерті і перемиг бога смерті злого демона Мару, відкривши людям причину страждань та шлях визволення від них і... помер у вісімдесятилітньому віці в день травневого повного місяця 544 року до нашої ери.

Так говорить легенда, що розповідає про вічну боротьбу життя та смерті, подоланні старечої немочі.

Не перерахувати легенд про старість, як не перерахувати всіх афоризмів, породжених людською думкою, що намагаються осмислити старість. Один із лідерів протестантизму Лютер сумно сказав: "Старість – це жива могила", що було в дусі часу та розділялося його сучасниками.

В наш час більш популярні афоризми, витримані в дусі легкого французького гумору *esprit*, наприклад, А.Моруа: "Старість – це дурна звичка, для котрої у активних людей немає часу".

Між цими крайніми точками зору лежить безодня, котра заповнена людськими думками, кожна із котрих має свій резон, своє емпіричне виправдання, свій смисл і своє значення.

І серед всіх цих багатоманітних відповідей ми не знаходимо лише однієї, напевно, самої головної – що ж таке старість? Ну, хоча б тільки з однієї – психологічної – точки зору. Яке її місце серед вікових етапів життя і який смисл для сучасної людини?

На протигагу песимізму буденних уявлень про старість, психологи говорять (А.Толстых) про своєрідні новоутворення старечого віку, котрі нічим

не гірші і не кращі, чим психологічні новоутворення, скажемо, дитинства чи молодості – вони інші, мають свій глибокий смисл і велике значення для людини. І розпад особистості, що зазвичай асоціюється зі старістю, не обов'язково маразм. В ньому є своя строга естетики та жива сила [11]!

Л.І.Анциферова говорить, що в теперішній час у високорозвинених країнах підвищилась тривалість життя людей, зріс період старості, котрий займає біля трьох десятиліть. Однак в психологічній науці цей період вивчений незрівнянно менше, чим перша третина життя людини. І все ж за останні два десятиліття психологи створили ряд концепцій старості, зібрали значний матеріал, що виявляє характеристики психологічного образу людей у віці від 60 до 90 років та більше. Дослідники проводять польові експерименти, лонгitudи, застосовують психобіографічні методи. Ведеться розробка періодизації останніх років життя. Одні психологи виділяють етапи ранньої (від 60-65 до 75 років) та пізньої старості (від 75 років і далі). Інші називають пізньою дорослістю 60–75 років, диференціюючи період дорослості на ранню, середню та пізню. У такому випадку старими називаються люди, що знаходяться за межею 75-річного віку. Однак ті чи інші етапи пізнього життя не прив'язані жорстко до вікових рамок. У одних людей етап пізньої дорослості продовжується до 90 і більше років. У інших вже в 70 років з'являються ознаки психологічного одряхління [2].

Ян Стюарт-Гамільтон говорить, що старіння – це заключна стадія розвитку, котру відчуває будь-яка здорова людина, що уникла нещасних випадків. Однак не слід "розтягувати" значення слова "розвиток", маючи на увазі, що старіння обов'язково позначає покращення. Дійсно, є дослідники, що виділяють цей момент, визначаючи старість як построзвиток: всі приховані здібності до розвитку були реалізовані, залишилися лише потенційні можливості до пошкодження [10].

Клітини організму не безсмертні – приблизно через 7 років після своєї появи вони помирають і замінюються новими. Таким чином значна частина нашого організму в будь-який конкретний момент є, по-суті, новою – не тільки новонароджені малюки складаються із тільки що з'явившихся клітин. Однак із плином часу процес заміщення клітин стає менш активним – деякі заміщені клітини втрачаються, тому що не вдається їх скопіювати, а ті, котрі все-таки приходять на заміну старим, виявляються не настільки досконалими. В якості приблизної аналогії можна привести приклад ксерокопіювання складної діаграми, при котрому оригінал викидається, а кожна наступна копія знімається з попередньої. Копії будуть все менш чіткими та тьмяними у порівнянні із оригіналом, допоки в кінці кінців не стануть безкорисними і їх не прийдесться викинути, тому що більше з них копій знімати не можна. Існує загальна думка, що центральна нервова система є виключенням: її клітини не відновлюються, хоча на 1999 рік були отримані свідчення того, що по крайній мірі в лабораторних умовах деякі нейрони центральної нервової системи, можливо, здатні відновлюватися [5].

Загальний цикл смерті та переродження клітини примусив деяких дослідників доводити існування запрограмованої теорії старіння (тобто, що фактично смерть клітини запрограмована). Кращим свідченням на користь цієї теорії є свідчення про обмежену кількість поділу клітини. Феномен Хайфліка (названий на честь його дослідника; див. Hayflick, 1985, 1994, 1997) підтверджує, що живі клітини, котрі взяті із організму і поміщені в мензурку, будуть ділитися обмежену кількість разів, перед тим як померти (межа Хайфліка) і чим старіший організм, із котрого взяті клітини, тим менше поділів клітини відбудеться до її смерті. Запитання, чому це відбувається, залишається відкритим. Одне із можливих пояснень, що користується великою популярністю в теперішній час, пов'язане із теломером – відділом ДНК, котрий розволочений на кінці хромосоми (людський теломер складається із декількох тисяч структур TTAGGG, що повторюються). Часто наводять таку аналогію: якщо уявити людську хромосому у вигляді шнурка, то теломер – це пластиковий наконечник на його кінці, що не дозволяє шнурку розмахритися. Це підходяще порівняння, тому що теломери, схоже, є ключевим елементом при підтриманні структурної цілісності хромосом [1]. Найбільш правдоподібна теорія (хоча деякі її аспекти все ще є предметом дискусії) наголошує, що кожного разу, коли клітина ділиться, теломер вкорочується. Коли теломер не може більше вкорочуватися, клітина зупиняє поділ і помирає. На думку Яна Стюарта-Гамільтона, ця теорія відповідає іншим доступним свідченням і підтримується відкриттям того, що відновлення теломера продовжує життя клітини на період, котрий значно довший межі Хайфліка [9]. Крім того, накопичуються дані про те, що вкорочені теломери провокують згубні вікові зміни в організмі, частково в серцево-судинній системі [5]. Однак, якщо різноманітні дослідження теломеру підводять до висновку про те, що саме теломер викликає зміни, то можна стверджувати й зворотне. Наприклад, Гарднер та ін. (Gardner et al., 2005) показали, що вкорочування теломеру пов'язане зі збільшенням вироблення інсуліну та збільшенням індексу маси тіла. Таким чином, теломери швидше вкорочуються у тих, хто повніє, і можна допустити (хоча не можна стверджувати, що це саме так), що набір ваги призводить до вкорочення, а не навпаки.

Доповнимо, що спочатку здавалось, що якби було можливо знайти спосіб збільшувати довжину теломеру, то це дозволило б збільшити очікувану тривалість життя кліток. Відомо, що деякі визначені типи клітин організму (головним чином сперматозоїди і яйцеклітини) практично безсмертні і, очевидно, можуть реплікуватися безкінечно без будь-яких ознак деградації. Ці клітини використовують теломеразу, ензим, котрий в сутності, забезпечує збереженість довжини теломеру при копіюванні клітини. Однак інші, "нормальні" клітини не застосовують теломеразу подібним чином і тому приречені на смерть при досяганні межі Хайфліка. Використання теломерази в якості препарату, що попереджує втрату клітин, могло б на перший погляд здатися ідеальним засобом проти старіння, але,

на жаль, теломераза також є ведусим компонентом у продукуванні багатьох типів раку. В сутності, по мірі старіння організму участки ДНК у клітинах руйнуються або за рахунок повторних помилок при копіюванні відмираючи клітин у процесі заміщення (ось чому в похилому віці збільшується ризик багатьох видів ракових захворювань), або в результаті фізичного впливу, наприклад паління чи радіації. В більшості випадків ці пошкоджені клітини помирають, досягнувши межі Хайфліка, до того, як ці ділянки встигають суттєво відхилитися від норми і стати причиною росту ракових новоутворень, однак у деяких випадках пошкоджені клітини випадково "виліковуються" завдяки теломеразі, що дозволяє клітинам відновлюватися і після досягнення ними межі Хайфліка. Таким чином, просте наповнення кліток теломеразою може уповільнювати процес старіння, але в той же час може й збільшувати ризик виникнення ракових новоутворень. Цим також можна пояснити, чому життя клітини обмежене межою Хайфліка і чому вона уникає застосовувати теломеразу, – можливо, альтернативою був би недоступний рівень ризику виникнення раку [8].

Одні з самих ранніх спроб систематизувати типи старіючої особистості прийшли із психоаналізу. Складно дати точне визначення цьому терміну. В традиційно прийнятому смислі це означає будь-які умови досліджень, котрі ґрунтуються на інтегрованій теорії про без свідоме і його вплив на поведінку. Однак у деяких випадках цей термін застосовується по відношенню до більше широких моделей, котрі, ґрунтуючись на психоаналізі, також вбирають знахідки біхевіористських знань. Часто ці теорії носять ім'я своїх авторів (наприклад, теорія Зіґмунда Фрейда, теорія Карла Юнга). Строго кажучи, психоаналіз не є частиною традиційної психології і багато психологів ставлять під сумнів його дійсність [2]. Однак по крайній мірі з історичної точки зору, необхідний короткий огляд. Засновник психоаналізу Зіґмунд Фрейд скептично ставився до цінності терапії для пацієнтів похилого віку, тому що вважав, що вони, скоріш за все, не встигнуть насолодитися користю від лікування. Суттю теорії Фрейда є те, що особистість складається із трьох основних систем: Ід, Еґо і Супер-Еґо. Ід описує біологічні потяги, Еґо – психіку людини, Супер-Еґо – набір морально-етичних норм (часто – неправдоподібно строгих). Фрейд і його послідовники вважали, що ефективність і сила Ід визначаються станом гладкої мускулатури людини. А сила Еґо залежить від стану центральної нервової системи (ЦНС). Оскільки в старості ЦНС деградує швидше гладкої мускулатури, Еґо слабшає у порівнянні з Ід. Основне положення теорії Фрейда полягає в тому, що Еґо намагається контролювати Ід. Щоб завадити Ід переважати над остачею, Еґо намагається зберегти енергію, раціоналізуючи ресурси. З точки зору психоаналізу це означає зміни відносно постійного набору реакцій, навіть якщо вони не зовсім відповідають ситуаціям, в котрих опиняються похилі люди. Однак ця негнучкість старих людей є оманливою. Наприклад, Прат та інші [3] не виявили ніяких вікових відмінностей в оцінці морально-етичних норм, також

старіюча особистість сильно варіює (іншими словами, не існує типової "похилої особистості"). Слід відмітити, що хоча Фройд мало досліджував старіння, в його особистому житті і публікаціях присутнє песимістичне відношення до старіння [6].

Еріксон стверджував, що особистість розвивається на протязі життя. Він заявляв, що в різні вікові періоди вирішуються різні конфлікти. Наприклад, у дитинстві людина повинна вирішувати конфлікт "довіряти – не довіряти", розвиваючи відчуття довіри. Існує вісім таких конфліктів, що вимагають вирішення, із котрих тільки останній з'являється в старості. Ціль його – цілісність Его: прийняття того, що всі попередні цілі були досягнуті і не залишилося ніяких "хвостів". Людина, яка відчуває, що не досягла всього, чого намагалася досягнути, може відчувати відчай, адже усвідомлює, що з наближенням смерті залишається все менше можливостей щось виправити. Як наслідок виникає страх смерті і фінал життя супроводжується відчуттям тривоги та депресії. Ханна та інші [1] представили дані про те, що зазвичай цілісність Его досягається тільки тими людьми, котрі успішно вирішили конфлікти на ранній стадії Еріксона. Іншими словами, особистість у старості є продуктом як більше ранньої поведінки, так і теперішньої ситуації. Критики теорії Еріксона відмічають, що в спрощеному варіанті вона представляє старіння як пасивне приготування до смерті. Однак Еріксон мав на увазі інше. Він розглядав фінальну стадію розвитку як процес пошуку, і в "такій кінчній консолідації смерть втрачає свою гостроту" [2].

Пек розвив теорію Еріксона і стверджує, що в старості існує три конфлікти, котрі потрібно вирішити. Перший – конфлікт переоцінки Я поза професійною роллю. Багато працюючих людей (особливо чоловіки) розглядають своє положення та самого себе скрізь призму своєї професійної діяльності. Як наслідок, працююча людина може розвивати в собі високий рівень самоповаги просто тому, що вона має соціально затребувану професію. Однак із виходом на пенсію її професійний статус нівелюється. Таким чином, пенсіонер повинен замінити свою професійну унікальність іншим видом унікальності. Другий конфлікт пов'язаний із усвідомленням факту погіршення здоров'я та старіння тіла. Для більшості людей старіння неминуче супроводжується погіршенням здоров'я та загального фізичного стану. Якщо людина надає надто велике значення хорошему стану організму і задоволеності життям, то її чекає розчарування. Успішне старіння передбачає здатність долати фізичний дискомфорт або по крайній мірі знайти такого роду діяльність, за котрої стан організму не має значення. Третій конфлікт Пека пов'язаний із втратою самоозабоченості. В сутності, це означає, що людина примирилася із фактом неминучості смерті. Очевидно, це неприємна думка, але Пек стверджує, що існування без турботи про себе та власну долю можна подолати, турбуючись про тих, хто залишається після того, як людина помре, намагаючись покращити життя і благоустрій близьких людей.

Левінсон розглядав старіння так же, як Еріксон і Пек, але більше уваги приділяв ролі похилої людини в сім'ї та суспільстві (Levinson, 1980). Зміни фізичного стану та роду діяльності означають те, що приблизно в 65 років (пізній віковий період) люди повинні примиритися із фактом, що вони вже не є лідерами як на роботі, так і в сімейному житті. Таким чином, щоб залишатися задоволеними, похилі люди повинні навчитися вступати лідерство та переходити на "другі" ролі. Це не означає абстрагованості від всіх турбот і обов'язків (окрім ролі мудрого радника), похилі люди повинні "підвести підсумки" й примиритися зі своїм минулим (в тому розумінні, про котре написав Еріксон). Левінсон назвав цей процес "погляд із мосту" [9].

Чи існують ці теоретичні типи особистості реально, за межами кабінету психотерапевта? Тільки що згадана робота Левінсона ґрунтувалася на ретельному опитуванні учасників експерименту, однак слід відмітити, що багато в чому це важливе дослідження базувалося на даних, що отримані у відносно малій групі, котра складалася тільки із чоловіків, більшість котрих займали дуже поважне суспільне положення. У других дослідженнях, по крайній мірі у широкому сенсі, підтримувалася модель особистості, що запропонована психоаналізом. Наприклад, Рейчард та ін. (Reichard et al., 1962) опитали 87 чоловіків-американців у віці 55–84 років, половина із котрих знаходилася на пенсії, а половина – на повній чи частковій зайнятості (відмітимо, що для деяких професій в США не існує обов'язкового пенсійного віку). Багато проблем, що підняті Рейчардом та ін., виходять із психоаналітичних теорій. Наприклад, вважається, що в до пенсійного віку людина знаходиться в кризі і не впевнена в своїх можливостях, тим самим вказується, що період, котрий розглядається, сприймається як період змін та тривоги. В цілому було виділено п'ять основних типів особистісних рис. *Конструктивний* тип схожий на інтегративний тип у концепціях Еріксона та Пека. Чоловіки цього типу адаптовані до старіння, спокійні, люблять життя та встановлюють теплі емоційні відносини із іншими. *Залежний* тип ("*кресло-качалка*") також соціально прийнятний, добре інтегрований, але пасивний і спирається не на себе, а на поміч інших. Розглядає вихід на пенсію як звільнення від роботи та пов'язаних із нею відповідальності та напруги. *Захисний* тип по-суті є невротичним типом. Чоловіки, що мають цей тип рис, продовжували працювати чи були зайняті відповідальною діяльністю, ніби доводячи, що вони здорові і не потребують допомоги інших людей. *Агресивно-звинувачувальний* тип – люди із цим набором рис звинувачували у власних невдачах інших, а також обставини. Їх реакцією було негативне обурення, наприклад, по відношенню до молодих. Вони зазвичай дотримувалися неадекватного уявлення про себе та світ. Частково це витікало із відчуття життєвої "неуспішності". Останній тип визначався Рейчардом та ін., як само звинувачувальний. На відміну від попереднього, в цьому випадку ненависть і обурення направляються людиною на саму себе. Рейчард та ін. виявили, що люди, котрі відносяться до перших трьох типів на відміну від двох

останніх були добре адаптовані до старості. Однак, якщо прийняти до уваги те, що дослідницькі описи особистості не дають явних уявлень про рівень життя, це не дивно [2].

Рейчард та інші, також встановили, що особистість формується задовго до початку старіння. Іншими словами, типи не є результатами самого старіння. Напрошується висновок, що для того, щоб насолоджуватися старістю, людина повинна приготуватися до неї. Цей аргумент в якийсь мірі підтримувався даними лонгітюдного дослідження, що провів Хан (Haan, 1972), учасники котрого спостерігались починаючи із підліткового періоду і до початку середнього віку. Були виявлені різні типи особистості, але їх можна розділити на: стійкий і спокійний, що східне із конструктивною особистістю Рейчарда та ін.; і неспокійний, котрий звинувачує інших у своїх невдачах і часто веде неупорядкований образ життя. Ці типи дуже схожі на ті, що були визначені в дослідженнях похилих чоловіків, і розумно зробити висновок, що типи, котрі виявлені в старості, можливо, відповідають типам, що присутні в ранній зрілості (Kermis, 1986). Однак не все із цього є безспірним. У своєму огляді літератури Айкен (Aiken, 1989) відмічає, що, в той час як деякі із більше стійких типів особистості не зазнають суттєвих змін на протязі життя, менше стійкі типи можуть вар'ювати в залежності від вікових змін. Крім того, можна довести, що похилі люди більш закриті (Neugarten, 1977). Вони замикаються не по причині своєї внутрішньої потреби в цьому, а тому що смерть друзів і світ, котрий у першу чергу назначений для молодих людей, не залишають їм шансів вести попередній образ життя [7].

Цікаво відмітити, що деякі типи особистості можуть краще адаптуватися до ранньої, а не пізньої зрілості, та навпаки. Особистості типу А є напористими, конкуруючими типами, що практично не вміють розслаблятися, – у 1980-і таких називали "яппі". Особистості типу Б, напроти – легкі на підйом, безтурботні і т. д. Можна очікувати, що тип А краще підходить для ранньої зрілості, коли існують найбільші шанси проявити дух суперництва у кар'єрі, спорті, тощо. Старість не співвідноситься з типом А, тому що в ній робиться акцент на пасивний образ життя. Для типу Б повинно бути істинним зворотне. Струб та інші (Strube et al., 1985) вивчали психологічно благополучні групи людей у віці 18-89 років. В результаті було встановлено, що в основному особистості типу А та Б відповідають цим очікуванням, хоча результати залежали від таких факторів, як, наприклад, соціальне оточення. Крім того, Шимонака, Наказато і Хома (Shimonaka, Nakazato and Homma, 1996) виявили, що особистості типу Б переважають серед 100-річних людей [10].

Література:

1. Ананьев Б.Г. "К проблеме возраста в современной психологии" // "Психология старости и старения: Хрестоматия" / Сост. О.В. Краснова, А.Г.Лидерс. – М.: Академия, 2003. – С.112–118.

2. Анцыферова Л.И. "Новые стадии поздней жизни: время теплой осени или суровой зимы?" // "Психология старости и старения: Хрестоматия" / Сост. О.В. Краснова, А.Г. Лидерс. – М.: Академия, 2003. – С.119–126.
3. Иванов В.А. Работа штатного психолога в ЦСР (Центре социальной реабилитации): проблема самоидентификации // Психология старости и старения: Хрестоматия / Сост. О.В. Краснова, А.Г. Лидерс. – М.: Академия, 2003. – С.365–370.
4. Карюхин Э.В. Потребности пожилых людей в медико-социальной помощи // Проблемы старости: духовные, медицинские и социальные аспекты: Сб. трудов / Под ред. А.В. Флинта. – М.: Свято-Дмитриевское училище сестер милосердия, 2003. – С.25–29.
5. Лидерс А.Г. Кризис пожилого возраста: гипотеза о его психологическом содержании // Психология старости и старения: Хрестоматия / Сост. О.В. Краснова, А.Г. Лидерс. – М.: Академия, 2003. – С.131–134.
6. Марцинковская Т.Д. Особенности психического развития в позднем возрасте // Психология старости и старения: Хрестоматия / Сост. О.В. Краснова, А.Г. Лидерс. – М.: Академия, 2003. – С.127–130.
7. Обухова Л.Ф., Обухова О.Б., Шаповаленко И.В. Проблема старения с биологической и психологической точек зрения // Психологическая наука и образование. – 2003. – № 3.
8. Полищук Ю.И. Старение личности // Социальная и клиническая психиатрия. – 1994. – № 3.
9. Сатина Л.В. Психотерапевтическая работа, с пожилыми в состоянии горя: группы "Тяжелой утраты": Расширенный реферат // Психология старости и старения: Хрестоматия / Сост. О.В. Краснова, А.Г. Лидерс. – М.: Академия, 2003. – С.397–403.
10. Стюарт-Гамильтон Я. Психология старения: Пер. с англ.. – 3-е междунар. изд. – СПб.: Питер, 2002. – 256 с.
11. Толстых А. "На старости лет" // Психология старости и старения: Хрестоматия / Сост. О.В. Краснова, А.Г. Лидерс. – М.: Академия, 2003. – С.392-396.

УДК 316.6:343.54

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ СТРАХУ ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ, ЯКІ ЗАЗНАЛИ НАСИЛЛЯ

Нечай В.Ю, студентка факультету психології та соціальної роботи, групи П-41 Ніжинського державного університету ім. М.В.Гоголя
Науковий керівник: канд. психол. наук, проф. **Папуча Микола Васильович**

Анотація: у даній статті представлено вивчення проблеми дитячих страхів та виникнення і особливості переживання страху дітьми молодшого шкільного віку, які зазнали насилля.

Ключові слова: страх, насилля.

Проблема жорстокості та насильства в нашому суспільстві стає дедалі актуальнішою. Це пов'язано з багатьма соціально – економічними, психологічними чинниками, серед яких слід зазначити: збільшення кількості неповних сімей в результаті розлучень та виїзду батьків за кордон, відвертої неконтрольованої пропаганди насильства та агресії на відео та телеекранах, масове відкриття комп'ютерних та ігрових залів, де підлітки можуть "втєкти", "відірватися" від реальності та відчутти себе героями – "вбивцями" тощо.

Вивчали проблему виникнення страхів такі вчені, як, зокрема, Ю.Щербатих, Ф.Ріман, К.Ізард, П.Симонов, А.Рібаков, Є.Івлева, С.Керкегор, Я.Рейковський. Особливу увагу цьому питанню приділяли Т.Сімсон, М.Кузьміна, Л.Лебедева, Л.Костіна, Н.Імедадзе, Ф.Зімбардо, Л.Макшанцева, Є.Савіна, Н.Шаніна, Д.Соколов, В.Оклендер, В.Астапов. А зпочатковано відповідні дослідження ще у працях А.Захарова, А.Прихожан, Г.Еберлейн [1].

У загальному вигляді проблема вивчення дитячих страхів здається майже завершеною: проаналізовано детермінанти виникнення страхів, наслідки цього явища, запропоновано цікаві форми психологічної корекції. Але, на нашу думку, питання психолого-педагогічного дослідження страхів саме у молодших школярів залишається не зовсім вирішеним.

Актуальність вивчення проблеми визначається ще й тим, що з віком у дітей змінюються мотиви поведінки, відношення до навколишнього світу, дорослим, одноліткам. І від того, чи зможуть батьки та педагоги вловити ці перетворення, зрозуміти зміни, які відбуваються з дитиною, та в зв'язку з цим змінити і своє відношення, буде залежить той позитивний емоціональний контакт, котрий є основою нервового та психічного здоров'я дитини.

Нажаль, в більшості випадків страхи виникають з вини самих батьків. Необхідно попереджати можливість їх появи та відгородити дітей від страхів, викликаних сімейними проблемами, душевною байдужістю, або, навпаки, черезмірною опікою, або ж просто батьківською неухважністю.

Одним з наслідків насильства є виникнення у дітей страхів. Дитячі страхи представляють собою ієрархічну структуру різних за своєю природою і інтенсивності страхів, які визначаються особливостями особистості дитини, індивідуальним досвідом, прийнятими в даному соціумі

установками, а також спільними для всіх людей віковими і статевими закономірностями. Говорячи про дитячі страхи та їх прояви, необхідно зрозуміти, що при цьому вважати нормою, а що патологією. У вітчизняній та зарубіжній психології виділено 29 страхів, які можуть відчувати діти від народження і до досягнення 16–18-річного віку. Складним "кризовим" періодом є семирічний вік. Причому для дітей молодшого шкільного віку характерні страхи самотності, смерті, нападу, а для школярів інші, більш дорослі – соціальні: запізнитися до школи, смерті батьків. Про дитячі неврози страху також можна говорити, якщо дитина називає будь-які інші страхи, ніж ті, які характерні по А.І.Захарову для його віку і статі. По-справжньому безстрашної дитини не існує, але іноді страхи настільки сильно вражають його, що він вже не в змозі адекватно сприймати дійсність. І тоді виникає патологія в прояві страхів у дитини [2].

Для вивчення проблеми насильства серед учнів молодшого шкільного віку була застосована анкета, спрямована на дослідження реально існуючої ситуації щодо насильства над дітьми та виявлення дітей, що зазнали насильства.

Для виявлення дитячих страхів була використана методика "Страхи в будиночках" М.А.Панфілової. Автором зроблений своєрідний синтез двох відомих методик: модифікованої бесіди А.І.Захарова і теста "Червоний будинок, чорний будинок". Модифікована бесіда про страхи А.І.Захарова передбачає виявлення та уточнення переважаючих видів страхів (страх темряви, самотності, смерті, медичні страхи тощо). Перш ніж допомогти дітям у подоланні страхів, необхідно з'ясувати, до яких конкретно страхів вони схильні. З'ясувати весь спектр страхів, можна за допомогою спеціального опитування за умови емоційного контакту з дитиною, довірчих відносин і відсутності конфлікту. Про страхи слід розпитувати фахівцю при спільній грі або дружній бесіді [3].

Бесіда представляється як умова для позбавлення від страхів за допомогою їх програвання. Почати запитувати про страхи має сенс у дітей від трьох років, питання повинні бути доступними для розуміння в цьому віці. Бесіду слід вести неквапливо і докладно, перераховуючи страхи і чекаючи відповіді "так" – "ні", або "боюся" – "не боюся". Повторювати питання про те, боїться чи не боїться дитина, слід час від часу. Тим самим запобігається мимовільне навіювання. При стереотипному запереченні всіх страхів доцільно попросити давати розгорнуті відповіді типу "не боюся темряви", а не "ні" або "так". Експериментатор задаючи питання повинен періодично підбадьорювати дитину, хвалити за те, що вона говорить так як є. Краще, щоб дорослий перераховував страхи з пам'яті, тільки іноді заглядаючи в список, а не зачитуючи його.

Сукупні відповіді дитини об'єднуються в кілька груп за видами страхів, які були сформульовані А.І.Захаровим. Проведення цієї методики є досить простим і не вимагає спеціальної підготовки. Дослідження проводилось в груповій формі. Учням була відома мета і тема дослідження. Всі учасники

були відкриті і проявили бажання прийняти участь в анкетуванні та діагностиці. Дітям було повідомлено, що результати анкетування та діагностики будуть використані в узагальненому вигляді. В дослідженні прийняли участь 67 учнів других класів Славутицьких загальноосвітніх шкіл №3, 4. Вік досліджуваних – 7 років.

Дуже важливо, щоб діти з раннього віку знали що таке насильство і як йому запобігти. Відповіді учнів на перше питання анкети свідчать про те, що 94% респондентів знають, що таке насильство.

Друге питання анкети було спрямоване на виявлення розуміння дітьми, що таке насильство. Найбільш поширеними видами насильства з точки зору опитаних дітей є: побиття (100%), образи (86,6%), сексуальні домагання (76,1%), позбавлення іншої людини їжі (73,1%), приниження (58,2%), псування майна іншої людини (56,7%) тощо. В цілому опитані орієнтуються в видах насильства.

Найчастіше діти зазнають насильства в школі (65,7%), в родині (16,4%) та на вулиці (13,4%). Отримані результати підтверджені відповідями на п'яте питання анкети – хто частіше чинить насильство щодо дітей. З точки зору респондентів частіше насильство над дітьми чинять інші діти (67,2%). Таким чином ми можемо зробити висновок, що прояви насильства найбільш поширені в учнівському середовищі по відношенню дітей один до одного.

Страх знижує життєдіяльність організму, блокує можливості дитини, з'являється страх перед школою, вчителем, страх не впоратися із завданнями. Відповіді дітей на питання №11 даної анкети свідчать, що у дітей виникають такі переживання як дратівливість (82,1%), швидка втомлюваність (44,8), небажання спілкуватись (43,3%) тощо. Таким чином ми бачимо, що у дітей які відчувають страх з'являються гострі емоційні переживання, а також може погіршуватись фізичне самопочуття.

Насильство набагато легше попередити ніж подолати його наслідки. Тому дуже важливе значення має профілактична робота в дитячих колективах. 82,1% респондентів вказали, що в школі їм розповідають про те, що таке насильство і хто їм може допомогти. 53,7% опитаних вказали, що зазнавши насильства вони звернулися б по допомогу до батьків, 22,4% – до вчителів, 17,9% – до друзів.

Наскільки ж поширене насильство серед дітей молодшого шкільного віку? 28,4% дітей вказали, що зазнавали особисто у своєму житті насильства чи нехтування, а 35,8% вказали, що насильства зазнавали їх друзі. Діти, які пережили різні види насильства, мають проблеми в навчанні, невпевнені, мають почуття тривоги, гніту, депресії, страху, почуття невпевненості, порушення контакту з дорослими; часто мають психопатії та неврастенічний розвиток особистості, стійкі поведінкові порушення, соматичні порушення, розлади сну, апетиту; прийняття дитиною насильницької моделі існування сім'ї як норми; агресивна, аж до злочинної, поведінка дітей та підлітків і багато інших.

Сім'я відіграє найбільшу роль у формуванні особистості, являється прихистком для дитини, її надійним захисником. Але деструктивні процеси в нашому суспільстві руйнують цей інститут. Збільшується кількість розлучень, небувалої гостроти набули алкоголізм та наркозалежність. Все це викликає збільшення кількості сімей де поширене насильство. Наше дослідження показує, що 20,9% дітей зазнають насильства саме в сім'ї. І найчастіше об'єктом насильницьких дій стають діти та жінки.

У відповідь на насильство у дітей виникають такі почуття, як страх (79%); ненависть (47,4%); сором (36,8%); почуття незахищеності (31,6%) тощо. Як наслідок, в особистості формуються переважно негативні якості: агресія, жорстокість, ненависть до світу, безцільність буття, жадоба неусвідомленої помсти, розвиваються страхи або ж, у протилежному випадку, дитина починає шукати психологічний захист, опіку, безпеку в інших людей.

Отже, ми можемо зробити висновок, що значна частина опитаних зазнавала або була свідками насильства, що свідчить про актуальність даної проблеми. У відповідь на насильство у дітей виникають страхи та такі негативні емоційні переживання, як ненависть, сором, почуття незахищеності тощо.

За результатами дослідження була відібрана експериментальна група дітей (які зазнали насильства), всього 19 учнів, що становить 28,4% по відношенню до загальної кількості. Решта дітей були об'єднані в контрольну групу (71,6% – не зазнавали насильства).

Наступним етапом було проведення дослідження, спрямованого на виявлення дитячих страхів за допомогою методики "Страхи в будиночках" М.А.Панфілової, А. І. Захарова.

Так, для дітей з експериментальної групи, найбільш виражені страхи: померти (94,7%); смерті батьків (89,5); темряви (84,2%); страшних снів (78,9%); крові (78,9%); несподіваних різких звуків (78,9%); чудовиськ (73,7%); тварин (73,7%); болі (73,7%); нападу бандитів (68,4%); якихось людей (68,4%); покарання (68,4%).

Для дітей з контрольної групи най більш вираженими страхами є наступні: померти (89,6%); смерті батьків (81,3%); залишитися вдома одному (70,8%); крові (64,6%); темноти (64,6%); якихось людей (63,2%); нападу бандитів (60,4%); уколів (58,3%); пожежі (54,2%); болі (54,2%); глибини (47,9%); страшних снів (45,8%).

Аналізуючи отримані дані, ми бачимо, що перші два найбільш виражених страхи співпадають в контрольній та експериментальній групах (страх померти і втратити батьків), але відсоток дітей, які мають дані фобії більш високий серед дітей віднесених до експериментальної групи. Подальший розподіл найбільш поширених страхів в групах починає відрізнятися, але зберігається стійка тенденція більшого поширення страхів серед учнів включених до експериментальної групи, що свідчить про те, що діти, які зіштовхувались у своєму житті з проявами насильства мають

більше страхів, ніж ті, які не зазнавали насильства. На підтвердження даного висновку наводимо порівняльну таблицю співпадінь поширених страхів в 2-х групах.

Страхи	Експериментальна група (%)	Контрольна група (%)
Темноти	84,2	64,6
Страшних снів	78,9	48,9
Крові	78,9	64,6
Болі	73,7	54,2
Нападу бандитів	68,4	60,4
Якихось людей	68,4	63,2

Методика "Страхи в будиночках" дозволяє прослідкувати середнє число страхів відповідно до віку та статі респондентів. Так, для дітей семирічного віку (школярів) норми страхів становлять: для хлопчиків – 6, для дівчат – 9.

Аналізуючи результати дослідження ми бачимо, що перевищення норми страхів в експериментальній групі спостерігається у 31,6% респондентів, тоді як в контрольній – лише у 10,4% опитаних. Це свідчить про те, що кількість страхів у дітей, що зазнали насильства вище, ніж у тих, що його не зазнавали. Відповідно, ми можемо зробити висновок, що одним з наслідків насильства є виникнення у дітей страхів.

Таким чином, проведені дослідження серед учнів семирічного віку підтверджують гіпотезу про те, що наслідком насильства є виникнення у дітей страхів. Так, дитячі страхи в тій або іншій мірі обумовлені віковими особливостями і мають тимчасовий характер. Однак ті дитячі страхи, які зберігаються тривалий час і важко переживаються дитиною, свідчать про нервову ослабленість малюка, неправильну поведінку батьків, конфліктних відносинах в сім'ї і в цілому є ознакою неблагополуччя.

Література

1. Кузьмина М. Детский невроз страха // Школьный психолог. – 2000. №25. С. 8–10.
2. Рогов Е.И. Настольная книга психолога. М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1998. – 384 с.
3. Леві В.Л. Приручення страху. – М.: Метафора, 2006. – 192 с.

ЩАСТЯ ДЛЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Олекса В.В., студент НДУ ім. Миколи Гоголя, факультету психології та соціальної роботи, спеціальності психологія, групи П-41

Науковий керівник: проф. **Папуча М.В.**

Анотація: *розкриття поняття "щастя" в розумінні студентської молоді в умовах сучасного інформаційного суспільства. Розглядання щастя як результату задоволених потреб; формула щастя за М. Селігманом.*

Ключові слова: *щастя, потреби, сенс життя, студенти, самоактуалізація, формула щастя.*

Людина задається питанням про сенс життя, про щастя, його сутність вже такий довгий час, за який неодноразово змінилися не тільки філософські концепції, а й країни у світі змінили свої назви, кордони. За час людського існування виникла та поширилася велика кількість релігійних конфесій, кожна з яких має власний кут зору та відповідь на питання сенсу життя, як правило, передбачаючи ряд правил-заповідей, згідно яких має жити людина. Більшість з цих правил справді обумовлені необхідністю встановлення певних суспільних та моральних норм, особливо в ті часи, коли релігія була найголовнішим важелем впливу. Ці правила з давніх часів служили людям для встановлення порядку та вказували смисл їх існування. Окрім історично-релігійних пошуків, існували й філософські концепції, які пояснювали людське буття зі своїх точок зору, відштовхуючись від конкретної епохи, політичної ситуації у країні та світі. Як і релігійні погляди, погляди філософські формували третю, не менш, якщо не більш важливу точку зору на питання людського щастя – думку людей, які не відносяться ні до церкви, ні до філософії, а знання, які вони отримали стихійно чи цілеспрямовано підчас читання літератури, яку також можна віднести до філософської групи, чи перебування на певних релігійних обрядах, створили житейську точку зору на це явище.

Таким чином ми підійшли до питання власне житейського розуміння поняття щастя. Релігія та філософія залишаються з нами й зараз, дозволяючи як ніколи вільно черпати інформацію з різноманітних джерел, але чи достатньо цього для сучасної людини? Науково-технічний прогрес, розвиток засобів отримання інформації дають людині багато нових можливостей, і в той же час іноді заганяють у глухий кут, вибратися з якого можна лише відповівши на ряд виниклих питань по-новому. Разом із різноманітними питаннями виникло і різноманіття відповідей. Засоби масової

інформації розповідають, як треба жити і що треба робити, щоб бути щасливими. Досить часто щире бажання людини бути щасливою стає джерелом маніпуляції через рекламу та піар засобами ЗМІ. Письменник Віктор Пелевін писав про це у своєму романі "Generation П": "Завжди рекламуються не речі, а звичайне людське щастя. Завжди показують (в рекламі) однаково щасливих людей, тільки в різних випадках щастя викликане різними придбаннями. Тому людина йде в магазин за не за речами, а за цим щастям, а його там не продають". [6] У цьому уривку з художнього твору розкрито сутність однієї із пасток сучасного світу – нав'язування бажань ззовні, фрустрація задоволення яких призводить до суб'єктивного відчуття відсутності щастя, а саме задоволення хоча й закриває гештальт, проте відчуття щастя не привносить, а на місце однієї нав'язаної потреби може стати (і обов'язково стане) інша. Так триватиме до тих пір, доки людина не знайде у собі сили зрозуміти свої власні бажання та потреби.

Саме потреби та їх задоволення – ключ до розуміння сутності поняття щастя у сучасному світі. Зараз, коли людина вже не обмежує себе так сильно рамками релігійних заповідей, великий обсяг доступної інформації навколо дає підстави вважати, що жити можна *інакше*. Наша задача – не оцінити судження про те, чи добре це, чи погано. Наша задача – спробувати розібратися у сутності цього "інакше".

Виходячи із теорії потреб Абрахама Маслоу, всі потреби людини можна умовно поділити на сім рівнів, які разом будують так звану "піраміду потреб". Сім рівнів можна спростити до п'яти, перший з яких представлений фізіологічними потребами, такими як голод, спрага та статеві потяги, другий – потреби у безпеці, при чому сюди включена не лише фізична безпека, а й безпека існування взагалі, комфорт та стабільність умов життя. Третій рівень – соціальні потреби у зв'язку із іншими людьми, спілкуванням, любові, приналежності. Четвертий рівень пов'язаний із потребами престижу, такими як самоповага, повага зі сторони інших, визнання, досягнення успіху та високої оцінки. П'ятим рівнем, про який слід сказати окремо, є рівень духовних потреб. Пізнання, самовираження, та самоактуалізація – реалізація своїх власних цілей, особистісний розвиток. Через важкість досягнення цього рівня та необхідність поступового проходження крізь попередні, постійного виникнення перешкод та "пасток" сучасного життя, які заважають вірно ідентифікувати власні потреби та направляють людину невірним шляхом, на думку Маслоу, серед всіх людей, лише один відсоток з них є самоактуалізованим.

Проте придивимося уважніше до поняття самоактуалізація. Це певна вершина задоволення потреб людини, точка, на якій вона може вивільнити свій творчий на особистісний потенціал. Можна зробити справедливе пропущення, що самоактуалізація – тотожна поняття щастю, яке в свою чергу являється станом задоволення нагальних та загальних потреб людини. Звісно, що один відсоток, який нам, звичайним людям, виділив

Маслоу – дуже песимістично мала вірогідність досягнення стану щастя. Проте, як було зазначено вище, у сучасному світі є багато способів для отримання інформації та можливостей для самовдосконалення, для цього треба лише зрозуміти, що саме необхідно кожній окремій людині для переходу на наступний рівень, якщо вже ми звертаємося до піраміди як до наглядного прикладу.

На відміну від здорових, самоактуалізованих особистостей, невротична людина, згідно з Маслоу, викривляє реальність, висуваючи неадекватні вимоги до неї, розглядає її через призму своїх страхів, боїться невідомого та нового. Її характерні слабка самоорганізованість, відсутність власних твердих поглядів на світ, невпевненість у власних оцінках, яка походить від викривленого сприйняття дійсності. Вони шукають соціального схвалення, особисті невдачі сприймають дуже хворобливо. [5]

Коли людина тільки народжується, то свої потреби вона не усвідомлює, і це нормальне явище. У ранньому дитинстві разом із дитиною повинен бути дорослий, із яким вона взаємодіє, який допомагає задовольнити її потреби у їжі, спілкуванні, тощо. У дошкільному віці також неможливо зрозуміти поняття щастя, наочно-дійове мислення не передбачає оперування такими абстрактними поняттями, однак ряд потреб дитина у цьому віці розрізняє безпомилково. Із часом, минаючи ранній шкільний вік, підлітковий, людина стає більш обізнаною та може на деякому рівні розуміти поняття щастя, як щось дуже хороше та приємне. І от наступає юнацький вік (існують різні варіації визначення меж юнацького віку, але відомо, що у дівчат цей вік настає та закінчується дещо раніше) – в цей період на людину обрушується багато складних проблем, таких як необхідність вибору шляху подальшого професійного становлення, проблема часу. Разом з цим актуалізується почуття самотності, бажання любити та бути любимим, бажання пошуку життєвого ідеалу. Навіть поступаючи у вищі навчальні заклади, юнаки ще не впевнені у тому, чи вірно вони вибрали свій шлях. А що, як і перед закінченням ВНЗ виникають такі ж сумніви? Студенти – це саме ті люди, які зараз отримують освіту для того, щоб працювати в подальшому на користь суспільства та для задоволення власних потреб, не тільки матеріальних, а й потреб більш високих рівнів, таких як потреба у повазі, досягненні успіху, тощо. Не зайвим буде нагадати, що саме вірне розуміння цих потреб кожним окремим сьогоденним студентом створює підґрунтя для щасливого життя завтрашнього спеціаліста. Проте не будемо обмежуватися лише професійним самовизначенням. Щастям – широке за визначення та комплексне поняття, яке охоплює також у значній мірі й любов, щасливе сімейне життя, творчість, та інші потреби кожної окремої людини, тому й не існує єдиного рецепта для всіх загалом.

Думку про те, що кожна людина має реалізувати свої власні індивідуальні достоїнства, а щасливе життя не зводиться лише до бажання досягнути піку задоволення, розділяє Мартін Селігман, американський

психолог. У своїй книзі "Нова позитивна психологія" він виводить формулу щастя: $Щ = I + O + B$, тобто, щастя = індивідуальний діапазон + зовнішні обставини + вольовий контроль [7]. Під індивідуальним діапазоном Селігман розглядає генетично зумовлений рівень щастя, який є відносно незмінним протягом життя, на його думку, він визначає суб'єктивний рівень щастя людини приблизно на половину. Нерідко така думка для деяких людей стає підставою для неприйняття відповідальності за своє життя: все заздалегідь визначено, тому й не можна нічого змінити. На це можна відповісти цитатою із філософського мультиплікаційного фільму *Waking Life* ("Життя наяву", "Пробудження життя") Річарда Лінклейтера: "Уяви, що ти приходиш на цю планету з коробкою олівців. Можливо, тобі достанеться пачка із восьми олівців, можливо, із шістнадцяти. Але від тебе залежить, як ти використаєш кольори, які в тебе є. Не бійся вийти за межі лінії. Я кажу – зафарбовуй усе!" Така метафора відображає літеру В у запропонованій Селігманом формулі. Вольовий контроль – це та ланка чинників, які залежать безпосередньо від самої людини, тобто свідомі, ті, які потребують від людини цілеспрямованих зусиль, і визначають щастя на 40%. Це 10% додають на зовнішні обставини, куди включається сім'я, діти, релігія, повсякденна діяльність. Такі важливі фактори і всього 10% тому, що визначальну роль у виникненні цих факторів відіграє саме свобода волі людини, за допомогою якої вона сама владна в певній мірі змінювати навколишні фактори. Селігман також пише, що позитивні емоції, до яких треба прагнути, бувають пов'язані із минулим, теперішнім та майбутнім. Такі з них, які пов'язані із минулим представляють собою задоволеність, відчуття виконаного обов'язку, гордість та спокій, з майбутнім – оптимізм, надія, впевненість у собі та віра, а з теперішнім – радість, ентузіазм, задоволення та любов до життя. На думку Селігмана, емоції є одним із факторів, яким можна і потрібно керувати. Сутність цієї ідеї в тому, щоб навчитись так сприймати минуле, майбутнє та теперішнє, щоб частіше відчувати позитивні емоції.

Крім цього Селігман навів ряд бажаних факторів для досягнення людиною щастя, такі як проживання у багатій демократичній країні (важливий на його думку фактор), мати сім'ю, уникати неприємностей та негативних емоцій, більше спілкуватися, вірити в Бога. Але якщо роздивитися ці фактори уважніше, можна простежити досить суб'єктивну позицію автора. Щодо віри у Бога, вона трактується як фактор середньої важливості, але й не головний, проте це віддзеркалює власні інтереси дослідника і, звісно, не підходить для всіх. Щодо життя у багатій демократичній країні, причому цей фактор один із головних, – звісно це можна вважати важливим, але це значно звужує "коло" щасливих людей за географічною ознакою, в той час як і в країнах, які розвинені досить посередньо, чи в бідних країнах, щасливі люди є далеко не виключенням. Виходячи з цього, теорія Селігмана, незважаючи на свої позитивні ідеї, все ж таки не може стати єдиним рішенням для проблем всіх навколо.

Щастя як феномен – широке та різнопланове поняття, сутність якого полягає не у ряді формул, під які можна підігнати всіх і кожного, а результат індивідуальної роботи над собою окремих людей. Один відсоток самоактуалізованих людей за Маслоу – це лише припущення, і в силах кожного змінити своє життя на краще, не тільки у матеріальному плані, думку про що намагається впровадити сучасна споживча культура, а у особистісно-важливому значенні для кожної конкретної людини. І саме студенти як представники освіченої молоді повинні уміти знаходити у цьому світі, що постійно змінюється, свій власний шлях по життю, та саме в їх власних силах зробити цей шлях щасливим.

Література

1. Академічне релігієзнавство: Підручник / за ред. А.К.Колодного. – К., 2000.
2. Большой психологический словарь / за ред. Б.Г.Мещеряков
3. Доусон К. Г. Религия и культура. – СПб., 2000. – С. 62.
4. Зубов А. Б. История религии. Курс лекций. Книга первая.. – М.: МГИМО-Университет, 2006. – 436 с.
5. Маслоу А. Самоактуализация // Психология личности. Тексты. М.: МГУ, 1982. С. 108–117.
6. Пелевин В. Generation П. – Эксмо, 2007.
7. Селигман М. // Новая позитивная психология – Москва, София, 2006. – 368 с.
8. Роджерс К. К науке о личности // История зарубежной психологии. Тексты. М., 1986. С. 200–230.
9. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб. Питер Пресс, 1997.

УДК 159.923.32

ОСОБЛИВОСТІ РЕАГУВАННЯ НА ЖИТТЄВІ ПЕРЕШКОДИ ОСОБАМИ З РІЗНИМ РІВНЕМ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ

Пінчук О.А., студентка факультету психології та соціальної роботи, групи П–41 Ніжинського державного університету ім. М.В.Гоголя
Науковий керівник: доц. **Никоненко О.П.**

Анотація: стаття розкриває основні способи реагування людини на життєві перешкоди та складні життєві ситуації маючи при цьому різний рівень розвитку морального виховання та моральних цінностей, які вона

здобуває в процесі свого життя та під впливом різних факторів середовища.

Ключові слова: моральні якості, життєві перешкоди, складна життєва ситуація, стрес, типи реагування.

Актуальність статті. Особливість психології людей і сутність їхнього особистого життя полягає в подоланні протиріч зовнішнього і внутрішнього світу, в пошуках різноманітних підходів і способів їх вирішення. Одні люди, ухиляючись від вирішення зовнішніх протиріч, опиняються у владі протиріч внутрішніх, протиріч своєї совісті, своєї свідомості. Інші, навпаки, легко покінчивши з протиріччями свого внутрішнього світу, активно беруться за вирішення зовнішніх труднощів. Іншими словами, в житті людей переважаючими є різного роду суперечності, які досягають різного ступеня гостроти, сприяють розвитку або регресу особистості, відкривають або закривають шлях для її нормального психічного розвитку і навіть функціонування

На формування життєвої стратегії значною мірою впливає життєва позиція людини, сукупність життєвих цілей і завдань. Якщо ці завдання гранично примітивні, життєвий кругозір людини вузький, немає життєвих перспектив, необхідність у стратегії сама по собі відпадає. Якщо позиція суперечлива, нестійка, стратегію побудувати важко. Перш ніж почати обмірковувати стратегічний план життя, потрібно розібратися в цих протиріччях, постаратися визначити їх суть, почати вирішувати. Потреба у визначенні, формуванні та реалізації своєї життєвої стратегії тісно пов'язана з потребою зробити своє життя більш насиченим внутрішніми подіями, більш інтенсивним, духовно більш усвідомленим.

Людина по-різному поводить себе взаємодіючи з іншими. В одних випадках вона є активним співрозмовником, за інших обставин – більше слухає, аналізуючи соціальну ситуацію. Вона може проявляти альтруїзм, агресію, апатію, депресію тощо. Причинами цього є як індивідуально-психологічні властивості особистості, рівень розвитку моральних якостей так і зовнішні чинники, які спонукують до певного типу поведінки.

У наш час люди стикаються з численними важкими життєвими ситуаціями, які виникають протягом усього життя, у різних сферах діяльності людини. У житті людей виникають різного роду обставини, що сприяють розвитку або регресу особистості, відкривають або закривають шлях для її нормального психічного розвитку та функціонування. Але особистість включається в сукупність причин і наслідків свого життя не тільки як залежна від зовнішніх обставин, але і як активно перетворююча, формуюча в певних межах стратегію свого життя. Для кожної особистості характерний свій неповторний, унікальний спосіб життя, спосіб його структурування, організації. У житті кожної людини можуть виникнути такі ситуації, коли вона не може реагувати на зовнішні впливи звичним способом, їй потрібно адекватно виходити зі складної ситуації. Серед

авторів, які займалися вивченням важких життєвих ситуацій, можна назвати Б.С.Братуся, Л.Ф.Бурлачука, Ф.Е.Василюка, Е.Е.Данилову, К.Муздибаєва, М.Тишкову [1].

У складних життєвих ситуаціях всі ми втрачаємо психічну гнучкість, сприймаємо все якось надто прямолінійно, тимчасово стаємо зовсім дезадаптованими, не можемо пристосуватися до обставин, які змінилися. Параліч волі не дає змоги діяти, гнів або апатія заважають реальному погляду на речі. Допомогти собі в опануванні можливо, якщо спробувати визначитись з приводу типового для кожної особистості ставлення до неприємних новин, тривожних несподіванок, стресових ситуацій, травмуючих життєвих обставин. Розглянемо, які типи ставлення до складних життєвих ситуацій є найхарактернішими: [2]

1. Ігноруюче ставлення. Людина не хоче або не може реально оцінити наслідки того, що відбувається. Вона всіляко намагається не помічати непорозуміння, конфлікти у взаємодії з оточуючими, які виникають все частіше і частіше. Вона заплющує очі на професійні проблеми, яких раніше не було. Вона не хоче бачити погіршення свого здоров'я, яке також свідчить про наявність кризового стану. Людина може не мати внутрішніх ресурсів, енергії, сил для того, щоб подивитися правді у вічі. Можливо, ігноруюче ставлення є віддаленим результатом якоїсь психічної травми, що її людина зазнала ще в дитинстві, коли дійсно не мала ніякої змоги протидіяти обставинам. Чи буває ігноруюче ставлення до кризи корисним? Певною мірою, так. Говорячи собі, що все гаразд, що проблем немає, людина відчуває впевненість у собі і легше долає перешкоди. Але тотальне ігнорування складних життєвих обставин, захоплення створеною на власний смак ілюзорною дійсністю до добра не доведе. Гострі симптоми стануть хронічними, криза від поверхової перейде до глибокої, і дорогоцінний час буде втрачено.

2. Перебільшуюче ставлення. Коли замість ігнорування симптомів кризи у людини виникає паніка, що зростає як гірська лавина, йдеться про протилежне першому ставлення до складної життєвої ситуації. Людина фіксує кожну, навіть зовсім випадкову зміну обставин як знак, що віщує про поглиблення страждань, зростання неприємностей. До свого здоров'я, психічного стану вона ставиться як справжній іпохондрик, перебільшуючи, утрируючи кожну дрібничку. Якщо ми постійно чекаємо чогось поганого, ми обов'язково створюємо собі небажані установки, провокуючи ускладнення ситуації, зменшуючи власну можливість адекватного реагування на нові, несприятливі обставини.

3. Демонстративне ставлення. Деякі особистості постійно підкреслюють, що їхня ситуація – найгірша, що доля до них найнесправедливіша, що життєвих випробувань у їхньому житті надто багато. Якщо хвороба, то така складна і небезпечна, якої досі навколо не було, якщо сімейний конфлікт, то про його жажливі подробиці будуть знати всі знайомі, сусіди, співробітники, рідні і друзі. Навіщо свої страждання

демонструвати, привертати до них увагу? Передусім для того, щоб отримати співчуття, щоб постійно відчувати до себе інтерес, потурання, попусти. Бути у ролі страждальця, жертви не так вже й погано, адже жертва непомітно експлуатує оточуючих, формує у них емоційну залежність від себе, маніпулюючи відвертим бажанням допомоги, підтримати. Людина з демонстративним ставленням до кризи нерідко використовує власне тіло як засіб привертання до себе більшої уваги [6].

4. Волонтаристське ставлення. Потрапивши у кризову життєву ситуацію, людина з волонтаристським ставленням до власного життя починає з подвоєною енергією заперечувати дійсність. Вона не приймає реальності, не хоче рахуватися з погіршенням працездатності, загостренням хронічних захворювань, необхідністю зупинитися у своєму рухові вперед і, можливо, трохи змінити напрямок або подбати про надійне оточення.

5. Продуктивне ставлення. Знайти людину з таким зрілим ставленням до кризових життєвих ситуацій нелегко. Така людина тверезо, терпляче сприймає себе завжди, – і в часи везіння, вдачі, натхнення, і в періоди загибелі надій, краху найзаповітніших мрій і бажань. Як ми вибачаємо собі нежить або ангіну, таким же чином слід навчитися вибачати собі і тимчасову втрату смаку до життя, до спілкування, зростання дратівливості, незадоволеності собою, своїми професійними, учбовими справами, звичками, оточенням. Людина з продуктивним ставленням до кризи пам'ятає про подібні скрути у власному житті, не втрачаючи надії поступово впоратись із ними. Спустошеність і відчуженість – це дуже неприємно, але це не триватиме вічно. Інколи треба відволіктися, розслабитися, зняти напруження, щоб побачити, що робити далі. Інколи опанування стає можливим у формі прояву своїх емоцій, гіркого плачу, вибуху гніву. Дехто звертається до свого оточення за допомогою. Продуктивне ставлення до кризи передбачає володіння людиною цілою гамою стратегій самоопанування. Залежно від конкретної ситуації використання цих стратегій може бути досить гнучким, різнобічним, тоді як чотири попередні типи ставлень до кризи передбачали оволодіння переважно однією якоюсь стратегією опанування, далеко не завжди адекватною ані стану людини, ані характеру ситуації. Відмовлятися від старих звичок, руйнувати свій багаторічний стиль життя кожному дуже боляче, але важливо розуміти, пам'ятати, вірити, що все одно це треба колись розпочинати, що кожен час від часу переживає подібні кризи, що вихід із найбільшої скрути все одно буде знайдено. Людина з продуктивним ставленням до кризи вміє рішуче відштовхнутися від берегів повсякденності і зважитись на пошук нових життєвих смислів. Криза – це не лише страждання, це й великі можливості, несподівані перспективи. Скористатися ними – неабияке мистецтво, якому можна поступово навчитися [7].

Теоретичне вивчення поняття "важка життєва ситуація" дозволяє припустити, що важка життєва ситуація завжди характеризується

невідповідністю між тим, що людина хоче зробити, досягти, і тим, що вона дійсно може, опинившись в даних обставинах і оперуючи наявними у неї власними можливостями. Така неузгодженість перешкоджає досягненню поставленої мети, що тягне за собою виникнення негативних емоцій, викликає дискомфорт [3].

На основі загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей можна окреслити коло якостей особистості, які становлять зміст морального виховання. Це гуманність, доброта, чесність, працелюбність, повага до батьків, людей взагалі, чуйність, милосердя, дисциплінованість, совісність, доброзичливість, національна гідність, скромність, справедливість, почуття колективізму, інтелігентність, почуття патріотизму, інтернаціоналізму, материнства, екологічна і правова культура.

Провідні якості моральності формують в ранньому дитячому віці на основі так званого "соціального успадкування". Вирішальну роль у цьому процесі мають відігравати батьки: їх власна поведінка на засадах високої моральності, цілеспрямований вплив на особистість дитини і закладають основи моральних чеснот особистості.

Високоморальні люди конструктивно реагують на життєві перешкоди, тим самим адекватно оцінюють обставини які склалися. Вони успішно вирішують свої проблеми, ставлять перед собою реальні цілі і не бояться долати складні ситуації [8].

Нами було проведено емпіричне дослідження, в ході якого у студентів з високим і низьким рівнем моральних якостей стаціонарного відділення визначалися стратегії поведінки в стресовій ситуації за допомогою методики копінг – поведінка в стресових ситуаціях (розроблений адаптований варіант Т.А.Крюковою) [9] . Провівши Тест Кеттела, ми використали дані по 3 факторам: фактор А: "Комунікативність – Замкнутість", фактор С: "Емоційна нестабільність – емоційна стабільність" та фактор Q₃: "Високий самоконтроль – низький самоконтроль". Висока Оцінка по цим факторам характеризує людину, як високоморальну, тому, що дані фактори описують такі якості людини: готовність до співпраці, природність в спілкуванні, уважність до людей, доброта, стабільність в поведінці, емоціях, урівноваженість, контроль за своїми емоціями, дисциплінованість. Таких досліджуваних виявилось 32 з 50. Решта 18 мають низький рівень розвитку моральних якостей.

Провівши методику копінг-поведінка в стресових ситуаціях (розроблений адаптований варіант Т. А. Крюковою) ми отримали такі результати: 5% досліджуваних обирають таку стратегію поведінки – конфронтація; 15% – дистанціювання, 20% – самоконтроль, 5% – пошук соціальної підтримки, 20% – прийняття відповідальності, 5% – уникнення дійсності, 20% – планування рішення проблеми, 10% – позитивна переоцінка.

Далі ми порівняли досліджуваних з високим рівнем розвитку моральних якостей і з низьким рівнем.

Згідно з цими даними, люди з високим рівнем розвитку моральних якостей обирають такі стратегії поведінки в стресових ситуаціях, як: самоконтроль, прийняття відповідальності, планування рішення проблеми, тобто конструктивні способи, а з низьким рівнем – конфронтація, дистанціювання, уникнення дійсності – неконструктивні. Таким чином, ми можемо побачити що рівень розвитку моральних якостей та цінностей людини впливає на їх способи реагування в складних життєвих ситуаціях.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегии жизни. – М.: Мысль, 1982. – 256 с.
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – М.: Наука, 1977. – 344 с.
3. Бодалев А. А. Формирование личности – актуальная проблема комплексного психолого-педагогического исследования // Психолого-педагогические проблемы взаимодействия учителя и учащихся. – М., 1980. – С. 6–9.
4. Братусь Б.С. К изучению смысловой сферы личности // Вестник Московского ун-та. – Сер. 14. Психология. – №2. – 1981. С. 46–55.
5. Василюк Ф.Е. Пережить горе // Человеческое в человеке. – М.: Политиздат, 1991. – 341 с.
6. Василюк Ф. Е. Типология переживания различных критических ситуаций // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – № 5. – С. 104–115.
7. Виллюнас В. К. Психология эмоциональных явлений. – М.: МГУ, 1976. – 142 с.
8. Норвуд Р. Как принимать удары судьбы. – М.: МИРТ, 1995. – 381с.
9. Шевандрин Н.Н. Диагностика морально-нравственной сферы личности // Шевандрин Н.Н. Психодиагностика, коррекция и развитие личности. – М., 1998. – С.254–255.

УДК 316.613.434-057.87

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВІДМІННОСТІ У СТУДЕНТІВ З РІЗНИМ ПСИХОСОЦІАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ

Погребняк А.В., студентки 4-го курсу факультету соціальної роботи та практичної психології

Науковий керівник: доц. **Никоненко О.П.**

Анотація: психосоціальний розвиток студентів так чи інакше пов'язаний із впливом агресивних факторів, зокрема, факторів

зовнішнього середовища. Емпіричним шляхом встановлено, що чим вищим є психосоціальний розвиток особистості, тим нижчим є рівень агресивності. При цьому психосоціальний розвиток являє собою сукупність індивідуально-психологічних показників, основними з яких є соціальні цінності та комунікативна соціальна компетентність, саме ці показники визначають напрям психосоціального розвитку й його поведінкові форми.

Ключові слова: агресія, агресивність, індивідуально-психологічні відмінності, психосоціальний розвиток.

Актуальність теми статті зумовлена з одного боку тим, що процес формування особистості особливо в юнацький віковий період пов'язаний із значними емоційними переживаннями, а з іншого – знання специфіки психосоціального розвитку на прикладі студентів дає підстави не тільки знизити рівень агресивності але й сприяє формуванню адекватного психосоціального розвитку особистості.

Вивчення проблеми психосоціального розвитку є перспективним з точки зору поповнення наукових уявлень про психологічні та соціально-психологічні закономірності становлення особистості та особливості цього становлення в різних умовах соціалізації. Концепція психосоціального розвитку має дати відповідь на питання про розвиток, закономірності і механізми психосоціального розвитку на різних рівнях, в певних умовах, етапи розвитку й вираження проблем цього розвитку, а саме, агресивності.

Агресія та агресивність досліджуються в межах етологічного, соціобіологічного, генетичного, гормонального, психоаналітичного, фрустраційного, біхевіорального, соціально-когнітивного, діяльнісного, вікового підходів.

Психосоціальний розвиток виходить за межі індивідуального в психічних проявах, на перший план виступають характеристики включення особистості у взаємодії з оточуючим середовищем, якості її включення у різні форми і види відносин з іншими людьми, властивості зверненості особистості до інших людей, найближчого соціального оточення, її спрямованість на інших, процеси співвіднесення особистості себе з іншими.

Продуктивність проходження етапів психосоціального розвитку та формування психосоціальної зрілості передбачає спеціальну діяльність суспільства (дорослих) спрямовану на створення умов найбільш сприятливих для становлення психосоціальної зрілості та забезпечення ефективності корекційно-розвивальних програм в умовах традиційного освітнього процесу. Умовою ефективності взаємодії всіх компонентів психосоціального розвитку, яка визначає гармонійну цілісність розвитку "особистості-індивідуальності-суб'єкта", є включення дитини у різнопланову діяльність, яка складається з взаємопов'язаних компонентів, які забезпечують соціалізацію, індивідуалізацію та персоніфікацію (опосередкування) особистості в період 11–21 р.

Моделювання психосоціального розвитку можливе на основі використання типологічного підходу до аналізу онтологічного (спілкування), феноменологічного (рефлексія) та функціонального (діяльність) вимірів загального, типового, індивідуального в структурі психосоціального розвитку.

Системна стратегія вивчення психосоціального розвитку конкретизувалася далі при побудові окремих підстратегій:

а) історико-психологічна – вивчення психоісторичного аспекту аналізу проблеми: історичне та суспільне значення дитинства та дорослості як суспільно зумовлених форм психосоціального розвитку в онтогенезі;

б) системно-методологічна – системний аналіз проблеми та комплексне вивчення феномену психосоціального розвитку у психології;

в) концептуально-теоретична – побудова психосоціальної концепції розвитку та загальної концептуальної схеми рівневої взаємодії детермінант психосоціального розвитку, в тому числі чинників інтеграції механізмів соціального відображення-проекування-опредметнення, процесів соціалізації-індивідуалізації-опосередкування та цілісної системи відносин до себе, людей та світу;

г) процедурно-методична – розробка критеріїв диференціації, типологізації і пошук адекватних методичних прийомів вивчення ціннісно-сміслових, мотиваційних, регулятивних і особистісних компонентів психосоціального розвитку, інтеграція їх взаємозв'язків в системі емпіричних показників предмета дослідження [6];

д) експериментально-дослідницька – планування та проведення циклу експериментів на основі використання експериментально-генетичного методу вивчення закономірностей та механізмів психосоціального розвитку та становлення психосоціальної зрілості;

е) інформаційно-практична – застосування результатів проведеного експерименту, популяризації та впровадження інформації про отримані результати в систему середніх та вищих освітніх закладів для психологічного забезпечення засобів рішення практичних задач.

Смисловим полем особистості психосоціального ступеня розвитку є її соціальні ролі і статус цих ролей у спільноті; саме той статус стає смисловим полем особистості психосоціального ступеня духовного серед людей, якого ця особистість досягла, реалізуючи на життєвому шляху свою ієрархію смислів. Особистість психосоціального ступеня духовного розвитку зводиться до місця у спільноті, набору її ролей як спільних функцій і соціальних регламентів, засвоєних у ході соціалізації.

Психосоціальний розвиток дорослої людини можна розглядати в трьох аспектах: Я – як індивідуум, Я – як член сім'ї, Я – як працівник. При цьому, наявність проблем у психосоціальному розвитку особистості, може виражатись у конфліктах з оточуючими, тощо. Так, одним із показників проблемного психосоціального розвитку є наявність агресії в поведінці людини. Аналіз підходів до проблеми агресії та агресивності показав, що в

психологічній науці та практиці накопичений великий запас інформації, яка потребує переосмислення та інтеграції з метою представлення агресивності як цілісного особистісного утворення з урахуванням її духовного аспекту, що зумовлює доцільність застосування особистісно-духовного підходу, у відповідності до якого агресивність розглядається у трьох вимірах – соціально-психолого-індивідуальному, діяльнісному та віковому.

Під індивідуально-психологічними відмінностями прийнято розуміти особливості психічних явищ (процесів, станів і властивостей), що відрізняють людей один від одного. Індивідуальні відмінності, природною передумовою яких виступають особливості нервової системи, мозку, створюються і розвиваються в ході життя, у діяльності та спілкуванні, під впливом виховання і навчання, в процесі взаємодії людини з навколишнім світом в самому широкому значенні цього слова.

Одним із проявів індивідуально-психологічних особливостей є агресивність. Можна виділити декілька основних причин характерних для цього явища у юнацькому віці:

- біологічні. У юнаків віці відбувається гормональна перебудова організму, підвищується рівень статевих гормонів (тестостерон), внаслідок чого порушується врівноваженість процесів збудження та гальмування в ЦНС;

- в даному віці внаслідок слабкого розвитку життєвого досвіду, сильної потреби у самоствердженні, реакцій емансипації та угруповання, молоді люди дуже легко наслідують асоціальну (в тому числі агресивну) поведінку своїх однолітків або старших товаришів;

- соціально-культурна: на певні відхилення молодих людей від соціальних норм суспільство часом дивиться поблажливо, більш терпимо, ніж у більш старшому віці.

Метою нашого дослідження було проведення експериментального дослідження індивідуально-психологічних відмінностей агресивності у студентів з різним психосоціальним розвитком.

Вибірка досліджуваних становила 50 студенти, які навчаються на IV курсах Ніжинського університету імені Миколи Гоголя. Група респондентів включала у себе рівну кількість осіб чоловічої та жіночої статі. При цьому нами свідомо не враховувався віковий та ґендерний аспект, оскільки, відповідно до результатів теоретичного дослідження, встановлено, що агресія не пов'язана з цими показниками.

Логіка експериментального дослідження передбачала проведення наступних етапів:

- на першому етапі нами було встановлено переважаючі у групі агресивні та ворожі реакції досліджуваних;

- другий етап передбачав встановлення переважаючих соціальних цінностей та відповідно соціальної ізоляваності респондентів з різним рівнем агресивності;

- процедура третього етапу дослідження включала у себе встановлення взаємозв'язку між комунікативною та соціальною компетентністю й основними мотиваторами поведінки й соціально-психологічної адаптації.

- четвертий етап дослідження включав у себе загальний аналіз результатів експериментального дослідження та співвіднесення їх із гіпотезою наукового дослідження.

Нами було використано наступні дослідницькі методи та методики:

1. Діагностика агресивних та ворожих реакцій Баса-Баркі;
2. Експрес діагностика соціальних цінностей;
3. Експрес діагностика рівня соціальної ізольованості особистості (Д.Рассел, М.Фергюссон);
4. Методика діагностики комунікативної та соціальної компетентності (КСК);
5. Діагностика мотиваторів соціально-психологічної активності особистості (потреби);
6. Діагностика соціально-психологічної адаптації К.Роджерс, Р.Раймонд.

У результаті проведення експериментального дослідження нами вставлено, що студенти, які мають вищі показники агресивності характеризуються переважанням соціальних цінностей наді іншими видами цінностей. Поряд з цим досліджувані із вищим рівнем соціальної ізольованості мають більші у порівнянні із іншими показники агресивності.

Високі показники агресії характеризують особистість як егоїстично спрямовану й відповідно, менше адаптовану до життєдіяльності. Основними мотивами поведінки таких досліджуваних є прагнення до влади та тенденції до афіляції.

Також, досліджені нами результати свідчать про те, що чим вищим є психосоціальний розвиток особистості, тим нижчим є рівень агресивності. При цьому психосоціальний розвиток являє собою сукупність індивідуально-психологічних показників, основними з яких є соціальні цінності та комунікативна соціальна компетентність, саме ці показники визначають напрям психосоціального розвитку й його поведінкові форми.

При цьому, нами встановлено, що рівень психосоціального розвитку поєднує у собі сукупність показників, які мають позитивну кореляцію. Це у свою чергу дає підстави стверджувати, що зміна одного показника веде до зміни іншого, відповідно, прагнучи знизити рівень агресивності ми можемо впливати на інші показники.

Визначення вказаних показників домінуючими дає підстави говорити про те, що вплив саме на ці показники дозволить підвищити чи знизити показники психосоціального розвитку особистості в цілому.

При цьому показником низького рівня психосоціального розвитку є рівень агресивності. Вищі показники агресивності властиві людям, які мають нижчі показники психосоціального розвитку.

Характеристика психосоціального розвитку та індивідуально-психологічних відмінностей агресивності у студентів свідчить про те, що розвиток студентів так чи інакше пов'язаний із впливом агресивних факторів, зокрема, факторів зовнішнього середовища. До таких факторів відносяться не тільки конфліктні соціальні ситуації але й ЗМІ, соціальні катаклізми, тощо. Поряд з цим вагомими є й внутрішні фактори, які зумовлюють агресивну поведінку студентів.

Так, зокрема, час навчання у вищій школі припадає на специфічний зламний момент у формуванні особистості людини. Це зумовлено рядом вікових та психологічних особливостей. Як відомо, особистість людини формується в її активній діяльності. Головною ж для студентів протягом навчання у вищій школі є навчально-пізнавальна діяльність. Вона полягає не лише в отриманні певної суми знань, а в набутті професійної спрямованості, що особливо важливо для успішної роботи у подальшому як фахівця. В цьому процесі вагому роль відіграє рід чинників, таких як формування позитивної "Я-концепції", розвиток спеціальних здібностей, сприятлива атмосфера в колективі, включаючи і сферу стосунків студентів та викладачів вузу тощо.

Серед шляхів формування професійної направленості варто виокремити такі:

- ³⁵роз'яснення соціальної значущості обраної спеціальності;
- ³⁵переконання студентів в можливості оволодіти професією;
- ³⁵організація навчально-виховного процесу із урахуванням вимог їхньої майбутньої професійної діяльності.

Література

1. Абульханова К.А., Воловикова М.И. Психосоциальный и субъектный подходы к исследованию личности в условиях социальных изменений // Психологический журнал. – 2007, № 5. – С. 5–14.
2. Гаралева М.Д. Индивидуально-типические особенности саморегуляции агрессивного поведения: Автореф.канд.дис. – М., А-Пресс, 2005. – С.25–29.
3. Дроздов О.Ю. Засоби масової комунікації як фактор агресивної поведінки молоді // Вісник Харківського Університету. Серія "Психологія". – 2000, № 483. – С. 48–53.
4. Моросанова В.И. Индивидуальная саморегуляция и характер человека // Вопросы психологи. – 2007, № 3. – С. 59–68.
5. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции. – М., Сфера, 1996. – 305 с.

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ У ДІТЕЙ З ВАДАМИ У РОЗВИТКУ

Пойда А., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: старший викладач кафедри загальної та практичної психології **Кричковська Т.Д.**

Анотація: у даній статті висвітлюється сутність феномену вад у розвитку, причини виникнення, а також загальні і специфічні закономірності психічного розвитку дітей з вадами в розвитку. Розглянуто та обґрунтовано теоретичні засади понять норми та патології. Також ми розглянули причини і механізми прояву тривожності і агресії як негативних станів у дітей з вадами у розвитку. Розроблено комплексну діагностику стану тривожності та агресивності у дітей молодшого шкільного віку. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено залежність та особливості прояву тривоги та агресії у дітей з вадами у розвитку та у дітей з нормальним розвитком, а також доведено, що діти з вадами менш агресивні, ніж діти без вад, однак такі більше проявляють тривожність, ніж діти з нормальним розвитком.

Ключові слова: норма, патологія, психічні стани особистості.

Актуальність теми. У дослідженнях останніх років відмічається тривожна тенденція зростання кількості дітей з вадами розвитку, які зумовлюються біологічними, екологічними, соціально-психологічними та іншими чинниками, а також їх поєднанням. Зростаюча громадська тривога за стан та положення у школі дітей з різними вадами психічного розвитку, визнання необхідності посилення психолого-педагогічного впливу на покращення та збереження їх психічного та фізичного здоров'я ставлять у ряд невідкладних завдань обґрунтування та створення адекватної системи шкільного навчання та виховання цих дітей.

Питаннями діагностики та корекції різних вад розвитку займалися дефектологи Н.А.Бастун, І.Д.Бех, В.І.Бондар, Т.П.Вісковатова, Т.О.Власова, Ю.Б.Гіппенрейтер, Т.Д.Ілляшенко, К.С.Лебединський, В.І.Лубовський, В.І.Слободчиков, І.Ф.Марковська, В.Ф.Мачихіна, М.С.Певзнер, М.В.Рождественська, Т.В.Сак, С.О.Тарасюк, У.В.Ульянкова, Н.О.Ципіна та ін.

Ця проблема активно вивчалася у загальному психолого-педагогічному напрямку (Т.Ю.Андрющенко, А.М.Богуш, Т.В.Карабанова, Н.Ю.Максимова, Н.О.Менчинська, Є.Л.Мілютіна, Л.П.Носкова, В.Н.Піскун, В.М.Ямницький), розроблялися методи компенсуючого навчання (Г.Ф.Кумаріна,

Є.М.Мастюкова), визначалися засоби реабілітації розумової працездатності дітей (К.Д.Корольова, М.Раттер).

Проблемам психічних станів особистості присвячені праці багатьох вітчизняних, а також зарубіжних вчених-психологів (П.Б.Ганнушкін, Л.Берковітц, В.М.Бехтерев, В.К.Вілюнас, Б.І.Додонов, К.Ізард, Є.П.Ільїн, О.Г.Ковальов, К.К.Платонов, С.Л.Рубінштейн, Т.Х.Шінгаров, О.Я.Чебікін, П.М.Якобсон). У психолого-педагогічній літературі висвітлені зміст та підходи до класифікації психічних станів особистості (В.О.Ганзен, Г.Б.Леонова, А.О.Прохоров, Ю.Є.Сосновікова, В.М.Юрченко), вивчені особливості розвитку емоційної сфери у дітей шкільного віку (Л.А.Венгер, О.В.Запорожець, В.К.Котирло, В.С.Мухіна, О.Л.Кононко).

Актуальність проблеми, її недостатнє висвітлення у науковій та методичній літературі, очевидна теоретична і практична значущість проблеми, недостатній рівень її вивчення та перспективність визначили тему нашого дипломного дослідження: "Особливості психічних станів у дітей з вадами у розвитку".

Теоретико-методологічні засади дослідження. Методологічну основу дослідження склали теоретичні підходи до розвитку особистості, її психічних процесів, станів, властивостей у навчально-виховній діяльності, що містяться у наукових доробках І.Д.Беха, І.С.Булах, Л.С.Виготського, Д.Б.Ельконіна, Г.С.Костюка, О.М.Леонтьєва, Ю.О.Приходько, О.В.Скрипченка та ін.; наукові психолого-педагогічні положення щодо розвитку особистості, співвідношення біологічного та соціального у психіці людини (Л.С.Виготський, Г.С.Костюк).

У роботі використано загальнонаукові методи теоретичного дослідження (аналіз та систематизація наукових літературних джерел, порівняння та узагальнення даних теоретичних досліджень, моделювання та ін.).

Вади у розвитку слід розуміти як звичайний розвиток, що протікає у незвичайних (несприятливих) умовах, патогенна сила яких перевершує компенсаторні можливості індивіда, не порушуючи при цьому цілісності психіки, модифікуючи лише рівень її опосередкованості. Внаслідок цього відносно стійко змінюються параметри і сторони мікрогенезу (когнітивні, емоційні, регуляторні), що призводить до трансформацій у процесі вікового розвитку. Це передусім проявляється в уповільненні процесу соціалізації, тобто в засвоєнні культурно-історичного досвіду. Саме тому діти з ознаками вад у розвитку потребують спеціальної медико-соціальної і психолого-педагогічної допомоги.

Узагальнюючи основні підходи до класифікації дітей з вадами у розвитку можемо констатувати, що до основних категорій порушень розвитку дітей належать:

– порушення інтелекту (розумово відсталі діти): діти з відносно легкою, неглибокою розумовою відсталістю (ступінь дебільності); діти з глибокою

розумовою відсталістю (ступінь імбецильності); діти з найважчою, глибокою розумовою відсталістю (ступінь ідіотії);

– затримання психічного розвитку. Для цих дітей характерні гетерохронність (різночасовість) проявів відхилень і суттєві відмінності у їх вираженні та прогнозуванні наслідків. Ці відхилення зумовлені біологічними або соціальними чинниками, а також різними варіантами їх поєднання;

– порушення зору: сліпота, слабкий зір, косоокість та амбліопія (косоокість із пониженням гостроти зору);

– порушення слуху: глухота, туговухість, пізня втрата слуху (у 3–4 роки і пізніше);

– порушення опорно-рухового апарату: дитячий церебральний параліч, поліомієліт, уроджена патологія опорно-рухового апарату, травматичні ушкодження спинного і головного мозку, оліартрит, захворювання скелета;

– порушення мовлення: системні порушення мовлення (алалія, афазія); порушення будови і функцій мовленнєвого апарату (ринолалія, дизартрія, складна дислалія); порушення читання і письма (дислексія, дисграфія); темпоритмічні порушення мовлення (заїкання); порушення мотивоутворюючої функції мови (мутизм);

– емоційні розлади: ранній дитячий аутизм (переважання замкнутого внутрішнього життя, активна самоізоляція від зовнішнього світу); емоційні розлади, спричинені ранньою розлукою з матір'ю; фобічні (грец. phobos – страх) тривожні розлади;

– важкі множинні порушення характеризуються поєднанням двох або кількох виражених психофізичних порушень.

Фахівці виділяють дві основні групи причин, які призводять до порушень психічного і (чи) фізичного розвитку: ендогенні (генетичні) і екзогенні (середовищні чинники).

До ендогенних причин відносяться:

- різні спадкові захворювання (аплазія – недорозвинення внутрішнього вуха; міопатія – порушення обміну речовин в м'язовій тканині і тому подібне);

- захворювання, пов'язані зі змінами в чисельності або структурі хромосом – хромосомні аберації (поліплодія – збільшення хромосомного набору у декілька разів, нулесамія – відсутність якоїсь пари хромосом та ін.).

До екзогенних причин відносяться:

- хронічні захворювання батьків, інфекційні хвороби,

- інтоксикації (алкогольні, наркотичні, ніотинові і т. п.),

- різні травми (родові, черепномозкові, травми аналізаторів, кінцівок і т. п.),

- конфлікт по реус-фактору, недотримання санітарно-гігієнічних норм.

У ході аналізу психологічної літератури було з'ясовано, що розвиток з вадами – це розвиток, вимушений в силу несприятливих умов йти обхідною дорогою, багато в чому втрачаючи характеристики оптимальності.

Розвиток дитини, що має той або інший дефект, відбувається своєрідно. Своєрідність розвитку визначається, по-перше, характером

аномалії (неповноцінністю зору, слуху, мови, розумовою недостатністю), тяжкістю порушення або часу його настання; по-друге, особливістю компенсації дефекту, яка залежить і від характеру навчання і виховання, і від особливостей спілкування аномальної дитини з оточуючими дітьми і дорослими.

Репрезентація світу у свідомості дітей з вадами у розвитку характеризується певною мірою бідністю і одноманітністю. Збіднення чуттєвої тканини свідомості призводить до зниження рівня структурованості, стійкості і впорядкованості картини світу. Остання відтворюється менш безперечно і передбачувана, підвищується рівень ентропії (ентропія – міра хаотичності, безладності, неструктурованості). Звідси, збідненість і низька структурованість репрезентації зовнішнього світу у свідомості особливої дитини може бути віднесена до категорії модально неспецифічних закономірностей розвитку з вадами.

Першою, найбільш загальною рисою усіх форм дизонтогенезу є уповільнення темпу вікового розвитку, зміна термінів переходу від однієї фази до іншої. Уповільнення темпу має стійкий або змінний характер. Воно може торкатися розвитку психіки в цілому і її окремих сторін. Вираженість відставання не залежить безпосередньо від ступеня тяжкості основного порушення. Цей зв'язок опосередкований силою компенсаторних можливостей, часом і якістю наданої дитині психолого-педагогічної допомоги.

Депривація може виступати одночасно і як причина, і як наслідок дизонтогенезу. У той же час потрібно відмітити, що дитина, яка проявляє ознаки порушеного розвитку, відчуває на собі вплив декількох видів депривацій. Передусім, це початкова деприваційна ситуація, пов'язана з основним порушенням. Окрім цього для більшості дітей з проблемами в розвитку, особливо у дошкільному дитинстві, властива ситуація комунікативної депривації. Дуже часто раннє дитинство подібних дітей протікає в замкнутому сімейному колі, обмеженому контактами з найближчими родичами, що дуже згубно позначається на характері психічного розвитку дитини, позбавленої спілкування з однолітками в процесі спільної ігрової діяльності.

Для професіоналів в області спеціальної психології особливий інтерес представляють такі форми депривації, як комунікативна і емоційна. Недостатність спілкування і емоційного тепла, особливо у перші роки життя, дуже згубно позначається на психічному розвитку дитини.

До перерахованого потрібно додати і нерідкі ситуації емоційної депривації, обумовлені своєрідними особистісними реакціями батьків на факт виявлених у дитини вад у розвитку. Емоційна черствість батьків представляє собою додатковий негативний чинник, що посилює і без того складну ситуацію розвитку дитячої психіки.

Емпіричне дослідження проводилась на базі спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 17 для дітей з вадами розумового

розвитку м. Києва, та загальноосвітньої школи 1–3 ступеня № 7 м. Ніжина. Дослідженням було охоплено 56 дітей молодшого шкільного віку (28 чол. з вадами розвитку та контрольна група 28 дітей без вад у розвитку).

На пошуковому етапі дослідження ми визначали рівня тривожності та агресивності, і відбір учасників для експерименту, розроблено методику діагностики.

Для дослідження впливу тривожності на психофізіологічний стан дитини було використано тест "Вибери правильне обличчя" (Р.Темп, М.Доркі, В.Амен), методику вивчення станів емоційної напруженості та емоційної стійкості. Також для дослідження особливостей тривожності молодших школярів із вадами розвитку нами було застосовувано такі методики: тест тривожності Р.Сірса, проєктивну методику "Малюнок людини", "Формальні показники малюнка".

Аналіз даних обстеження показав, що найвищий рівень тривожності спостерігається в учнів із вадами розвитку як у 1 класі так і в 2 класі.

За тестом "Вибери потрібне обличчя" (Р.Темп, В.Амен, М.Доркі) відсотковий показник школярів, що нормально розвиваються в першому класі складає:

Високий рівень тривожності – 42%

Підвищений рівень тривожності – 21%

Нормальний рівень тривожності – 37%

За тестом "Вибери потрібне обличчя" відсотковий показник школярів із вадами у розвитку в першому класі складає:

Високий рівень тривожності – 35%

Підвищений рівень тривожності – 46%

Нормальний рівень тривожності – 19%

У другому класі загальноосвітньої школи число учнів з нормальним розвитком відсоток високої та підвищеної тривожності знижується:

Високий рівень тривожності – 31%

Підвищений рівень тривожності – 17%

Нормальний рівень тривожності – 52 %

У другому класі спеціалізованої школи для дітей з вадами у розвитку відсотковий показник тривожних учнів майже не знижується; змінюється тільки співвідношення числа учнів з високою й підвищеною тривожністю:

Високий рівень тривожності – 21%

Підвищений рівень тривожності – 69%

Нормальний рівень тривожності – 10%

З даних можна зробити висновок про проходження дітьми з нормальним розвитком природного адаптаційного процесу, що є невід'ємною частиною їхнього психічного розвитку. У другому класі у дітей з вадами у розвитку відсотковий показник тривожних учнів майже не знижується; змінюється тільки співвідношення числа учнів з високою й підвищеною тривожністю. У першому класі число дітей з високою тривожністю склало 35%, у другому – 21%, але число учнів з підвищеною

тривожністю збільшилося з 46% до 69%.

Табл. 1

***Порівняльний аналіз тривожності учнів із вадами розвитку,
однолітків без вад розвитку 1 клас.
Порівняльний аналіз За тестом "Вибери потрібне обличчя"***

**Порівняльний аналіз тривожності учнів із вадами розвитку,
однолітків без вад розвитку. 2 клас**
Порівняльний аналіз тривожності учнів за тестом
"Вибери потрібне обличчя"

Виходячи з даних дослідження, можна зробити висновок про те, що процес шкільної адаптації учнів із вадами розвитку відрізняється від процесу адаптації їхніх однолітків з масової школи.

З метою визначення основних форм вияву тривоги у процесі діяльності молодших школярів застосовувався тест Р.Сірса, що включає спостереження. Методика складається з 14 тверджень, що торкається особистостей поведінки дитини у школі. Збір даних проводився за допомогою вчителів, які мали нагоду постійно спостерігати за дітьми у процесі діяльності.

У сучасних дослідженнях існує значна кількість даних про відкритість стану тривоги зовнішньому спостереженню, порівняно легку розпізнаваність оточуючими (почервоніння, збліднення шкіри, надмірне потіння, гризіння нігтів, симптоми "неспокійних рук", підвищена метушливість,).

У вибірці в цілому, як у дітей із вадами розвитку, так і з нормою розвитку найбільш вираженими виявилися такі ознаки: "легко червоніє, блідне", "метушливий, багато зайвих жестів". Однак учителями, які працюють з дітьми із синдромом Дауна, ЗПР, легкою розумовою відсталістю спостерігалися здебільшого такі ознаки, як "часто напружений, скутий", "легко лякається", "має труднощі в зосередженні".

Порівняння даних за тестами Сірса 1 клас

Табл. 4

Порівняння даних за тестами Сірса 2 клас

Аналіз даних протоколів обстеження показав, що показники тривожності учнів початкових класів спеціалізованої школи на статистично значущому рівні вищі, аніж в учнів масової школи.

Провівши тест Сірса та методику "Намалюй людину" ми отримали в результатах крім вираженої тривожності й схильність до агресії. Порівняльний аналіз даних про стан агресії школярів, що нормально розвиваються, показу достатньо високий рівень агресивно поведінки в другому класі ніж в першому (але більш високий, ніж у дітей з вадами розвитку), в першому класі менш виражений рівень агресивних проявів. У дітей з вадами в розвитку (розумова відсталість) агресія не так сильно виражена (виражена більше в першому класі, ніж в другому).

Спираючись на результати дослідження, можна зробити висновок про те, що стан тривожності є наявним як у дітей з нормою розвитку, так і в дітей із вадами розвитку. Але якщо в учнів масової школи симптомокомплекси виявляються в період адаптації до школи й у другому класі рівень тривожності знижується, то у дітей із вадами розвитку показники тривожності стають вищими.

Дослідивши тривожність та агресивні прояви у дітей як із патологією та нормою у розвитку, ми отримали такі результати:

За тестом на "Вибери правильне обличчя":

Діти і з вадами розвитку і без ваду розвитку для них характерні прояви тривожності:

$\frac{35}{17}$ 15 % – висок тривожність у першому класі нормальних дітей

$\frac{35}{17}$ 31 % – підвищений рівень тривожності

$\frac{35}{17}$ 26%- висока тривожність у першому класі у дітей з вадами розвитку

$\frac{35}{17}$ 46%- підвищений рівень тривожності

У другому класі :

$\frac{35}{17}$ 14% – прояву високого рівня тривожності у звичайних школярів

$\frac{35}{17}$ 29% – підвищений рівень тривожності

$\frac{35}{17}$ 11% – високого рівня тривожності у дітей з вадами

$\frac{35}{17}$ 69% – підвищений рівень тривожності

За тестом Сірса, слідує, що звичайні діти менше відчувають тривожність ніж діти з вадами розвитку.

За методику "Малюнок людини", також спостерігається прояв тривожності та агресії. Згідно цієї методики я установила, що агресивна поведінка спостерігається у дітей з вадами розвитку менш сильніше, ніж у дітей з нормальним розвитком (у першому класі діти з нормою у розвитку

проявляли меншу агресію, а в другому, у них більше проявляється агресія; причому агресивність, яка спрямована на оточуючих (гетеро агресія).

Найбільш вираженими ознаками тривожності є як відкриті зовнішньому спостерігачу симптомокомплекси (легко червоніє (блідне); метушливий, багато зайвих жестів; часто напружений, скутий; легко лякається), так і проєктивні переживання, уявлення, що знайшли вираження в малюнках (витягнута фігура людини; порожні очі; сильний натиск; штрихування; стирання й т. ін.).

Вираженими ознаками агресивності на "Малюнку людини" є наявність кулаків, зброї, гострих зубів.

За тестом " Вибери правильне обличчя " аналіз даних обстеження показав, що учнів із вадами розвитку в ситуаціях, що моделюють відносини "дитина – дитина" (Гра з молодшими дітьми. Агресивний напад), (Забирання іграшки) не виявляють агресії, сприймають ці ситуації спокійніше " мені подобається з ними гратись, я поділюсь іграшкою", а діти з нормою у розвитку на ці ситуації реагують агресивно " я як дам у лоб то він і утіче", "забрати у мене іграшку не вийде поб'ю, я сам заберу всі іграшки", і в ситуаціях "дитина – дорослий" (Дорікання. Ігнорування) діти з вадами реагували " я буду плакати", "я засмучусь, не буду звертати на них увагу", діти з нормальним розвитком проявляли злість, придумували плани помсти, деякі сказали, що це гарний шанс щоб отримати вигоду (цукерки, іграшки), тільки потрібно потім нагадати, що дорослий тебе скривдив. В ситуації "дитина – дорослий" (Втеча), діти з вадами коментували як " тікаю, щоб не вдарив", "заховаюся, я дуже наляканий"; діти з нормальним розвитком коментували по різному " Я боюся і буду тікати", "я втечу за допомогою до міліції, приїдуть дядьки у поб'ють його, а я буду спостерігати", " я буду битися з ним!".

Згідно використаних методик можна зробити загальний висновок, що для дітей з нормальним розвитком та дітей з вадами у розвитку характерні прояви тривожності хоча у дітей з вадами тривожність вища та має постійний характер, а у дітей з нормальним розвитком тривожність проявляється більш сильніше у 1 класі, потім зменшується, замість неї з'являється агресія. В дітей з вадами навпаки прояв агресії не значний, а тривожність з кожним класом стає сильнішою.

Література

1. Алексеева Е.М., Прохоров А.О. Роль личностного смысла в детерминации психических состояний / Е.М.Алексеева, А.О.Прохоров // Психология психических состояний. – Казань, 2002. – С. 131–144.
2. Бомба Я. Юнацька депресія (епідеміологічне дослідження) // Журн. невропатол. і психіатр. – 1987. – Т.87. – Вип.10. – С.1501–1503.
3. Давыдов В.В., Слободчиков В.И., Цукеман Г.А. Младший школьник как субъект учебной деятельности// Вопросы психологии, 1992. – № 3–4.

4. Ильин Е.П. Психофизиология состояния человека / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2005.
5. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса. – М., 1993.
6. Левитов Н.Д. О психологических состояниях человека. – М., 2004.
7. Максименко С.Д., Максименко К.С., Папуча М.В. Психологія особистості. – К.: Видавництво ТОВ "КММ", 2007. – 296 с.
8. Прохоров А.О. Феноменология неравновесных состояний / А.О.Прохоров // Психология неравновесных состояний. – М.: Иститут психологи РАН, 1998. – С. 25–37.
9. Психические состояния: хрестоматия / Сост. и ред. Л.В. Куликов. – СПб, 2003.
10. Психология состояния: хрестоматия / сост. Т.Н.Васильева, Г.Ш.Габдреева, А.О.Прохоров; под. ред. А.О. Прохорова. – М.: ПЕР СЭ ; СПб.: Речь, 2004.
11. Северный АЛ. О некоторых проявлениях соматопсихического синергизма // Терапевт. арх. – 1987. – №11. – С.50–54.
12. Стресс жизни: Сборник. – СПб., 2004.
13. Стресс и его патогенетические механизмы. – Кишинев, 2003.
14. Томчук С.М. Негативні психічні стани молодших школярів та їх корекція: Навчально-методичний посібник. – Вінниця: ВСЕІ Університету "Україна", 2005. – 95 с.
15. Чеснокова И.И. Особенности регуляции психических состояний / И.И.Чеснокова // Проблемы диагностики и управления состоянием человека. – М., 1984. – С. 111–113.

УДК 159.942.5

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ПОДОЛАННЯ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗНЗ

Ридзель Л. В., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: асист. **Ковтун А. Ю.**

Стаття присвячена профілактиці та подоланню синдрому емоційного вигорання серед педагогічних працівників, виходячи з актуальності даної проблеми для українських педагогів. Представлений короткий опис розробленого нами корекційного тренінгу.

Ключові поняття: емоційне вигорання, економія емоцій, профілактика, корекція, педагогічні працівники ЗНЗ, стрес, тривожність, напруження, резистенція, виснаження.

Професійна діяльність педагогічних працівників належить до найбільш складних та відповідальних видів діяльності. Вона характеризується значним інтелектуальним та емоційним навантаженням, вимагає великого обсягу оперативної й довготривалої пам'яті, великих фізичних і вольових зусиль, містить елементи творчості, адже пов'язана з відповідальністю за всебічний гармонійний розвиток дитини, за її здоров'я і життя. Наявність цих якостей, з одного боку, є основою успішності професійної діяльності педагогічних працівників, а з іншого – сполучена з його високою психофізіологічною вартістю для організму.

Ряд наукових досліджень вказує на те, що професійна деформація, яка поступово розвивається у педагогічних працівників досить часто призводить до того, що при високому ступені "вигорання" наростає тенденція до негативного, нерідко навіть сховано-агресивного відношення до оточуючих, спілкуванню з ними в односторонній комунікації шляхом критики, оцінок, тиску тощо. Від такого відношення, природно, страждають обидві сторони: учні та сам вчитель.

Виснажений, знесилений та емоційно "згаслий" вчитель не здатний продуктивно працювати, оскільки у нього знижується рівень психологічної готовності до інноваційної діяльності, особистісного та професійного самовдосконалення, погіршуються взаємини з адміністрацією, колегами, батьками, учнями. Скерувати професійну діяльність таких вчителів керівнику навчального закладу досить складно.

Проведений нами аналіз сучасної літератури з проблематики емоційного вигорання (В.В.Бойко, Н.Є.Водоп'янова, Н.В.Грішина, Л.М.Карамушка, Т.І.Ронгінська, В.О.Орел, М.М.Скугаревська, Е.С.Старченкова, Т.В.Форманюк, М.Х.Буриш, Дж.Френденберг, М.Лейтер, К.Маслач, А.Пінес, В.Шауфелі та ін.) показав, що воно як складне багатоаспектне явище описується з різних концептуальних позицій і це спричинює неоднозначне визначення у системі психологічних понять та поліаспектне наповнення його психологічного змісту.

До основних напрямків дослідження синдрому "емоційного вигорання" педагогічного працівника вітчизняними і зарубіжними науковцями, можна віднести причини і наслідки синдрому (Й.Голд, І.Фрідман, Б.Фарбер та ін.) ; пошук відповідного психодіагностичного інструментарію (С.Сейдман, Дж.Сагер, Д.Чікон); розробляються та впроваджуються заходи профілактики вигорання (Л.Томсон, Дж.Чик, Г.Пар).

Проблема "емоційного вигорання" досліджується понад тридцять років. "Емоційного вигорання" – термін, яким дослідники професійної сфери життєдіяльності людини позначають ситуацію, коли працівники комунікативних, допоміжних професій, де особиста відповідальність перевищує зовнішній контроль, після кількох місяців чи років сумлінного виконання своїх обов'язків, виявляють у процесі професійної діяльності ознаки знервованості, напруженості, апатії тощо.

Особливо актуальним є дослідження синдрому "емоційного вигорання" у осіб, які займаються педагогічною діяльністю, адже проведені в різних країнах світу дослідження свідчать про те, що вчителі з огляду на дану проблему є особливою "групою ризику".

Як зазначають практики, нині спостерігається падіння престижу професії вчителя на фоні несприятливого психічного та емоційного стану осіб, які займаються викладацькою діяльністю в школах (Г. Резанкіна). Стресові фактори призводять до "емоційного вигорання", яке позначається на ефективності професійної діяльності, самопочутті педагогів. Савчук наводить результати дослідження проблем педагогічної діяльності сучасного вчителя та вихователя. До них дослідник відносить: фемінізацію навчально-виховного процесу (76,6% педагогів – це жінки); старіння педагогічних кадрів (51,1% педагогів – особи віком від 40 років); неготовність до впровадження у власну практику інноваційних форм роботи (70,1% педагогів); 33,1% вчителів при можливості бажали б змінити місце роботи і свою спеціальність; конфліктні ситуації, відсутність в учнів бажання вчитися (47,1% учнів); погана поведінка учнів (28,9% учнів); втома та нестриманість самого вчителя (57% педагогічних працівників). Тому ризик дезадаптації та виникнення психогенних розладів у вчителя є надзвичайно високим. Його зумовлюють не лише суто професійні чинники, а й негативні впливи соціального походження, які пов'язані з відчуттям вчителями власної незначущості внаслідок неадекватної оцінки державою їхньої професійної діяльності та доволі низької оплати праці.

Сучасні соціально-економічні, політичні, культурні перетворення, що відбуваються в галузі освіти висувують підвищені вимоги до вчителя, які можуть породжувати проблеми у сфері професійної самореалізації, а також в його функціонуванні як фахівця. Серед цих проблем однією з найгостріших вважається синдром "емоційного вигорання". В останні роки спостерігається значне підвищення інтересу вітчизняних науковців до дослідження цього феномену серед представників комунікативних професій, зокрема педагогічних працівників.

Відповідно до соціальної та професійної ролі, вчитель несе персональну відповідальність за фізичне та психічне здоров'я учнів. У Законах України "Про освіту", "Про загальну середню освіту", "Про вищу освіту", Державній національній програмі "Освіта XXI століття", Національній доктрині розвитку освіти, Державній програмі "Вчитель" наголошується на важливості збереження і примноження національних виховних традицій, розвитку творчої особистості.

Від стану психологічного благополуччя вчителя безпосередньо залежить ефективність його навчального та виховного впливу на учнів. Емоційний стан педагога відображається не лише на якості всього навчально-виховного процесу, а і на якості управлінської взаємодії з керівником навчального закладу.

Очевидною стає суперечність між потребою суспільства в професійно активних, ініціативних і стресостійких фахівцях галузі освіти та відсутністю системи засобів, спрямованих на збереження необхідного рівня ефективності їх професійної діяльності. Прагнення знайти шляхи вирішення вказаного протиріччя і визначило проблему нашого дослідження. Тому за мету нашого дослідження ми поставили – виявити соціально – психологічних умови попередження та подолання синдрому "емоційного вигорання" у педагогічних працівників ЗНЗ.

Завдання дослідження:

1. Систематизувати теоретичні засади дослідження синдрому "емоційного вигорання" та з'ясувати фактори, які зумовлюють його виникнення.

2. Здійснити аналіз специфіки синдрому "емоційного вигорання" у педагогічних працівників та з'ясувати фактори професійної діяльності, що зумовлюють його виникнення.

3. Продіагностувати рівні "емоційного вигорання" у педагогічних працівників та створити тренінг як метод активного соціально-психологічного навчання, спрямованого на попередження та подолання синдрому.

4. Розробити рекомендації вчителям ЗНЗ щодо попередження та подолання синдрому "емоційного вигорання" для забезпечення ефективної педагогічної діяльності.

Проведений нами аналіз дослідження діяльності та професійного вигорання педагогів та керівників закладу освіти, дозволив виділити три основні стадії синдрому емоційного вигорання.

³⁵₁₇ *Перша стадія* – на рівні виконання функцій, довільної поведінки: забування якихось моментів, збої у виконанні будь-яких рухових дій і т. д. Зазвичай на ці початкові симптоми мало хто звертає увагу. Залежно від характеру діяльності, величини нервово-психічних навантажень та особистісних особливостей спеціаліста, перша стадія може формуватися протягом трьох – п'яти років.

³⁵₁₇ *На другій стадії* спостерігається зниження інтересу до роботи, потреби у спілкуванні (у тому числі і вдома, і з друзями): "не хочеться бачити" тих, з ким спілкується педагог за родом своєї діяльності; "у четвер відчуття, що вже п'ятниця"; "тиждень триває нескінченно"; "наростання апатії до кінця тижня"; поява стійких соматичних симптомів; підвищена дратівливість тощо. Час формування даної стадії становить в середньому від п'яти до п'ятнадцяти років.

³⁵₁₇ *Третя стадія* – власне особистісне вигорання. Характерна повна втрата інтересу до роботи і життя взагалі, емоційна байдужість, відчуття постійної відсутності сил. Людина прагне до самоти. На цій стадії їй набагато приємніше спілкуватися з тваринами та природою, ніж з людьми. Стадія може формуватися від десяти до двадцяти років.

Педагог, який має вищеописані прояви емоційного вигорання має низьку працездатність, схильний до негативних переживань, стану тривожного очікування, невпевненості у собі, страху та почуття незахищеності, цинізму. Він не тільки сам не проявляє творчого підходу до навчально-виховного процесу, але й нівелює творчі задатки дитини, які не мають можливості реалізуватися. У таких вчителів учні залякані, пригнічені, апатичні, проявляють негативізм у взаємостосунках з однокласниками; вони часто скаржаться на погане самопочуття та поганий настрій, на болі в серці й животі, головний біль.

Науково-теоретичний аналіз особливостей прояву виникнення синдрому "емоційного вигорання" серед вчителів зумовив необхідність у експериментальному вивченні цього феномену.

Дослідження проводилося серед педагогічних працівників Ніжинської ЗОШ №9. У ньому взяло участь 35 респондентів, що відрізнялися за віком та кваліфікаційною категорією, а саме:

1) за віковою категорією:

- ³⁵/₁₇ 20-25 років – три вчителі;
- ³⁵/₁₇ 25-30 років – шість вчителів;
- ³⁵/₁₇ 30-35 років – вісім вчителів;
- ³⁵/₁₇ 35-40 років – вісім вчителів;
- ³⁵/₁₇ 40-45 років – п'ять вчителів;
- ³⁵/₁₇ 45- та вище – п'ять вчителів.

2) За кваліфікаційною категорією:

- ³⁵/₁₇ "Спеціаліст" – двадцять три вчителі.
- ³⁵/₁₇ "Спеціаліст II категорії" – сім вчителів.
- ³⁵/₁₇ "Спеціаліст I категорії" – чотири вчителі.
- ³⁵/₁₇ "Спеціаліст вищої категорії" – один вчитель.

Для проведення констатуючого етапу дослідження ми підібрали комплекс методів та методик, які дали змогу всебічно вивчити фактори синдрому. Емпіричне дослідження проводилося за допомогою методу спостереження, опитування та тестування.

При проведенні констатуючого етапу дослідження ми перед собою ставили такі завдання:

1. Вивчити рівень розвитку синдрому "емоційного вигорання" у педагогів.
2. Дослідити основні прояви синдрому "емоційного вигорання" у вчителів.
3. Дослідити взаємозв'язок між синдромом "емоційного вигорання" та такими соціально-психологічними факторами, як: вік, мотиви праці, тривожність вчителів, домінуючий стиль керівництва в закладі.

На першому етапі дослідження здійснювалося теоретичне осмислювання проблеми. Проведено аналіз літературних джерел вітчизняних та зарубіжних вчених з даної проблематики. Було обрано

моделі, які, на наш погляд, найбільш повно розкривають сутність синдрому "емоційного вигорання": модель зарубіжних вчених К.Маслач та С.Джексон, модель російського вченого В.В.Бойка. Використання їх при проведенні емпіричного дослідження дозволило з'ясувати прояви синдрому "емоційного вигорання" у вчителів ЗНЗ.

На другому етапі проводилося емпіричне дослідження. Нагромадження емпіричного матеріалу відбувалося на базі ЗНЗ (Ніжинської ЗОШ №9). Для досліджування синдрому "емоційного вигорання" було використано "Опитувальник емоційного вигорання" В. В. Бойка. Такий вибір був обумовлений тим, що дана методика вже використовувалась в Україні в рамках проведення наукових досліджень, присвячених емоційному вигоранню. Враховуючи якісні і кількісні показники, які обчислюються за її даними для різних компонентів синдрому "вигорання", організаційні психологи можуть дати досить змістовну характеристику щодо проявів синдрому в особистості, а також визначити *індивідуальні та групові заходи профілактики і психокорекції*. Методика В.В.Бойка є *найбільш комплексною* і дає можливість *системно і детальніше* проаналізувати міру вираженості дванадцяти симптомів синдрому "вигорання", враховуючи компоненти, до яких вони відносяться. У кожній з фаз оцінка можлива в межах від 0 до 120 балів. Однак співставлення балів, отриманих для фаз, не є правомірним, тому що не свідчить про їхню відносну роль або внесок у синдром. Справа в тому, що вимірювані в них явища істотно різні – реакція на зовнішні і внутрішні фактори, прийоми психологічного захисту, стан нервової системи. За кількісними показниками можна твердити тільки про те, наскільки кожна фаза сформувалася, яка фаза сформувалася більшою або меншою мірою.

Результати проведеного обстеження серед педагогічних працівників Ніжинської ЗОШ №9 подані у таблиці (див. таб. 1).

Таблиця 1

**Динаміка формування синдрому "емоційного вигорання"
у вчителів, у % (n=35)**

Фази симптоми	Не сформувалася	У стадії формування	Сформувалася
I фаза "Напруження"	66,6	33,3	0
1. переживання психотравмуючих обставин	46,6	13,3	40
2. незадоволеність собою	80	24,4	6,6
3. загананість у кут	100	0	0
4. тривога та депресії	73,3	26,6	0

II фаза "Резистенція"	60	26,6	24,4
1. неадекватне емоційне реагування	33,3	33,3	33,3
2. емоційно-моральна дезорієнтація	73,3	20	6,6
3. розширення сфери економії емоцій	53,3	33,3	13,3
4. редуція професійних досягнень	60	33,3	6,6
III фаза "Виснаження"	86,6	13,3	0
1. емоційний дефіцит	73,3	26,6	0
2. емоційна відстороненість	60	33,3	6,6
3. деперсоналізація	73,3	20	6,6
4. психосоматичні, вегетативні порушення	66,6	26,6	6,6

Таким чином, за даними дослідження, перша фаза – "напруження", яка характеризується переживанням професійних та міжособистісних стосунків, як психотравмуючих, і підвищеним нервовим напруженням, не є характерною для опитаних учителів. "Напруження" виявлено в стадії формування у 33,3% респондентів.

Таблиця 2

Ранжування прояву симптомів "емоційного вигорання" у вчителів

№ з/п	Симптоми "емоційного вигорання"	Відсоток опитаних, %
1.	переживання психотравмуючих обставин	40
2.	неадекватне емоційне реагування	33,3
3.	розширення сфери економії емоцій	13,3
4.	редукція професійних досягнень	6,6
5.	емоційна відстороненість	6,6
6.	деперсоналізація	6,6

7.	незадоволеність собою	6,6
8.	емоційно-моральна дезорієнтація	6,6
9.	психосоматичні, вегетативні порушення	6,6

Дані, отримані в результаті дослідження, свідчать про те, що в педагогів при синдромі "емоційного вигорання" домінують симптоми другого компоненту – резистенції. Якщо проранжувати симптоми за частотою виникнення, то перше місце отримає "переживання психотравмуючих обставин" – 40% опитаних. Друге місце – "неадекватне емоційне реагування" – 33,3% опитаних. Третє місце – "розширення сфери економії емоцій" – 13,3% опитаних (див. таб.2). За результатами дослідження респондентів, без ознак емоційного вигорання, не виявлено. Це свідчить, що "вигорання" серед педагогічних працівників у школі носить масовий характер. В стадії формування перебувають 33,3% вчителів, а в стадії сформованості – 40% вчителів. У цій стадії переважає фаза "резистенція". Таким чином, розвиток синдрому відбувається через другий його компонент. Професійна діяльність вчителя завжди включає в себе перевантажену емоціями комунікативну діяльність – спілкування з учнями, педагогами, батьками, адміністрацією тощо. Це створює умови постійного емоційного напруження. Результати дослідження наочно показують, що в таких умовах вчителі схильні реагувати згортанням комунікативної діяльності. Щоб зберегти власне емоційне здоров'я та благополуччя педагога часто вдаються до тактики економії емоцій, використовують захисні бар'єри на шляху виснажливого спілкування.

На основі теоретичного аналізу наукових джерел, а також попереднього експериментального вивчення проблеми, був обраний для дослідження, як найбільш впливовий та взаємопов'язаний з синдромом "емоційного вигорання" такий фактор, як тривожність. Вивчення цієї особистісної характеристики ми проводили за допомогою методики діагностики самооцінки Ч.Д.Спілберга, Ю.Л.Ханіної на виявлення особистісної та реактивної тривожності.

За результатами дослідження тривожності за методикою Ч.Д.Спілберга, Ю.Л.Ханіної, що подані на рисунку 1, виявлено високий рівень показників ситуативної тривожності у 60% респондентів та помірний рівень у 33,3% педагогічних працівників. Це свідчить про те, що досліджувані схильні сприймати загрозу своїй самооцінці й життєдіяльності у великому діапазоні ситуацій і реагувати вираженим станом тривожності, який проявляється напругою, занепокоєнням, заклопотаністю, нервозністю.

Рис. 1. Діаграма виявлення показників особистісної та реактивної тривожності у педагогічних працівників, у % (n=35)

За результатами дослідження виявлено високий рівень особистісної тривожності у 73,3% досліджуваних та помірний – у 20% досліджуваних. Це дає підставу припускати появу стану тривожності в учителів у різноманітних ситуаціях, і особливо коли це стосується оцінки їхньої компетенції.

Установлено, що незначне відхилення рівня тривожності може сприяти успішній діяльності, тоді як значне відхилення рівня помірної тривожності вимагає особливої уваги до працівника. Висока тривожність перешкоджає виконанню професійної діяльності, оскільки порушує пізнавальну активність та дезорганізує поведінку працівника, веде до розвитку стресу. Ми можемо стверджувати, що високі показники особистісної та реактивної тривожності – показник стресостійкості.

Нами були створені методичні рекомендації педагогічним працівникам щодо запобігання емоційного вигорання та корекційний тренінг *"Подолання синдрому "емоційного вигорання" педагогічних працівників у освітніх організаціях"*. Його мета: опанування педагогами прийомів ефективного спілкування через ігрові методи навчання й техніку активного слухання.
Завдання тренінгу:

- 1) Підвищити психологічну компетентність з питань подолання синдрому "емоційне вигорання" у вчителів;
- 2) Сформувати навички саморегуляції в стресових ситуаціях;
- 3) Здійснити профілактику стресових станів.

Література

1. Аминов Н. А. Синдром "емоціонального сгорання" как вид профессиональной дезадаптации/ Н.А.Аминов // Профессиональный потенциал. – 2002. – №1. – С. 37–42.
2. Бакли П. "Теория и практика тренинга"/ П.Бакли, Дж. Кейпл.- Изд-во Питер, 2002. – 352 с.

3. Барінова А. "Не сгорите на работе"/ А.Барінова // Природа и человек. – 2003. – №3. – С.36–38.
4. Бойко В. В. Синдром вигорання в професійному общенні / В.В. Бойко. – СПб.: Питер, 1999. – 105 с.
5. До проблеми психічного вигорання / Н.М.Булатевич // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. – 2002. – Вип.12-13. – С.121–124.
6. Видай А., Г. Психологічне вигорання лідера / А.Видай, Г.Ложкин // Персонал. – 1999. – №6. – С.36–44.
7. Вид В. Д. Синдром перегорання и его зависимость от терапевтической идеологии / В.Д.Вид // Рос. психиатр. Журн. – 1998. – №1. – С.19–21.
8. Вильямс К. Тренинг по управлению стрессом / К. Вильямс. – М.: Изд-во Эксмо, 2002. – 272 с.
9. Водопьянова Н. Е. Психическое "выгорание" и качество жизни / Н.Е.Водопьянова, Е.С.Старчеикова // Психологические проблемы самореализации личности / Под ред. Л.А.Коростылевой. – Вип. 6. – СПб. – 2002. – №6. – С.36–43.
10. Водопьянова Н. Е. Синдром "эмоционального сгорания" / Н. Е. Водопьянова, Е.С.Старченкова. – СПб.: Питер, 2005. – 336 с.
11. Жогно Ю. П. Мониторинг динамики синдрома "эмоционального сгорания" педагога / Ю.П.Жогно //Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія №9. Психологічні науки. – К., 2007. – С. 24–31.

УДК 159. 925

ОБРАЗА ЯК ФОРМА АГРЕСІЇ

Риженко І., студентка факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доц. **Литовченко Н.Ф.**

У статті подані результати емпіричного дослідження образи як форми агресії. Показано, що у досліджуваних з високим рівнем образи переважає не вербальна, а фізична форма агресії, відсутня схильність до помсти; ефективність властива (досягла рівня тенденції); спостерігаються також і ознаки імпульсивності.

Ключові слова: образа, агресія.

Вся історія людства переконливо доводить, що агресія є невід'ємною частиною життя особистості і суспільства. В сучасному суспільстві

проблема агресивної поведінки загострюється все більше і більше. Існує багато підходів щодо визначення агресії і агресивності. Наприклад, словникове визначення таке: **агресія** (лат. *aggressio* – напад) – це фізична або словесна поведінка людини, спрямована на пошкодження або зруйнування. Досить вдалим, на мою думку, є визначення Рєан А.А. Він визначає агресію як індивідуальну або колективну поведінку чи дію, спрямовану на спричинення фізичної, психологічної шкоди або навіть знищення іншої людини чи групи.

Агресія – певні дії, що шкодять іншому об'єкту, а агресивність – це готовність до агресивних дій по відношенню до іншого, котру забезпечує готовність особистості сприймати та інтерпретувати поведінку іншої відповідним чином.

Те, що люди часто здійснюють небезпечні агресивні дії, навряд чи підлягає обговоренню. Проте питання про те, чому вони роблять подібні дії, довго було предметом серйозної дискусії. Висловлювалися різко відмінні один від одного погляди відносно причин виникнення агресії, її природи і чинників, що впливають на її вияви.

Думаю, що кожний зустрічався з тим, коли в частковій мірі агресія приховується під маскою неприязні, ехидства, сарказму або іронії, які таким чином створюють певний тиск на жертву. А тому можна сказати, що агресія являє собою таку форму поведінки, яка містить у собі зумисну образу або завдання шкоди іншій живій істоті, яка не бажає подібного ставлення до себе. Згідно А.Басса і А.Даркі виділяють наступні форми агресії:

1. Фізична агресія – використання фізичної сили проти іншої особи чи об'єкта.

2. Вербальна – вираження негативних почуттів як через форму (лайка, крик), так і через зміст вербальних реакцій (погроза, прокляття).

3. Пряма агресія – дії, які опосередковано спрямовані на об'єкт (плітки) та дії, які характеризуються ненаправленістю і невпорядкованістю (вибухи гніву, злість, що виявляється в кричанні, тупотінні ногами і т.д.)

4. Схильність до роздратування (готовність до прояву негативних почуттів при найменшому збудженні);

5. Негативізм (опозиційна манера поведінки – від пасивного опору до активної боротьби);

6. Образа (зздрість і ненависть до оточуючих за дійсні чи видумані дії);

7. Підозріливість в діапазоні від недовіри і обережності до переконання, що всі інші люди приносять шкоду або планують її;

8. Аутоагресія – агресивна поведінка, спрямована проти самого себе, що виявляється в самозвинуваченнях, самоприниженні, нанесенні собі тілесних ушкоджень, у спробах самовбивства та ін..

Агресія виражається в різних формах. Отже, образа – прояв заздрощів і ненависті до оточуючих, обумовлено почуттям гніву, незадоволення чимось або всім світом за дійсні або уявні страждання. Образа – це суміш агресії, зверненої всередину і назовні. Ображаємось тоді, коли несвідомо

погоджуємося з якимось умовно-нехорошим вчинком (або судженням) на свою адресу. Просто у всіх свої сензитивні точки, свої "теми". Образити можна, ударивши людину саме в те місце, в якому сконцентровано найбільшу кількість "нервових закінчень", умовно кажучи. У ту "тему", в якій у нього самого максимальна кількість плутанини, неясності і питань до самого себе. Але, все ж, одних образити простіше, а інших – складніше. З одного боку, чим сильніше людина "опроблемлена", тим простіше її образити, бо більше ймовірності потрапити в чутливу точку.

Образа – людська емоція, яка виникає, коли зачіпають почуття її власної гідності, коли людина усвідомлює, що її принижують у її особистій думці або в думці суспільства.

Образи викликають гострий афект, що нерідко веде до відповідної "поведінки" або до ще важчих наслідків.

Образа може, звичайно, не викликати настільки гострої реакції. Може залишатися затаєною і поступово зживатися або вести не до вибуху гніву, а ряду обміркованих різноманітних дій, у тому числі до помсти. Образу переживає, і дитина, і дорослий.

Словом, в основі образи лежить непідтвердження очікувань. Що ще важливо: ображаються люди тоді, коли удар потрапляє в їх чутливі точки. І чим більше таких у людини, тим легше він ображається.

Отже, актуальність теми дослідження полягає в необхідності емпіричного та теоретичного вивчення проблеми агресії та такої її форми вираження, як образа.

Дослідження проводилося в Ніжинському державному університеті ім. М.Гоголя. Вибірка становила 30 студентів 4-го курсу. За допомогою методики А.Басса і А.Даркі було отримано 0 % – низький рівень образи, 70 %-середній рівень та 30 % – високий рівень образи. Переважає фізична агресія, а не вербальна; досить вираженою є непряма агресія, підозріливість, почуття провини, негативізм (середній рівень).

Увага була зосереджена саме на тих досліджуваних, які мали високий рівень образи (30 %) за допомогою методики А.Басса і А.Даркі. Також у даної групи був виявлений середній рівень ефективності (афективність досягла рівня тенденції) за допомогою Експрес-діагностики схильності до афективної поведінки. Експрес-діагностика некерованої емоційної збудливості показала середній рівень емоційної збудливості (тобто присутні ознаки імпульсивності). Щодо методики "Особистісна агресивність і конфліктність", то у досліджуваних не було виявлено схильності до помсти (низький рівень).

У процесі розв'язання завдань дослідження ми дійшли таких висновків:

1. Теоретичний аналіз літератури свідчить, що агресія – це багатогранне явище, що має складну природу і здатне набувати різних форм. В рамках різних підходів агресія розглядається по-різному: як природжений інстинкт прагнення до деструктивних дій; як наслідок фрустрації; як результат соціального науління агресивній поведінці у

наслідок набуття індивідуального досвіду. Агресія – це комплексне утворення, агресивна спрямованість особистості обумовлюється складеними в процесі життя сукупністю певних психологічних особливостей.

2. Основними причинами агресивної поведінки особистості є внутрішні, зовнішні та індивідуальні фактори.

Образа – далеко не "невинна" емоція, вона може принести багато шкоди здоров'ю людини. Різні люди по-різному переносять образу. Для одних це просто неприємний стан, для інших – справжнє страждання. Але в кожному разі це почуття тяжке, яке виснажує нервову систему і може стати причиною хвороби і поганих взаємин.

Отже, у даної групи досліджуваних з високим рівнем образи переважає не вербальна, а фізична форма агресії, відсутня схильність до помсти; ефективність властива (досягла рівня тенденції); спостерігаються також і ознаки імпульсивності.

Література

1. Андреева Т. М. Социальная психология. Учебник для вузов. – М: Аспект Пресс, 2000. – 376 с.
2. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. – СПб.: Издательство "Питер", 2000. – 352 с.: ил (Серия "Мастера психологии").
3. Ениколов С.Н. Понятие агрессии в современной психологии // Прикладная психология. – 2001. – №1. – С.60–71.
4. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. – СПб.: Питер, 2002. – 752 с.
5. Краткий психологический словарь / Сост. Л.А. Карпенко.
6. Лоренц К. Агрессия. Пер. с нем. Г. Швейник – СПб: Амфора, 2001. – 349 с.
7. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Уч. пос. – Самара: Издательский Дом "БАХРАХ-М", 2008. – 672 с.
8. Психологический словарь / Под ред. В.П. Зинченко, Б.Г.Мещерякова. – 2-е изд. – М.: Педагогика. – Пресс, 2001. – 440 с.
9. Реан А.А. Психология человека от рождения до смерти. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2002. – 656 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ ДІТЕЙ В ПОВНИХ І НЕПОВНИХ СІМ'ЯХ

Россол Л.М.

Науковий керівник: проф. Папуча М.В.

Стаття містить короткий опис проведеного дослідження на тему "Особливості взаємостосунків дітей в повних і неповних сім'ях", в результаті якого підтверджується поставлена гіпотеза про те, що взаємостосунки між дітьми не залежать від складу сім'ї, а обумовлені сприятливою психологічною атмосферою в родині.

The article contains the short summary of the conducted research on a theme of "Features of mutual relations of children in complete and incomplete families". As a result of this research there is the confirmed hypothesis that mutual relations between children do not depend on family composition, but is determined by favourable psychological atmosphere in a family.

Проблема формування ставлення до навколишнього світу та інших людей в дитячому віці є однією з цікавих і складних проблем психології. Як у традиційній, так і в сучасній науці особливості взаємостосунків дітей належать до числа найменш вивчених.

Становлення дитини як особистості починається у сім'ї, яка виступає першою і визначальною зовнішньою умовою в житті дитини. В сім'ї дитина вперше починає взаємодіяти з навколишньою його дійсністю, будувати своє ставлення до неї. Перші люди, з якими спілкується дитина – батьки. Але як показали дослідження Л.С.Виготського, Ж.Піаже та інших, для становлення особистості необхідне спілкування не тільки з дорослими, але і з дітьми, які старше або молодше дитини, з її однолітками. У сім'ї, де є сіблінги, взаємостосунки між ними сприяють розвитку особистості кожної дитини. Починаючи з пошуку нових форм поведінки у первістка, що може служити стимулом, поштовхом у розвитку його особистості, і, закінчуючи механізмом ідентифікації молодшої дитини як з батьком, так і зі старшим сібсом, що часом перевершує по своєму авторитету батьків.

Одним з основних напрямків у дослідженні формування дитячих взаємин у закордонній психології є вивчення особливостей розвитку дитини в залежності від порядку її народження в сім'ї. Основу такого підходу заклали З.Фрейд і А.Адлер, зазначивши, що позиція дитини серед її сестер і братів має особливе значення для всього її подальшого життя, детермінуючи установки, які є супутніми стилю життя.

Більшість сучасних досліджень в галузі дитячих взаємин переважно обмежені вивченням факторів, що визначають їх специфіку. До числа останніх відносяться: материнське ставлення до дітей, що визначає взаємостосунки між сіблінгами; вплив старших сіблінгів на формування соціальних умінь у молодших; догляд за молодшим, як умова, що сприяє формуванню соціальної поведінки і почуття відповідальності старшого сібса; гендерні особливості взаємин батьків і дітей молодшого шкільного віку зі старшими і молодшими сіблінгами.

На жаль, всі перераховані вище дослідження проводилися в повних сім'ях. Проблема взаємовідносин сіблінгів в неповних сім'ях залишається маловивченою. Це говорить про необхідність проведення дослідження особливостей взаємостосунків дітей, які виховуються в різних типах сімей (у повних і неповних).

Вивчення особливостей взаємин сіблінгів в повних і неповних сім'ях – надзвичайно важлива і важка задача, вирішити яку в рамках одного дослідження не є можливим, занадто багато факторів і умов впливають на цей процес. Тому метою нашої експериментально-психологічної роботи ми вибрали виявлення факторів, що впливають на позитивні взаємини старших і молодших дітей у повних і неповних сім'ях.

У дослідженні брали участь 40 сімей – 20 повних сімей і 20 неповних сімей. Вік дітей від 8 до 12 років.

В якості методів дослідження використовувалися теоретичний аналіз літератури з досліджуваної проблеми і наступні психодіагностичні методики: методика діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні В.В. Бойко (для визначення того, як з'ясовуються сімейні конфлікти), методика діагностики батьківського відношення (А.Я.Варга і В.В.Столін), методика діагностики сіблінгових взаємостосунків, шкала суперництва між дітьми, шкала "Самооцінка дитини" (А.І. Баркан).

Узагальнюючи отримані дані, можна виділити наступне:

Методика діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні, яка використовувалася нами для визначення стратегії поведінки батьків у конфліктних ситуаціях, виділяє три стратегії поведінки – "миролюбність", "уникнення" і "агресію". Результати даної методики показали, що в сім'ях (як в повних, так і неповних), де миролюбність домінує або поєднується з іншими стратегіями (м'якими їх формами), де батьки вміють йти на компроміс, робити поступки і бути податливими, готові жертвувати деякими своїми інтересами, взаємини між сіблінгами складаються позитивно. Діти мають спільні інтереси, можуть передбачити і зрозуміти поведінку один одного. Самооцінка дітей в таких сім'ях відповідає дійсності, дитина адекватно оцінює свої переваги і недоліки. У тих сім'ях, де домінуючою стратегією поведінки є "агресія", взаємини дітей складаються не кращим чином, діти мало спілкуються, не довіряють один одному, їхні думки в більшості випадків розходяться, вони постійно перебувають у поганому настрої, коли змушені проводити час разом. Самооцінка дітей в даному випадку найчастіше нижче норми, що є додатковим джерелом психічного дискомфорту. Можна припустити, що в таких сім'ях емоційна атмосфера буває напруженою, діти, переймаючи поведінку дорослих, вирішують свої питання за допомогою агресії, що не сприяє налагодженню відносин між ними.

За результатами методики діагностики батьківського відношення (А.Я. Варга, В.В. Столін) можна говорити про те, що в сім'ях (як повних, так і неповних), де встановлені позитивні взаємини між дітьми, батьки (частіше

мами) зацікавлені в справах і планах дитини, високо оцінюють його інтелектуальні та творчі здібності, переживають почуття гордості за нього, заохочують ініціативу і самостійність дитини, намагаються бути з ним на рівних. Батьки шанобливо ставляться до особистості дитини, пропонувані ними вимоги єдині для обох дітей, відповідають їх віку. Поведінка матері сприяє розвитку гармонійної особистості, підкріплює впевненість дитини у своїй спроможності і компетентності, завдяки чому самооцінка дітей у таких сім'ях адекватна, відповідає дійсності, іноді трохи завищена. Тому у дитини немає необхідності постійного підтвердження своєї значущості та цінності для батьків, а це знімає проблему ревнощів і суперництва у взаєминах між дітьми. Наведені висновки дослідження свідчать про те, що висунута нами гіпотеза підтвердилася. Дійсно, позитивні взаємини дітей не залежать від складу сім'ї, а обумовлені сприятливою психологічною атмосферою родини.

Література

1. Див. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов. – Ростов на Дону, 1998.
2. Див. Выготский Л.С. Психология развития как феномен культуры. – М., 1996.
3. Див. Баркан А.И. Его Величество ребенок. – М.: "Столетие", 1996.
4. Див. Популярная психология для родителей/ Под ред. А.С. Спиваковской. – СПб., 1997.
5. Див. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования / Под ред. Е.Г. Силяевой. – М., 2002.
6. Див. Руфо М. Братья и сестры, болезнь любви: Дети в семье – сложности роста. – Екатеринбург., 2006.
7. Див. Смирнова Е.О., Собкин В.С. Специфика эмоционально-личностной сферы детей, живущих в неполной семье. – М., 1988.
8. Див. Энциклопедия психодиагностики. Психодиагностика семьи. Самара, 2009. – 695 с.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ (В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ А. ЛЕНГЛЕ)

Руденко М.С.

Науковий керівник: асист. **Кресан Ольга Дмитрівна**

Аналізуються особливості екзистенційних переживань особистості. Представлена авторська проєктивна методика дослідження екзистенційних цінностей в контексті екзистенційно-аналітичної теорії особистості А.Ленгле. Обговорюються емпіричні дані особливостей екзистенційних переживань (екзистенційна наповненість, цінності) студентів-психологів.

Ключові слова: екзистенційні переживання, екзистенційна наповненість, екзистенційні цінності.

Юнацький вік – період становлення внутрішнього світу, суб'єкта власної життєдіяльності, самовизначення, розвитку індивідуальності та процесів інтеграції особистості, зокрема, первинної екзистенційної інтеграції індивіду. За влучним висловом М. Мамардашвілі: "Юність – це період коли починається все, але саме починається". Процеси самопізнання, які пов'язані з формуванням Я-концепції, життєвих планів сприяють доторканню юнака до глибинної інформації щодо свого існування (екзистенції взагалі), актуалізуючи екзистенційні переживання.

Екзистенційні проблеми, починаючи з робіт Л.Бінсвангера, С.К'єркегора, А.Ленгле, Р.Мея, Ж.П.Сартра, В.Франкла, М.Хайдегера, І.Ялома, К.Ясперса та ін. активно досліджуються в сучасній психології. У центр уваги екзистенціалісти ставили індивідуальні смисложиттєві питання (свободи, провини та відповідальності, рішення та вибору, ставлення людини до свого покликання, самотності і смерті). Однак, в контексті досліджень вікового розвитку юнацького віку (І.В.Дубровіна, І.С.Кон, В.С.Мухіна, Л.Ф.Обухова, М.В.Папуча та ін.) екзистенційний аспект представлений опосередковано, або незначним чином.

Експериментальне дослідження мало на меті отримати емпіричні дані щодо особливостей екзистенційних переживань студентів-психологів. Процедура дослідження включала методики:

1. "Шкала екзистенції" А.Ленгле, К.Орглер (Langle-Orgler Existence Scale) в адаптації І.Н.Майніна, А.Ю.Васанова [1, 87-99];

2. Проєктивна методика дослідження екзистенційних цінностей.

Вибірку склали 75 осіб старшого юнацького віку, майбутніх фахівців-психологів першого, другого та четвертого курсів – експериментальна група та контрольна група – 25 осіб, з фізико-математичною фаховою спрямованістю.

I. "Шкала екзистенції" А. Ленгле, К. Орглер (Langle-Orgler Existence Scale) – особистісний опитувальник, спрямований на вимірювання екзистенційної наповненості особистості. Методика виконана в рамках екзистенційно-аналітичної теорії особистості А.Ленгле. Дослідження проводилося в груповій формі. Досліджувані отримували інструкцію: "Вам пропонується відповісти на 43 питання. Вони дозволяють виміряти рівень екзистенційної наповненості особистості: наскільки людина відчуває, що її життя є наповненим, чи задоволена вона собою в цьому житті; чи задоволена вона тим як приймає рішення, тим, що вона робить, та як будує власне життя. На бланку для відповідей Ви маєте оцінити наскільки Ви згодні з даним питанням за шкалою: "вірно" – "вірно з обмеженням" – "швидше вірно" – "швидше не вірно" – "не вірно з обмеженнями" – "не вірно".

Враховуючи те, що ця процедура є маловідомою, опишемо її детальніше. Центральним конструктом шкали екзистенції є екзистенційна наповненість особистості. Це термін екзистенційно-аналітичної теорії особистості, що описує суб'єктивне інтегральне переживання особистості свого життя в даний момент часу. Чим більше людина вміє жити у відповідності з вибраними нею цінностями, знає і усвідомлює важливість ситуації, довіряє собі, тим більше її життя буде вільним, осмисленим і відповідальним (екзистенція) [1, 87]. Опитувальник містить 43 питання, за допомогою яких вимірюється рівень екзистенційної наповненості особистості: наскільки людина відчуває своє життя наповненим, чи задоволена собою в житті, чи задоволена тим, як приймає рішення, що робить, і як будує своє життя [1, 88].

Методологічною основою "Шкали екзистенції" являються основні положення неklasичної гуманітарної психології (М.Шелер, М.Хайдегер, В.Франкл, А.Ленгле). Даний опитувальник був розроблений в контексті екзистенційно-аналітичної теорії особистості, яка в свою чергу виникла в результаті послідовного застосування А.Ленгле феноменологічного методу в онтології буття М.Хайдегера. На основі цього методика досліджує суб'єктивні уявлення особистості, її "відчуття" по відношенню до власного життя. Основним положенням даного підходу є те, що людині можна довіряти, коли мова йде про оцінку власного життя на рівні почуттів по відношенню до нього. Таку оцінку можна назвати "суб'єктивною правдою". Опитувальники які розроблялися в рамках даної парадигми, не є захищеними від соціальної бажаності, і не призначені для атестації чи професійної оцінки персоналу, вони застосовуються в роботі психотерапевтичної та консультативної практики [1].

Опитувальник складається з 4 основних субтестів:

Самодистанціювання (SD) – здатність відійти від самого себе на певну дистанцію, в результаті чого погляд на світ стає більш вільним, а людина "виходить" за межі себе і бачить ситуацію зі сторони;

Самотрасценденція (ST) – здатність людини відчувати, що є важливим і правильним з точки зору її цінностей, здатність екзистенційно бути з іншим людьми і відкрити їм свої почуття;

Свобода (F) – здатність враховувати минулий досвід, знаходити в світі можливості для втілення рішень, здатність когнітивно осмислити і зайняти позицію на основі знань, і співвіднести з суб'єктивно можливою позицією, що призводить до внутрішньої свободи;

Відповідальність (V) – ступінь втілення власних рішень в життя, тобто зміст втілення, засоби і час втілення рішень.

Сума *Самодистанціювання (SD)* і *Самотрансценденції (ST)* утворює параметр *Person (SD+ST=P)*, який співвідноситься з внутрішнім світом людини і вимірює здатність людини орієнтуватися в ньому.

Сума *Свободи (F)* і *Відповідальності (V)* утворює параметр *Екзистенція (F+V=E)*. Він вимірює ступінь співвідношення людини з зовнішнім світом – те, як людина обходиться зі світом, її контакт з ним.

Параметри *Person* і *Екзистенція* в своїй сумі і дають *Загальний показник екзистенційної наповненості (P+E=G)*.

Проаналізуємо отримані дані (табл. 1).

Загальний показник шкали екзистенційної наповненості ($P+E=G$) у експериментальній групі першого курсу складає 70,12%; другий курс – 66,22%; четвертий курс – 63,16%; а отже, суттєво не відрізняється. (З метою можливості подальшого порівняння отриманих даних ми перевели показники балів процедури у відсотки. Подальший аналіз в тексті буде наводитися у відсотках.) В той час як загальний показник шкали екзистенційної наповненості у контрольній групі порівняно нижчий і складає 56,37%.

В структурі екзистенційної наповненості по всій вибірці студентів домінуючою є шкала ST (Самотрасценденція) – здатність екзистенційно бути з іншим людьми і відкрити їм свої почуття, здатність людини відчувати, що є важливим і правильним з точки зору її цінностей. На наш погляд, домінування самотрансценденції – вікова особливість переживання екзистенційної наповненості старших юнаків.

Для осіб із високими показниками переживання екзистенційної наповненості характерно вищі середніх показників по усім шкалам і максимальні по шкалі ST ("Самотрасценденція" – здатність екзистенційно бути з іншим людьми і відкрити їм свої почуття, здатність людини відчувати, що є важливим і правильним з точки зору її цінностей) та індивідуальне варіювання високих показників окремих шкал ("Свобода", "Самодистанціювання", рідше – "Відповідальність"). У той час як для осіб з низькими показниками екзистенційної наповненості характерно індивідуальне варіювання нижче середнього окремих шкал V ("Відповідальність"), F ("Свобода") та SD ("Самодистанціювання").

**Середні показники екзистенційної наповненості
досліджуваних студентів**

Таким чином, рівень екзистенційної наповненості студентів спеціальності "психологія" є вищим, ніж рівень студентів іншої спеціальності (фізико-математичної); залишається практично однаковим на усіх курсах (незалежно від року навчання). Можна сказати, що студенти-психологи в цілому екзистенційно відкритіші по відношенню до власного життя.

II. Проективна методика дослідження екзистенційних цінностей.

За А. Ленгле життя, яке наповнене смыслом, неодмінно пов'язане зі знаходженням і проживанням цінностей. "Ми відчуваємо смысл буття – наповнюємо наше буття смыслом – завжди через втілення цінностей" [1, 3]. При цьому дослідник виділяє три категорії цінностей: цінності переживання, мистецтва і особистих життєвих установок. Коли мова йде про цінності переживання і мистецтва, почуття і дії людини направлені на об'єкти зовнішнього світу. Поняття цінності А. Ленгле використовує для позначення того, що людина глибоко особисто сприймає як особливу якість – як "благо". "Сприймання цінності" розуміється як "переживання цінності", "відчуття цінності" або як "дотик до цінності". "Особистісна цінність – це те, що зачіпає людину глибоко особисто" [1, 5].

Цінності не виробляються суб'єктом, вони самі створюють щось в суб'єкті. Цінності – і в цьому заключається їх глибоке значення – викликають у людині зміни: в її життя потрапляє часточка зовнішнього світу, яка стає реальністю світу внутрішнього. "Цінності підтримують людину духовно, керують нею та зігрівають їй серце. Без переживання цінностей не буде переживання часу, без переживання часу не буде біографії" [1, 6]. Таким чином, екзистенційне значення цінностей заключається в тому, що вони впливають на наше буття, яке завдяки їм змінюється. Кожна гарна квітка, кожний схід сонця чи добре слово роблять це по своєму. Все, що може викликати таке захоплення є персональною цінністю. Наприклад, інша людина (чим дорожча вона, тим більшу персональну цінність буде собою являти), предмет (книга, одяг, хороша їжа), подія (відпустка, приємна бесіда) тощо.

В переживанні цінності буття об'єкту впливає на буття суб'єкту. Якщо суб'єкт сприймає близькість об'єкта як позитивну, то об'єкт здаватиметься йому цінністю, у людини виникне відчуття: "Добре, що це є". Те ж саме відбувається і в стосунках особистості з іншими. Ми можемо сказати кожній цінності: "Добре, що ти є". І ми знаємо чому добре, що вона є: тому що є "я". Цінність це те, що приходить ззовні та підтверджує внутрішню позицію по відношенню до життя. Вплив цінності на особистість перекликається із сприйняттям нею власного життя. Цінності переживаються нами у нашому

співвідношенні із власним буттям. Дефіцит переживання цінностей послаблює наше співвідношення з власним буттям.

Відповідно уявленням цінностей в теорії А.Ленгле нами була розроблена проєктивна процедура, яка мала на меті встановити особливості переживання цінностей студентами-психологами. Досліджуваним давалась інструкція: "Перелічіть те, що є у вашому житті таким, чому Ви можете сказати: "Добре, що це є". Тривалість виконання завдання була обмежена (5 хв.). Завдання виконувалось в груповій формі.

Оскільки в теорії А.Ленгле відсутня конкретна диференціація екзистенційних цінностей, на основі аналізу отриманих емпіричних даних та виходячи із основних теоретичних положень теорії А.Ленгле, ми виокремили групи цінностей переживання (табл. 2). Основні групи цінностей склали:

1."Психофізичні цінності", до яких відносяться цінності здоров'я, відчуття (колір, запахи);

2."Психологічні цінності" – психологічні процеси, властивості, стани (пам'ять, характер тощо); особистісні властивості (власне Я);

3."Інші люди" – родина (тато, мама, сестра, родичі і т. д.); значимі люди (друзі, кохані люди, вороги, студентська група, викладачі і т. д.); соціальні інститути (університет, суспільство, країна і т. п.);

4."Цінність предметів" – дім, книги, фотографії, гроші, їжа і т.п.;

5."Цінність діяльності" – навчання; власні хобі; творчість; спілкування; можливість допомагати іншим; досягнення цілей, наявність мети;

6."Природа" – фізичні явища (повітря, вода і т. п.); рослини (квіти, дерева і т.п.); тварини (кішка, собака і т. п.); небесні тіла (сонце, земля, зорі і т.п.);

7."Естетичні цінності" – мистецтво (музика, поезія, кіно і т. д.); естетичні почуття (краса, почуття гумору і т. п.);

8."Моральні цінності" – мрії; вищі людські почуття (любов, щастя, свобода, мир); моральні якості особистості (чесність, доброта, любов до людей і т. д.);

9."Духовні цінності" – душа, життя; віра (в майбутнє, життя і т.д.); віра в божественне (божа милість тощо).

Аналіз робіт наших досліджуваних (табл. 3) показав, що найбільш числено представлені цінності категорії "Інші люди" (293), "Цінність предметів" (129), "Природа" (108). (Тут і далі в тексті наводиться кількість виокремлених цінностей в цілому по усій вибірці). Найменше були обрані такі групи цінностей "Психологічні цінності" (28), "Естетичні цінності" (30), "Духовні цінності" (41).

Таблиця 2

Диференціація груп цінностей

Змістовно в групі цінностей "Інші люди" досліджувані студенти-психологи в цілому називають: "сім'я", "тато", "мама", "друзі", "кохана

людина", "племінниця", "брат", "сестра", "студентська група", "університет" та ін.

Група "Цінність предметів" представлена наступними цінностями переживання: "дім", "гроші", "їжа", "музика", "матеріальні блага" та ін.

Група "Природа" представлена такими цінностями переживання як "вода", "повітря", "сонце", "кішка", "собака", "трава", "квіти" та ін.

У досліджуваних контрольної групи найбільш чисельно представлені групи: "Інші люди"(65), "Цінність предметів"(35), "Цінність діяльності"(34), серед найменш чисельних – група "Естетичні цінності"(1), "Духовні цінності"(6), "Психологічні цінності"(7).

Особливості диференціації цінностей досліджуваних

Те, що група цінностей "Інші люди" отримала найбільше виборів в обох вибірках, може свідчити про загально-вікові особливості переживання цінностей в юнацькому віці. Те, що для студентів-психологів вона залишається домінуючою і має порівняно вищі показники з контрольною групою, на наш погляд, обумовлюється фаховою спрямованістю майбутніх фахівців-психологів.

Змістовний аналіз переживання цінностей у осіб з різними показниками рівня екзистенційної наповненості показує, що у осіб з високими показниками рівня екзистенційної наповненості більша загальна кількість цінностей (від 11 до 17, в той час, як у досліджуваних з низькими показниками 5–6). Вони виокремлюють більше груп цінностей переживань (5–7, порівняно з досліджуваними з низькими показниками 3–4). Відрізняються наявністю ціннісного переживання таких груп цінностей як "Природа", "Естетичні цінності", "Духовні цінності". На наш погляд, саме це обумовлює більшу відкритість до екзистенційних переживань та переживання людиною екзистенційної наповненості.

Таким чином, найбільш значимими суб'єктивними цінностями переживання студентів-психологів є "Інші люди", домінування яких з одного боку, визначається віковими особливостями юнацького віку, з іншого – професійною спрямованістю майбутніх фахівців-психологів. Для студентів з високими показниками екзистенційної наповненості характерно переживання кількісно більшого числа цінностей, ширший змістовний діапазон та наявність цінностей групи "Природа", "Естетичні цінності", "Духовні цінності".

Таким чином, особливостями екзистенційних переживань студентів-психологів є наступні: 1) вони екзистенційно відкритіші по відношенню до власного життя; 2) в структурі екзистенційної наповненості домінуючою є шкала "Самотрасценденція" (здатність екзистенційно бути з іншим людьми і відкрити їм свої почуття, здатність людини відчувати, що є важливим і правильним з точки зору її цінностей); 3) для студентів із високими показниками переживання екзистенційної наповненості характерні вищі середніх показників по усім шкалам і максимальні по шкалі "Самотрасценденція"; та індивідуальне варіювання високих показників окремих шкал ("Свобода", "Самодистанціювання", рідше – "Відповідальність"); 4) домінуючими екзистенційними переживаннями студентів-психологів є групи цінностей "інші люди", "цінність предметів", "природа"; 5) особи з високими показниками екзистенційної наповненості усвідомлюють кількісно більше цінностей; виокремлюють більше груп цінностей переживань.

Література

1. Ленгле А. Введение в экзистенциально – аналитическую теорию эмоций: прикосновение к ценности // Вопросы психологии. – 2004. – №4. – С. 3–21.

2. Ленгле А. Эмоции и экзистенция / пер. с нем. – М.: Изд-во Гуманитарный центр, 2007. – 332 с.

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ-ДЕЛІНКВЕНТІВ

Савченко І.О.

Науковий керівник: канд. психол. наук, доцент **Кошова Інна Вікторівна**

У статті розглянуто особливості ціннісних орієнтацій підлітків-делінквентів у порівнянні із їх законопослушними ровесниками.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, цінності-цілі, цінності-засоби, делінквентність.

Останнім часом, проблема вивчення ціннісних орієнтацій особистості та їх впливу на поведінку людини набуває все більшої актуальності. Це не випадково, бо проблема цінностей завжди виходить на перше місце в перехідні періоди суспільного розвитку. Саме такий час переживає сьогодні наше суспільство, з його нестабільністю, різкими соціальними зрушеннями і, як наслідок, дезорієнтацією особистості [2].

Вивченню понять "цінності" та "ціннісні орієнтації" приділяли увагу такі вчені, як Б.Г.Ананьев, Л.С.Виготский, В.В.Рубинштейн, Р.С.Немов, Б.С.Волков та інші. Великий внесок в дослідженні ціннісних орієнтацій зробили А.В.Мудрик, І.С.Кон, В.М.Кузнецов, І.С.Артюхова, Є.К.Кіпріянова та ін. [9]. Чимало вчених (М.І.Єнікєєв, О.П.Закалюк, В.Ф.Пірожков, О.П.Северов та інші) зробили вагомий внесок у вивчення ціннісно-сислової сфери особистості з делінквентною поведінкою та самої особистості правопорушника, у тому числі й неповнолітнього [5]. Відомо, що однією з причин правопорушень неповнолітніх є деформація системи ціннісно-сислових орієнтацій. Так як системи ціннісно-сислових орієнтацій і пов'язана з ними спрямованість особистості є центральною ланкою, що визначає законослухняність або протиправність поведінки людини, то виникає проблема вивчення особливостей ціннісно-сислової сфери особистості неповнолітнього правопорушника [3].

Будучи предметом вивчення різних соціальних, психологічних, педагогічних дисциплін, ціннісні орієнтації являють собою важливу і необхідну область досліджень, яка знаходить відображення в багатьох науках про людину: філософії, педагогіки, психології, соціології [7]. Виділяють два підходи до вивчення ціннісних орієнтацій – загальнопсихологічний і соціально-психологічний [5].

В рамках загальнопсихологічного підходу (Б.С.Братусь, Л.С.Виготський, А.Н.Леонтьєв, Г.Олпорт, С.Л.Рубінштейн, В.В.Столін, В.Франкл) сформульовані уявлення про те, що цінності в процесі соціалізації інтеріорізуються індивідом і стають "внутрішніми" регуляторами його поведінки. У рамках соціально-психологічної концепції В.А.Ядов, А.Г.Здравомислов, Г.М.Андрєєва, В.Б.Ольшанський, В.А.Бодров, Я.Мусек, К.Клакхон, В.М.Бизова розглядали цінності в складі загальної проблеми мотивації, тобто у зв'язку з джерелами активності людини. Цінності виступають як існуючі у свідомості кожної людини орієнтири [5].

Існує велика кількість класифікацій і підходів до вивчення ціннісних орієнтацій (А.Маслоу, М.Рокич, Ш.Шварц, В.Франкл та інші). Можна стверджувати, що визначення ціннісних орієнтацій починається зі спроби їх співвідношення з іншими поняттями. У кожному теоретичному підході можна спостерігати певний, фіксований набір цінностей [5].

Індивідуальна система цінностей має ієрархічний характер, але індивідуальна свідомість відображає свідомість суспільства. В процесі виявлення ціннісних орієнтацій підлітків, як вважає Якобсон П.М., як показника певного рівня розвитку їх особистості, необхідно враховувати два основних параметри: ступінь засвоєння ієрархічної структури ціннісних орієнтацій і зміст ціннісних орієнтацій (їх спрямованість), що характеризується конкретними цінностями, які входять у структуру [9]. Показниками засвоєння ціннісних орієнтацій (за М.М. Ушаковою) є знання цінностей (результатом є вміння формувати ціннісні орієнтації), диференціація цінностей (вміння підлітків здійснювати ціннісний вибір), дієвість ціннісних орієнтацій [3].

Проблема особливостей ціннісних орієнтацій особливої актуальності набуває в підлітковому віці. Це вік, коли починає формуватися стійке коло інтересів, які є психологічною базою ціннісних орієнтацій підлітків, вперше пробуджується інтерес до свого внутрішнього світу, кризи колишнього дитячого ставлення до самого себе і до світу, негативізму, невизначеності, краху авторитетів [7].

Саме в підлітковому віці спостерігаються перші прояви поведінки, що відхиляється, які пояснюються відносно низьким рівнем інтелектуального розвитку, незавершеністю процесу формування особистості, негативним впливом сім'ї, найближчого оточення, залежністю підлітка від вимог групи і прийнятих в ній ціннісних орієнтацій. Делінквентна поведінка у підлітків нерідко служить засобом самоствердження, протестом дійсності чи "несправедливості дорослих" [8]. Неповнолітні правопорушники за умов соціальної ізоляції скоріше, ніж дорослі делінквенти, насичують свою ціннісно-смыслову сферу емоційно-негативним забарвленням, оскільки їх редукція від "соціо" через "асоціо" до "біо" є наслідком не тільки їх високої сензитивності, а і стійкої схильності до засвоєння цінностей референтної групи [6].

Системі цінностей правопорушника бракує цінностей відношення, у ній домінує емоційно-негативне забарвлення, яке найбільш суттєво відбивається на його світорозумінні, що в цілому надає йому деструктивну спрямованість та специфічний характер. Це виявляється в неможливості розуміти та приймати життя в усій його ціннісній різноманітності. Ціннісні переважання правопорушників нечисленні, нестабільні та неконкретні. Здебільшого вони мають конформістську спрямованість, виступають цінностями-засобами та, справляючи деформуючий вплив на базове ядро особистості, опосередковано мотивують протиправну спрямованість її поведінки [8]. Неповнолітні правопорушники орієнтуються переважно на малодоступні цінності вітального та соціально-психологічного характеру (здоров'я, любов), а не на цінності "вищого порядку" (метацінності), пов'язані з творчістю, пізнанням і естетичними переживаннями [1].

Для дослідження та вивчення ціннісної сфери підлітків-делінквентів нами були використані методика "Ціннісні орієнтації" М.Рокича, методика "Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості" С.С.Бубнової, методика "Ціннісні типи" Ш.Шварца. Дослідження проводилось на базі ліцею побуту та сервісу №2 м. Ніжина. Учасниками дослідження стали студенти Ліцею побуту та сервісу №2 віком 16–17 років у кількості 50 осіб.

На початковому етапі дослідження, для формування двох вибірок (делінквентів та законослухняних підлітків), нами була використана методика діагностики схильності до поведінки, що відхиляється від норми (СОП). Опитувальник являє собою набір восьми спеціалізованих психодіагностичних шкал, але, враховуючи мету дослідження, ми використали шкалу схильності до делінквентної поведінки та шкалу схильності до порушення норм та правил. Окрім психологічного аспекту визначення делінквентності, нами було використано і правовий аспект визначення схильності до делінквентної поведінки. Більшість досліджуваних, які потрапили у вибірку делінквентів стояли на обліку у Відділі кримінальної міліції у справах дітей або систематично порушували поведінку або отримували догани у навчальному закладі. В результаті нам вдалося сформувати дві вибірки: законослухняних підлітків та підлітків-делінквентів.

Методика Рокича, дозволила зробити висновок про те, що підлітки-делінквенти понад усе цінують (у порядку переваги): "матеріально забезпечене життя", "здоров'я", "щасливе сімейне життя", "свобода", "любов", "розваги" (термінальні цінності); "сміливість", "незалежність", "раціоналізм", "непримиримість до недоліків в собі та інших", "терпимість", "самоконтроль" (інструментальні цінності). Відторгнутими цінностями є "краса природи та мистецтва", "пізнання", "творчість", "суспільне визнання", "життєва мудрість", "наявність хороших друзів" (термінальні цінності); "турботливість", "дисциплінованість", "широта поглядів", "життєрадісність", "чесність", "відповідальність" (інструментальні цінності).

У більшості законослухняних підлітків дещо інші пріоритети серед термінальних цінностей: "матеріально забезпечене життя", "краса природи та мистецтва", "здоров'я", "щасливе сімейне життя", "щастя інших", "пізнання" (термінальні цінності); "освіта", "раціоналізм", "відповідальність", "самоконтроль", "ефективність в ділі", "турботливість" (інструментальні цінності). Відторгнутими цінностями є "продуктивне життя", "розвиток", "цікава робота", "суспільне визнання", "любов", "впевненість в собі" (термінальні цінності); "терпимість", "акуратність", "життєрадісність", "чесність", "широта поглядів", "непримиримість до недоліків в собі та інших" (інструментальні цінності).

Отримані результати методики "Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості" С.С.Бубнової, дозволили нам встановити, що у підлітків-делінквентів в структурі ціннісних орієнтацій прийнятими цінностями є "високий матеріальний благоустрій", "любов", "здоров'я", "приємне проведення дозвілля", "соціальна активність для досягнення позитивних змін в суспільстві", "високий соціальний статус і управління людьми". На останніх місцях перебувають цінності: "допомога і милосердя до інших людей", "пізнання нового в світі, природі, людині", "пошук і насолода прекрасним", "визнання і повага людей і вплив на оточуючих", "спілкування".

Ціннісні орієнтації, виявлені за допомогою методики С.С.Бубнова, у законослухняних підлітків дещо відрізняються від делінквентів, але не дуже суттєво. Прийнятими цінностями є "спілкування", "пошук і насолода прекрасним", "високий соціальний статус у суспільстві", "соціальна активність для досягнення позитивних змін в суспільстві", "здоров'я", "пізнання нового в світі, природі, людині". Відторгнутими цінностями є "високий матеріальний благоустрій", "визнання і повага людей і вплив на оточуючих", "допомога та милосердя до інших", "любов", "приємне проведення дозвілля".

Для встановлення достовірності відмінностей в обох групах досліджуваних (підлітки-делінквенти та законослухняні підлітки) було використано непараметричний критерій U – критерій Манна – Уїтні. Він дозволяє оцінити відмінності між двома вибірками по рівню ознаки, виміряної кількісно і використовується для малих вибірок.

За методикою Ш.Шварца було погруповано вище перераховані цінності відповідно до спільних цілей у ціннісні типи. Усього вчений виділив 12 мотиваційних типів: насолода, досягнення, соціальна влада, самовизначення, стимуляція, конформізм, підтримка традицій, соціальність, безпека, зрілість (мудрість), соціальна культура, духовність [4].

Цінність "влада" полягає в досягненні соціального статусу або престижу, контролю чи домінування над людьми і засобами. Цінності влади фокусуються на соціальній повазі, досягненні домінуючої позиції в рамках цілої соціальної системи. Важлива мета цінності "досягнення" полягає в досягненні особистого успіху через прояв компетентності відповідно до

соціально-культурних стандартах (у безпосередній взаємодії), яка тягне за собою соціальне схвалення. Мотиваційною метою цінності "насолода" є задоволення потреб, бажань, насолода життям. Метою цінності "стимуляція" є різнообразне цікава життя, яке наповнене пригодами та сюрпризами. Визначальна мета цінності "самовизначення", на думку Ш. Шварца, полягає в самостійності мислення у виборі способів дії, у творчості та дослідницької активності. Цінність "соціальність" полягає у подоланні несправедливості у світі, турботі про близьких, немічних, створенні миру у суспільстві. Метою цінності "зрілість" є мудре розуміння життя, розуміння свого призначення у ньому, мир та злагода з самим собою. Важлива мета цінності "соціальна культура" полягає в уникненні невдач, злитися з природою. Цінність "духовність" полягає у наданні переваги більш духовним інтересам, ніж матеріальним. Головна мета цінності "підтримка традицій" є повага, прийняття звичаїв та ідей, що існують в даній культурі, і дотримання них. Цінність "конформізм" полягає в стримуванні та запобіганні спонукань і дій, які можуть заподіяти шкоду іншим чи не відповідає соціальним очікуванням. Мотиваційною метою цінності "безпека" є безпека для інших людей і себе, гармонія, стабільність суспільства і взаємин [4].

Індивідуальним ціннісним типам, що визначають пріоритетність досягнення соціального статусу або престижу, контроль чи домінування над людьми і засобами, досягнення особистого успіху, матеріальне забезпечене життя, дозвілєвої діяльності, підлітки-делінквенти надали більшу перевагу, ніж законослухняні підлітки. Так до ціннісного типу "Насолода" дана категорія підлітків віднесла: розваги, приємне проведення дозвілля, на відміну від законослухняних підлітків. Які не віднесли жодної цінності взагалі. До ціннісного типу "Досягнення" неповнолітні правопорушники відносять: матеріально забезпечене життя, високий матеріальний благоустрій, соціальна активність, а у законослухняних підлітків список цінностей даного типу більш скорочений: матеріально забезпечене життя, соціальна активність, освіта. Ціннісний тип "Соціальна влада" поповнюється цінностями, яким підлітки-делінквенти надали перевагу: управління людьми, непримиримість до недоліків в собі, а законослухняні підлітки обмежуються лише цінністю: управління людьми. Серед цінностей типу "Самовизначення" підлітки-делінквенти перевагу надають: свобода, раціоналізм, сміливість, незалежність, самоконтроль, а список цінностей даного типу у законослухняних підлітків обмежується цінностями: раціоналізм, самоконтроль. До ціннісного типу "Стимуляція" підлітки-делінквенти не віднесли жодної цінності, на відміну від законослухняних, які виділили цінність: впевненість в собі.

Не надають перевагу підлітки-делінквенти, на відміну від законослухняних підлітків, колективним ціннісним типам, що визначають пріоритетність різнообразного цікавого життя, яке наповнене пригодами та сюрпризами, подолання несправедливості у світі, турботи про близьких, немічних, створення миру у суспільстві, поваги, прийняття звичаїв та ідей,

що існують в даній культурі, і дотримання них. До ціннісного типу "Конформізм" підлітки-делінквенти не віднесли жодної цінності, а даний тип законслухняні підлітки наповнили цінностями: відповідальність, турботливість. Серед цінностей типу "Підтримка традицій" законслухняні підлітки разом з підлітками-делінквентами виділяють цінність: щасливе сімейне життя. Ціннісний тип "Соціальність" поповнюється цінностями: турботливість, освіта, щастя інших, пізнання нового в світі, природі, спілкування, яким надають перевагу законслухняні підлітки, на відміну від неповнолітніх правопорушників, які не віднесли жодної цінності до даного типу.

Подвійні ціннісні типи, що визнають мудре розуміння життя, розуміння свого призначення у ньому, мир та злагоду з самим собою, злиття з природою, гармонію, стабільність у суспільстві, духовність, у ціннісно-смісловій сфері не займають перші позиції у підлітків-делінквентів, на відміну від законслухняних підлітків. Серед цінностей типу "Безпека" підлітки-делінквенти виділяють цінність: здоров'я. А законслухняні підлітки даний список поповнюють такими цінностями: щастя інших, турботливість, здоров'я. Ціннісний тип "Зрілість" у підлітків-делінквентів разом із законслухняними підлітками включає в себе цінність: любов. До ціннісного типу "соціальна культура" підлітки-делінквенти не віднесли жодної цінності, на відміну від законслухняні підлітків, які поповнили список таким цінностями: турботливість, відповідальність, щастя інших, краса природи та мистецтва. Серед цінностей типу "Духовність" неповнолітні правопорушники не надають перевагу жодній із цінностей, на відміну від законслухняних підлітків, які віднесли цінності: пошук і насолода прекрасним, пізнання нового в світі, природі, краса природи та мистецтв.

Виходячи з даних, отриманих методикою С.Шварца, у підлітків-делінквентів разом із законслухняними підлітками структура цінностей несе мотиваційні протиріччя, виникнення яких можна пояснити тим, що всі ціннісні типи в певному сенсі пов'язані біполярними відносинами і протиріччя виникають при виборі суб'єктом суперечливих (лежать на різних полюсах в певному конструкті) мотиваційних, цільових одиниць. Динамічні мотиваційні протиріччя – це так звана керуюча направляюча сила, яка призводить до певної патології, в нашому випадку до порушень у поведінці – делінквентності [4].

Отримані результати свідчать про те, що відбувається зміщення акценту в структурі ціннісних орієнтацій з естетичної, пізнавальної, творчої сфери на розважально-матеріальну. Ціннісні орієнтації на освіту для більшості делінквентів характеризуються нерозвиненістю, аморфністю і суперечливістю. Всі неповнолітні делінквенти виявляють відсутність орієнтації на вищі суспільні інтереси, на альтруїстичну діяльність, творчу роботу, пізнання і життєву мудрість, на естетичні явища. Отже, зовнішня привабливість "кримінального" життя, його азартність, ризикована

поведінка, здатність проявити себе і свою індивідуальність і обумовлює отримані результати.

Таким чином, за результатами емпіричного дослідження можна сказати, що гіпотеза підтверджується, що підлітки-делінквенти приділяють більшу увагу вітальним та матеріально-розважальним цінностям, а ніж цінностям естетичного, пізнавального, творчого характеру. Досліджувані характеризуються усіма типовими психологічними особливостями підліткового віку: егоцентризм, особистісна суперечливість, внутрішня конфліктність, орієнтованість на соціальне оточення, норми, прийняті в групі однолітків. Різниця полягає лише в тому, що делінквентні підлітки вибирають і приймають норми протиправної субкультури, в зв'язку, з чим у них складається викривлене розуміння цінностей та їх ієрархії, що накладає відбиток не тільки на їхній поведінці, але також і на світогляд і світовідчуття.

Література

1. Бочкарьова Г.Г. Психологічна характеристика мотиваційної сфери підлітків-правопорушників. Автореферат канд. дис. / Г.Г.Бочкарьова. – М., 1968. – С. 9–10.
2. Долгова А.И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних / А. И. Долгова. – М., 1981. – 155 с.
3. Ермолич С.Я. Методологические предпосылки формирования ценностных ориентаций у подростков / С. Я. Ермолич // Позашкільне виховання. – 2007. – № 9. – С. 23–27.
4. Карандашев В.Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство / В. Н. Карандашев. – СПб.: Речь, 2004 – 70 с.
5. Проблема формирования ценностных ориентаций и социальной активности личности/ под ред. В.С. Мухина. – М.: Мысль. – 1989.-с.381.
6. Комісарова О. Проблеми підлітків: Шляхи розв'язання/О. Комісарова //Психолог.-2009.- №15-16.- С.46-52.
7. Кирилова Н.А. Ценностные ориентации в структуре интегральной индивидуальности старших школьников / Н.А. Кирилова // Вопросы психологии. – 2000. – №4. – С.29–37.
8. Луняк М.О. Кримінологічна характеристика психології злочинця та профілактика насильницьких злочинів: Навч. посібник / М. О. Луняк. – Ніжин:Вид-во НДПУ ім. М.Гоголя, 2004. – с.91.
9. Яницкий, М.С. Ценностные ориентации личности как динамическая система (монография) [Текст] / М.С. Яницкий.- Кемерово, 2000. – 204 с.

УДК 159.924.7

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ МОЛОДІ ДО ПОДРУЖНІХ ВЗАЄМОВІДНОСИН

Селюк Д.В., студентка V курсу
Науковий керівник: доц. **Шевченко Т.М.**

Стаття присвячена виявленню зв'язку між психологічною готовністю молоді до подружніх взаємовідносин і типом її гендерної ідентичності.

Ключові слова: психологічна готовність; моральний, комунікативний та емпатійний критерій психологічної готовності; недостатній, середній та достатній рівень психологічної готовності; гендерна ідентичність; гендерна роль.

Мабуть кожен мріє про щасливе подружнє життя, проте виходить, що не кожному воно під силу: в Україні щороку розлучається дуже багато шлюбних пар. Причин цього сумного явища чимало. Та найголовнішу з них вбачаємо у слабкій психологічній готовності молоді до подружніх взаємовідносин.

Такі важливі аспекти психологічної готовності молоді до шлюбу, як мотивація, установки, уявлення, знання, якості особистості сім'янина висвітлюються в дослідженнях Л.Ф.Бурлачука, М.І.Алексєєвої, І.А.Арабова, Є.Ф.Ачільдієвої, В.І.Барського, Т.В.Говорун, І.В.Гребеннікова, С.В.Дворяк, І.В.Дубровіної, В.І.Зацепіна, С.В.Ковальова, С.Кротохвіла, Д.В.Луцика, А.М.Прихожан, С.Цельмер та інших.

Узагальнення наукових даних свідчать про те, що вивчення психологічної готовності молоді до подружніх взаємовідносин здійснюється переважно фрагментарно.

Так, Е. Еріксон психологічну готовність до подружніх взаємовідносин досліджує як соціально-психологічний процес, основу якого складає духовна зрілість людини, що спонукає до пошуку інтимної психологічної близькості, протистоянню ізоляції та самотності. На думку інших учених (С.Ковальова, Л.Шнейдера та ін.), вона формується з того часу, коли людина повністю усвідомлює свою готовність до комунікації, моральних, етичних, емоційних та інтимних відносин, а також до продовження роду.

Серед основних видів психологічної готовності до подружніх взаємовідносин розглядають комунікативну, емоційно-інтимну, морально-етичну тощо, характер виявлення яких може змінюватися з набуттям життєвого досвіду, віком та специфікою гендерних стереотипів.

У процесі роботи ми розглядаємо поняття "психологічна готовність до подружніх взаємовідносин" як відносно стійкий стан особистості, що характеризує певну систему гендерних ролей, соціальних установок, сімейних цінностей, орієнтованих на позитивні взаємовідносини між подружжям [4].

Враховуючи омолодження шлюбу, збільшення числа розлучень, пов'язаних переважно з невмінням чоловіка і жінки будувати свої взаємини, з хибними уявленнями молодих людей про ролі чоловіка і жінки в родині, розвиток альтернативних форм шлюбно-сімейних відносин, а також те, що з одного боку, у психолого-педагогічній науці накопичений визначений обсяг теоретико-емпіричних знань про сучасну сім'ю, а з іншого боку – недостатні зведення про те, як представлені знання у повсякденній свідомості людей, наскільки такі знання роблять молодь готовою до укладання шлюбу і зумовило вибір теми статті "Психологічна готовність молоді до подружніх взаємовідносин".

Для більш повного визначення психологічної готовності молоді до подружніх взаємовідносин слід звернути увагу на її структурні компоненти.

Психологічна готовність до подружніх взаємовідносин – це динамічне утворення, яке залежить від багатьох зовнішніх та внутрішніх факторів, і становить складний синтез взаємопов'язаних та взаємообумовлених компонентів. До зовнішніх можна віднести сукупність матеріальних та духовних умов, властивих даному суспільству, які визначають міжособистісні стосунки в суспільстві, трудовому колективі, в сім'ї. До внутрішніх факторів відносяться індивідуальні психологічні особливості подружжя: інтелектуальні, характерологічні та соціально-психологічні особливості, уявлення, мотиви тощо. Дія та вплив внутрішніх чинників спостерігається на рівні міжособистісних стосунків через реалізацію (або не реалізацію) взаємних очікувань, їх внутрішньої задоволеності в процесі взаємодії [5].

У своєму дослідженні ми спираємося на розроблену Л.Шнейдер структуру психологічної готовності молоді до подружніх взаємовідносин, яка включає такі елементи [9]:

³⁵₁₇ Формування визначеного морального комплексу: готовність особистості прийняти на себе нову систему обов'язків стосовно свого шлюбного партнера, майбутніх дітей – йдеться насамперед про розподіл функцій між подружжям.

³⁵₁₇ Підготовленість до міжособистісного спілкування і співробітництва: сім'я є малою групою, для нормального її функціонування потрібна погодженість ритмів життя чоловіка і жінки.

³⁵₁₇ Готовність до самопожертви заради партнера, що передбачає здатність до відповідальності, яка базується на альтруїзмі (безкорисливості);

³⁵₁₇ Наявність якостей, пов'язаних із проникненням у внутрішній світ людини (емпатійний комплекс). Важливість цього аспекту пов'язана з тим, що шлюб за своїм характером стає більш психологічним у силу витонченості людини як особистості. У зв'язку з цим зростає роль психотерапевтичної функції шлюбу, успішна реалізація якої сприяє розвитку здатності до співпереживання, вміння співчувати емоційному світу партнера.

³⁵₁₇ Висока естетична культура почуттів і поведінки особистості.

³⁵₁₇ Уміння вирішувати конфлікти конструктивним способом, здатність до саморегуляції власної психіки і поведінки. Є.С.Калмикова вважає, що уміння конструктивно вирішувати міжособистісні конфлікти, використання їх для розвитку міжособистісних відносин чоловіка і жінки відіграє вирішальну роль у процесі взаємного пристосування молодят.

Для того, щоб оцінити психологічну готовність молоді до подружніх взаємовідносин, необхідно виокремити критерії вивчення цього процесу. Взявши за основу запропоновану Л.Шнейдер структуру досліджуваної категорії, ми пропонуємо такі критерії визначення рівня психологічної готовності молоді до подружніх взаємовідносин: – моральний; – комунікативний; – емпатійний [9].

Кожному критерію відповідають певні показники, які структуровано в таблиці № 1.

Таблиця № 1

Критерії та показники психологічної готовності молоді до подружніх взаємовідносин

Критерії психологічної готовності молоді до подружніх взаємовідносин	Показники психологічної готовності молоді до подружніх взаємовідносин
Моральний	готовність створювати сім'ю; серйозне ставлення до шлюбу; почуття відповідальності, обов'язку, витриманості; знання правил подружнього етикету і культури поведінки в сім'ї; знання естетики міжстатевих стосунків; рівномірний розподіл обов'язків між членами сім'ї; планування і дотримання сімейного бюджету.
Комунікативний	уміння спілкуватися і співпрацювати; здатність регулювати складні життєві ситуації; готовність підтримувати обстановку радості, бадьорості та оптимізму; здатність розуміти іншу людину і психологічно розвантажувати її.
Емпатійний	здатність співпереживати, емоційна гнучкість; чесність, вірність, стриманість, доброта; турботливість, що базується на засадах альтруїзму.

Психологічну готовність молоді до подружніх взаємовідносин ми розподіляємо за трьома рівнями: недостатній (низький), задовільний (середній), достатній (високий) [9].

Для молоді з недостатнім (низьким) рівнем психологічної готовності до подружніх взаємовідносин характерні: несформованість психологічних рис, необхідних для гармонійного спілкування у шлюбі; невміння розв'язувати конфліктні ситуації в міжстатевому спілкуванні; відсутність психологічної та практичної підготовки до виховання і догляду за дітьми, виконання материнських і батьківських функцій. Середній рівень психологічної готовності молоді до подружніх взаємовідносин полягає в тому, що людина обізнана з елементарними нормами сімейного права, має деякі уявлення про особливості статевої поведінки; психологічно майже готова до розподілу домашніх обов'язків; важко знаходить спільну мову при вирішенні конфліктних ситуацій; має уявлення про виконання батьківських і материнських функцій, а саме: виховання і догляд за дітьми. Молоді з достатнім рівнем психологічної готовності до подружніх взаємовідносин притаманні такі ознаки: молодь добре ознайомена з нормами сімейного права; виокремлює особливості статевої поведінки; готова до розподілу і виконання домашніх обов'язків; у неї повною мірою сформовані психологічні риси, які необхідні для гармонійного спілкування у шлюбі [6].

Психологічна готовність до подружніх взаємовідносин – багатоаспектна проблема, яка базується на психологічній сумісності партнерів та включає в себе питання формування статевої ідентифікації особистості, її розвиток, оволодіння стереотипами чоловічої і жіночої поведінки тощо. Благополуччя сім'ї залежить від специфіки засвоєння ролей чоловіка і дружини, батька і матері, знання і уявлення про себе як людину певної статі із специфічними потребами, ціннісними орієнтаціями, мотивами, інтересами і формами поведінки, а також уявленнями про сімейне життя, що служить психологічною основою шлюбу і впливають на міжособистісні відносини подружжя [7; 8].

В.С.Торохтій відзначає, що для людей, які знаходяться у шлюбі, дуже важливо бути зрілими, у соціально-психологічному відношенні, особистостями. Така зрілість не досягається миттєво і залежить від багатьох факторів. Як перший фактор виділяється потреба в психологічній готовності і здатності до виконання ролі чоловіка і дружини, а потім батька і матері. Кожна соціальна роль включає визначені чекання, що пред'являються до її виконавця. Тому готовність до ролі чоловіка і дружини означає чітке знання цих чекань (тобто прав і обов'язків) і бажання виконувати їх. У недалекому минулому саме чоловік виконував найбільш важку фізичну роботу і ніс моральну відповідальність за благополуччя родини. Зараз існує помітний розрив між традиційними уявленнями про "чоловічі" і "жіночі" сімейні ролі і реальний розподіл обов'язків у родині. Цьому сприяли і емансипація жінок, які тривалий час боролися за соціальну рівноправність з чоловіками, і стирання граней між чоловічими і жіночими професіями, і законодавче закріплення в конституції рівних прав жінки з чоловіком в економічній і політичній галузях, і зростаюча тенденція дуалізації управління сім'єю, піднесення ролі і активності жінки у сім'ї. Якщо раніше гендерні і сексуальні ролі були чітко визначені, то сьогодні тут багато

плутанини. Невизначеність з приводу того, що ж складає соціальну й сексуальну позиції особистості, стосується як тих, так й інших.

Благополуччя сім'ї залежить від специфіки засвоєних ролей чоловіка і дружини, батька і матері. Знання і уявлення про себе як людину певної статі із специфічними для чоловіка і жінки потребами, ціннісними орієнтаціями, мотивами, інтересами і формами поведінки, а також уявленнями про сімейне життя служать психологічним фоном шлюбу і впливають на міжособистісні відносини подружжя.

Аспектом самосвідомості, що описує переживання людиною себе як представника визначеної статі є гендерна ідентичність – одна з базових характеристик особистості, яка формується в результаті психологічної інтеріоризації чоловічих або жіночих рис, у процесі взаємодії "Я" і інших, у ході соціалізації [2]. Багато дослідників дотримуються думки, що цілісну (холістичну) особистість характеризує не маскулінність або фемінінність, а андрогінія, тобто інтеграція жіночого емоційно-експресивного стилю з чоловічим інструментальним стилем діяльності, воля тілесних експресії і переваг від твердого диктату статевих ролей. Хоча творцем теорії андрогінності вважається Сандра Бем, у неї були попередники, у тому числі і такий авторитетний, як Карл Юнг.

Поняття андрогінії ввів в психологічну термінологію вже згадуваний Карл Юнг, пояснюючи її поняттями Аніма (утілення жіночого початку в чоловічому несвідомому) та Анімус (чоловічого в жіночому). Американський психолог Сандра Бем створила психологічну методику "Статеврольовий опис" (the Bem Sex-Role Inventory), згідно з якою можна діагностувати чотири типи людей незалежно від їхньої фізіологічної статі: 1) маскулінні (з вираженими чоловічими якостями); 2) фемінні (з вираженими жіночими якостями); 3) андрогінні; 4) невизначені (без виражених якостей маскулінності і фемінності) [6].

Колишні, століттями діючі уявлення про те, якими мають бути чоловіки та жінки, стаючи чоловіком і дружиною, вже не відповідають вимогам сьогодення. З точки зору ідеальних відносин, не варто прагнути до абсолютної гендерної рівності. У певних ситуаціях все-таки варто залишити привілеї чоловікам бути сильними і мужніми, а жінкам бути ніжними, слабкими, жіночними. Просто необхідно зменшити негативні наслідки, які накладає на нас наша гендерна роль, а це можливо лише за відмови від абсолютної гендерної рівності. Відмінності між чоловіком і жінкою досить суттєві і різноманітні. Їх не можна ігнорувати, їх треба враховувати. Ці відмінності дають можливість доповнити достоїнства один одного і нівелювати недоліки. Гармонія цих взаємин створюється зусиллями двох.

Таким чином, критеріями сформованості гендерної культури виступають: – прагнення до взаєморозуміння; – наявність якостей, характерних для хлопчика: сміливість, лицарство, працьовитість; – наявність якостей, характерних для дівчаток: доброта, любов до дітей, жіночність, турбота; – соціальна відповідальність у взаєминах між особами

жіночої та чоловічої статі; – прагнення мати міцну, дружну сім'ю, що відповідає сучасним вимогам суспільства: рівноправності батька і матері в сім'ї; – народження декількох дітей; – здатність розуміти інших людей і почуття поваги до них не тільки як до людей взагалі, але також як до представників чоловічої або жіночої статі; – здатність враховувати і поважати специфічні психологічні та статеві особливості один одного.

На підставі теоретичного аналізу проблеми та попередніх спостережень було створено експериментальну модель емпіричного дослідження, яке проводилось з молодими сім'ями і неодруженими парами. В цілому вибірка складала 40 досліджуваних – 20 чоловіків, 20 – жінок. Основною групою досліджуваних були одружені молоді люди – усього 22 чоловіки, з них – 11 чоловіків та 11 – жінок. Контрольною групою досліджуваних були неодружені молоді люди – 18 чоловік, з них 9 – чоловіки та 9 – жінки. Усі досліджувані були віком від 19 до 31 років, середній вік складав – 22 роки.

Спочатку дослідження проводилося у вигляді письмового опитування по Тест-карті оцінки готовності до сімейного життя, яку розробив І.Ф.Юнда з метою визначення рівня психологічної готовності молодого чоловіка і жінки до сімейного життя. Оцінка готовності до шлюбу спрямована як на удосконалення взаємостосунків між молодими людьми в період становлення їх шлюбно-сімейного життя, так і на укладення міцного подружжя. Для з'ясування партнерами рольових очікувань і домагань у шлюбі, їх врахування та узгодження один з одним, респондентам (n=40) пропонувалося відповісти на питання методики "Рольові очікування і домагання у шлюбі (РОД)" О. Волкової, Г. Трапезникової, за допомогою якої визначають уявлення одружених пар (пар, що планують укладання шлюбу): про значущість у сімейному житті сексуальних стосунків, особистісної згуртованості чоловіка і дружини, батьківських обов'язків, професійних інтересів кожного з подружжя, господарсько-побутової сфери, моральної й емоційної підтримки, зовнішньої привабливості партнерів (ці показники, що відбивають основні функції сім'ї, утворюють шкалу сімейних цінностей – ШСЦ); про бажаний розподіл ролей між чоловіком і дружиною при виконанні сімейних функцій. З метою вивчення гендерних характеристик особистості використали опитувальник, розроблений Сандрою Бем (виявлення ступеня виразності типу гендерної ідентичності особистості: маскулінний, фемінінний, андрогенний) та Шкалу "маскулінності-фемінності" із Фрайбургського особистісного опитувальника (FPI) [1].

Аналіз отриманих результатів показує, що в цілому по вибірці (n=40) вважають, що вони мають достатній рівень готовності до подружніх взаємовідносин 35 чоловік або 88%, та задовільний рівень готовності 5 чоловік або 12%. У групі, яка знаходиться в шлюбі відзначили достатньо високий рівень задоволеності шлюбом – 21 чоловік (95%) та задовільний рівень – 1 чоловік (5%). У групі пар, які готуються до подружніх

взаємовідносин 14 чоловік (78%) відзначили, що мають достатній рівень готовності, та 4 чоловіки (22%) – задовільний.

У цілому можна зробити висновок, що більшість молодих людей має достатній рівень психологічної готовності до шлюбу, виокремлює особливості статеворольової поведінки; готові до розподілу і виконання домашніх обов'язків; сформовані психологічні риси, які необхідні для гармонійного спілкування у шлюбі. Не готових до подружніх взаємовідносин ні в одній з груп не було виявлено. У процесі роботи було звернено увагу і на той фактор, що серед досліджуваних більшість – випускники факультету психології та соціальної роботи, особи віком 22-25 років, що має, як бачимо, вагомий вплив на сформованість у них системи гендерних ролей, соціальних установок, сімейних цінностей, орієнтованих на позитивні взаємовідносини між подружжям. Також згідно даних, отриманих на основі методики "Рольові очікування і домагання у шлюбі (РОД)" О. Волкової, Г. Трапезникової, виявлена у 65 % одружених пар гармонія у рольових очікуваннях і домаганнях у шлюбі та у 55 % неодружених пар, що є задовільним показником. Для одружених (44%) та неодружених (52%), характерний середній рівень значущості сексуальних стосунків у шлюбі; вище середнього (78% – одружені, 86% – неодружені) – установка чоловіка (дружини) на особистісну ідентифікацію зі шлюбним партнером: очікування спільності інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, способів проведення дозвілля; вище середнього (67% – одружені, 68% – неодружені) установка чоловіка (дружини) на реалізацію господарсько-побутових функцій сім'ї, значущості побутової організації сім'ї; високі показники (80% – одружені, 74% – неодружені) ставлення чоловіка (дружини) до батьківських обов'язків; вище середнього (76 % – одружені, 70 % – неодружені) – установка чоловіка (дружини) на значущість зовнішньої соціальної активності (професійної, суспільний) для стабільності шлюбно-сімейних стосунків; вище середнього (74 % – одружені, 79% – неодружені) – показник значущості для чоловіка (дружини) взаємної моральної та емоційної підтримки членів сім'ї, орієнтації на шлюб як середовище, що сприяє психологічному розрядженню і стабілізації; вище середнього (74 % – одружені, неодружені – 72 %) – установка чоловіка (дружини) на значущість зовнішнього вигляду, його відповідність стандартам, моді, бажання чоловіка (дружини) мати зовні привабливого партнера, орієнтація на власну привабливість, прагнення модно і красиво вдягатися.

Досліджуючи залежність психологічної готовності молоді до подружніх взаємовідносин з типом її гендерної ідентичності, ми перегрупували загальну вибірку, а також групу одружених та неодружених за ознакою маскулінності-фемінінності-андрогінності. Цікаво, що в нашому випадку серед чоловіків у загальній групі – 19 (48 %) мають андрогінний тип. У групі неодружених – 8 (20%), а одружених – 11 (28%), що є більшим, ніж у групі жінок – 15 (38%). У групі чоловіків неодружених виявлено фемінінний тип ідентичності 5%, що є меншим, ніж у групі жінок в цілому 13%. Таким

чином, малюється картина вираженої андрогінності серед більшості жінок та чоловіків усіх груп. Ми ще раз переконуємося в не тотожності поняття стать – як генетична стать (визначений набір генів) і психологічна стать, що зв'язано з феноменом гендерної ідентичності – усвідомлення своєї приналежності до чоловічої або жіночої статі.

Одержавши на попередніх етапах аналізу узагальнені і групові дані по психологічній готовності досліджуваних нами респондентів до подружніх взаємовідносин, а також визначивши типи їх гендерної ідентичності і розділивши їх на маскулінний, фемінінний і андрогінний типи, одержали можливість досліджувати наявність зв'язків між ними, використовуючи метод лінійної кореляції Пірсона. Одержаний коефіцієнт Пірсона, який рівний +0,87, свідчить про суттєву вірогідність повторення даної кореляції в аналогічних дослідженнях, залежність психологічної готовності молоді до подружніх взаємовідносин від типу її гендерної ідентичності [3].

Таким чином, молодь сповнена позитивних надій та планів на майбутнє. У них стійке переконання, що їх сім'я буде ідеальною. Усе уявляється простим і зрозумілим, а труднощі є легко долаючими. Та подружнє взаєморозуміння – це не лише бажання, а й конкретні зусилля, дії обох з подружжя у процесі їх спілкування: вислухати, відчувати, співпереживати (за допомогою емпатії), прийняти, зрозуміти думки, позиції, погляди, проблеми, переживання, можливі невдоволення; а також вибрати та узгодити оптимальні варіанти поведінки, які задовольнили б та принесли психологічний комфорт, внутрішнє відчуття задоволеності та близькості з партнером.

Молодь не можна вважати психологічно готовими до подружніх взаємовідносин, якщо у них не сформований ідеал сучасної сім'ї, якщо вони не мають чіткого уявлення про те, навіщо вступають у шлюб, чого чекають від нього, які сімейні відносини хочуть побудувати, як оптимально поєднувати сімейні та суспільні обов'язки тощо. Психологічна готовність до подружніх взаємовідносин передбачає не лише бажання закоханих бути разом, але і опанування численними соціальними ролями чоловіка, дружини, батька, матері, господаря, господині, невістки, зятя тощо. Теоретичний та емпіричний аналіз гендерного аспекту психологічної готовності молоді до подружніх взаємовідносин наочно підтверджує її залежність від типу гендерної ідентичності, що впливає на готовність молодих людей до шлюбу – чинник маскулінності, фемінінності та андрогінності. І мудра подружня пара має якомога раніше пізнати особливості один одного та знайти способи, щоб змусити відмінності працювати на користь сім'ї, а не проти неї. Адже, психологічна готовність молоді до подружніх взаємовідносин – багатоаспектна проблема, яка включає в себе питання формування психологічної статі особистості, її розвиток, оволодіння стереотипами чоловічої і жіночої поведінки, є відносно стійким станом особистості, що характеризує певну систему гендерних

ролей, соціальних установок, сімейних цінностей, орієнтованих на позитивні взаємовідносини між подружжям.

Література:

1. Волкова А. Н. Методические приемы диагностики супружеских отношений / Волкова А. Н., Трапезникова Т. М. // Вопросы психологии. – 2002. – № 5, – С.110.

2. Головин С. Ю. Словарь практического психолога [Електронний ресурс] / Головин С. Ю. – Режим доступу до книги: <http://www.pseudology.org>.

3. Горбатов Д. С. Практикум по психологическому исследованию: Учебное пособие. – Самара: Изд. дом "БАХРАХ-М", 2006. – С. 246–251.

4. Долинська Л., Демидова Т. Проблеми підготовки молоді до сімейного життя.// Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. Максименка С.Д.- К.; 2001- т.3, ч.4. – С.73–76;

5. Левицька Т. Л. Фактори, що впливають на розвиток психологічної готовності молоді до створення сім'ї // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2009. – № 1. – С. 71–89.

6. Олейник Ю. Н. Исследование уровней совместимости в молодой семье / Олейник Ю. Н. // Психологический журнал. – 1986.-№ 2. – С. 59–67.

7. Онищенко, Г. І. Рольова взаємодія в молодій сім'ї / Г. І. Онищенко, С. М. Хоружий // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. [за ред. С. Д. Максименка]. – К., 2003. – Т. V, ч. 7. – С. 191–197.

8. Психология личности: Словарь справочник / под ред. П. П. Горностая и Т. М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – С 12–13; 71; 141.

9. Шнейдер Л. Б. Основы семейной психологии: учеб.-метод.пособие / Л. Б. Шнейдер. – М. : МПСИ, 2003. – 927 с.

УДК 159.9.019.4-053.6

ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ АГРЕСИВНИХ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Сененко Л., студентка IV курсу факультету психології і соціальної роботи.

Науковий керівник: доцент кафедри загальної психології та соціальної роботи **Литовченко Н.Ф.**

В даній статті висвітлюються особливості міжособистісних стосунків агресивних дітей молодшого шкільного віку. Показано, що агресивні діти більшою мірою у стосунках зі значимими людьми проявляють закритість, прагнуть домінувати у стосунках із ними на відміну від дітей з низьким та середнім рівнем агресивності.

Частішання агресивних проявів є сьогодні однією з найгостріших соціальних проблем нашого суспільства. Агресія, у якій би формі вона не проявлялася, являє собою діяльність, спрямовану на заподіяння шкоди або збитку іншій живій істоті. Здавна людство виявляло цікавість до феномену агресії. І в наш час агресія є предметом активних науково-практичних досліджень.

Особливо турбує той факт, що агресивні прояви у дітей спостерігаються вже в початковій школі, від чого страждають і діти, і їхні вчителі, і батьки. Стреси повсякденного життя, розпад традиційної структури родини, інформаційна втома, добробут насильства на телеекранах – ці й інші причини ведуть до посилення тривожності й агресивності у дітей. Актуальність проблеми агресивних проявів у дітей є однією з найбільш гострих проблем не тільки для працівників сфери освіти, але й для суспільства в цілому. Ріст дитячої злочинності, збільшення числа дітей, які проявляють агресію в повсякденному житті, висувають на перший план завдання вивчення психологічних умов, які викликають ці небезпечні явища. Особливо важливим вивчення агресивності є в молодшому віці, коли ця риса перебуває в стадії свого становлення й коли ще можна прийняти своєчасні коригувальні міри. Агресивні прояви зустрічається в більшості дітей. Однак у певних дітей агресивність стає стійкою характеристикою особистості. В підсумку у дитини виникають складності із самореалізацією, особистісним розвитком, спілкуванням з оточуючими людьми. Дитина з агресивними проявами створює масу проблем не тільки навколишнім, але й самій собі. Незріла дитяча психіка не в змозі перебороти фруструючі впливи без грамотної допомоги дорослого. Учителеві молодших класів, психологові й батькам необхідно знати й ураховувати особливості прояву агресії у дітей для того, щоб вчасно корегувати й запобігати деструктивним проявам. Так само необхідно враховувати той факт, що хлопчики й дівчата розрізняються по проявах агресії, і при побудові навчально-виховного процесу брати до уваги ці розбіжності. У цих умовах стає актуальним аналіз проблеми агресивних проявів молодших школярів. Проблемою агресії у дітей займаються багато науковців і кожен з них по-різному трактує поняття агресії та агресивності. К.Лоренц, А.Андрі агресію визначають як вроджену реакцію людини для захисту території, котру вона займає, Моррісон трактує її як намагання панувати, а К.Хорні та Е.Фромм розглядають це поняття як реакцію на ворожу навколишню дійсність. Дуже поширені теорії, яскравими представниками яких є Дж.Доллард та Л.Берковіц, в яких поєднуються агресія та фрустрація. Аналіз досліджень згаданих зарубіжних фахівців та вітчизняних (Н.В.Алікіної, В.Рахмаштаєвої, Н.Д.Левітова, О.Б.Бовть, О.В.Степанов, І.Фурманова) показує, що людська агресивність належить до класу явищ, які можна вивчити спільними зусилля цілого ряду наукових дисциплін.

Слово "агресія" походить від латинського "aggressio", що означає "нападати". Воно здавна існує в європейських мовах, однак значення даного терміну не завжди було однаковим. До початку XIX століття агресивною вважалася будь-яка активна поведінка, як доброзичлива, так і ворожа. Пізніше значення цього слова змінилося, стало більш вузько спрямованим. Під агресією стали розуміти ворожу поведінку по відношенню до оточуючих.

С.Ю.Головін визначає агресію як "індивідуальну, або колективну поведінку, або дію, яка спрямована на знищення іншої людини чи групи. Служить формою відреагування фізичного і психічного дискомфорту, стресів, фрустрацій".

Існує багато різноманітних визначень цього феномену, але жоден з них не може претендувати на місце загальноприйнятого. Л.Бендер, наприклад, трактує агресію як тенденцію до наближення до об'єкту, або віддалення від нього, Ф.Аллан описує її як внутрішню силу, яка надає можливість протистояти зовнішнім силам, А.Басс визначає агресію як реакцію, в результаті якої інший організм отримує бойові стимули [1].

Отже, узагальнюючим в усіх цих визначеннях є те, що агресія є руйнуючою, вона спрямована на нанесення шкоди іншим.

Але слід розрізняти термін "агресія" і "агресивність". Агресія – це специфічна форма поведінки, яка трактується як процес, що має специфічну функцію і організацію. Агресивність же розглядається як психічна якість особистості. Терміном "агресивність" визначають ситуативну, або особистісну схильність до руйнуючої поведінки. Н.Д.Левітов описав стан агресивності як стеничне переживання гніву з втратою самоконтролю [17].

Згідно з чисельними дослідженнями, зараз прояви дитячої агресивності є однією з найбільш розповсюджених форм дитячої поведінки, з якою приходиться мати справу дорослим. Сюди відносяться спалахи роздратованості, неслухняність, надмірна активність, жорстокість. У більшості дітей спостерігається пряма і опосередкована вербальна агресія – від скарг і агресивних фантазій, до прямих образ і погроз [4]. Агресія може виникати в двох випадках: 1) як крайня міра, коли дитина вичерпала всі інші можливості для задоволення своїх потреб; 2) як "вивчена" поведінка, коли дитина поступає агресивно, слідує зразку (поведінка батьків, інших значущих осіб, літературних або кінематографічних персонажів). Згідно з цією точкою зору, стає очевидним, що дитині в ранньому віці неможливо уникнути певної агресивності.

І.А. Фурманов поділяє агресивну поведінку дітей на дві форми:

Соціалізована – це діти, які не мають психічних порушень, в них низький моральний і вольовий рівні регуляції поведінки, ігнорування соціальних норм, слабкий самоконтроль. Такі діти використовують агресію для притягування уваги надмірно яскраво виражають свої агресивні емоції. Їх поведінка спрямована на отримання емоційного відгуку з боку інших, або прагнення до контактів з іншими. Тільки-но дитина отримує бажане, одразу-

ж припиняє агресивні дії. Агресія цих дітей має безпосередній мимовільний характер, ворожі дії швидко змінюються дружніми.

Несоціалізована агресивна поведінка – діти звичайно страждають на які-небудь психічні розлади (епілепсія, шизофренія, органічні ураження головного мозку) з негативними емоційними станами (тривога, страх, дисфорія). Негативні емоції і супроводжуюча їх ворожість можуть виникати спонтанно, а можуть бути реакцією на психотравмуючу або стресову ситуацію. Особистісними рисами таких дітей є висока тривожність, емоційна напруга, схильність до збудження і імпульсивної поведінки. Агресивними діями вони або розряджають накопичену емоційну напругу, або отримують задоволення від спричинення неприємностей іншим.

Щодо особливостей дитячої агресії, то слід виділити такі аспекти:

- жертвами агресії стають близькі люди – рідні, друзі і т.д.;
- далеко не всі агресивні діти виховуються в неблагополучних сім'ях;
- агресія найчастіше виникає без реального приводу.

Для дослідження міжособистісних стосунків агресивних дітей молодшого шкільного віку використовувались такі методики:

1. Методика діагностики показників і форма агресії А.Басса і А.Даркі (спрямована на визначення основних показників та формагресії: фізична, вербальна, непрямая агресія, негативізм, роздратованість, підозріливість, образа, ауто агресія або почуття провини).

2. Методика Рене Жилія (спрямована на визначення міжособистісних стосунків дитини і її сприйняття внутрішніх сімейних відносин).

3. Анкета для батьків, вихователів та вчителів (визначає ступінь розвиненості у дитини комунікативних властивостей особистості і міжособистісних стосунків).

Результати дослідження показали, що 28 учнів із 40 мають високий рівень агресивності, тобто 70% з усієї вибірки досліджуваних, а 12 учнів мають низький і середній рівень агресивності (30%). У агресивних дітей найчастіше проявляються такі форми агресії як: негативізм (25 осіб – 89% агресивних дітей), роздратованість (24 особи – 86%), підозріливість (22 особи – 79%). Але непрямая (28 осіб – 100%) та фізична агресія (96%) найчастіше проявляється у агресивних дітей молодшого віку. Діти, які мають низький та середній рівень агресивності, мають такі особливості: найчастіше проявляється непрямая агресія (12 осіб, тобто 100% дітей з низьким рівнем агресивності), образа (10 осіб – 83%), роздратованість (8 осіб – 67%), ауто агресія (7–58%). Також діти з високим рівнем агресивності прагнуть домінувати над іншими (27 осіб – 96%), вони більш закриті (27–96%), мають хороші стосунки і ставлення до своїх батьків (25 осіб – 89%), друзів (20–71%), але ставлення до своїх братів та сестер не досить доброзичливе (24–86%). І це можна пояснити егоцентризмом та прагненням таких дітей домінувати над іншими. А діти з низьким рівнем агресивності не прагнуть до домінантності і лише 3 особи з них, тобто їх 25% прагнуть домінувати над іншими. Також слід зазначити, що 22 агресивних дітей

, тобто 79% та 100% дітей з низьким рівнем агресивності товаристські з іншими у стосунках. Тож можна сказати, що агресивні діти більшою мірою у стосунках зі значимими людьми проявляють закритість, прагнуть домінувати у стосунках із ними на відміну від дітей з низьким та середнім рівнем агресивності.

Література

1. Агресія у дітей та підлітків : Навчальний посібник / під ред. Н.М. Платонової. – К.: РБК, 2006.
2. Берон Р., Ричардсон Д. "Агресія". – СПб., Питер, 2001. – 352 с.
3. Берковиц Л. Агрессия: причины, следствия и контроль/ СПб., Питер, 2001.
4. Бреслав Г.Э. Психологическая коррекция детской и подростковой агрессивности: СПб.: Речь, 2006.
5. Гарбузов В.І.: Практическая психотерапия. СПб.: Речь, 1997.
6. Дитяча практична психологія: Підручник / під ред. Проф. Г.Д. Марцинковської – К.: Гардаріки, 2000 – 255с.
7. Кемпбелл Р. Как справляться с гневом ребенка – М.: Генезис, 1998.
8. Левитов Н.Д. Психическое состояние агрессии// Вопр. Психологии. М. – 1972. – № 6. – С. 168–172.
9. Лоренц К. Агрессия: – пер. 3 нім. – М.: Прогресс, 1994 – 272 с.
10. Майерс Д.М. Социальная психология – 7-е изд. – СПб.: Питер, 2006 – 794 с.

КОХАННЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЯВИЩЕ

Солдатенко Л.П., IV курс факультет психології та соціальної роботи
Науковий керівник: **Никоненко Ю.П.**

Анотація: стаття присвячена коханню як одному із соціально-психологічних явищ.

Ключові слова: кохання, структура кохання, взаємовідносини.

Актуальність статті обумовлена зростаючим інтересом до питання любові як до ключового для розуміння глибинних підстав людської культури, а також тенденцією до напруженого пошуку культурно-історичної самоідентифікації. Ситуація, яка склалася в світі, свідчить про наявність у ній двох протилежних тенденцій. З одного боку, наростання нестабільності форм людського існування зумовило кризу в сфері культури в цілому і духовної культури особливо. З іншого боку, все більш посилюється стихійна тяга до впорядкування духовного життя і його осмислення. Обидві ці тенденції і їх зіткнення в сучасній культурі викликають небувалий інтерес до теми кохання.

Кохання – виключно складний об'єкт для психологічного аналізу. Перш за все, треба з'ясувати, чи відбиває "кохання" якусь особливу психологічну реальність, чи відрізняється комплекс пов'язаних з ним почуттів і патернів (поведінкових зразків) від тих, які зв'язуються з іншими переживаннями, такими як дружба і секс. Французький психолог Ж. Мезон вивчив численні художні та автобіографічні описи любові і дружби і позначив якісні відмінності між "любовним" і "дружнім" часом і простором. "Любовний" час здається людям швидкоплинним, мінливим, позбавленим тривалості. Це "час, коли забувають про час", його ритм визначається "биттям сердець". Життя, будні течуть як би повз закоханих. "Дружнє" час виглядає більш спокійним і однорідним [1].

У своїх працях А. Адлер розглядає окремо питання кохання й шлюбу. До цього питання, за словами А. Адлера, дитина готується поступово. Все її оточення сповнене відносинами любові і шлюбу. Вже в перші роки життя дитина намагається зайняти свою позицію з цього питання і виробити свій напрямок. Те, що ми чуємо на словах, не є важливим, тому що як тільки заходить мова про питання любові, дитиною часто опановує неймовірна боязкість. Є діти, які зовсім виразно висловлюються, що не можуть говорити на цю тему. Є діти, які дуже прив'язані до своїх батьків, але не можуть бути з ними ніжними [5].

Говорячи про початок зародження в людини любовних переживань, Адлер зауважує: "Перші ніжні спонукання у дитини виявляються вже в найбільш ранньому віці. Простеживши за їх розвитком, ми з легкістю

можемо встановити, що всі вони є спонуканнями вродженого почуття спільності. Те, що почуття спільності є вродженим, впливає з постійності, з яким воно щоразу виникає. Ступінь його розвитку дає нам можливість побачити ставлення до життя.

Кохання є досить непростим утворенням зі складною і суперечливою внутрішньою структурою. Питання про складові кохання вирішувалось, як і питання про типи кохання, на різних рівнях. Одна з перших структур належить Е. Фромму. Він виділяє наступні компоненти кохання:

³⁵₁₇ Турбота;

³⁵₁₇ Відповідальність;

³⁵₁₇ Повага;

³⁵₁₇ Знання.

Цю структуру критикували за відсутність у ній факторів задоволення і радості. Сумнів у критиків також викликав і фактор знання. Це пов'язано з тим, що в більшості описів любові, як одну з її ознак виділяють схильність до ідеалізації партнера, до переоцінки притаманних йому позитивних якостей та часткового ігнорування негативних.

Твердження, що кохання – це мистецтво, а не інстинкт і не дар згори, виражає специфіку поглядів Фромма. Помиляються ті, хто думає, ніби любов до нас приходить зовсім незалежно від нас – як невідкладний нам інстинкт або як щасливий випадок, як збіг зовнішніх обставин, подарувавши нам коханого. Справа насамперед у тому, чи вміємо ми самі любити. Фромм порівнює здатність любити зі здатністю, наприклад, до малювання: уявімо собі людину, яка хотіла б чудово малювати, але замість того, щоб вчитися цій справі, стала би чекати щасливого випадку, коли йому зустрінеться "гідний предмет", уявляючи, ніби тоді вона відразу стане малювати чудово. Всі людські здібності, вміння повинні вироблятися, формуватися завдяки нашим зусиллям і досвіду; це повною мірою відноситься і до любові.

На думку Фромма, кохання – це шлях подолання відокремленості людей один від одного. Роз'єднане існування нестерпно для людини, воно вводить і тримає його у стані тривожності. Фромм розглядає кілька способів, якими люди намагаються вирватися з самотності.

Проблеми мотиву та мотивації досліджували В. Вілюнас, С.Каверін, К.Леві, А.Маслоу, Х.Хекхаузен. В сучасній психології дослідження з проблеми мотивації вступу у шлюб представлені в працях В.П.Кравця, М. М.Обозова, Л.Б Шнейдер та інших. Проблеми підготовки молоді до сімейного життя досліджували Т.В.Говорун, І.В.Гребеннікова, С.В.Ковальова, А.Г.Харчева. Вивченням і вирішенням проблем в уже сформованих сім'ях займалися Е.Арутюнянц, О.О.Бодальов, В.М.Дружинін, В.Сатір, В.В.Столін, Е.Г.Ейдемиллер.

У даній статті ставимо перед собою мету дослідити та проаналізувати мотивацію вступу у шлюб сучасної молоді.

Засадним для розкриття окресленої проблеми є поняття "мотив" та розкриття сутності шлюбних мотивів. У психологічній науці ХХ ст. поняття

"мотив" тісно пов'язане з поняттям "потреби" [13, 9–14]. Мотив – це спонукання до діяльності, які пов'язані із задоволенням потреб суб'єкта [10, 209].

Потреба особистості у створенні сім'ї формується під впливом соціальних та психологічних факторів. З одного боку, ця потреба є результатом взаємодії особистості з соціумом – через засвоєння цінностей, зразків поведінки батьків, засвоєння культури в цілому – і залежить від індивідуального досвіду людини. З іншого боку, вона виникає під впливом внутрішніх потенцій особистості, через процес самовтілення, самореалізації [3]. Стійкі емоційні стосунки сприяють задоволенню потреби у самопізнанні і пізнанні іншої людини, виступають важливим моментом у соціальному самовираженні [16]. Саме сім'я забезпечує людині повніший психофізіологічний комфорт, виконує функції "емоційного захисту". У сім'ї людина відчуває свою потрібність і цінність, унікальність і неповторність.

Згідно іншої класифікації можна виділити такі типи шлюбних мотивів:

1. Шлюб на основі кохання. Такі стосунки частіше за все є довготривалими, рівень задоволеністю ними є значно вищим, ніж в інших випадках.

2. Шлюб на основі контрактної системи, коли партнери чітко уявляють та усвідомлюють, чого чекають від шлюбу, і розраховують на матеріальну користь. У таких шлюбах емоційна прихильність з часом збільшується, можливе виникнення кохання. Міра свободи кожного з подружжя – максимальна, а особиста включеність – мінімальна. Але контракт закріплює стосунки, якщо вони чисто формальні, в шлюбних же стосунках контракт швидше підриває, ніж посилює почуття любові [12].

3. Шлюб на основі нечесного контракту, коли партнери намагаються здобути з шлюбу користь лише для себе, і цим спричиняють шкоду іншому.

4. Шлюб з примусу, коли один з подружжя бере шлюб під тиском іншого або ж із жалю, або з причини складних життєвих обставин. Відчуття свободи, яке є необхідним для шлюбу, тут виключене.

5. Шлюб, як ритуальне виконання соціально-нормативних установок. Мотивом вступу у шлюб є установка, що в такому віці усі нормальні люди уже одружені, тому одруження сприймається як необхідний крок у життя, як і вступ до школи, університету і т.п. [5; 18].

З метою виявлення провідних мотивів вступу у шлюб сучасної молоді нами було проведено анкетування. Експериментом охоплено 39 студентів Ніжинського державного університету імені Миколи Васильовича Гоголя, серед яких 29 дівчат та 10 хлопців.

Аналіз результатів показав, що провідним мотивом вступу у шлюб є кохання – 52%. Наступним вагомим спонуканням укладення шлюбу є народження дітей – 34%. Кохання та бажання народити і виховувати дітей з великим відривом випереджають такі мотиви як уникнення самотності (6,8%), приклад друзів (3,6 %), необхідність узаконити стосунки (3,2%) та отримання можливості покращення свого матеріального становища (0,4%).

Така тенденція характерна як для старших, так і для молодших курсів, як для хлопців, так і для дівчат.

Презентативними для розуміння мотивів вступу у шлюб є відповіді опитуваних на питання "У чому основна цінність шлюбу?". Студенти у першу чергу цінність шлюбу вбачають у наявності кохання (45%). Зокрема цінують шлюб тому, що він дає відчуття потрібності рідним людям (23%). Менше значення мають матеріальна забезпеченість (9%), сексуальне життя (9 %), можливість виховувати дітей (9 %) та стабільність (5%).

Таким чином, результати дослідження свідчать, що для сучасної молоді провідним мотивом вступу у шлюб є кохання. Воно також є і найбільшою цінністю подружнього життя. Другим вагомим мотивом створення сім'ї є народження та виховання дітей. Хоча за цінністю шлюбу цей мотив поступається місцем потребі відчувати себе потрібним, потребі у приналежності. Мотиви дефіциту рідко є спонуканням до укладення шлюбу.

Отже, залишається незмінною тенденція одружень по любові. Про це свідчить аналіз статистики вступу у шлюб двадцятилітньої давності: "Подружні стосунки виникають в результаті офіційної реєстрації стосунків кохання... Це підтверджує сучасна статистика вступу у шлюб" [14].

Для більш повної картини мотивів вступу у шлюб сучасної молоді доцільно порівняти шлюбні мотиви студентів із шлюбними мотивами учнів. Таке дослідження було проведено серед учнів Ніжинської ЗОШ №10. Анкетуванням охоплено 17 старшокласників віком 16-18 років, серед яких 12 дівчат та 5 хлопців. Інтерпретація методики "Незакінчені речення" свідчить про неблагополучність сімей учнів, їх неповний склад, схильність до шкідливих звичок та конфліктність, на відміну від благополучних сімей студентів. Діаграма (рис. 4) відображає вагомість різних шлюбних мотивів для учнів школи №10. Аналіз результатів дослідження показує, що провідним мотивом вступу у шлюб для старшокласників є народження дітей – 50 %.

Хоча для учнів школи №10 кохання поступається першим місцем народженню та вихованню дітей як мотиву шлюбу, та цінність шлюбу все-таки вбачається у насамперед у наявності кохання – так відповіли 32 % старшокласників. Важливими, на думку опитуваних, є також відчуття, що комусь потрібен (25 %) та можливість виховувати дітей (16 %). Менше значення надається матеріальній забезпеченості (14 %), статевому життю (9 %) та матеріальній і емоційній стабільності (4 %).

Отже, за результатами нашого дослідження кохання є провідним мотивом одруження для сучасної молоді. Воно також є і найбільшою цінністю подружнього життя – як для студентів, так і для старшокласників. Припускаємо, що старшокласники школи №10 не акцентують основну увагу на коханні як мотиву вступу у шлюб у зв'язку із негативним досвідом та спостереженням за батьківською неблагополучною сім'єю. Проте, визнання кохання як основної цінності шлюбу свідчить про розуміння ними ідеалу сім'ї, де панує кохання, як почуття на все життя, турбота і терпеливість, хоча він не був реалізованим у сім'ї батьків.

Встановлено і доведено, що любов, любовні переживання є самостійне явище, що не збігається з дружніми, і з сексуальними стосунками.

Прагнення відшукати і здійснити справжню любов, закладено в самій сутності людини. Ця потреба властива кожній людині з самого раннього дитинства. Нормальне задоволення цієї потреби веде до розвитку здатності любити. Від колиски і до кінця життя всі ми шукаємо того, хто буде любити нас і кого б могли любити ми. І дійсно, любов просто необхідна, вона життєво важлива. Без неї ми втрачаємо волю до життя, наші розумові здібності і фізична енергія слабшають, опірність падає, пропадає і сенс того, чим ми займаємося, для чого живемо. Все це сильно позначається і на стані нашого тілесного здоров'я.

Аналізуючи любовні відносини, ми з'ясували їх специфічність, розглянули типи кохання, її складові.

Наявність емоційних відносин важливо для відчуття щастя, задоволення життям, для здоров'я людини. У висновку можна сказати, що емоційні стосунки з іншими людьми є найважливіша умова міцної сім'ї, здоров'я і щастя будь-якої людини.

Література

1. Гуревич П.С. Психологія: Учеб. посібник для студентів вузів / М.: Знання, 1999. – 304 с.
2. Демидов, А.Б. Феномени людського буття / А.Б. Демидов. – Мінськ: ЗАТ Економпрес, 1999. – 180 с.
3. Жінки, які не любили нікого. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 320 с.
4. Ізард К.Д. Психологія емоцій. – СПб.: Пітер, 2000. – 464 с.
5. Квінн В. Прикладна психологія: Навч. Посібники для студ. вузів та слухачів курсів психологічних дисциплін. – СПб.: Пітер, 2000. – 559с.
6. Кінтас, А.Л. Людська любов / А.Л. Кінтас. – М., Духовна бібліотека, 1993. – 254 с.
7. Кон, І.С. Введення в сексологію / І.С. Кон. – 2-е вид. – М.: Медицина, 1989. – 336 с.
8. Мей Р. Любов і воля. – М.: Київ. Рефл.-бук., Ваклер, 1997. – 384 с.
9. Э.Фромм. Искусство любви. – Минск: ТПЦ Полифакт, 1990. – 80 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАХИСТИ ПСИХОСОМАТИЧНИХ ХВОРИХ

Степаненко Марина Петрівна

Анотація: у статті йдеться про важливість вивчення механізмів психологічного захисту у психосоматичних хворих. Стверджується, що у психосоматичних хворих переважають незрілі неадаптивні психологічні захисти та між психологічними захистами і якістю життя психосоматичних хворих є певний взаємозв'язок. Викладено дані дослідження механізмів психологічного захисту та якості життя психосоматичних хворих.

Ключові слова: психологічні захисти, класичні психосоматози, соматоформні розлади, механізми захистів вищого і нижчого порядків, вторинна вигода від хвороби, якість життя, клінічний аналіз.

Механізми психологічного захисту функціонують у щоденному досвіді будь-якої людини і залишаються при цьому мотивом поведінки, прихованим від неї самої і від недосвідченого спостерігача. Ці механізми є одними із найбільш суперечливих властивостей у структурі особистості, оскільки сприяють водночас як стабілізації особистості, так і її дезорганізації.

Наш інтерес до проблеми психологічного захисту психосоматичних хворих зумовлений низкою причин. По-перше, не можна вважати задовільною ситуацію теоретичного та емпіричного дослідження даного феномена. Кількість робіт, що існують у цій галузі, вельми обмежена, і вони переповнені невизначеностями й суперечностями. По-друге, психосоматичні розлади становлять значну частину "хвороб цивілізації". Так, за даними різних авторів, частота психосоматичних розладів становить від 30% до 80% [11]. По-третє, неоднозначність і плутаність теоретичних трактувань механізмів психологічного захисту не сприяє вирішенню відповідних проблем на практиці. Таким чином, невідповідність між пропозицією теоретиків і запитом практиків стала ще однією причиною дослідницького інтересу до заявленої проблеми.

Аналіз теоретичних підходів до вивчення системи психологічного захисту особистості свідчить про те, що проблему дослідження механізмів психологічного захисту різні теорії розглядають неоднозначно.

Так, в ортодоксальному психоаналізі та в Еґо-психології причинами виникнення механізмів психологічного захисту прийнято вважати афекти, пов'язані з неможливістю задовольнити базові потреби, а також конфлікти (внутрішні та зовнішні) (А.Адлер, О.Кернберг, Х.Кохут, В.Райх, Г.Салліван, А.Фрейд, З.Фрейд, К.Хорні, Е.Еріксон, К.Юнг). У теорії об'єктних стосунків це травма народження; конфлікт між уродженими потягами (любов/агресія), примітивні страхи, значущі первинні стосунки (Д.Віннікотт, М.Кляйн). У

гуманістичній психології, гештальтпсихології та вітчизняній психології причини конфліктів пов'язують із різноманітними негативними впливами значущого оточення (О.Арестова, Ф.Василюк, Ф. Перлз, Е.Фромм, Т.Яценко) [8].

У вітчизняній психології вчені розробили поняття, близькі за значенням до фрейдівського поняття психологічного захисту. Наприклад, "психологічний бар'єр" (Б.Ананьєв, О.Насиновська, М.Якубовська, Л. Філонов), "захисна реакція" (Л. Славина), "змістовий бар'єр" (Л. Божович), "компенсаторні механізми" (В.Мясищев, Ю.Савенко), "опосередкована саморегуляція" (Б.Зейгарник). В.Аллахвердов запропонував термін "захисний пояс свідомості", який утворюється для того, щоб видалити суперечність із поверхні свідомості [14].

Незважаючи на те що механізми психологічного захисту вивчають досить давно, сьогодні не існує їх єдиної загальної класифікації. Саме через це дослідники так і не можуть дійти згоди щодо кількості захистів та їх змістовного наповнення.

Наприклад, у монографії Анни Фрейд описано 15 механізмів захисту. Колеман пропонує список із 17 захисних механізмів. У словнику-довіднику із психіатрії, опублікованому Американською психіатричною асоціацією 1975 року, перераховується 23 механізми захисту тощо. Цей список можна продовжувати, адже у спеціальній літературі налічується близько 50 різноманітних видів психологічного захисту [16].

Зокрема, проблемою класифікації механізмів психологічного захисту займалися Р.Плутчик, Р.Лазарус, В.Мельников, Є.Доценко, Л.Суботіна.

Звичайним поділом є класифікація захистів, запропонована Н.Мак-Вільямс, яка виділяла 2 рівні захисних механізмів за ступенем їх "примітивності": примітивні (первинні) та зрілі (вищого порядку). Проте навіть такий умовний розподіл викликає безліч суперечностей серед авторів.

Деякі автори припускають, що захисти формуються один за одним у певній послідовності мірою розвитку дитини і що деякі захисти становлять більш "примітивний" процес, ніж інші [13; 3].

До примітивного захисту зазвичай належить той, що пов'язаний із довербальною стадією розвитку. Також він повинен мати недостатній зв'язок із принципом реальності і недостатній облік відокремленості та константності об'єктів, що перебувають за межами власного "Я". До примітивного захисту належать дисоціація, всемогутній контроль, знецінювання, заперечення, ізоляція, ідентифікація з агресором тощо.

Механізми захисту "вищого порядку" формуються всередині структури "Я-Воно-Над-Я", тому часто використовуються як адаптивні процеси, а найбільш зрілі з них належать до механізмів подолання тривожних ситуацій. Захисні механізми вищого порядку мають надійний контакт із реальністю, і їх використання зумовлене вторинним процесом.

На відміну від примітивних захистів, захисти вищого порядку здійснюють певні трансформації чогось одного – думок, почуттів, відчуттів, поведінки або певної їх комбінації.

До зрілих механізмів захисту належать витіснення, регресія, ізоляція, інтелектуалізація, раціоналізація, моралізація, компартаменталізація, анулювання, поворот проти себе, зсув, реактивне утворення, реверс, ідентифікація, відреагування, сексуалізація, сублімація і гумор [7].

Таким чином, примітивні захисти характеризуються психологічним униканням або радикальним відкиданням факторів, що тривожать особистість, зрілі – включають у себе більшу пристосованість до реальності.

Внутрішній світ хворої людини складається з її уявлень про свою хворобу, з тих змін, які хвороба приносить в особистість і у психічний стан, а також із впливів, які чинить психіка людини на перебіг хвороби. Саме тому, на нашу думку, одним із найактуальніших питань сьогодення є проблема вивчення механізмів психологічного захисту психосоматичних хворих.

Так, проблема появи і протікання психосоматичних захворювань вперше прозвучала у психоаналізі (З.Фрейд, К.Юнг, А.Адлер), на основі якого в подальшому розвивались психосоматичні дослідження, теорія де- і ресоматизації Шура, модель відмови від віри в майбутнє Енгеля і Шмале, концепція втрати об'єкта Фрайбергера, концепція двохфазного захисту, або двохфазного витіснення, Мітчерліха [9], теорія специфічного психодинамічного конфлікту Александера, концепція специфічних особистісних "профілів" Ф.Данбар, теорія емоційного стресу (Г.Сельє, Р.Лазарус, Ф.Меєрсон та інші), нейрофізіологічний напрям (І.Курцин, П.Анохін, Н.Бехтерев, В.Тополянський), психофізіологічний напрям (А.Гевінс, Р.Джонсон, Ф.Березін, Ю.Губачов, П.Анохін, К.Судаков та інші), психоендокринний і психоімунний напрями дослідження (В. Успенський, Я.Циммерман, В.Виноградов, І.Мягкая), інтегративні теорії (Г.Вайнер, Т.Ікскуль, В.Вайцзеккер) тощо [11].

У найзагальнішому вигляді можна дати таке визначення психосоматичного розладу. Психосоматичний розлад – це особлива група хворобливих станів, що виникають за взаємодії соматичних і психічних патогенних факторів. Цим підкреслюється єдність біологічних і соціально-психологічних механізмів "соми" та "психіки" у походженні як власне психопатологічних, так і соматичних розладів. При цьому підкреслюється, що психосоматичні розлади обов'язково пов'язані із соціально-стресовими факторами [5].

Традиційно під поняттям "соматизація" розуміють функціональний розлад тієї чи іншої системи без достатньої органічної основи, але за важливої ролі психологічних і соціальних факторів. Існує інший погляд, у якому підкреслюється наявність реальних органічних змін, що виникають унаслідок впливу стресів, але з якими не вдається впоратися на психологічному рівні [1].

У найпоширенішому трактуванні для психосоматичних розладів характерним є визнання значимості психологічних факторів як у виникненні, так і в посиленні чи послабленні соматичного (фізичного) захворювання.

Таким чином, критерієм зарахування специфічного фізичного захворювання до психосоматичних є наявність психологічно значимих подразників з навколишнього середовища, що у часі пов'язані з виникненням чи загостренням цього фізичного порушення. Таке розуміння психосоматичних розладів вважають широким, тому що до них зараховують усі порушення функцій внутрішніх органів і систем, виникнення і розвиток яких тісно пов'язані з нервово-психічними факторами, переживанням гострої або хронічної психологічної травми зі специфічними особливостями індивідуально-емоційного реагування людини на навколишнє [6].

У своєму огляді із соматизації Р.Келлнер дає таке визначення: "соматизація означає один або кілька соматичних симптомів, для яких у відповідних дослідженнях або не знаходять ніякої органічної основи, або фізичні скарги і пов'язані з ними соціальні та професійні обмеження занадто перебільшенні порівняно з виявленою органічною патологією". Підкреслюється, що діагноз соматоформного розладу можна поставити тільки в тому випадку, якщо поряд із соматичними скаргами має місце соціальна, професійна або сімейна дезадаптація і якщо людина переживає суб'єктивні страждання [12].

Зважаючи на низку невирішених проблем, які пов'язані із виникненням і розвитком психосоматичних розладів, **метою** нашого дослідження стало вивчення механізмів психологічного захисту та їх співвідношення з якістю життя психосоматичних хворих.

Гіпотезами нашої роботи було припущення, що у психосоматичних хворих переважають незрілі неадаптивні психологічні захисти; між психологічними захистами і якістю життя психосоматичних хворих є певний взаємозв'язок.

Для збору емпіричного матеріалу та виконання поставлених завдань у дослідженні було використано такі методики:

1. Опитувальник механізмів психологічного захисту "Індекс життєвого стилю", "Life Style Index" (LSI) (Р.Плутчик, Г.Келлерман, Х.Конте, адаптація О.Романової, Л.Гребеннікова) [14; 9];

2. "Метод оцінки якості життя" І.Мащенко (індекси задоволення минулим і теперішнім) [10].

Для вивчення механізмів психологічного захисту у психосоматичних хворих ми сформували вибірку із 65 осіб віком від 18 до 68 років. У науковому дослідженні брали участь 2 групи пацієнтів, що проходили обстеження у поліклінічному відділенні Ніжинської міської лікарні. Досліджуваних було розділено на такі групи: група хворих, що мають психосоматичні розлади (класичні психосоматози) травної та серцево-судинної систем, та група пацієнтів, що потерпають через соматоформні

розлади, яка поділяється на підгрупи хворих із порушеннями травної та серцево-судинної систем.

У ролі контрольної групи в емпіричному дослідженні брали участь 65 здорових досліджуваних. Основним критерієм відбору до контрольної групи був факт відсутності в анамнезі досліджуваних тяжких захворювань і хронічних захворювань у стадії загострення (див. табл. 1).

Таблиця 1

Кількісна характеристика вибірки

Група	Всього		
		Абсолют	%
Психосоматози (класичні)	Травна система	45	34,5
	Серцево-судина система		
Соматоформні розлади	Травна система	20	15,5
	Серцево-судина система		
Здорові досліджувані		65	50

Для визначення механізмів психологічного захисту ми використали опитувальник "Індекс життєвого стилю". На основі проведеного дослідження було виділено такі особливості (див. табл. 2). Так, для хворих, які потерпають через класичні психосоматичні розлади, домінантним механізмом психологічного захисту є проекція (72,4%). В основі проекції лежить процес, за допомогою якого неусвідомлювані і неприйнятні для особистості почуття і думки локалізуються зовні, приписуються іншим людям, і таким чином факти свідомості стають ніби вторинними. Негативний, соціально не схвалюваний відтінок пережитих почуттів і властивостей нерідко приписується іншим. Напрямок проекції не буває випадковим: частіше вона спрямована на об'єкти, дійсні властивості яких відповідають характеристикам, що проєктуються. Тобто психосоматичні хворі використовують проекцію як процес, унаслідок якого помилкове внутрішнє сприймається як те, що надходить ззовні. Проекція у своїх згубних формах несе небезпечне нерозуміння у всіх сферах життя особистості. Особливо це помітно у тих випадках, коли спроектовані позиції серйозно спотворюють об'єкт або коли спроектований зміст складається із заперечуваних і різко негативних частин власного "Я". Саме такі особливості цього типу психологічного захисту ведуть до негативних наслідків, а у нашому випадку – до виникнення психосоматичних розладів.

Одне з панівних місць у системі механізмів психологічного захисту соматоформних хворих посідає механізм заперечення (64,99%). Це найбільш ранній онтогенетично і найбільш примітивний механізм захисту.

Використання такого механізму передбачає, що будь-які негативні аспекти життя блокуються на стадії сприйняття, а позитивні допускаються в систему. Це механізм психологічного захисту, за допомогою якого особистість заперечує або деякі фруструючі обставини, що викликають тривогу, або який-небудь внутрішній імпульс чи сторону самої себе. Як правило, дія цього механізму виявляється в запереченні тих аспектів зовнішньої реальності, які є очевидними для інших, проте які не приймає, не визнає сама особистість. Іншими словами, це прагнення уникнути нової інформації, яка не збігається з позитивними уявленнями про себе, що вже склалися. Заперечення розглядається як відмова визнавати травматичну ситуацію, як прийом самозбереження, що вибудовує психологічний бар'єр на шляху проникнення трагедії, яка є руйнівною, у внутрішній світ людини, у її ціннісно-смыслову систему. Можна зазначити, що нова інформація або конфлікт, які виникають і суперечать основним установкам особистості, можуть призвести до появи соматоформних розладів.

Щодо групи здорових досліджуваних, то домінантним механізмом психологічного захисту є раціоналізація (55,38 %). Це захист, що пов'язаний з усвідомлюванням або використанням у мисленні тільки тієї частини інформації, завдяки якій власна поведінка представляється такою, що добре контролюється і не суперечить об'єктивним обставинам. Це раціональне пояснення своїх бажань і дій, істинні причини яких приховані в неприйнятних бажаннях особистості. Світ постає логічно зумовленим, передбачуваним, прогнозованим. Раціоналізація дає змогу зберегти самоповагу в ситуаціях, які несуть у собі неприємну інформацію. Вона змінює ставлення до значимого предмета, даючи можливість нічого не змінювати в собі.

Таблиця 2

Показники опитувальника механізмів психологічного захисту "Індекс життєвого стилю", "Life Style Index" (LSI)

Група досліджуваних	Психосоматози (класичні)	Соматоформні розлади	Контрольна група
Механізм захисту			
Витіснення	40,0 %	40,0 %	33,8 %
Регресія	39,87 %	44,9 %	33,58 %
Заміщення	29,55 %	25,5 %	27,0 %

Заперечення	52,11 %	64,99 %	45,81 %
Проекція	72,04 %	53,74 %	48,71 %
Компенсація	43,77 %	23,5 %	38,8 %
Реактивне утворення	42,22 %	33,5 %	54,92 %
Раціоналізація	48,14 %	42,49 %	55,38 %

На основі класифікації захистів, запропонованої Н.Мак-Вільямс, яка виділяла 2 рівні захисних механізмів: примітивні (первинні) та зрілі (вищого порядку), про що було зазначено вище, ми з'ясували, що у групі пацієнтів, які потерпають через класичні психосоматози, та у пацієнтів, що мають соматоформні розлади, переважають первинні примітивні механізми захисту – проекція та заперечення, а більш зрілі механізми розвинені слабо. Щодо групи здорових досліджуваних, то переважають вторинні (вищого порядку) механізми захисту.

Оскільки наша мета – вивчення механізмів психологічного захисту та їх співвідношення з якістю життя психосоматичних хворих, у дослідженні ми використали "Метод оцінки якості життя" І.Мащенко для визначення індексів задоволення минулим і теперішнім. Взагалі, якість життя – це ступінь сприйняття окремими людьми або групами людей того, що їхні потреби задовольняються і є можливості, які необхідні для досягнення благополуччя та самореалізації [4]. Із цього визначення випливає, що сутність якості життя має соціально-психологічну природу і полягає в оцінці індивідом власної задоволеності різними аспектами свого життя в соціумі щодо тих своїх психологічних особливостей, які пов'язані з рівнем запитів [10].

Використавши вказаний метод, ми отримали такі результати. У групі хворих із класичними психосоматозами задоволення минулим (73%) переважає над задоволенням теперішнім (69%). Це зумовлено тим чинником, що у досліджуваних погіршився стан здоров'я, відбулися зміни в житті, пов'язані із хворобою. Для групи досліджуваних із соматоформними розладами більш характерне задоволення теперішнім (79 %), ніж минулим (67%). Таку само тенденцію спостерігаємо й у групі здорових

досліджуваних, з-поміж яких задоволені минулим – 70%, теперішнім – 79%. З огляду на це ми дійшли висновку, що, враховуючи етіологію соматоформних розладів, можна говорити про вторинну вигоду від хвороби. Тобто такі хворі за допомогою хворобливих симптомів викликають у інших співчутливе ставлення до себе, уникають неприємної діяльності, виправдовують низький рівень досягнень, чим підтримують на належному рівні самооцінку.

На основі даних, отриманих за допомогою опитувальника "Індекс життєвого стилю" та методу оцінки якості життя, ми провели клінічний аналіз результатів (див. табл. 3). Зазначмо, що більш ніж половина хворих не задоволені своїм минулим, а саме 52% пацієнтів, які мають психосоматичні розлади, і 55% пацієнтів, що потерпають через соматоформні розлади. У цих хворих переважають первинні механізми захисту – заперечення та проекція. Натомість серед здорових досліджуваних незадоволені своїм минулим лише 40 %, а задоволені – 60%, при цьому в них переважають вторинні захисти вищого порядку – реактивне утворення та раціоналізація.

Таблиця 3

Клінічний аналіз індексів задоволення минулим і теперішнім,
визначених за допомогою "Методу оцінки якості життя" І. Мащенко

Група досліджуваних	Психосоматози (класичні), %	Соматоформні розлади, %	Контрольна група, %	
Минуле	Задоволені	48	45	60
	Не задоволені	52	55	40
Теперішнє	Задоволені	67	90	86
	Не задоволені	33	10	14

Отже на основі отриманих даних можемо зробити висновок про значну, якщо не вирішальну, роль наявних психологічних захистів у виникненні, підтриманні і перебігу психосоматичних розладів.

Практична значущість результатів дослідження визначається необхідністю психологічної допомоги пацієнтам із психосоматичними розладами. Значення і можливості клінічної психології для вивчення психосоматичних захворювань недооцінені, однак очевидно, що дослідження у цій галузі потрібні і можуть істотно допомогти у розумінні низки невирішених проблем, які постають перед клінічним психологом. Проведення відповідних психокорекційних заходів необхідне в межах індивідуальної та групової психотерапії, тренінгової роботи, практики сімейного консультування та сімейної психотерапії.

Література

1. Александер Ф. Психосоматическая медицина / Ф.Александер. – М., 2004. – 336 с.
2. Ахмедов Т. И. Психосоматический подход в медицине / Т. И. Ахмедов, Н. В. Шовковая, Н. А. Федоренко, Я. П. Ревуцкий // Врачебная практика. Харьковский государственный медицинский университет. – 2000. – №4. – С. 91–96.

3. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. – СПб. : Речь, 2004. – 272 с.
4. Здоровье-21: Основы политики достижения здоровья для всех в Европейском регионе ВОЗ. Европейская серия по достижению здоровья для всех. – 1999. – №6.
5. Карвасарский Б. Д. Клиническая психология / Б. Д. Карвасарский. – СПб.: Питер, 2010. – 864 с.
6. Комер Р. Дж. Патопсихология поведения. Нарушение и патологии психики / Р. Дж. Комер. – Прайм-Еврознак, 2005. – 1882 с.
7. Мак-Вильямс
8. Максименко О. Г. Дослідження механізмів психологічного захисту особистості в залежності від рівня диференціації психіки / О. Г. Максименко // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – №5. – С. 45–47.
9. Малкина-Пых И. Г. Психосоматика: Справочник практического психолога / И. Г. Малкина-Пых. – М.: Изд-во Эксмо, 2005.
10. Мащенко И. В. Метод оценки индивидуального качества жизни / И. В. Мащенко // Режим доступа: <http://www.belmapo.by/page/5/390>
11. Овчинников Б. В. Основы клинической и медицинской психодиагностики / Б. В. Овчинников, И. Ф. Дьяконов, А. И. Колчев, С. А. Лытаев. – СПб.: "ЭЛБИ-СПб", 2005. – 320 с.
12. Петрюк П. Т. Психосоматические расстройства: вопросы дефиниции и классификации / П. Т. Петрюк, И. А. Якущенко // Вестник Ассоциации психиатров Украины. – 2003. – №3–4. – С. 133–140.
13. Райгородский Д. Я. Психология самосознания : хрестоматия по социальной психологии личности / ред.-сост. Д. Я. Райгородский. – Самара : Бахрах – М., 2003. – 671 с.
14. Романова Е. С. Механизмы психологической защиты: генезис, функционирование, диагностика / Е. С. Романова, Л. Р. Гребенников. – Мытищи: Изд-во "Талант", 1996 г. – 144 с.
15. Сидоров П. И. Введение в клиническую психологию: Т.2.: Учебник для студентов медицинских вузов / П. И. Сидоров, А. В. Парняков. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 381с.
16. Тітаренко С. Д. Проблема класифікації механізмів психологічного захисту особистості / С. Д. Тітаренко // Психологічні науки. Збірник наукових праць. – 2010. – № 53. – С. 226–229.

УДК 159.9.01

ДО ПРОБЛЕМИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ

Степура Євгеній, магістрант НДУ імені Миколи Гоголя

Керівник: проф. Папуча М. В.

Анотація. В статті робиться критичний аналіз деяких методологічних проблем сучасної вітчизняної психології. Робиться спроба розгляду питання впливу суспільних процесів на розвиток психологічної науки та аналізу сучасних соціальних умов розвитку психології. Розглядаються питання кризи в психології та шлях її вирішення в рамках постнекласичної психології, співвідношення теоретичної та прикладної психології.

Ключові слова: невизначеність, методологічні проблеми, постнекласична психологія, прикладні дослідження.

В наш час, коли максимально ускладнились соціальні, технологічні та будь-які інші процеси, в яких задіяна людина, постає питання створення умов, що забезпечували б ефективні стратегії прийняття рішень, ефективної поведінки в ситуаціях невизначеності, вибору тощо. Велику роль у вирішенні цих проблем може і повинна відігравати психологія. Оскільки саме вона займається вивченням внутрішньо особистісних факторів, що впливають на процес прийняття рішення.

Невизначеність є не лише частковою проблемою психології, одним із аспектів психології мислення та особистості, а й питанням методології психології як основи до вироблення підходів щодо дослідження цієї проблеми у вище зазначених галузях психології. Вона просякає психологію у вигляді ряду проблем, що потребують свого вирішення.

В даній статті ми звичайно не можемо охопити весь перелік проблем, що стоять перед психологією як наукою. Але ті, що цікавлять нас будуть розглянуті. Ці проблеми носять розрізнений характер, вони пов'язані між собою тільки тим, що виникли перед нами як результат взаємодії двох складових сучасного українського "психологічного середовища", а саме академічної та практичної психології.

Перед тим, як виділити ці проблеми, зробимо історичний екскурс, який допоможе нам краще це зробити. На початку тридцятих років двадцятого століття Л.С. Виготський поставив проблему кризи в психології [1]. Вона полягає в тому, що немає єдиних поглядів щодо предмета психології, різні психологічні школи трактують його по – своєму. Л.С.Виготський показав, що кожна психологічна школа проходить певний цикл у своєму розвитку, що починається з відкриття певної групи феноменів, які визначають її направленість. Наприклад, безсвідоме у психоаналізі або цілісне сприйняття у гештальт – психології. Далі відбуваються спроби пояснити всі прояви психіки закономірностями відкритих феноменів і завершуються екстраполяцією цих закономірностей з психіки в інші галузі науки. Це призводить до того, що ці закономірності втрачають свій пояснювальний характер і займають належне їм місце в структурі наукового знання. Загалом Л.С.Виготський першим поставив питання про співвідношення

поглядів різних психологічних шкіл і досліджуваних феноменів. Реальним шляхом до дослідження тих чи інших феноменів він вбачав не в еkleктиці, а у виробленні методологічних підходів в рамках певної школи до вивчення даних феноменів.

Виходом з кризи Виготський вбачав створення "матеріалістичної психології", яка б займалась реальними практичними проблемами, які створювались в процесі життя діяльності людей. Виготський вважав, що саме практика допоможе вивести психологію з кризи [1].

Тридцять років по тому Т.Кун створив свою концепцію розвитку науки. [7]. Згідно з нею кожна наука в своєму розвитку проходить ряд етапів: 1) Допарадигмальний період – наука немає єдиних уявлень про те, чим вона займається, існують тільки розрізнені наукові школи; 2) парадигмальний період – створюється єдина теорія, яка визначає подальший розвиток науки; 3) виникнення аномалій та криза – виникають факти, які теорія нездатна пояснити, що ставить під сумнів її валідність. Т Кун відмічає, що аномалії виникають постійно, але, щоб зруйнувати парадигму вони повинні бути значимі для практики; 4) виникнення нової парадигми, яка пояснює аномалії.

Психологію Кун відносив до наук, що знаходяться на допарадигмальній стадії розвитку.

Треба відмітити, що для Куна розвиток науки є соціологічним феноменом. Перемога парадигми визначається її спроможності завойовувати більшість серед вчених.

Звідси постає питання: чому психологія не має єдиної парадигми? Відповіддю на це питання є те, що психологія – це наука про людину в найбільш сутнісному її розумінні, її уявлення прямо торкаються кожного із нас. Сутністю людського буття є його суспільний характер, це є постулатом в усіх сучасних наукових концепціях. Чудово показано те, що, наприклад, теорія З.Фрейда є відображенням суспільства, яке існувало в просторово-часовому проміжку її створення [15]. Так й інші парадигми є відображенням соціальних умов, в яких вони були створені або розвивались. Це вказує і І.Ялом щодо екзистенційної психології [15]. А. В. Петровський розкриває вплив державної політики на психологію в Радянському Союзі, хоча це крайній, по своїй абсурдності, приклад в історії науки [10]. Постмодернізм взагалі постулює соціальне конструювання науки і психології взагалі [14]. Звідси слідує, що різні психологічні теорії, їх методологічний і категоріальний апарат є відображенням культурної складової тих соціальних груп, в рамках яких утворилася дана теорія, її функціями є вирішення тих проблем, що стоять перед суспільством даних людей.

М.С.Гусельцева, виходячи з уявлень постнекласичної науки, запропонувала сітковий підхід до вирішення проблеми єдиної парадигми в психології [3.]. Суть цього підходу полягає в діалозі між різними психологічними школами для більш повного розкриття змісту досліджуваного явища, відносно цілей дослідника. В більш широкому плані

постмодернізм постулює встановлення діалогу психології з іншими науками для більш повного розкриття існуючої реальності, а також встановлення діалогу науки взагалі з іншими галузями знань: релігією, містикой, художньою літературою тощо, тобто йдеться про міждисциплінарний характер досліджень[2]. По суті, це є поверненням до первинної цілісної картини світу, що є характерною для міфологічного світогляду.

Треба сказати, що тенденції до інтеграції присутні не лише в російській психології. Вони прослідковуються і у Франції та США, де великий відсоток еклектиків серед психотерапевтів [5, 6]. Взагалі Франція та США це колыска постмодернізму. Напевно, всім зрозумілі причини виникнення постнекласичної психології, що є закономірним результатом процесу глобалізації, коли в результаті розвитку технологій планета перетворилась "на село", в якому всі все знають про будь-які події і постійно взаємодіють один з одним представники різних культур. Ясно, що виникає проблема спільної мови – діалогу, що є завданням постмодерністської психології. Щодо Росії й України, то це особливо актуально, оскільки ми лише двадцять років тому відкрились світові після розпаду Радянського союзу, який спричинив сильну і миттєву диференціацію населення в економічному, політичному, національному, релігійному, субкультурному плані. Ясно, що для кожної людини, представника тих чи інших соціальних груп потрібна своя форма психологічної допомоги, яку можуть надати ті чи інші західні психотерапевтичні школи, які з'явилися на теренах колишнього Радянського союзу, не психологічні інститути допомоги особистості (церква, екстрасенси тощо). Особливо слід відмітити так звані вітчизняні розробки у психотерапії, які претендують на повне всебічне розуміння "руської душі" (наприклад, психотерапія Бондаренко).

Подібні процеси відбуваються в академічній психології, де треба об'єднати вітчизняну і запозичену практику досліджень. Все це потребує діалогу.

Зі всього цього постає ряд запитань. Перш за все, за Пригожиним слід задати таке запитання: якщо наука соціально обумовлена, то чи не втрачає вона об'єктивність, перестаючи бути просто відображенням природи? Навіщо взагалі потрібна така наука? Він вказує, що наука повинна займатися вивченням об'єктивно існуючих не залежних від культури законів природи. Інша справа в тому, що ці закони мають відносний статистичний характер, але це не пригнічує їх об'єктивність [11].

Це було сказано відносно фізики, а що ж ми маємо відносно психології? Чи існує об'єктивна психічна реальність? Які закони цієї реальності? Відповіді на ці запитання визначають можливість існування психології як науки.

Позитивна відповідь на перше запитання повинна відділити психіку від зведення її до якихось інших процесів, чи то фізіологічних, чи то соціальних або культуральних. Потрібне визнання її здатності до самодетермінації. Саме цей принцип є визначальним для існування всієї психології. Він

убезпечує психологію від розчину в інших науках і водночас конкретизує її як самостійну науку. На щастя, з'явилися психологічні теорії, які розглядають цей принцип, але вони тільки постулюють його [8]. Задача психології зрозуміти, які процеси лежать в його основі, тобто психологія повинна відповісти на питання, що робить людину вільною? Хоча, з іншої сторони, суспільна практика вимагає від психології можливості прогнозування поведінки людини. І тут виступає питання меж свободи людини.

Відносно другого питання треба розібратися, що взагалі є парадигма або теорія, яка передбачає наявність певних закономірностей. Передусім це певна мова, що описує і частково описує реальність. Але тут конструктивісти можуть нам сказати: мова не тільки описує, а й створює образ нашої реальності. І ми з цим абсолютно погоджуємося. Цей тезис, напевно, одне з найголовніших досягнень постнекласичної науки [14]. Усвідомлення конструюючої ролі мови дає можливість відокремитись від ілюзій, створених культурою, і побачити реальність такою, якою вона є. Принаймні це можливо зробити в теорії. Але як насправді виявити і відділити справжні психологічні закономірності, що існують в реальності, від тих, що створені нашим розумом? Якби це стало можливим, ми змогли б вибрати найбільш зручні мови (теорії) для опису психічної реальності. Хоча ідея постнекласичної психології розглядати психологічні феномени з позиції різних теорій, описувати їх різними "мовами" є на сьогоднішній день найбільш прогресивною, на нашу думку, вона мало чого дає для пізнання психічної реальності як такої, в ній відбувається просто накладання одних фантазій на інші.

Варто згадати Ф. Ніцше, який вказував, що брехня та ілюзії можуть бути корисними, якщо підтримують життя [9]. До того ж, існує думка про неможливість будь-якої каталогізації психіки, оскільки багато її рівнів ніяк не зв'язані між собою і проявляються в психічних станах, які постійно змінюються, роблячи поведінку людини повністю непередбачуваною [12]. Виходячи з цього, стає зрозумілим користь психотерапевтичних шкіл. Як вказував Г. Олпорт, вони по суті є сектами зі своєю власною, частіше всього не підкріпленою емпіричними дослідженнями, міфологією, вони допомагають, особливо на заході, людям вирішувати свої життєві проблеми. Але тут постає питання про те, наскільки вони ефективні для нашої культури? Перш за все необхідно зрозуміти відмінності між нашою та західною культурою. Треба відмітити, що це питання має і політичну складову. Наприклад, крайні праві суспільні рухи, перш за все проросійського спрямування, підкреслюють суттєву відмінність слов'янської ментальності від західної. Вони створюють власні "руські" види психотерапії. Хоча, на наше переконання, таким традиційно налаштованим громадянам більше допоможе священик, а не "руський" психотерапевт. Інші більш ліберально налаштовані громадяни можуть знайти певну допомогу у "прозахідного" терапевта. Взагалі культура може змінюватись, і це треба враховувати при конструюванні якихось схем, що опираються на неї. Крім

того люди далеко не завжди ведуть себе відповідно тим культурним цінностям, які декларують. Можна вказати на дослідження, які показують, що люди, які за тестом Кольберга знаходяться на постконвенціональному чи конвенціональному рівні морального розвитку, в реальному житті поведуть себе як представники нижчого рівня [16]. До слова сказати, що відповідність тестів і реальної поведінки є взагалі слабким місцем психодіагностики. Найбільш наглядною ілюстрацією цього є тести інтелекту.

Перед тим, як почати розмову про стан наукової психології, слід сказати декілька слів про пізнання. Деякі вчені вважають і в наш час, що пізнання є самоцінним, практична користь наукових досліджень розглядається ними як побічний і не обов'язковий результат пізнання. Хоча у кожній науковій роботі пишеться про практичне значення дослідження, насправді цьому не надається великої уваги. Вважається, що впровадження результатів досліджень є справою майбутнього, і скоріш всього, дуже далекого. Процес написання дисертації добре відображений в жартівливій статті А.В.Петровського [10]. Хоча він і зазначає, що в реальності дуже складно впровадити нові технології в практику, ми погоджуємося з цим твердженням, бо на це є дуже багато причин, починаючи з економічних, закінчуючи просто ригідністю системи, зокрема психолого-педагогічної.

Постнекласична наука, ставить нові пріоритети у науковому пізнанні. а саме: йдеться мова про синтез фундаментальних та прикладних досліджень[3]. Тож, наука розглядається як засіб вирішення проблем, що заважають людському існуванню. Це не значить, що фундаментальна наука є непотрібною, ніхто не забуває слова Н.Бора про те, що нема нічого більш практичного за хорошу теорію. Ми лише акцентуємо увагу на її місце як джерела нових можливостей розвитку науки, який в подальшому буде проявлятися в практичному руслі – прикладні дослідження є конкретизацією загальних теоретичних положень.

Основне питання полягає в тому, чи здатна психологія породити технології, які матимуть значення для вирішення актуальних проблем сьогодення? А саме: йдеться про розвиток прикладних галузей психологічної науки, які на відміну від фундаментальних галузей психології, на нашу думку, знаходяться в зубожілому стані. Треба відмітити, що їх незадовільний стан відображається в недостатньому рівні конкретизації підручників, що відображають зміст цих галузей.

Для вирішення цього питання варто вказати на функцію психології в системі наукового знання, яка визначає її справжні цілі. Не будемо говорити тут про психозойську еру або ноосферу, як люблять це робити представники постнекласичної науки. Малоімовірно, що людина зможе повністю увійти в гармонію з природою чи подавити свої хижацькі нахили. Функція психології більш проста – давати потрібні знання про людину в різних сферах її діяльності й перш за все актуальних на теперішній момент. Але чи має психологія потрібні на це засоби? І чи потрібні взагалі на сьогоднішній день психологічні знання в Україні? Можливо, психологія є

всього лиш ширмою – засобом створення ілюзії цивілізованості нашої країни?

Це стосується перш за все державних наукових установ. Приватний сектор чудово справляється з багатьма запитами щодо психологічної реальності, наприклад, психологічне забезпечення реклами політичних акцій, продажу нікому не потрібних, а іноді й шкідливих, товарів тощо.

Подобається нам чи ні, але ми живемо в інформаційному суспільстві, де людям щоденно приходится працювати з великими, часто суперечливими, обсягами інформації. Тож постає проблема можливості маніпулювання свідомістю людей. Тут ми не будемо говорити про механізми його здійснення, загалом це комплексна проблема психології, соціології, політології, економіки та інших наук. Але постає питання психологічної експертизи впливу різних соціально – політичних проектів на людську свідомість. На жаль, цим ніхто не займається, хоча це і є конкретизація постнекласичного методологічного положення про врахування етичних норм в діяльності науковця, оскільки ці проекти створюються на основі знання певних психологічних закономірностей.

Крім того психологічну експертизу повинні бути проходити всі урядові рішення, що мають відношення до гуманітарної сфери. Щоб стати по – справжньому постмодерністською, психологія повинна зайняти критичну позицію до всіх соціальних владних інституцій.

Цікавим є питання про інституції в надрах самої психології – взаємодія в наукових спільнотах, особливості особистості вченого-дослідника, його мотивація, зміни в результаті проходження кар'єрними щаблями тощо. Ці рефлексії підуть тільки на користь науці, оскільки відкриють її суб'єктивну складову. Особливу увагу слід приділити соціальним взаємодіям в психологічних інституціях, адже саме в них проходить робота по створенню наукових відкриттів, тож є доцільним комплексний соціологічно-психологічний підхід до вивчення цих спільнот.

Для цих досліджень слід використовувати нетрадиційну методологію, перш за все підійдуть ідеї методологічного анархізму П.К.Фесрабента [4]. Залучення обивателів до аналізу стану психологічної науки та особистості її представників може наблизити її до реального життя. Думка психічно хворих може дати можливість освітити реальний стан справ в клінічній психології та взагалі, в усіх науках про психічні патології. Все це піде тільки на користь цим наукам. Більш того, ми погоджуємося з висновками Е.А.Самойлової та Є.В. Чорносвотова про вирішальне значення дослідження переживань психічно хворих для розуміння психіки так званої нормальної людини.

Література

1. Выготский Л.С. Исторический смысл психологического кризиса. // www.koob.ru.

2. Гусельцева М.С. Культурно-аналетический подход в психологии и методологии междисциплинарных исследований // Вопросы психологии, 2009, №5.

3. Гусельцева М.С. Культурно-историческая психология и "вызовы" постмодернизма.// Вопросы психологии, 2002, №3.

4. Гусельцева М.С. Культурно-историческая психология: от классической – к постнеклассической картине мира // Вопросы психологии, 2003, №1.

5. Де Гольжак В. История в наследство: Семейный роман и социальная траектория / Перев.с франц. И.К. Масалкова. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2003. – 233 с.

6. Комер Р. Патопсихология поведения. Нарушение и патологии психики. 4-е изд. / Рональд Комер. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 640 с.

7. Кун Т. Структура научных революций / Томас Кун: пер. с англ. И.З.Налетова. – М.: АСТ Москва, 2009. – 310 с.

8. Леонтьев Д. А. Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности \ Психологический журнал, 2000, №1.

9. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла; казус Вангер; Антихрист; Ессе Ното: Сборник/ пер.с нем.; худ.обл. М.В. Драко. – Мн.: ООО "Попурри", 1997. – 544 с.

10. Петровский А.В. Психология и время. – СПб.: Питер, 2007. – 448 с.

11. Пригожин И., Стенгерс И. Время, хаос, квант: пер.с англ. – М.: Издательская группа "Прогресс", 1994. – 272 с.

12. Самойлова Е. А., Черноsvитов Е. В. Три источника и три составные части новейшей психологии. \www.chernosvitov.narod.ru

13. Фридман Д., Комбс Д. Конструирование иных реальностей. Истории и рассказы как терапия. // www.koob.ru

15. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия / пер.с англ. Т.С. Дрaбкиной. – М.: Независимая фирма "Класс", 2005. – 576 с.

16. Eggen P. D. Kauchak D. Educational psychology. Classroom connection. – New York; Toronto: Makmillan Publishing Company, 1992. – 692 p.

МОРАЛЬНІ ЯКОСТІ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНИХ ОСІБ

Суденко Анна Анатоліївна, студентка факультету психології та соціальної роботи, спеціальності "дошкільне виховання; практична психологія", групи ДП-51

Науковий керівник: доц. **Никоненко О. П.**

Розглядаються сучасні проблеми психології залежності, теоретичний аналіз ведеться на матеріалі активно обговорюваної в наш час проблеми залежності від Інтернету. Представлені різні точки зору та виділені: феномен, типи, симптоми та психологічний портрет залежного. Розглядається психологічна характеристика Інтернет-залежного, моральна свідомість особистості.

Ключові слова: інтернет-залежність, віртуальне середовище, моральні якості, адикція, залежність, моральна свідомість, ціннісні орієнтації.

Надмірна захопленість Інтернетом змушує багатьох людей проводити все більше часу в Мережі. Психологи сперечаються: чи йде мова про появу ще одного виду залежності? Феномен "залежності від Інтернету" інтенсивно обговорюється в даний час. Термін "залежність" був запозичений із лексикона психіатрів для полегшення ідентифікації проблеми Інтернету шляхом асоціації її з характерними соціальними та психологічними проблемами. Він часто називається захворюванням чи синдромом (Internet Addiction Disorder чи IAD). З'явився також дуже образний термін Netaholic, чи Інтернет-адикт [8].

Обговорення проблеми почалося порівняно недавно. У 1994 році Кімберлі Янг, американський психолог з Пітсбургського університету, один з найвідоміших експертів у цій області. Вона написала книгу "Піймані в мережу" та організувала центр психологічної допомоги страждаючим від Інтернет-залежності.

У 1995 році Іван Голдберг запропонував термін "Інтернет-залежність" для опису нездоланної тяги до використання Інтернету. По Голдбергу, це розлад, "що здійснює пагубний вплив на побутову, навчальну, соціальну, робочу, сімейну, фінансову чи психологічну сфери діяльності". Оскільки в основі такого розладу лежить прагнення до відходу від реальності, воно порівнянно з патологічним потягом при алкоголізмі, наркоманії, потягу до азартних ігор.[2,3, 4]

Інше визначення Інтернет-залежності: "нав'язливе бажання ввійти в Інтернет, знаходячись off-line, і нездатність вийти з Інтернету, будучи on-line". Часто використовується ще й таке: "Інтернет-залежність – це нав'язлива потреба у використанні Інтернету, що супроводжується соціальною дезадаптацією та яскраво вираженими психологічними симптомами" [8].

Відзначаються особливості Інтернет-залежності. Це не хімічна залежність, тобто вона не приводить до руйнування організму. Якщо для формування традиційних видів залежності вимагаються роки, то для Інтернет-залежності цей термін різко скорочується.

Термін "Інтернет-залежність" часто трактується дуже широко і позначає велику кількість проблем поведінки і контролю над потягами. Основні п'ять типів, що були виділені в процесі дослідження науковцями, характеризуються в такий спосіб (саме в студентському середовищі поширені всі ці основні п'ять типів, в інших "вікових" групах деяких може просто не існувати):

1. Кіберсексуальна залежність – нездоланий потяг до відвідування порносайтів, обговорення сексуальної тематики в чатах чи спеціальних телеконференціях "для дорослих" і заняттю кіберсексом (Першість по цьому типу з великою перевагою утримують чоловіки).

2. Пристрасть до віртуального спілкування та віртуальних знайомств – надмірна кількість знайомих і друзів у Мережі, великі об'єми листування, постійна участь у форумах, чатах тощо (першість у жінок).

3. Нав'язлива "фінансова" потреба у Мережі – гра в онлайн-ігри (як азартні так і рольові), постійні покупки чи участь в Інтернет-аукціонах.

4. Інформаційне перевантаження (нав'язливий web-серфінг) – нескінченні подорожі по Мережі, пошук інформації по базам даних і пошуковим сайтам.

5. Комп'ютерна залежність – нав'язлива гра в комп'ютерні ігри (стрілялки – Doom, Quake, Unreal та ін., стратегії типу Star Craft, чи квестові), або програмування та інші види комп'ютерної діяльності по Мережі. [3, 4, 8].

Якісний аналіз попередніх досліджень показав, що чільним фактором, завдяки якому всі ці явища набули широкого поширення, є анонімність особистості в Мережі. Особливо анонімність пов'язана з чотирма головними розладами:

1. Посилення різних відхилень від норми, брехня і навіть вчинення кримінальних дій типу перегляду та скачування непристойних або ж зовсім заборонених картинок (дитяча порнографія), які широко поширені на багатьох сайтах. Важливо, щоб люди, які розважаються переглядом подібних зображень, тим самим задовольняючи свої сексуальні фантазії, не намагалися контактувати з дітьми в реальному житті. Така поведінка дуже часто починається як цікавість і закінчується як потяг. У таких випадках показана психотерапія, спрямована на нормалізацію сексуальних потягів з метою зменшення ризику.

2. Віртуальний світ, у якому людина відчуває себе набагато комфортніше, ніж в реальному житті створює загрозу для успішності у реальному житті. У подібних випадках використовується персональна психотерапія, метою якої є зменшення бажання втекти з реального світу.

3. Інтерактивні компоненти мережі полегшують створення кібер-залежності, яка негативно впливає на сімейні відносини і стабільність сім'ї як такої, що в першу чергу веде до віддалення людей в реальному житті і до розлучення. У цьому випадку застосовується індивідуальна і сімейна терапія, в процесі якої подружжя працюють разом над примиренням і відтворенням сім'ї після зрад у мережі.

4. Можливість створення альтернативних он-лайн персонажів, в залежності від настрою і бажання самого користувача, що створює можливість піти від реального світу з його емоційними проблемами (наприклад, стрес, депресія, занепокоєння), або ж від простих життєвих труднощів (велика кількість роботи, проблеми в навчанні, безробіття, розлади в сім'ї). Миттєва втеча в фантастичний світ Інтернет слугує підтримкою для звикання, за яким слідує погіршення настрою і психологічні розбіжності, які лікуються психотерапією і, в разі необхідності, фармакологічними втручанням. [8, 20]

М.Орзак виділила наступні психологічні та фізичні симптоми, характерні для інтернет-залежності:

Психологічні симптоми:

- Гарне самопочуття або ейфорія за комп'ютером.
- Неможливість зупинитися.
- Збільшення кількості часу, проведеного за комп'ютером.
- Нехтування сім'єю та друзями.
- Відчуття порожнечі, депресії, подразнення не за комп'ютером.
- Брехня роботодавцям або членам родини про свою діяльність.
- Проблеми з роботою або навчанням.

Фізичні симптоми:

- Синдром карпального каналу (тунельне ураження нервових стовбурів руки, пов'язане з тривалим перенапруженням м'язів).
- Сухість в очах.
- Головні болі по типу мігрені.
- Болі в спині.
- Нерегулярне харчування, пропуск прийомів їжі.
- Нехтування особистою гігієною.
- Розлади сну, зміна режиму сну.

Згідно з дослідженнями К.Янг, небезпечними сигналами (провісниками інтернет-залежності) є:

- Нав'язливе прагнення постійно перевіряти електронну пошту.
- Передчуття наступного сеансу он-лайн.
- Збільшення часу, проведеного он-лайн.
- Збільшення кількості грошей, що витрачаються на інтернет.

Ознаками наявності інтернет-адикції згідно К. Янг є наступні критерії:

- всепоглинутість Інтернетом;
- потреба проводити в мережі все більше і більше часу;
- повторні спроби зменшити використання Інтернету;

- при припиненні користування Інтернетом виникають симптоми відміни, які завдають неспокої;
- проблеми контролю часу;
- проблеми з оточенням (сім'я, школа, робота, друзі);
- брехня з приводу часу, проведеному в мережі;
- зміна настрою за допомогою використання Інтернету.

Поширеність цього розладу становить від 1 до 5% населення, причому більш схильні до нього гуманітарії та люди, які не мають вищої освіти, ніж фахівці з комп'ютерних мереж. За даними корейських дослідників, серед старших школярів можлива Інтернет-адикція реєструється у 38%. Як показують дані моніторингу аудиторії користувачів Інтернету (www.monitoring.ru) в Росії з 1992 по 2004 рр.. питома вага підлітків збільшився з 2% до 25%, тобто підлітки стають все більш активними користувачами мережі, у зв'язку з чим і збільшуються випадки Інтернет-адикції серед молоді.

Лінн Роберт описує деякі можливі психофізіологічні кореляти надмірного використання Інтернету. Однак вона не ставить знак рівності між цими реакціями і патологічною залежністю:

- Умовна реакція (прискорений пульс, підвищений кров'яний тиск) на модемне з'єднання;
- "Змінений стан свідомості" під час тривалих періодів спілкування в діаді чи груповій взаємодії (повна зосередженість і концентрація уваги на екрані, близька до медитативного/трансового стану);
- Сновидіння по типу скролінга;
- Прояв крайнього роздратування на відволікаючі фактори "реального життя" у момент перебування в кіберпросторі;

Серед факторів, що сприяють зануренню людини в Мережу, експерти виділяють наступні:

Нестача спілкування в реальному світі: велика частина Інтернет-залежних "сидить" у Мережі заради спілкування, оскільки віртуальне спілкування має переваги в порівнянні зі спілкуванням реальним.

Почуття захищеності в Мережі: за даними опитування Інтернет-залежних приваблюють такі особливості мережі, як: анонімність (86%), доступність (63%), безпека (58%) і простота використання (37%).

На думку К.Янг, будучи включеними у віртуальну групу, Інтернет-залежні стають здатними приймати більший емоційний ризик шляхом висловлення більш суперечних думці інших людей суджень – про релігію, аборти і т.п. Тобто вони виявляються здатними відстоювати свою точку зору, говорити "ні", у меншій мірі боячись оцінки і відкидання навколишніх, чим у реальному житті. У кіберпросторі можна виражати свою думку без страху відкидання, конфронтації чи осуду тому, що інші люди є менш досяжними, і тому, що особистість самого комунікатора може бути замаскована.

Можливість піти від реальності: на сьогоднішній день можна стверджувати, що Інтернет став одним з видів "буферної" реальності, що

охороняє особистість від прямого зіткнення з реальним світом, реальним людським спілкуванням.

Вчені дослідили, що виникнення Інтернет-адикції не підпорядковується закономірностям формування залежностей, які встановлені на підставі спостережень за курцями, наркоманами, алкоголіками або патологічними гравцями. Якщо для формування традиційних видів залежностей потрібні роки, то для Інтернет-залежності цей термін різко скорочується: за даними К.Янг, 25% адиктів набули залежності протягом півроку після початку роботи в Інтернеті, 58% – протягом другого півріччя, а 17% – через рік. Окрім того, якщо довгострокові наслідки залежності від алкоголю або наркотиків добре вивчені, то Інтернет-адикція ще не стала об'єктом тривалого спостереження [9].

Формування залежності від Інтернету можна розділити на 4 стадії. Перша стадія – людина сідає і починає працювати в мережі. Друга – вона проявляє зацікавлення і намагається використовувати Інтернет для роботи і розваг. Третя – найстрашніша: людина увесь час проводить в Інтернеті, втрачає відлік часу, відходить від комп'ютера тільки для того, щоб поїсти і поспати. Четверта стадія – це стадія спокійного ставлення до Інтернету, коли його використовують тоді, коли є потреба [4]. Більшість людей проходить швидко усі ці три стадії і переходять на четверту. Але деякі користувачі можуть зупинитися на третій стадії, і тоді їм потрібна допомога спеціаліста.

Тема моральності в Інтернет-залежних на сучасному етапі є ще зовсім малодослідженою. Тому є досить актуальною, цікавою та поширеною у нашому суспільстві.

Сьогодні, як ніколи, спостерігається не лише зниження і занепад моральних устоїв масової свідомості, але і їх постійне тотальне руйнування. Для розбудови державності України, оновлення та розвитку духовного життя українського народу, самоусвідомлення гідності нації, для формування і розвитку ринкових відносин та входження нашої країни у високоцивілізоване світове співтовариство потрібні люди високоморальні, гуманні, милосердні. Ось чому одним із пріоритетних напрямків виховання в Державній національній програмі "Освіта(Україна XXI століття)" є "утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти. Працелюбства та інших добродійностей". Моральне виховання включає формування в людини свідомості зв'язку із суспільством, залежності від нього, необхідності узгоджувати свою поведінку з його інтересами, знання моральних ідеалів і вимог суспільства, критичне ставлення до них, перетворення моральних знань у моральні переконання, формування стійких моральних почуттів і моральних якостей, високої культури поведінки, формування моральних звичок, формування моральної свідомості як компонента суспільної свідомості, що відображає реальне ставлення до когось (чогось) у вигляді певних понять і уявлень, а

також регулює моральний бік діяльності особистості, її поведінки, вчинків тощо.

Мораль як форма суспільної свідомості, частина людської культури характеризується сукупністю принципів, норм, вимог, правил, що регулюють поведінку індивіда в усіх сферах життя [10; 33].

Формування моральної свідомості тісно пов'язане з інтелектуальним розвитком особистості. А вчені доводять, що діяльність в Інтернеті також сприяє інтенсивному інтелектуальному розвитку, загальному збагаченню світосприйняття. Але ж і з іншого боку, якщо цим зловживати, то виникають серйозні проблеми в людини.

Основними критеріями моральної вихованості студентів з урахуванням загальнолюдських, національних, громадянських, сімейних цінностей є: а) ставлення до суспільства, до праці, до батьків, рідних, взагалі до людини; б) активність життєвої позиції; в) спрямованість особистості, її потреби, мотиви, інтереси, ідеали [11].

У віртуальному світі знімаються заборони й обмеження морально-етичного й соціального-правового планів (зняття табування насильства, вбивства, руйнування, відсутність суспільних і правових законів, що діють у реальності).

Комп'ютерна залежність впливає на особистість людини, та викликає:

- емоційну й нервову перенапругу;
- астеноневротичні порушення;
- психо-емоційні порушення;
- сприяє виникненню комунікативних проблем;
- викликає порушення соціальної адаптації.

На сьогоднішній день Інтернет-залежність не визнається особливим захворюванням. Не існує психологічного чи психіатричного діагнозу: "Інтернет-залежність" У порівнянні із залежностями від алкоголю і наркотиків, залежність від Інтернету в меншій мірі шкодить здоров'ю людини, не руйнує його мозок, і, здавалося б, достатньо безпечна.

Але, як відзначає К.Янг, залежність від Мережі визначається, насамперед, "сумою втрат в істотних сторонах буття" [9]. Іноді надмірне захоплення Інтернетом дійсно стає причиною серйозних проблем. Нездатність контролювати перебування у віртуальних світах може викликати звільнення з роботи, виключення з вузу чи розлучення, а то й самогубство. Найбільш руйнівню Інтернет-залежність виявляється для сімейних відносин, тому що в залежної людини починають з'являтися нові он-лайн знайомі.

Тобто підсумувавши, можна стверджувати:

- Залежність від Інтернету або Інтернет-адикція реально існуючий феномен. Для того, щоб вважати його захворюванням, на даний момент недостатньо клінічних даних.

- Ряд ефектів, що вважаються проявами феномена залежності від Інтернету можуть отримати альтернативне пояснення.

- За проявами Інтернет-залежності часто приховані інші адикції або психічні відхилення. Залежні від Інтернету люди потребують кваліфікованої психотерапевтичної допомоги.

Адиктивна поведінка – одна з форм деструктивної поведінки, яка виражається у бажанні втекти від реальності шляхом зміни свого психічного стану приймання деяких речовин чи фіксації підвищеної уваги на окремих видах діяльності [1].

На сьогодні виділяють більш десяти найбільш розповсюджених видів адиктивної реалізації. Найпоширенішим видом адиктивної реалізації є комп'ютер.

Крім того, в Мережі можна повністю керувати поданням про себе: Адже віртуальна особистість може абсолютно не збігатися з реальною. Ти можеш бути тим, ким хочеш, долаючи власні обмеження і недоліки. У віртуальному світі можна бути будь-яким героєм, особливо великі можливості тут надають рольові ігри. Ототожнювалася себе з ігровим персонажем, людина стає сильним, сміливим, вільним і задоволеним собою, і проживає багате життя. І природно вихід з цього магічного світу, що підкоряється принципу задоволення, може бути дуже болючим. Звідси нав'язливе бажання знову увійти в інтернет, згортання соціальних контактів у реальному світі. Коли реальність заміщається вигадкою – формується залежність.

Крім нового "Я" мережна комунікація дає особистості відчуття приналежності до групи, а отже, соціальну підтримку. "Як будь-яке суспільство, культура кіберпростору володіє своїм власним набором цінностей, стандартів, мови, символів, до якого пристосовуються окремі користувачі" [8]. Віртуальна група стає притулком людини. При цьому страх бути засудженим значимими людьми в кіберпросторі помітно більш низький, адже люди там набагато менш досягали за рахунок замаскованості особистості учасників. А потенційне різноманіття і своєрідність мережевих спільнот дає можливість у разі невдачі знайти собі іншу групу спілкування.

Процес прив'язаності настільки захоплює людину, що починає управляти його життям. Людина стає безпомічною перед своєю пристрастю. Вольові зусилля слабшають і не дають змоги протистояти залежності.

Вибір адиктивної стратегії поведінки обумовлюється труднощами адаптації до проблемних життєвих ситуацій (складні соціально-економічні умови, багато чисельні розчарування, руйнування ідеалів, конфлікти в родині і на виробництві, утрата близьких, різка зміна звичних стереотипів тощо).

Привабливість адикції для людини в тому, що вона являє собою шлях найменшого опору. Складається суб'єктивне враження, що таким чином, звертаючись до фіксації на якихось предметах чи діях, можливо не думати про свої проблеми, забути про тривогу, піти від важких ситуацій, використовуючи різні варіанти адиктивної реалізації. Форми такої поведінки різноманітні і відокремлюються один від іншого засобами адикції, а також за наслідками для життя людини (біологічними, особистісними і соціальними).

Це може бути епізодичне чи регулярне вживання будь-яких речовин (алкоголю, тютюну, наркотиків, продуктів побутової хімії, медикаментів, солодощів), комп'ютерні і азартні ігри, заняття екстремальними видами спорту, трудовголізм тощо [1].

Поведінково Інтернет-залежність виявляється в тому, що люди настільки віддають перевагу життю в Інтернеті, що фактично починають відмовлятися від свого "реального" життя, проводячи до 18 годин на день у віртуальній реальності та не менше 100 годин в тиждень.

Література

1. Змановская Е. В. Девиантология – М, 1984. – 360 с.
2. Федорова О.И., Дудникова Т.В., Белых Т.В., Иванченко Ю.О. Психологические и психофизиологические характеристики старшеклассников с риском развития компьютерной зависимости // Психология обучения №8 август 2007.
3. Войскунский А.Е. Актуальные проблемы психологии зависимости от интернета // Психологический журнал, 2004, том 25, №1. – С.90–100.
4. Либерман Л.М. Анатомия игровой зависимости. Журнал прикладной психологии /2004/4-5/ Психология профессионального становления.
5. Кимберли С. Янг. Интернет-зависимость www.netaddiction.com
6. Потемкин Г.А., Забродина Е.А., Михеев М.Е. Аддиктивное поведение молодежи как пример негативной тенденции в современном российском обществе // Интернет ресурс.
7. Бурова В.В. Социально-психологические аспекты Интернет-зависимости. – М., 2001.
8. Зависимость от Интернета: актуальная проблема. Войскунский А.Е. [Електронний ресурс]: <http://elnow-virtualave.com/psicho>
9. Янг К. Диагноз–интернет-зависимость [Електронний ресурс]: http://www.medicinform.net/comp/comp_psych9.htm
10. Фіцула М. М. Педагогіка./ М. М. Фіцула – К., 2000. – С. 254–259.
11. Братусь Б.С. Нравственное сознание личности / Б. С. Братусь. – М., 1986. – 56 с.

УДК 159.922.63

ОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ЯК ЧИННИК АДАПТАЦІЇ ПІСЛЯ ВИХОДУ НА ПЕНСІЮ

Тетюра А., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник: доцент кафедри загальної та практичної психології
Шевченко Т.М.

Анотація. *Стаття присвячена проблемі особистісних особливостей людей похилого віку як чиннику адаптації після виходу на пенсію. Аналізуються вітчизняні та зарубіжні дослідження особистості у похилому віці, типологія старості, самотність як один із психологічних факторів старіння та вихід на пенсію як психологічна проблема. Емпірично представлені особливості прояву ригідності у працюючих та непрацюючих пенсіонерів.*

Ключові слова: *старість, самотність, адаптація, ригідність, мобільність.*

У нашій роботі ми, головним чином, звертаємо увагу саме на проблему адаптації людей похилого віку після виходу на пенсію. Важливим є момент допомоги усвідомлення людьми, що готуються до припинення своєї трудової діяльності того, що період виходу на пенсію – це невід’ємна частина людського життя, так як, наприклад, весілля або ж виховання дітей.

Загалом, для багатьох людей перспектива старіння виглядає настільки зловісно, що вони навіть не прагнуть шукати жодних відповідей на це питання. Це викликано перед усім стереотипами, які склалися в нашому суспільстві, стосовно людей похилого віку.

Проблема адаптації людей похилого віку після виходу на пенсію, є традиційною як для вітчизняної, так і для зарубіжної психологічної науки. Так, Д.Ф. Чеботарьов зазначав, що з людьми, яким вже виповнилось 50 років потрібно проводити певну психологічну, моральну та фізичну підготовку до адаптації їх виходу на пенсію. Англійський психолог та педагог Г. Томпсон зазначав, що людина намагається й сама підготуватися до цього важливого періоду свого життя, і цей процес він умовно розділив на 3 частини: скидання обертів; перспективне планування; життя в очікуванні пенсії.

Об’єктом дослідження є психологічні особливості людей похилого віку.

Предмет дослідження: адаптація людей похилого віку після виходу на пенсію, та проблеми, що пов’язані з нею.

Гіпотеза дослідження: люди похилого віку характеризуються різним ступенем адаптації після виходу на пенсію, а особистісні особливості виступають як фактор успішного процесу адаптації.

Відповідно до висунутої гіпотези та мети дослідження були поставлені наступні завдання:

1. Теоретично дослідити поняття "старість", класифікації та типологію людей похилого віку у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях.
2. Розглянути особистісні особливості людей похилого віку.
3. З’ясувати особливості адаптації людей похилого віку після виходу на пенсію.

4. В ході експериментального дослідження встановити чи існує зв'язок між показниками непрацюючих пенсіонерів та пенсіонерів, які ще працюють.
5. Узагальнити результати дослідження та сформулювати висновки.

Для перевірки висунутої гіпотези та розв'язання поставлених завдань, ми використали наступні методи і методики дослідження: теоретичний аналіз літератури, методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса та Раге; методика визначення ригідності; методика діагностики рівня соціальної фрустрованості Л.І.Вассермана (модифікація В.В.Бойко); методика діагностики рівня суб'єктивного почуття самотності Д.Рассела та М.Фергюсона.

В останнє десятиліття, у зв'язку зі скороченням тривалості життя людей, помітно зріс інтерес до геронтологічних проблем. Число громадян похилого віку в усьому світі зростає, а проблеми старості і старіння стають глобальними. Необхідність збереження активного життя в літньому віці – одна з актуальних тем сучасних наукових досліджень. Незважаючи на підвищення уваги, що повертає до себе процес старіння людини, багато питань до сьогодні залишаються не з'ясованими. Немає й однозначного визначення поняття "старість". У демографічному енциклопедичному словнику наводиться таке визначення: "Старість – біопсихологічне і соціально-історичне поняття з умовними і мінливими межами на різних етапах історико-еволюційного розвитку людства та в різних еколого-популяційних і соціальних групах" [8].

Проблема старіння турбувала людину ще в глибокій давнині. Перші визначення старіння і його причини відносяться ще до античної епохи. Великий давньогрецький лікар Гіппократ (V–IV ст. до н.е.) вважав старість результатом витоку природного тепла і висихання організму. Філософ Платон вказував, що на старіння особливо впливає спосіб життя в середньому віці [12].

У цілому, старіння – процес індивідуальний, в одних людей він починається раніше, в інших пізніше. Дослідники виділяють календарний вік – об'єктивний показник, пов'язаний суто з фізичним плином часу і виражається в абсолютних фізичних одиницях часу.

Зокрема, у вітчизняній науці прийнята наступна схема вікової періодизації:

- літній вік 60-74 року чоловіки, 55-74 року жінки;
- старечий вік 75-90 років чоловіки і жінки;
- довгожителі – 90 років і старше чоловіки і жінки.

Виділяється також пенсійний вік, межі якого встановлюються державою. При визначенні пенсійного віку виходять з віку хронологічного – кількості прожитих років [8].

Вітчизняні психіатри умовно виділяють три типи старості: "щаслива", "нешаслива" і психопатологічна. "Щаслива" старість характеризується мудрістю світосприйняття і світоглядом, споглядальністю, стриманістю і

самовладанням. Так звана "нещаслива" старість обумовлюється підвищенням рівня особистої тривоги, тривожної удаваності з приводу свого фізичного здоров'я [1].

Психопатологічна старість проявляється віково-органічними порушеннями психіки, особистості та поведінки. Спостерігається зниження адаптаційних можливостей психопатичної особистості з частим розвитком різноманітних дезадаптаційних реакцій. Рошак Кароль, провівши власні дослідження, щодо вияву особистісних особливостей у людей похилого віку виділив наступні типи старості:

1. Конструктивний тип. Цей тип характеризується досить ефективною (конструктивною) стратегією пристосування літньої людини до періоду старості. Для неї характерні інтегрованість, зберігається здатність радіти життю, відносини з іншими людьми переважно гарні і характеризуються теплими почуттями.

2. Захисний тип. Цей спосіб пристосування до старості є менш ефективним, деякі особливості поведінки схожі на легкий прояв неврозу, що зустрічається також в осіб більш молодшого віку. Людей, які використовують даний тип пристосування, можна назвати дуже стриманими з загальноприйнятими стандартами поведінки, причому одночасно вони можуть проявляти надмірну активність, що не приносить гарних результатів.

3. Агресивно-активний тип. Представники цієї групи схильні всю провину за власні помилки, невдачі і труднощі приписувати зовнішнім чинникам, іншим людям. Вони часто агресивні, підозрілі, схильні до суперництва, не задоволені характером свого спілкування з іншими людьми. Схильні до стереотипних думок, у своїх установах і цінностях керуються загальноприйнятими стандартами. Мало реалістичні у сприйманні навколишнього світу і власних можливостей. Старість сприймають як нещастя.

4. Тип пасивного старіння. Від попередньої групи відрізняються спрямованістю агресії. Свою ворожість спрямовують не на навколишнє середовище, а на себе. Критично ставляться до історії власного життя, однак не висловлюють бажання пережити його по-іншому, більш повноцінно. Це люди пасивні, безініціативні, не здатні прийняти відповідальність і забезпечити собі матеріального благополуччя [7].

Більшість дослідників вважають, що самотність пов'язана з переживанням людини її відірваності від спільноти людей, сім'ї, історичної реальності, гармонійної природної світобудови. Але це не означає, що літні люди, які живуть одні, всі відчують самотність. Можна бути самотнім і в натовпі і в колі сім'ї, хоча самотність серед людей похилого віку може бути пов'язана зі зменшенням числа соціальних контактів з друзями та дітьми.

Є результати певних психологічних досліджень, в яких зазначено, що в більшій мірі самотність відчують люди, які проживали з родичами, ніж ті люди похилого віку, які жили одні. Виявилось, що соціальні контакти з

друзями чи сусідами більше впливають на благополуччя, ніж контакти з родичами.

Рівень і причини самотності в розумінні людей похилого віку, залежать від вікових груп. Люди у віці 80 років і старші розуміють значення поняття "самотність" по-іншому, ніж представники інших вікових груп. Для людей похилого віку самотність асоціюється зі зниженням діяльності, обумовленої непрацездатністю або неможливістю пересування, а ніяк не з відсутністю соціальних контактів. Жінки є менш схильними до почуття самотності, так як вони в середньому виконують більше соціальних ролей, ніж чоловіки.

Щодо адаптації до старості, то тут є загальноновизнаним той факт, що десятиріччя перед виходом на пенсію є найбільш сприятливим для адаптації до старості. Саме в цей період слід спонукати і підтримувати самовиховні тенденції у людей, яким вже виповнилось 50 років, зацікавлюючи їх підготовкою до нових життєвих ситуацій.

Кожна людина, що виходить на пенсію, по-різному переживає цю подію. У зв'язку з тим, яке відношення формується в неї у процесі усвідомлення цього факту, відбуваються відповідні зміни в її мотиваційно-потребовій сфері. Тобто, в кожній окремій людині формуються нові мотиви, згідно того, як людина сприймає своє старіння та "згасання" професійної діяльності. В цілому вихід на пенсію легше переноситься жінками, ніж чоловіками. Це пояснюється тим, що жінки займаються професійною діяльністю переважно з суто економічних причин, а не для задоволення потреб самореалізації. Вихід на пенсію жінки, обтяженою домашніми обов'язками, веденням господарства, вихованням дітей, сприймається нею як полегшення і задоволення. Однак, вихід на пенсію сприймається як катастрофа жінками, які відмовилися від сімейного щастя заради кар'єри.

Геронтологи вважають, що якщо людина змінюється постійно протягом життя, то також бажано, щоб виконувана нею діяльність також змінювалася, що дозволило б краще пристосуватися людині до діяльності та "діяльності до людини" [8].

Для вивчення особистісних особливостей людей похилого віку як чинника адаптації після виходу на пенсію ми сформувавши вибірку з 30 осіб. У науковому дослідженні брали участь непрацюючі пенсіонери (15 осіб – експериментальна група) та працюючі пенсіонери (15 осіб – контрольна група) міста Ніжина. Варто зазначити, що пенсіонери, як працюючі так і непрацюючі, досить легко йшли на контакт та не виявляли особливого опору, щодо проведення з ними дослідження.

З-поміж чотирьох проведених нами методик ми хотіла б дещо детальніше зупинитися на методиці спрямованій на вимірювання ригідності.

Взагалі варто зазначити, що ригідність є тією рисою особистості, яка відноситься психологами до числа одних з найважливіших. Вона представляє собою утрудненість під час зміни людиною наміченої програми діяльності в умовах, що об'єктивно потребують її перебудови.

Ригідність – це тенденція до зберігання своїх установок, стереотипів, способів мислення, нездатність змінити власну точку зору.

Дана методика використовується для вимірювання ригідності як відносно стійкої риси особистості. Методика представляє собою опитувальник з 50 тверджень, на які досліджуваному потрібно дати однозначну відповідь "Так" або "Ні" [6].

Отже, після інтерпретації даної методики ми отримали наступні показники, щодо експериментальної групи – непрацюючих пенсіонерів: троє досліджуваних (двоє з яких чоловіки) мають високі показники ригідності. Тобто 20% від вибірки є ригідними (29 балів, 28 балів, 31 бал). Решта дванадцять осіб проявляють риси ригідності та мобільності в рівній мірі. У відсотковому відношенні отримуємо 80% (сума балів від 15 до 27) (табл.1).

Таблиця 1.

**Результати методики, спрямованої на вимірювання ригідності
(експериментальна група)**

№ п/п	Стать, рік народження	Сума балів	Ступінь ригідності
1.	Ж., 1954	19	Риси ригідності та мобільності
2.	Ж., 1936	20	Риси ригідності та мобільності
3.	Ж., 1956	22	Риси ригідності та мобільності
4.	Ч., 1952	27	Риси ригідності та мобільності
5.	Ж., 1949	19	Риси ригідності та мобільності
6.	Ч., 1958	29	Ригідний
7.	Ж., 1944	25	Риси ригідності та мобільності

8.	Ж., 1952	26	Риси ригідності та мобільності
9.	Ж., 1957	28	Ригідний
10.	Ж., 1958	20	Риси ригідності та мобільності
11.	Ж., 1945	25	Риси ригідності та мобільності
12.	Ч., 1940	31	Ригідний
13.	Ж., 1949	22	Риси ригідності та мобільності
14.	Ж., 1949	15	Риси ригідності та мобільності
15.	Ч., 1957	22	Риси ригідності та мобільності

Середній показник вимірювання ригідності експериментальної групи = $19+20+22+27+19+29+25+26+28+20+25+31+22+15+22/15=23$ (поєднання рис ригідності та мобільності).

Відмітимо, що мобільність є протилежною рисою ригідності. І якщо в основі ригідності лежить недостатньо розвинена переключеність процесів збудження і гальмування центральної нервової системи, то людина психологічно мобільна відрізняється зайвою упевненістю в собі, але й чутливістю до негараздів, схильністю до песимізму, здатністю до імпульсивних дій. Такі люди важко пристосовуються до нових життєвих обставин і відчувають труднощі спілкування в новій життєвій ситуації.

Психологічно мобільних людей відрізняє повнота їх занурення в процес спілкування, легка концентрація уваги, квапливість мови і манера квапити співрозмовника з відповіддю, перебивати, намагаючись закінчити фразу замість нього.

Дослідження за даною методикою контрольної групи (працюючих пенсіонерів) дали наступні результати: п'ятеро з досліджуваних (троє з яких

чоловіки) мають також високі показники, 33% (сума балів 28-29), що свідчить про те, що в міжособистісному спілкуванні переважає така риса як ригідність. Решта десятеро осіб мають поєднання рис ригідності та мобільності: 67% (сума балів від 17 до 27) (табл.2).

Таблиця 2.

**Результати методики, спрямованої на вимірювання ригідності
(контрольна група)**

№ п/п	Стать, рік народження	Сума балів	Ступінь ригідності
1.	Ж., 1952	28	Ригідний
2.	Ч., 1953	28	Ригідний
3.	Ж., 1952	22	Риси ригідності та мобільності
4.	Ж., 1952	28	Ригідний
5.	Ж., 1957	28	Ригідний
6.	Ч., 1947	29	Ригідний
7.	Ж., 1957	22	Риси ригідності та мобільності
8.	Ж., 1955	24	Риси ригідності та мобільності
9.	Ж., 1957	27	Риси ригідності та мобільності
10.	Ж., 1957	17	Риси ригідності та мобільності
11.	Ж., 1954	18	Риси ригідності та мобільності
12.	Ж., 1953	25	Риси ригідності та мобільності
13.	Ж., 1948	23	Риси ригідності та мобільності
14.	Ж., 1952	20	Риси ригідності та мобільності
15.	Ж., 1948	25	Риси ригідності та мобільності

Середній показник вимірювання ригідності контрольної групи = $28+28+22+28+28+29+22+24+27+17+18+25+23+20+25/15=25$ (поєднання рис ригідності та мобільності).

Зауважимо, що у жодного досліджуваного (як із експериментальної так і з контрольної груп) ми не отримали таких результатів, які б свідчили про переважання рис психологічної мобільності.

Також вирахувавши середній показник вимірювання ригідності у працюючих та непрацюючих пенсіонерів ми отримали середні показники: експериментальна група – 23 бали, контрольна – 25 балів. Такі результати свідчать про поєднання рис психологічної ригідності та мобільності.

Отже, провівши методику на вимірювання ригідності ми не отримали суттєвих відмінностей у показниках експериментальної та контрольної груп, якщо брати середні показники по кожній з вище названих груп.

Але хотілося б зазначити той факт, що люди, які вже формально вийшли на пенсію, але все ще продовжують працювати мають дещо більші, в кількісному розумінні, показники, аніж ті пенсіонери, які не працюють. Насамперед це пов'язано з тим, що працюючим людям похилого віку потрібно якимось чином доводити ще свій авторитет на роботі, щоб їх "не скинули з рахунків". Можна зробити припущення, що це і є головною причиною того, що п'ять із п'ятнадцяти досліджуваних (33%) контрольної групи мають виражені риси ригідності. Але відмітимо ще раз, що середній показник обох груп відрізняється несуттєво, всього на два бали. Після отримання емпіричних результатів за методикою, яка була спрямована на вимірювання ригідності, ми приходимо до висновку, що працюючі пенсіонери більшою мірою є ригідними, ніж непрацюючі. І це викликано, насамперед, їх соціальним становищем на даний момент їхнього життя.

Також тенденції до прогресуючого зростання феномену самотності в похилому і старечому віці та ті особистісні проблеми, які виникають внаслідок самотності на сьогодні і в майбутньому є дуже актуальними. Тому, варто детальніше вивчати цей один із факторів старіння та залучати до вивчення даної проблеми не лише психологів, але й медиків, соціологів, демографів та економістів.

Література

1. Авербух Е.С. Неврозы и неврозоподобные состояния в позднем возрасте. – Л., 1976.
2. Балл Г.А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности. // Вопросы психологии. – 1989. №1. С. 92–100.
3. Крайг Г. Психология развития. – СПб: Питер, 2000.
4. Мартинюк А.І. Психологічна допомога людям похилого віку // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. №1. С. 32–38.
5. Райгородский Д.Я. Практическая психология. Методики и тесты. Учебное пособие. Издательский Дом "БАХРАХ-М". Самара, 2001.
6. Реан А. А. Психология человека от рождения до смерти. Младенчество. Детство. Юность. Взрослость. Старость. СПб, Издательский Дом "НЕВА": Москва, 2002.
7. Роцак К. Психологические особенности личности в пожилом возрасте // Психология зрелости и старения. – 1992. №2. – С. 32.
8. Тарнавский Ю.Б. Чтобы осень была золотой. – М., 1988.

9. Толстых А. Возрасты жизни. – М., 1988.
10. Холостова Е.И. Социальная работа с пожилыми людьми: Учебное пособие – М.: Издательско-торговая корпорация "Дашков и КО", 2002.
11. Щотка О.П. Вікова психологія дорослої людини: Навчальне видання. Ніжин. НДПУ, 2001.
12. Яцемирской Р.С. Социальная геронтология. М.: Издательство МГСУ "Союз", 1998.
13. Шахматов Н.Ф. Старение – время личного познания вечных вопросов и истинных ценностей // Психология зрелости и старения. – 1998. №2. С. 14-40.

УДК: 159.923 – 057.875

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДІАЛОГІЧНОСТІ У СТУДЕНТІВ З НЕАДЕКВАТНОЮ САМООЦІНКОЮ

Туз Є.В.

Науковий керівник: ст. викл. **Шилова Галина Петрівна**

Аналізуються особливості самооцінки особистості в контексті теорії діалогу. Обговорюються емпіричні дані особливості діалогічності студентів з неадекватною самооцінкою.

Ключові слова: діалогічність, самооцінка, неадекватна самооцінка.

Діалог, як важлива умова існування і розвитку особистості, активно досліджується в сучасній психологічній науці (М.М.Бахтін, О.Ф.Бондаренко, М.Бубер, Е.Гуссерль, О.Г.Ковальов, О.Ф.Копйов, Е.Левінас, М.В.Папуча, П.Рікер, Ф.Розенцвейг, Н.В.Чепелєва та ін.), породжуючи різні аспекти поглядів на його сутність, що зокрема, відображається у понятійному апараті. Так, в контексті даної проблеми співіснують поняття "діалог", "діалогічне відношення", "діалогічне спілкування", "діалогічна інтенція", "діалогічна позиція", "діалогічність". Під останнім ("діалогічність") розуміють "здатність і прагнення сприймати іншого як цінного і рівноправного партнера для зустрічі, тобто – партнера по діалогу" [1, 50]. Ця здатність, є загальнолюдською властивістю, умовою існування і розвитку особистості, свідомості, самосвідомості індивіду, невід'ємною характеристикою внутрішнього світу людини. Її порушення (зокрема, відсутність діалогічної інтенції за О.Ф.Копйовим; потреби в діалогізмі або її реалізації за М.В.Папучею) веде до психічних негараздів існування людини.

Діалог пов'язаний з подоланням людиною різних форм опору, захисту, що опираються на інерцію різних форм звичної, адаптивної, недіалогічної поведінки ("закритої", рольової, ігрової, невротичної, маніпулятивної і т.д.);

особистість по відношенню до себе, інших, світу стверджує суб'єктне, рефлексивне відношення; це відношення вільної цілісної особистості, в якому об'єкт відношення наділяється рівними особливостями – сприймається як рівноцінний, вільний, цілісний, як суб'єкт. За тонким спостереженням М.В.Папучі, "таким є внутрішній діалог, таким є і зовнішнє життя особистості" [1, 49]. А тому порушення діалогічності "зовнішнього" життя, як відмічає дослідник, призводить до негараздів у внутрішньому світі і навпаки.

Безумовно, діалог є не єдиним способом відношення людини до світу, а поглинання і довге перебування в діалогічній площині є виснажливим і непосильним для людини. Однак, переважання недіалогічного відношення спрощує, нівелює, знецінює внутрішній світ особистості.

Самооцінка особистості в вітчизняних та зарубіжних дослідженнях розглядається як аспект самосвідомості індивіду і відноситься до психологічних явищ, ґрунтовно досліджених в теоретичному, емпіричному, онтогенетичному аспектах (Р.Бернс, С.О.Будассі, Т.Дембо, У.Джеймс, І.С.Кон, В.С.Мухіна, О.Т.Соколова, Д.І.Фельдштейн, Е.І.Савонько, В.В.Столін та ін.), забезпечених надійним діагностичним інструментарієм. Під самооцінкою розуміють "оцінку особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей" [2, 54]. Будучи складовою ядра особистості самооцінка є важливим регулятором її поведінки. В контексті діалогу самооцінку можна розглядати як продукт розвитку особистості, яка у випадку адекватної самооцінки свідчить про діалогічність, гармонійність особистості, а неадекватної (заниженої або завищеної) – про порушення гармонійності життя, а отже і діалогічності.

Експериментальне дослідження мало на меті встановити особливості діалогічності у осіб з неадекватною самооцінкою. Процедура дослідження проходила в два етапи. На першому етапі ми визначали рівень розвитку самооцінки людини, використовуючи процедури: дослідження самооцінки за методикою Дембо-Рубінштейн в модифікації А.М.Прихожан; вимірювання самооцінки Дембо-Рубінштейн в модифікації О.Т.Соколової (з вільними шкалами). Метою другого етапу виступило дослідження діалогічності у студентів з неадекватною самооцінкою (процедура визначення рівня розвитку діалогічної інтенції М.В. Папучі [1]). Вибірку склали 54 студенти-психологи. 29 чоловік – експериментальна група, до якої увійшли студенти з неадекватною самооцінкою (за теоретичними даними Будассі, Дембо-Рубінштейн та ін. до неадекватної самооцінки ми віднесли осіб з завищеною і заниженою самооцінкою). 25 чоловік – контрольна група осіб з адекватною (середньою та високою) самооцінкою.

Отримані результати та їх аналіз.

1. Методика Дембо-Рубінштейн в модифікації А.М.Прихожан є загально визнаним та апробованим діагностичним інструментарієм вивчення самооцінки індивіду. Дана методика ґрунтується на безпосередньому оцінюванні ряду особистих якостей, таких, як здоров'я,

здібності, характер та ін. Результати дослідження самооцінки експериментальної групи показали, що у 90% (26 чол.) досліджуваних виявлено завищений рівень самооцінки, у 10% (3 чол.) – занижений. Завищений показник самооцінки свідчить про несприятливий розвиток особистості. За даними С.О.Будассі, завищена самооцінка може підтверджувати особистісну незрілість, невміння правильно оцінювати результати своєї діяльності, порівнювати себе з іншими; така самооцінка може вказувати на значні порушення у формуванні особистості – "закритість для досвіду", нечуттєвість до своїх помилок, невдач, зауважень та оцінок з боку оточуючих. Занижений рівень самооцінки у 10% досліджуваних також свідчить про несприятливий розвиток особистості. У цих осіб виникає неправильне уявлення про себе, спостерігається невпевненість в собі, неможливість реалізувати свої здібності, люди уникають важкодосяжних цілей, можливе виникнення конфліктів внаслідок надмірної критичності до себе та інших.

Те, що у студентів з неадекватною самооцінкою виявилось 90% досліджуваних із завищеною самооцінкою, дозволяє говорити про вікові закономірності несприятливого типу розвитку самооцінки у юнацькому віці – по типу завищеної самооцінки. Однак, відмітимо, що згідно теоретичного аналізу літератури, самооцінка у юнацькому віці стає більш реалістичною, адекватною, переважають внутрішні критерії самооцінювання. Це, зокрема, підтверджують і дані нашого дослідження: в цілому у студентських групах більшість юнаків мають адекватну самооцінку, а неадекватна спостерігається лише у 27%–40% від загальної чисельності груп.

Аналіз змісту самооцінки досліджуваних експериментальної групи показав, що за загальними показниками по всій вибірці фактично не маємо низьких показників по усім шкалам самооцінки. По всіх шкалах показники самооцінки є вищими середнього, так шкала "здоров'я" – 72%, "розум, здібності" – 75%, "характер" – 76%, "авторитет серед ровесників" – 69%, "уміння багато чого робити своїми руками" – 76%, "зовнішність" – 78%, "впевненість у собі" – 76%. Самооцінка досліджуваних є малодиференційованою. Ймовірно можна говорити про порушення діалогічності на рівні внутрішнього самооцінювання індивіду. Про це свідчать і дані рівня домагань цих досліджуваних. Так, 41% досліджуваних мають дуже високий, 8% – середній і 52% високий рівень домагань. Традиційно розходження між Я-реальним і Я-ідеальним розглядається як сприятливий фактор розвитку індивіду. Однак, на наш погляд, на фоні завищеної самооцінки дуже високий рівень домагань (у 41% досліджуваних) лише загострює процеси несприятливого розвитку особистості. Середній (у 8%) і високий (у 52%) рівень домагань свідчить про певні спроби особистості врівноважити процеси самооцінювання з реальними умовами існування за рахунок зниження рівня домагань. З одного боку, це свідчить про певну діяльність на рівні внутрішнього світу людини (а отже, і спробу вийти в діалогічну позицію?..), про певну "відкритість для досвіду",

чуттєвість до своїх помилок, невдач, зауважень та оцінок з боку оточуючих тощо, що може виступити передумовою конструктивної роботи особистості з власними внутрішніми психічними структурами. З іншого – на фоні високої самооцінки компенсація за рахунок зниження рівня домагань свідчить в цілому про неефективність внутрішньої діяльності індивіду.

Результати дослідження самооцінки контрольної групи показали, що у 28% (7чол.) виявлено середній рівень самооцінки та у 72% (18 чол.) досліджуваних – високий рівень, що дозволило нам віднести їх до групи осіб з адекватною самооцінкою. Показники рівня домагань у цих досліджуваних: 13% – дуже високий рівень домагань, 4% – середній, 4% – низький і 79% – високий рівень домагань. Те, що для переважної більшості досліджуваних контрольної групи характерний високий (79%) та середній (4%) рівні домагань, опосередковано можуть свідчити про ефективний, конструктивний характер внутрішньої психічної діяльності особистості (а отже, і діалогічності).

2. Методична процедура вимірювання самооцінки Дембо-Рубінштейн за допомогою вільних шкал (модифікація О.Т.Соколової [3]) передбачала спонтанне виокремлення та називання шкал з наступною самооцінкою відповідно самостійно виділених аспектів "образу Я". Диференціація самооцінки в методиці О.Т.Соколової виявляє ступінь диференціації та змістовні особливості суб'єктивно значимих, а не об'єктивно заданих самою процедурою усвідомлених аспектів "образу Я" людини, особливості співвідношення "Я-реального" та "Я-ідеального" суб'єктивно виокремлених аспектів "Я".

За кількістю вільно виділених шкал (лінійок) у експериментальній групі у 45% досліджуваних число шкал не виходить за межі п'яти (від 3 до 5 шкал), що свідчить про незначну диференціацію самооцінки. Зміст виділених шкал відображає якості, суб'єктивно значимі для особистості, такими, на думку досліджуваних експериментальної групи, виявилися: "впевненість у собі" (5), "здоров'я"(6), "щирість"(5), "добродота"(3). В цілому за змістом, серед самостійно виділених шкал, виявилися риси характеру, вольові якості, достоїнства, безперечні на думку досліджуваних. Загалом вони відображають загальнолюдські цінності. Дані особливості виділялись і хворими-підлітками в дослідженні О.Т.Соколової [3, 31]). Це, на думку О.Т.Соколової, відображає переструктурування мотиваційної сфери особистості.

Проте більшість досліджуваних (55%) має гарно диференційовану самооцінку, вони виокремлювали від 6 до 14 шкал. В цілому називали такі якості, як "чесність" (6), "креативність" та "творчість" (5), "вміння вислуховувати інших" (5), "впевненість" (4), "веселість" та "почуття гумору" (4) та ін. При самооцінюванні практично за усіма самостійно виділеними шкалами досліджувані обирали максимальні позначення наявності у себе виокремлених якостей, а також рівня домагань. Фактично "Я-реальне", яке

включає або невелику, або значну кількість аспектів "образу Я", злите з "Я-ідеальним".

Результати досліджуваних контрольної групи за цією процедурою теж розділилися за двома типами, аналогічно результатам експериментальної групи. Одна частина (45%) виокремлювали декілька шкал (3-5), друга (55%) – від 6 до 14 шкал. Якщо стосовно другої групи з гарно диференційованою адекватною самооцінкою можна говорити про значну кількість аспектів Я та адекватність самооцінювання людини, то результати стосовно першої групи потребують пояснення. В контексті нашої проблеми, ймовірно, можна говорити, що дослідження О.Т.Соколової відображає загальні механізми структурування внутрішнього світу людиною, а не лише хворих-підлітків. А отже можна говорити, що описаний О.Т.Соколовою механізм переструктурування мотиваційної сфери особистості стосується в цілому процесу структурування внутрішнього світу людини, зокрема, її самооцінки. Ці процеси притаманні і особистості з адекватною самооцінкою. А отже опосередковано свідчать і про діалог на рівні внутрішнього світу людини.

3. Процедура дослідження рівня розвитку *діалогічної інтенції* М.В.Папучі [7]. Сутність діагностичної процедури полягала у моделюванні спеціальних умов, які досліджуваний міг би розглянути потенційно як ситуацію діалогічного спілкування. Методична процедура проводилась в три етапи і полягала в наступному: 1) група студентів отримувала завдання описати зображення людини на портреті, як уявного, можливого партнера по спілкуванню; 2) поставити декілька питань цьому "партнерові"; 3) описати себе "ніби очима цієї людини". Експонувались картини "Автопортрет" І.Репіна та "Портрет композитора М.П.Мусортського" І.Репіна. Досліджуваний мав змогу вибрати ймовірного "партнера" по спілкуванню. На наш погляд, картини стимулюють діалогічну інтенцію, оскільки і персонажі, і художня техніка є дійсно художніми, виразними і такими, що актуалізують уяву. Каталізатором діалогічної інтенції мало виступити також і завдання, пов'язане із запитаннями до зображеної людини. Завдання виконувались письмово.

Рівень розвитку діалогічної інтенції – низький (перший), середній (другий) та високий (третій), встановлювався на основі аналізу письмових звітів досліджуваних за критеріями процедури [1]. Для низького (першого) рівня характерна велика психологічна дистанція, відсутність дійсного інтересу до уявного співрозмовника або й страх контакту, його небажання. Увага звертається виключно на зовнішні риси та особливості одягу. Немає ніяких гіпотез і уявлень в напрямі внутрішнього світу особистості. Стиль описання суто протокольний, фрази короткі, окремі. Кількість слів невелика, що говорить про неухвагу до нюансів та окремих рис зображеної людини.

Середній (другий) рівень розвитку діалогічної інтенції характеризується тим, що поряд із орієнтацією на зовнішність та власною відстороненістю, реципієнт намагається формулювати гіпотези відносно життя і властивостей зображеної людини. Змінюється стиль опису: з'являються

порівняння, синоніми. Питань досить багато, вони різні і широкі. Аналогічними є і самоописи, хоча досліджуваний так і не може прийняти власне емпатичного завдання.

Високий (третій) рівень характеризується тим, що тексти описів більше нагадують листи до співрозмовника і є, фактично, діалогічними за сутністю. Проявляється дійсний інтерес до життя людини. У описах використовуються зовнішні ознаки, але сприймаючий не затримується на них, а йде далі – у внутрішній світ людини. Тексти стають нюансованішими та метафоричнішими. Спостерігається дійсне запрошення до розмови [1].

За результатами даної процедури у 59% (16 чол.) студентів виявився перший (низький) рівень розвитку діалогічної інтенції, у 41% (9 чол.) – другий (середній). Третій (високий) рівень – не виявлений.

Отже, більша частина студентів (59%) експериментальної групи має перший (низький) рівень розвитку діалогічної інтенції, що характеризується великою психологічною дистанцією, відсутністю дійсного інтересу до уявного співрозмовника або й страхом контакту, його небажанням. Увага звертається виключно на зовнішні риси та особливості одягу. Немає ніяких гіпотез і уявлень в напрямі внутрішнього світу особистості. Перед досліджуваним не людина, а лише схема. Стиль опису суто протокольний, фрази короткі, окремі. Кількість слів невелика, що говорить про неухвагу до нюансів та окремих рис зображеної людини. Наприклад: "Це високий темноволосий чоловік з добрими очима"; "Чоловік на портреті спокійний, врівноважений". Такими ж є і самоописи досліджуваних. Досліджувані цього рівня відрізняються також і тим, що майже не ставлять питань до уявного співрозмовника, а якщо і ставлять, то ці питання теж суто "зовнішні". Наприклад: "Як ваші справи?"; "Чим ви любите займатися?"; "Яка ваша улюблена справа?". Також у них переважає монологічна позиція, вони не роблять спроби увійти в діалогічну позицію як по відношенню до інших, так і по відношенню до себе. Ймовірно, можна говорити, що у цих досліджуваних відсутня потреба в діалозі (хоча об'єктивно вони її вимагають).

41% досліджуваних, у яких виявляється другий (середній) рівень розвитку діалогічної інтенції, характеризується тим, що поряд із орієнтацією на зовнішність та власною відстороненістю, реципієнти намагаються формулювати гіпотези відносно життя і властивостей зображеної людини. Змінюється стиль опису: з'являються порівняння, синоніми. Наприклад: "Дана людина про щось думає"; "Він чимось занепокоєний. Сум в очах. Напевно, щось сталося". Питань досить багато, вони різні і широкі. Наприклад: "Чи щаслива ви людина?"; "У вас творча професія?"; "Чому ви такий сумний?"; "Що найбільше шокувало вас у житті?". Таким чином, спостерігаємо боротьбу діалогічності з монологічністю. Це відбивається також і в тому, що в описі іншої людини досліджувані виходять на другий рівень діалогічності, а в описі себе ніби "спускаються" на рівень нижче реалізуючи монологічну позицію. Дана ситуація відображає, по-перше, теоретичне положення М.В.Папучі, що негаразди у зовнішньому світі

породжують негаразди у внутрішньому світі. По-друге, закономірності виникнення й розвитку вищої психічної функції у концепції Л.С.Виготського, згідно якої будь-яка психічна функція виникає двічі: спочатку як функція інтрапсихічна, як функція між людьми, а другий раз, як інтерпсихічна, внутрішня, яка "вростає", інтеріоризується.

Високий рівень діалогічності, який характеризується описами, діалогічними за своєю сутністю, у студентів з неадекватною самооцінкою виявлений не був.

Таким чином, у досліджуваних експериментальної групи виявився низький рівень розвитку діалогічної інтенції (а отже, і діалогічності); неадекватна самооцінка у юнацькому віці розвивається по типу дуже завищеної; у осіб з неадекватною самооцінкою переважає монологічна позиція та боротьба діалогічності з монологічністю.

Література

1. Папуча Н.В. Диалогичность внутреннего мира как проблема / Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. "Тенденції розвитку психології в Україні: історія та сучасність". – К.: Либідь, 2006. – С.90–97.
2. Психология. Словарь / под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
3. Соколова Е.Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 215 с.

УДК: 159.922.7–053.6

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ВАЖКОВИХОВУВАНИХ ДІТЕЙ

Харченко О.В., групи ПП-51, курс V, факультет психології та соціальної роботи

Науковий керівник: канд. психол. наук, професор **Папуча М.В**

Сучасний період розвитку українського суспільства характеризується змінами, що охоплюють усі сфери людського життя. На тлі цих змін саме діти перебувають у найтяжчому становищі внаслідок несформованості власної системи стійких моральних переконань, ціннісних орієнтацій, що нерідко викликають неадекватну реакцію на події навколишнього життя. Особливу тривогу викликають факти, що свідчать про зростання проявів агресивності серед загалом законослухняних підлітків і юнацтва. З огляду на це суттєвого значення набуває проблема корекції негативної поведінки на ранніх етапах її вияву, зокрема в дітей підліткового віку. В цьому віці можна спостерігати досить чіткі симптоми негативних відхилень у поведінці, які за відсутності відповідної корекційної роботи поступово перетворюються в злочинні дії.

Проблема "важковиховуваних" дітей стає особливо болісною не тільки для міських, а й для багатьох сільських шкіл. Сьогодні неможливо вирішувати проблеми виховання, не враховуючи загального соціального фону.

Статистика викликає тривогу і занепокоєність. За останні 10 років удвоє зріс рівень дитячої злочинності. Близько 70 тисяч дітей і підлітків стоять на обліку правоохоронних органів. Питома вага юних правопорушників нині складає **25%** проти 13% десять років тому.

Серед неповнолітніх зростають такі злочини, як зловмисні вбивства, тяжкі тілесні пошкодження, розбійні напади, грабунки, зґвалтування. Це свідчить про ускладнення структури злочинності.

Особливості психології важковиховуваного учня дозволяють йому швидко адаптуватись у групі подібних однолітків.

У віковій та педагогічній психології накопичений чималий досвід вивчення психології підлітків, у тому числі і важковиховуваних (М.О.Алемаскін, М.Й.Боришевський, Л.С.Виготський, П.П.Блонський, О.П.Краковський, Д.О.Леонтьєв, Н.Ю.Максимова, І.О.Нєвський, В.М.Оржеховська, А.В.Петровський, Л.С.Славина, В.О.Татенко, В.Е.Чудновський та ін.).

Важкими підлітками вважають групу неблагополучних дітей від 10–11 до 14–15 років, які не мають розладів нервової системи, психіки та не потребують спеціального режиму і особливих умов виховання.

"Важковиховувані" діти – це педагогічно занедбані діти. Моральна деформація їх особистості – результат педагогічних прорахунків (мова йде не про дітей з відхиленнями в нервовій системі, не про розумово відсталих дітей, а про психічно і фізично здорових дітей). Найбільш рельєфно типові особливості "важковиховуваної" дитини проявляються в підлітковому віці, коли змінюється соціальна позиція дитини, обумовлюючи не тільки нову спрямованість його діяльності, але й нове ставлення до неї. Складність даного етапу психічного розвитку полягає в тому, що, з одного боку, підлітковий вік – це типова епоха дитинства. З іншого – ми маємо справу з підростаючою людиною, яка стоїть на порозі дорослого життя, прагне до самостійності, самоствердження, визнання з боку дорослих її прав, її потенційних можливостей. Л.С.Виготський відмічав, що складність структури "важковиховуваного" підлітка викликана впливами життя, характером взаємин. Терміном "важковиховуваний" позначають дітей, яким необхідна корекція їх особистості [5; 64].

До даної групи відносять неслухняних, впертих, примхливих дітей, які протистоять вимогам, порадам дорослих. Вияснення реальних причин подібних відхилень, увага до потреб і інтересів дитини при одночасній вимогливості до неї і включення в колективні форми діяльності – це основний шлях подолання неслухняності, впертості.

Частина дітей відрізняється недисциплінованістю, грубістю. До таких учнів доцільно застосовувати індивідуальний підхід і, перш за все, встановлення джерел їх неслухняності. Робота з цими дітьми включає цілеспрямовану організацію їх активності, ініціативи, поваги до їх гідності, прав на певну самостійність.

Особливу групу складають діти, поведінка яких характеризується відсутністю бажання і звичок до трудових зусиль – лінощами. Вихователю важко підмічати і заохочувати прагнення таких дітей, стимулювати в них потребу працювати, знаходити радість в діяльності.

Виділяється і група дітей, для яких характерна найбільш негативна риса – брехливість. Брехня може бути як результат і страх покарання, прагнення приховати вчинок і бажання самоствердитися, викликати увагу оточуючих. Необхідна цілеспрямована робота вихователя, щоб виявити причини брехливості, створити обстановку правдивості, довіри, взаємної поваги і вимогливості, тактовно показати всю непорядність брехні, її взаємозв'язку з лицемірством, боягузством.

У частини дітей через довготривале незадоволення яких-небудь суттєвих потреб розвиваються афективні форми поведінки. Їх характеризує або зарозумілість, агресивність, або підвищена образливість, ранимість, в результаті виникають своєрідні конфлікти між рівнем домагань (які мають завищену самооцінку або, навпаки, невпевненість в собі) і фактичним становищем дитини в колективі. Довготривале збереження афективних переживань і афективних форм поведінки призводить до формування відповідного ставлення дітей до інших людей, себе, діяльності. Необхідно вирішити внутрішній конфлікт і запобігти розвитку у дітей афективних форм поведінки.

Робота з "важковиховуваними" дітьми обумовлює необхідність особливо коректного індивідуального підходу, що враховує: 1) уважне, доброзичливе ставлення до дитини; 2) опору на його позитивні риси; 3) довіру до моральних сил, потенційних можливостей [12; 44].

Як зазначають психологи, у "важковиховуваних" підлітків формується своєрідне ставлення до товаришів і педагогів, своєрідно проявляється і "опір" вихованню. Тому важлива типізація таких підлітків, яка створює можливість намітити типологію прийомів виховної роботи. В психології є ряд достатньо розроблених орієнтовних класифікацій "важковиховуваних" дітей. Одна з них, проведена у відповідності з типом поведінки, типом входження дітей в систему суспільно-корисної діяльності, при врахуванні всього комплексу даних про моральну сферу їх особистості.

1. Першу групу характеризують стійкий комплекс суспільно-негативних аномальних, аморальних, примітивних потреб, система відверто антисуспільних поглядів, деформація ставлень, оцінок. У дітей цієї групи сформовані нечіткі уявлення про дружбу, сміливість, почуття сорому. Вони цинічні, грубі, агресивні. Егоїзм, байдужість до переживань інших, усвідомленість здійснюваних правопорушень, відсутність працьовитості і прагнення до споживацького проведення часу – ось типові особливості цієї групи.

2. Другу групу складають школярі з деформованими потребами і прагненнями. Підлітки намагаються наслідувати тих неповнолітніх правопорушників, у яких проявляється стійкий комплекс аморальних потреб і відверто анти суспільної спрямованості ставлень, поглядів. Відрізняючись загостреним індивідуалізмом представники цієї групи прагнуть до

привілейованого положення, кривдять слабких. Правопорушення здійснюють ситуативно.

3. Третю групу характеризує конфлікт між деформованими і позитивними потребами, ставленнями, інтересами, поглядами. Діти цієї групи усвідомлюють недостойність здійснюваних ними правопорушень. Сформовані правильні моральні погляди не стали переконаннями. Егоїстичні прагнення до одержання задоволень або невміння протистояти ситуації сприяють антисуспільним вчинкам, призводять до нагромадження аморального досвіду поведінки.

4. Четверту групу характеризують учні з слабо деформованими потребами. У них проявляється невпевненість в своїх силах, запопадливість перед вольовими товаришами.

5. В п'яту групу входять школярі, що стали на шлях правопорушень випадково. Вони піддаються впливу групи або лідера.

Типологія "важковиховуваних" дітей орієнтує вихователя на корекцію системи виховних впливів у цілому, відкриває шляхи застосування індивідуального підходу до кожної дитини, яка знаходиться в конфліктній ситуації, орієнтує на організацію системи суспільно-корисної діяльності [14; 59].

Т.М.Титаренко зазначає, що важковиховуваність досить часто є наслідком деяких відхилень у розвитку особистості, що проявляється в акцентуації. Підліток – акцентуант має посилені індивідуальні відмінності, а тому виявляє вибіркову вразливість щодо певних виховних впливів при нормальній чи навіть підвищеній стійкості проти інших. Основною умовою успіху у виховній роботі з підлітками – акцентуантами є формування в них мотивації самовдосконалення, потреби в самовихованні. Було виявлено три групи підлітків з так званою лабільною акцентуацією (33,3%), психастенічною (20%), та збудливою (19%).

Труднощі у спілкуванні вчителя з класом значною мірою залежать від переважання трьох типів акцентуацій. Ефективність виховної роботи вчителя залежить від того, наскільки правильно й глибоко він розуміє індивідуально-психологічну своєрідність розвитку своїх вихованців, може пояснити ті причини, які зумовлюють специфіку реагування класу на зауваження, покарання, вимоги, заохочення.

Підвищення відповідальності за свої дії, розвиток внутрішнього контролю, більшої інтернальності – один із засобів розвитку потреби в самовихованні.

З цією метою необхідно навчити підлітка аналізувати своє ставлення до самого себе, усвідомлювати, як образ "Я" складається поступово з оцінок оточуючих, самооцінок, рефлексивних очікувань тощо. Образ самого себе складається з "Я" – минулого", (того, яким мене бачать інші люди, хоч я вже й не такий), "Я" – теперішнього" (того, яким я сам себе бачу в даний момент) і "Я" – майбутнього" (того, яким я обов'язково скоро стану). Три часових компоненти образу: "Я" минулий, про який всі знають за звичайною

поведінкою, теперішній, що є регулятором сьогодишньої поведінки за актуальними мотивами, та майбутній, про який ніхто не здогадується, крім самого підлітка, передбачають перспективи самовиховання, допомагають усвідомити досягнення, знайти засоби просування вперед у самовдосконаленні [8; 32].

Таким чином, психологія виховання вивчає психологічні закономірності формування людини як особистості в умовах цілеспрямованої організації педагогічного процесу, розглядає виховання як процес, що здійснюється при взаємодії вихователів і дітей, взаємодії самих школярів, які є не тільки об'єктами, але й суб'єктами виховання.

Література

1. Выготский Л.С. Развитие психических функций. – М., 1960.
2. Давыдов В.В. Виды обобщения в обучении. – М., 1972 (323–324).
3. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. – М., 1972.
4. Зимняя И.А. Педагогическая психология.– Ростов-на-Дону: Феникс. 1997.
5. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. Изд. 3-е. – М., 1972.
6. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. – М., 1972.
7. Орлов А.Б. Психология личности и сущности человека: парадигмы, проекции, практики. – М., 1995.
8. Охитина Л.Т. Психологические основы урока. – М.: Просвещение, 1977.
9. Педагогічна психологія. / за ред. Л.М.Проколієнко і Д.Ф. Ніколенка. – К.: Виша школа, 1991.
10. Практикум по возрастной и педагогической психологии / под ред. А.И.Щербакова. – М: Просвещение, 1987.
11. Проколієнко Л.М. Психологія засвоєння граматичних знань підлітками. – К., 1973.
12. Фридман Л.М.. Кулагина И.Ю. Психологический справочник учителя. – М.: Просвещение, 1991.
13. Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии / под ред. И.И.Ильцова, В.Я. Ляудис. – Изд-во Моск. ун-та, 1981.
14. Якиманская И.С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения // Педагогика. 1995, №2.

УДК 159.9 – 053.85

ТВОРЧЕ САМОВИРАЖЕННЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗАСІБ РОЗВ'ЯЗАННЯ КРИЗИ СЕРЕДНЬОГО ВІКУ

Храпач М., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник: канд. психол. наук, доцент **Кошова Інна Вікторівна**

У даній статті розглянуто особливості протікання кризи середнього віку, психологічні засоби її розв'язання та роль творчого самовираження як засобу розв'язання даної кризи.

Ключові слова: криза, криза середнього віку, творче самовираження, стратегії розв'язання.

Особливості сучасної соціальної реальності, що виявляються в соціально-економічній нестабільності, постійних змінах в суспільстві вимагають високого рівня гнучкості від особистості, а особливо від людей середнього віку, оскільки зміни в їхньому житті викликані не лише змінами в суспільстві, а і в них самих. Погіршення здоров'я, втрата привабливості, зміни в складі сімей (помирають батьки, підрастають і залишають дім діти) лише деякі прояви вікових змін. Дуже часто ці зміни призводять до виникнення кризи середнього віку, яка відбувається у віці від 35 до 45 років (хоча дані цифри є досить умовними).

Дослідженням криз займалися як вітчизняні так і зарубіжні психологи: Е.Еріксон, З.Фрейд, К.Юнг, Л.Виготський, Г.Абрамова, П.Массен, Дж.Конгер, Дж.Каган, Дж.Гвіц, Дж.Каплан, Р.Гаулд, Д.Левінсон, Д.Вейлант, Г.Крайг, Л.Бурлачук, Е.Коржова, Б.Братусь, Г.Цукерман, В.Слободчиков та інші [1]. Вони розглядали різні аспекти даного питання, різні види криз (наприклад, нормативні, травматичні, кризи втрати).

Частіше кризи досліджують в онтогенетичному ракурсі, головним чином як вікові, де основний наголос робиться на кризах дитинства та підліткового віку, а кризи дорослості залишаються недостатньо вивченими.

Дослідження свідчать про те, що нормативні кризи, до яких належить і криза середини віку, можуть бути виражені не яскраво. Тобто важливими є особистісні фактори, що обумовлюють особливості протікання та подолання кризи середнього віку. В даній роботі ми б хотіли звернути у вагу на розв'язання кризи середнього віку шляхом творчого самовираження.

Криза (від грецького *kreses* – рішення, точка звороту) – в психології визначається як тяжкий стан, що викликаний якою-небудь причиною, або як різка зміна статусів персонального життя. За А. Толстих вікова криза – деяка універсальна характеристика вікового розвитку людини, що відображає переломи даного розвитку, переломні моменти – моменти в яких найчастіше відбувається суттєва перебудова особистості [6].

Термін "криза середнього віку" вперше був запропонований Д.Левінсоном [1]. Криза середнього віку – психологічний феномен, що

полягає в критичній оцінці і переоцінці того, що було досягнуто в житті до цього часу. Нажаль, дуже часто ця переоцінка призводить до розуміння, того, що життя пройшло даремно і час уже втрачений. В результаті депресивний стан стає домінуючим у загальному фоні настрою. Можна виділити чотири основні фактори даної кризи:

1. переживання зменшення фізичних сил, погіршення здоров'я, втрата зовнішньої привабливості, зниження активності;
2. усвідомлення відмінностей між мріями, життєвими планами і їх здійсненням, незадоволеність досягнутим положенням;
3. зміна часової перспективи: минуле стає більш тривалим, а майбутнє отримує кордони;
4. переоцінка цінностей, пошук нових орієнтирів, духовних опор, сенсу життя.

Серед головних небезпек, що підстерігають особистість в середньому віці, можна назвати емоційну негнучкість, невміння переключати свої емоції в потрібне русло, а також негативний настрій через свій вік та переживання. В стані кризи змінюється й емоційна сфера особистості. Людина може відчувати: депресію, самотність, деструктивні почуття, а також корелятом кризового стану є тривожність. Депресивна реакція виявляється в таких почуттях, як апатія, розчарування, втома, сум, пригніченість. До деструктивних почуттів відносять дратівливість, злість, образу, агресію, ненависть, заздрість, прискіпливість, впертість. Самотність виражається в таких переживаннях, як почуття непотрібності, нерозуміння, глухого кута, порожнечі. У людини в стані кризи змінюється об'єм спілкування: він або різко обмежується (заглиблення в себе), або різко зростає (самотність в натовпі), людина ніби шукає відряди в частоті поверхових контактів з іншими людьми. Серед негативних кризових переживань слід згадати неможливість прогнозувати власне майбутнє. Потреба вийти за межі сьогодення є притаманною кожній людині. У скрутних життєвих обставинах майбутнє звужується, перспектива втрачається, і тривога з приводу завтрашнього дня, небажаних несподіванок, можливих неприємних сюрпризів починає негативно впливати на самопочуття, працездатність, стосунки з оточуючими, смак до життя як такий [7].

Результатом кризи середини життя є вироблення нового образу Я, переоцінка життєвих цінностей, внесення корективів у всі області звичного існування, зміна особистості в відповідності з новими умовами життя [6]. Особистості по-різному переживають, долають, розв'язують кризи. Так Василюк виділяє чотири типи переживання, вони є характерними і для переживання особистістю кризи середнього віку, а саме: гедоністичне, реалістичне, ціннісне та творче. В даній роботі ми зупинимося на творчому переживанні яке характеризується тим, що особистість будує (творить) нову життєву реальність. Творче переживання чуттєво-практично, матеріально долає ставлення до певної ситуації, воно відрізняється глибокою

символічністю. Реалізуючись минулий зміст життя не тільки естетично зберігається творчим переживанням в історії життя, але й етично триває в задумах і справах створеної ним нової життєвої реальності [4].

Стратегії розв'язання – зусилля особистості, що забезпечують активне її пристосування до нової життєвої ситуації. До стратегій розв'язання життєвих криз за Томе належать :

1. Перетворюючі стратегії оволодіння

До даних стратегій автор відносить "когнітивну репетицію" – програвання подумки власних дій і їх можливих наслідків, розставляння пріоритетів; "практичне вирішення" складної ситуації, а також вербальні форми реагування. В такому разі відбувається перебудова змістовно-сислової та енергетично-динамічної сфери свідомості, при цьому для особистості на перший план виходить саморегуляція. Досить часто особистості використовують так звану техніку "порівняння, що йде до низу". Людина порівнює себе з людьми, які потрапляють у ще гірші умови, яким набагато важче або "порівняння, що йде до верху", тобто, людина згадує свої успіхи в інших ситуаціях. "Передбачений сум" дає змогу психологічно підготувати себе до нелегких випробувань і завчасно знайти засоби відвертання нещасних поворотів долі.

2. Зміна власних характеристик і відношень до ситуації

Змінити ставлення до кризи можна шляхом "позитивного тлумачення" неприємних переживань. Таке ставлення ніби змінює ситуацію, дає можливість її витримати, пережити. "Прийняття ролі" – дає можливість відчувати себе сильнішим, успішнішим, впевненішим, але дослідження доводить, що тривале виконання ролі, яка не є характерною для людини, викликає помітні зміни в особистісних установках та цінностях. "Ідентифікація з більш успішними людьми" також дає можливість відчувати себе сильнішим.

3. Допоміжні прийоми самозбереження в ситуаціях труднощів і нещастя

Це стратегія "відходу", "утікання". Людина відмовляється від привабливих пропозицій, уникає службових підвищень, відчуваючи в яку кризу вони можуть потрапити якщо погодяться. Розуміють критичність ситуації, але відкладають її вирішення на деякий час, з метою накопичення сил.

До деструктивних стратегій слід віднести наркоманію, алкоголізм, суїцидальні наміри та дії. Ці стратегії демонструють неспроможність особистості витримати випробування, необхідності допомоги ззовні [2].

Загалом можна вирізнити два типи особистості, які протилежним чином сприймають кризові ситуації та розв'язують їх. Перший тип – люди, які обирають конструктивні, творчі, перетворюючі стратегії. Вони відрізняються оптимістичним світосприйманням, усталеною позитивною самооцінкою, реалістичним підходом до життя, яскравою мотивацією досягнення цілей. Другий тип – люди, які звертаються до механізмів психологічного захисту, сприймають світ як джерело небезпеки, мають невисоку самооцінку та

песимістичний світогляд. Вони не вірять у власні сили, у здатність контролювати ситуацію, впливати на неї.

Вивченням творчості займалися різні вчені (Б.Ананьєв, А.Адлер, К.Юнг, З.Фрейд, Д.Віннікот, В.Ротенберг, Р.Ассаджолі, В.Моляко, Я.Пономарьов, В.Клименко та ін.) і підходили до визначення даного поняття по-різному, проте більшість розглядають творчість, як можливість виразити внутрішній світ, як можливість до вираження переживань, а також як діяльність, що забезпечує здоровий стан людини та сприяє розвитку особистості.

У вивченні особливостей творчого самовираження особистості особливий вклад вніс М. Бурно: "В творчості виражається особистість: лише особистість може бути настільки неповторно-оригінальною, щоб являти собою завжди дещо якісно нове. В творчості (в самому широкому смислі слова) людина відчуває себе істинно самим собою в ім'я моральних зв'язків з людьми. Творчість виявляє і закріплює самобутність творця, прокладаючи йому дорогу до людей. З допомогою творчості особистість може дізнатися сильні та слабкі сторони свого характеру, може творче пом'якшити свій стан, так як будь-яка творчість вивільняє велику кількість позитивної енергії, будь-яка творчість – цілюща" [3].

Самовираження – це відреагування на зовні своїх внутрішніх почуттів, переконань. В багатьох сучасних психотерапевтичних напрямках вважають, що таке виявлення має терапевтичну цінність.

Творче самовираження виконує ряд важливих психологічних функцій:

- сприяє психічному здоров'ю особистості, яка самовиражається
- самовираження розвиває особистість, тому що сприяє самопізнанню

і самовизначенню

- є засобом саморегуляції особистості завдяки механізму емоційної розрядки, засвоєння проблемних ситуацій через її вербальний аналіз, отримання емоційної підтримки від колективу, з яким співпрацює особистість.

Творче самовираження є стежиною яка веде кожну людину до самої себе. Використовуючи танець, малюнок, ліплення, музику, прозу, поезію, драматизацію, ми можемо пізнати життєві переживання та інсайти. Самовираження через творчість дає можливість відкрити нові риси своєї особистості. Проте сама суть творчого самовираження лежить поза словами. Для того, щоб її осягнути слід торкнутися пензлем аркушу паперу або затанцювати, тобто віддатися свободі та радості творіння, відчути своє тіло, усвідомити свої почуття. Звернення до творчості розвиває інтуїцію, ініціює креативність і має велику цілющу силу. Крім того, творче самовираження, формує оптимістичний погляд на світ, активну життєву позицію [5].

Література

1. Алферова М.О. Личностные особенности проживания кризиса середины жизни // Мир психологи, 2006, №3
2. Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита // Психологический журнал, 1994, №1
3. Бурно М.Е. Терапия творческим самовыражением. – М., 1999
4. Василюк Ф.Е. Психология переживания: Анализ преодоления критических ситуаций. Москва, 1984
5. Вознесенська О. Творчість як вихід із кризи // Психолог 2009, №18 травень
6. Титаренко Т. М. Испитание кризисом: Одисея преодоления. Москва: Когито-Центр, 2010. – 304 с.
7. Шихи Г. Возрастные кризисы. – СПб.: Ювента, 1999

УДК 159.942.5

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ СТРЕСУ В СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Худенко Т.В., студентка II курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: в. **Кресан О.Д.**, кафедра загальної та практичної психології

Проблема гострого переживання стресу студентською молоддю в навчальній та інших видах діяльності є досить актуальною. Особливу увагу привертають питання динаміки розвитку стресу, рівня стресостійкості та виникнення стресових станів, які супроводжують саме сучасних студентів-психологів в процесі навчальної діяльності і взагалі по життю.

Проблема стресу в останні роки стає однією з найактуальніших тем у світовій психологічній науці та практиці. Її актуальність полягає, в тому, що стрес впливає як на фізичне здоров'я організму, так і на психічні процеси. Це природно відбивається на всіх сферах життєдіяльності людини і відкладає свій відбиток на її можливості і способи взаємодії з навколишнім світом. У зв'язку з цим вивчення стресу представляє великий інтерес для психологів і фізіологів. В даний час, з одного боку, накопичено значну кількість багатопланових досліджень різних видів стресу – стрес життя, посттравматичний, професійний стрес тощо, з іншого – багато авторів відзначають складність і багато в чому суперечливість, недостатність концептуальної та методологічної розробки стану проблеми.

Вперше поняття "стрес" з'явилося в 1939 році у праці канадського психолога і фізіолога Ганса Сельє "The stress of life" ("Стрес життя").

Відповідно до теорії Сельє, стрес – це психічне напруження, що виникає у людини під тиском важких умов; це мобілізація життєвих сил на дію сильних подразників, факторів-стресорів [5].

Переживання стресу у різних людей відбувається з неоднаковим ступенем гостроти. Це, по перше, залежить від тривалості, кількості та інтенсивності дії стресорів. Стрес може розвиватися також і у залежності від індивідуально-типологічних властивостей людини (чутливість, темперамент, тип нервової системи тощо), вікового періоду, в якому знаходиться людина і, навіть, залежно від статі, адже за статистикою стресові стани частіше спостерігаються у жінок.

Для сучасного студента, як і для будь-якої людини взагалі, стрес не є надзвичайним явищем, а скоріше реакцією на скупчення проблем, на нескінченний процес боротьби з повсякденними труднощами. Тому випадки стресу у них зустрічаються досить часто і виявляються в досить гострій формі, що значно впливає на поведінку і травмує особистість.

Причини виникнення стресу у студентів можна розділити на 3 групи, в залежності від факторів впливу:

- фізіологічні (недосипання, нерегулярне харчування, перевтома тощо);
- соціальні:
- макросоціальні (невпевненість і нестабільність у сьогоденні і майбутньому, урбанізація та глобалізація життя, фінансова криза в країні тощо);
- ³⁵₁₇ мікросоціальні (конфлікти з одногрупниками та близькими людьми, погіршення відносин з батьками, проблеми в особистому житті, смерть рідних і близьких, особисті захворювання чи хвороби близьких тощо);
- ³⁵₁₇ психологічні (небажання вчитися або розчарування у професії, інформаційне перевантаження, відсутність підтримки, нереалізовані потреби, ображене самолюбство, занижена самооцінка тощо).

О.Б. Долгінова і Є.Б. Червона [1] досліджували макротравми у студентів – психологів і показали наявність в їх досвіді наступних проблем:

- зміна місця навчання (вступ або зміна ВНЗ) – 100%;
- проблеми, пов'язані зі встановленням любовних відносин, початок сексуальних відносин – 93 %;
- зміна характеру дружніх відносин – 82%;
- особистісні зміни, пов'язані з досягненнями в різних сферах діяльності – 71%;
- зміна характеру відносин з родичами – 71%;
- проблеми, що виникають у ході свого дозвілля і побуту – 68%;
- зміна місця проживання – 57%,
- смерть близьких – 54%;

- придбання тварин – 36%;
- проблеми зі здоров'ям – 32%.

Стрес – це невід'ємна частина повсякденного життя кожного студента. Реакція на стрес, як і початок трудового дня, режим харчування, рухова активність, якість відпочинку і сну, взаємини з оточуючими, є складовими частинами способу життя. Від самого студента залежить, яким буде його спосіб життя – здоровим, активним або ж нездоровим, пасивним – а, отже, як часто і тривало він буде перебувати у стресовому стані.

Переживання стресу у сучасних студентів характеризується своїми особливостями. Провідною діяльністю є навчання, тому протікання стресу відбувається на фоні цієї діяльності і пов'язане з ним. В умовах кредитно-модульної системи учбове навантаження та психологічне напруження є постійним явищем, тому стрес переживає значна кількість студентів. Юнацький вік також пов'язаний з пошуком шлюбного партнера, встановленням міжособистісних партнерських стосунків та початком статевого життя. Тому стресогенними факторами можуть бути особисті взаємини та проблеми. Крім цього, юнацький вік – це пошук сенсу життя, і важливою проблемою залишається самопізнання, саморозвиток, відбувається становлення Я-концепції, пошук внутрішньої гармонії. Тому стрес може бути наслідком внутрішньої невідповідності та дисгармонії.

Для емпіричного вивчення цієї проблеми ми провели дослідження переживання стресу студентами-психологами. В якості досліджуваних виступили студенти II курсу, спеціальності "Психологія" Ніжинського державного університету ім. М.В.Гоголя. Загальна кількість досліджуваних становила 20 осіб. Вік студентів – 18-19 років. Стать – жіноча.

Використовувались такі методики:

- Тест на навчальний стрес Ю.В.Щербатих; [6]
- Тест самооцінки стресостійкості С.Коухена і Г.Вілліансона; [6]
- Методика визначення стресостійкості і соціальної адаптації Холмса і Раге. [4]

За основний метод ми обрали тестування, бо він характеризується такими особливостями, як стандартизованість, надійність, валідність та економність. [2]

За результатами тесту на навчальний стрес Ю.В.Щербатих основними причинами виникнення стресу у студентів-психологів є велике навчальне навантаження (8,2 бали з 10) і проблеми в особистому житті (6,05 бали). Найменше студентів хвилює проблема спільного проживання з іншими студентами (3,7 бали) і відсутність підручників (3,95 бали).

Також за отриманими даними можна сказати, що у студентів-психологів стрес в найбільшій мірі проявляється у вигляді поспіху, у відчутті постійної нестачі часу (6,4 бали з 10), а також характеризується низькою працездатністю, підвищеною стомлюваністю (6,25 бали) і поганим сном (6,1 бали). На порушення соціальних контактів переживання стресу майже не

впливає (3,5 бали), що є дуже позитивним явищем, адже саме спілкування "пом'якшує" протікання цього стану в особистості.

Долають стрес студенти-психологи здебільшого смачною їжею (80%), спілкуванням з друзями або з коханою людиною (70%) і сном (65%). Радують те, що алкоголь, цигарки, наркотики в якості прийомів зняття стресу практично не використовуються, що є прекрасним показником поінформованості студентів про шкідливість цих "засобів".

Щодо інтенсивності хвилювання перед іспитами, то отримані дані є досить суперечливими, адже студенти, можна сказати, розділилися на 2 групи: одні досить сильно хвилюються перед іспитами, інших, навпаки, взагалі не переполює хвилювання. Можливо причиною таких розбіжностей є різний рівень стресостійкості студентів, індивідуально-типологічні властивості.

Щодо фізичних показників, то в найбільшій мірі у студентів-психологів екзаменаційний стрес супроводжується прискореним серцебиттям (80%) та головними чи іншими болями (55%). Утруднене дихання спостерігається у найменшій кількості студентів (10%). Значна кількість студентів з вираженим стресом, накопичення багатьох факторів-стресорів, досить негативні прояви стресу у фізичному та психічному стані свідчать про те, що у студентів-психологів гостра форма переживання цього стану.

Аналіз отриманих даних за тестом самооцінки стресостійкості С.Коухена і Г. Вілліансона свідчить, що 70% студентів-психологів мають задовільний рівень стійкості до стресу (20,45 балів із 40), що допомагає їм не так швидко піддаватися впливові стресогенних факторів. А це, в свою чергу, сприяє збереженню здоров'я.

За результатами тесту визначення стресостійкості і соціальної адаптації Холмса і Раге у досліджуваних студентів-психологів середній бал стресостійкості по групі становить 225,6 з 299, що свідчить про задовільний ступінь опірності стресові. При цьому 45% всіх досліджуваних мають високий рівень стійкості до стресу, що є досить сприятливим для позитивного психічного і фізичного стану особистості.

Тобто, з одного боку багато чинників спричиняють виникнення стресу, а з іншого – є непогана стресостійкість, що допомагає зберігати певну загальну "рівновагу" в житті, запобігти виникненню різних психічних відхилень і психоматичним захворюванням. Таким чином, значна кількість стресогенних факторів у студентів компенсується високим рівнем стресостійкості.

Отже, ми проаналізували психологічні аспекти переживання стресу сучасними студентами-психологами за допомогою методу тестування. У результаті аналізу отриманих даних ми виявили такі особливості: переживання стресу студентською молоддю проходить у досить гострій формі; значна кількість студентів переживає стрес; стрес, здебільшого, зумовлений великим навчальним навантаженням та особистісними труднощами; на порушення соціальних контактів переживання стресу

майже не впливає; смачна їжа, спілкування і сон є основними прийомами зняття стресу. Екзаменаційний стрес здебільшого супроводжується прискореним серцебиттям та головними чи іншими болями, проте рівень стресостійкості студентів задовільний, що дозволяє їм адаптуватися без значних фізичних чи психологічних порушень.

Стрес у навчальному процесі необхідно регулювати. Це завдання самих студентів і їхніх педагогів та психологів. Можливо, шляхи вирішення цієї проблеми криються у професійній мотивації студентів, у впровадженні в навчальний процес основ здорового способу життя, тренінгових курсів, технологій, які зберігають здоров'я.

Література

1. Александровский Ю.А. Пограничные психические расстройства. – М.: Издательство "Медицина", 2000. – 496 с.
2. Горбатов Д.С. Практикум по психологическому исследованию: Учеб. пособие. – Самара: Издательский дом "БАХРАХ – М", 2003. – 272 с.
3. Практическая психодиагностика. Методики и тесты / Под ред. Райгородского Д.Я.: Учебное пособие. – Самара: Издательский дом "БАХРАХ – М", 2004. – 672 с.
4. Селье Г. Стресс без дистресса. – М.: Прогресс, 1982. – 124 с.
5. Щербатых Ю.В. Психология стресса и методы коррекции. – СПб.: Питер, 2006. – 256 с.: ил. – (Серия "Учебное пособие").

УДК 159.924.7

ОСОБЛИВОСТІ ПОДРУЖНІХ ВЗАЄМИН НА ПОЧАТКОВІЙ СТАДІЇ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ МОЛОДОЇ СІМ'Ї

Чернета Олексій Володимирович, спеціальність: практична психологія, курс 6

Науковий керівник: **Кошова І.В.**

У статті розглядається причини конфліктних стосунків у подружніх відносинах на початковій стадії життєвого циклу молодій сім'ї.

Ключові слова: конфлікт, причини конфліктів, проблеми подружніх взаємин, чинники сімейної дестабілізації.

Проблема подружніх конфліктів у молодій сім'ї є на сьогодні дуже актуальною, адже дослідження М.І.Алексєєвої, Т.В.Говорун, Е.Г.Ейдеміллер, Л.Б. Шнейдер, В.В.Юстіцкіс, С.В.Дворняка, В.І.Зацепіна, Т.С.Кириленко,

С.В.Ковальова, О.С.Кочаряна, М.М.Обозова дозволяють стверджувати про наявність кризи, в якій опинилась сьогодні українська сім'я як елемент соціальної системи суспільства. Ознаками такої кризи є: високий рівень незадоволеності подружнім життям, дисфункційний розвиток взаємин у шлюбі, конфліктність, стійка орієнтація подружжя на розлучення та малодітну сім'ю, нездатність досягти злагоди, зростання кількості розлучень тощо. Під цим кутом зору стає зрозумілим, що сім'я, особливо на початковій стадії її розвитку, потребує психологічної підтримки та допомоги.

Проблемою подружніх конфліктів займалися багато як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Однак попри досить значний обсяг теоретичної та прикладної розробки даної проблеми, вона і досі викликає гострі дискусії. У літературі немає єдиної думки щодо комплексного підходу до діагностики подружніх взаємин, недостатньо розроблені шляхи попередження та подолання виникнення протиріч у сім'ї. Значної уваги потребує теоретичне та експериментальне дослідження причин виникнення подружніх конфліктів у молодій сім'ї, яка легко піддається впливу різноманітних зовнішніх і внутрішніх негативних чинників.

Більшість психологів, які досліджують подружні взаємини, підкреслюють важливість початкового періоду розвитку сім'ї. На цій стадії формується модель майбутніх сімейних стосунків, здійснюється розподіл прав і обов'язків, утворення духовних зв'язків між партнерами. У молодих сім'ях спостерігається підвищена потреба у визнанні, у взаєморозумінні, актуалізуються проблеми психологічної і побутової адаптації. Протягом цього етапу змінюється інтенсивність почуттів партнерів, встановлюється просторова і психологічна дистанція між молодим подружжям і їх генетичними сім'ями. Водночас, дані багатьох досліджень засвідчують, що ефективність психологічної підтримки у молодих сім'ях дуже низька у порівнянні зі шлюбами більш тривалого терміну існування [2, с. 87].

Перші роки спільного життя – це початкова стадія життєвого циклу сім'ї, на якій відбувається формування індивідуальних стереотипів спілкування, узгодження систем цінностей і вироблення загальної світоглядної позиції подружжя. По суті, на цій стадії відбувається взаємне пристосування партнерів, пошук такого типу взаємин, який би задовольняв обох. Ґрунтуючись на узагальненнях теоретичного аналізу, можна стверджувати, що саме вітчизняними фахівцями у галузі психології сім'ї зроблено значний внесок у дослідження особливостей подружніх взаємин на початковій стадії життєвого циклу молоді сім'ї. Зокрема, на думку Калмикової Е.С., перед подружньою парою стоїть завдання формування структури сім'ї, розподілу функцій між чоловіком і дружиною та вироблення спільних сімейних цінностей. Під *структурою сім'ї* розуміється спосіб забезпечення єдності її членів; *розподіл ролей* проявляється у тому, які види сімейної діяльності кожен партнер бере на свою відповідальність і які адресує іншому; *сімейні цінності* представляють собою установки подружніх партнерів з приводу того, для чого існує сім'я, і чого вони можуть досягнути, завдяки своїй сім'ї.

З огляду на це, для сприятливої реалізації взаємної адаптації партнерів необхідна подібність їх уявлень з трьох вказаних параметрів. Ідеальним варіантом є їх збіг. Проте в реальному житті він є неможливим. Тому кожна молода подружня пара тією чи іншою мірою зустрічається з незбігом думок, оцінок, переконань чоловіка і дружини з різноманітних питань.

Спираючись на результати власного дослідження, Т.А.Гурко виділив можливі *чинники дестабілізації* сімейного життя майбутнього подружжя. Відомо, що тривалість знайомства слід розглядати як один із важливих показників готовності до шлюбу. У ході дослідження автор виявив, що частка пар з коротким періодом дошлюбного знайомства набагато більша серед тих, хто розлучилися, ніж серед тих, хто продовжує жити в шлюбі. Це, на його думку, обумовлено тим, що у сучасному суспільстві сімейні ролі набагато менше регламентовані, ніж у минулому, й успішність шлюбу більшою мірою залежить від особистісної сумісності партнерів. Тому період, протягом якого майбутні подружні партнери дізнаються одне про одного, набуває все більшого значення.

У контексті нашого дослідження привертає увагу підхід Калмикової Е.С. Авторка стверджує, що значна частина молодих пар вступає у шлюб, керуючись мотивами, які лежать поза сімейною сферою (наприклад, бажання піти з батьківського дому, зробити відповідальний самостійний крок тощо). Відсутність адекватної мотивації веде до того, що у таких сім'ях нівелюється завдання самовизначення сім'ї. Йдеться про такі важливі аспекти, як: з'ясування подружніх ролей, внутрісімейного статусу кожного з них, їх спільних цілей. Подібні шлюби розпадаються, як правило, досить швидко [5, с. 84–86].

У відповідності з дослідницькими фактами вітчизняних фахівців, дошлюбна вагітність є чинником "високого ризику" з точки зору успішності майбутнього шлюбу, і, насамперед, у тих випадках, коли подружжя дуже молоде. Скорочується необхідний період зустрічей і підготовки до весілля, молоді можуть виявитися психологічно неготовими до шлюбу. Психологічно найбільш проблемною стає ситуація вагітності після короткочасного знайомства. І навіть, якщо молоді люди створюють внаслідок цих обставин сім'ю, вони, як правило, не можуть забезпечити себе матеріально, що породжує багато труднощів і нерідко веде до виникнення конфліктів.

Зауважимо, що матеріальна залежність від батьків зумовлює виникнення залежності психологічної. Остання проявляється у спробах керуватися установками батьків, а не своїми потребами чи рішеннями, сімейні ритуали ототожнювати зі змістом сімейних взаємин у батьківській сім'ї. Цю залежність підтримує почуття стурбованості батьків, яке спонукає їх постійно контролювати дітей. Таким чином, початкова, наявна до укладення шлюбу установка передбачає і допомогу, і невтручання з боку батьків у життя молодої сім'ї. Зрозуміло, що реалізація такої установки є проблематичною.

Зниження матеріальної та емоційної залежності молодих сімей відбувається внаслідок досягнення самостійності, відповідальності, автономії, тобто зрілості. Особливу увагу дослідники звертають на те, що психологічна зрілість досягається важче, ніж матеріальна. Молоде подружжя часто на має достатнього досвіду застосування спільних рішень. Крім того, при діловому обговоренні конкретних сімейних питань нерідко з'ясовується, що для прийняття рішень молодому подружжю вистачає інформації і розуміння своїх інтересів, але узгоджено діяти чоловік і дружина не можуть, оскільки не прагнуть до взаєморозуміння, намагаються вирішити проблему не спільно, а одне за одного. Також нерідко з'ясовується, що "невміння" знайти рішення спирається на егоцентричне уявлення про сім'ю, небажання відмовитися від власних інтересів [3, с. 164].

У перші роки шлюбу негативну роль можуть відігравати наслідки такого специфічного для дошлюбних взаємин викривлення сприймання, як *ідеалізація* партнера. М.А.Абалакіна вважає, що існує три точки зору на проблему ідеалізації партнера:

1. Ідеалізація необґрунтовано завищує очікування, які висувуються до партнера і до взаємодії з ним. Усвідомлення того, що реальна людина не відповідає ідеальному образу, приводить до глибокої незадоволеності партнером, собою, стосунками загалом.

2. Другу точку зору можна назвати конструктивною. Вона полягає у тому, що ідеалізація партнера слугує стимулом для розвитку його особистості.

3. Третя точка зору найбільш чітко виражена в роботах А. Маслоу. На його думку, ідеалізація взагалі не властива самоактуалізованим особистостям.

Соціально-функціональними механізмами інтеграції сім'ї Е.Г.Ейдемільер та В.В.Юстіцкіс називають сукупність психологічних процесів, які охоплюють членів сім'ї і їх взаємини, ведуть до формування і розвитку просімейних мотивів (мотивів, які обумовлюють позитивне ставлення до сім'ї), які сприяють зняттю негативних, фруструючих переживань, тривоги, стресів і вирішенню внутрішніх і міжособистісних конфліктів. Дія цих механізмів проявляється в тому, як сім'я реагує на труднощі. Якщо в сім'ї вони не діють або порушені, то проблеми виступають як чинник, що руйнує сім'ю. Навпаки, при ефективній дії соціально-функціональних механізмів, ті ж труднощі стають чинником подальшої інтеграції сім'ї [4, с. 61].

Суттєвий вплив на характер взаємин між майбутніми подружніми партнерами здійснюють їх установки та очікування з приводу сімейного життя. Розбіжність установок може викликати серйозні конфлікти, особливо на початковому етапі сімейного життя. Для успішних шлюбів є характерним спільне проведення вільного часу, причому на це орієнтований і чоловік, і дружина. Як наслідок, розходження в намірах нареченого і нареченої щодо

організації вільного часу в майбутньому може призвести до серйозних конфліктів [5, с. 492].

Цікавим відгалуженням у цьому аспекті, на наш погляд, є дослідження Г.Навайтіса. Науковець зазначає, що існують суперечливі установки стосовно майбутнього укладу сім'ї молодих партнерів, які сформувалися ще до шлюбу. За даними автора, 17,6% юнаків орієнтуються на псевдотрадиційну модель сім'ї. У ній з традиційної моделі перейнято головування чоловіка, обмеження професійної кар'єри жінки і приписування їй більшості побутових проблем, догляду за дітьми. Втім, така модель не передбачає властивої для традиційної моделі відповідальності чоловіка за матеріальне забезпечення сім'ї. Водночас, 28,4% наречених притримуються псевдоегалітарної моделі сім'ї: вони висловлюються за повну рівність чоловіка та жінки у вирішенні важливих сімейних питань, і разом з тим приписують чоловіку традиційний обов'язок матеріально забезпечувати сім'ю. Таким чином, вже у дошлюбних установках щодо сім'ї закладена небезпека для її стабільності.

Ще одну цікаву точку зору на проблему подружньої сумісності знаходимо у Андрєєвої Т.В. Авторка стверджує, що існує зв'язок між задоволеністю шлюбом у чоловіків та жінок із ступенем схожості уявлень партнерів про розподіл ролей в сім'ї, незалежно від того, кому відводиться реалізація ролі. Резюмуючи сказане, можна стверджувати, що для високої оцінки чоловіком і жінкою власного шлюбу важливіший не ступінь традиційності їх уявлень про розподіл ролей в сім'ї, а ступінь їх близькості у чоловіка та дружини. Саме схожість впливає на задоволеність шлюбом [3, с. 102].

Відомий російський фахівець у галузі сімейної психології М.М.Обозов наводить дані про розподіл деяких функцій у щасливих і нещасливих шлюбах, співставляючи їх за трьома аспектами: розподіл бюджету у сім'ї, прийняття рішень, організація життя сім'ї. Аналіз результатів експериментальних досліджень показав, що у щасливих шлюбах удвічі частіше розподіл фінансів, прийняття рішень, організація життя відбувається за участю обох партнерів.

Вітчизняні фахівці у галузі психології сім'ї вважають, що, коли у молодій сім'ї народжується перша дитина, скорочується час, який партнери приділяють одне одному і своїм розвагам. Крім того, погіршується якість міжособистісного спілкування у сім'ї. Воно ускладнюється різноманітними обов'язками, які пов'язані з дитиною. Її народження змінює ролі партнерів. Подружжю доводиться пристосовуватися до нового способу життя, до психічних і фізичних навантажень, що зростають, обмежень спільного дозвілля. Якщо всі ці завдання потрібно вирішувати швидко, а до них ще додаються невирішені проблеми з попередніх етапів розвитку сім'ї, то сама ситуація, яка потребує швидкої зміни сімейних взаємин, стає стресором. Вказаний сімейний конфлікт ілюструє одну з типових схем кризи молодій сім'ї. Такій кризі властива відсутність одного чинника, який руйнує сім'ю.

Побутові труднощі, конфлікти з найближчими родичами, незадоволеність інтимними взаєминами можуть бути вирішені, але їх сукупність перевищує можливості партнерів протистояти стресу.

Як справедливо зазначають дослідники, народження дитини надає молодим батькам нові можливості спілкування і співробітництва і звужує ті, які вже були. Це створює передумови як для сприятливого, так і не сприятливого розвитку сім'ї. Реалізація цих передумов залежить від багатьох чинників, серед яких особливо важливим є досвід спілкування партнерів. Якщо вони навчилися враховувати інтереси одне одного, розуміти почуття, спільно вирішувати задачі, які виникали перед сім'єю, то народження дитини частіше всього зміцнює сімейні зв'язки. У такому випадку розподіл ролей партнерів не послаблює, а посилює спільність сім'ї [1, с. 165].

Ще одну цікаву точку зору на проблему подружніх взаємин знаходимо у Альошиної Ю.Е., Борисова І.Ю., які виявили, що з появою маленької дитини, задоволеність шлюбом у жінок підвищується, а у чоловіків – погіршується. Вчені пояснюють це тим, що більшу частину часу жінка віддає догляду за дитиною. Відтак, зменшується кількість часу, який дружина приділяє чоловікові, і, як наслідок, збільшується емоційне навантаження на партнерів. Якщо стаж сімейного життя у пари становить 2–7 років, і дитина відвідує дитячий садок, то задоволеність шлюбом у партнерів зростає, тому що з'являється можливість більше уваги приділяти одне одному.

У процесі дослідження А.В. Коновою проблем молодих матерів було виявлено, що у сім'ях, які базуються на традиційних взаєминах, виконання жінками домашніх обов'язків удвічі перевищує ці ж показники в егалітарній сім'ї. Водночас найбільше задоволені шлюбом жінки у сім'ї з егалітарним розподілом ролей і найменше задоволені дружини у традиційному шлюбі. Таким чином, допомога чоловіка позитивно впливає на задоволеність шлюбом у дружини [2, с. 99–102].

Цікавими для аналізу є дані, отримані В.Н.Вишневецькою, які стосуються дослідження *психологічних особливостей антиципації* подружжям розвитку своїх сімейних відносин. Спираючись на ці дані, авторка зробила наступні висновки:

1. Якщо партнери мають позитивні очікування стосовно майбутнього сімейного життя, то конфлікти між ними будуть відбуватися рідко, матимуть ситуативний характер, легко вирішуватимуться, і навпаки.

2. У чоловіків ступінь суб'єктивної ймовірності позитивних очікувань щодо сімейного життя вищий, а негативних очікувань нижчий, ніж у жінок. Відповідно, рівень задоволеності шлюбом у чоловіків вищий, ніж у жінок.

3. Задоволеність шлюбом на початку перших двох десятиліть спільного життя знижується, а потім зростає [1, с. 41].

З огляду на наш дослідницький інтерес, привертає увагу підхід Ю.Н.Олійника. Автор стверджує, що *подружжя сумісність* є вагомим чинником стабільності шлюбу. Він виділив такі рівні сумісності подружжя:

психофізіологічний, психологічний, соціально-психологічний і соціокультурний. При обробці експериментальних даних, отриманих у процесі вивчення психологічного рівня сумісності, було встановлено:

1. За умов подібності характерів партнерів у парі жінки більш адекватно оцінюють свого партнера. Це можна пояснити тим, що жінки більше зорієнтовані на емоційно-комунікативний компонент і за рахунок цього більш тонко відчують почуття, емоційний стан партнера.

2. Психологічна задоволеність чоловіків, які вступають до шлюбу, вища, якщо характери партнерів подібні.

3. У неконфліктних сім'ях психологічна задоволеність одного з партнерів тісно пов'язана з психологічною задоволеністю іншого.

4. Знання характерологічних особливостей подружжя дозволяє прогнозувати розвиток їх подальших стосунків [4, с. 497].

Аналіз літератури з даної проблематики дає підстави для висновку про важливість початкового періоду розвитку сім'ї. У молодих сім'ях формується модель майбутніх сімейних стосунків, здійснюється розподіл прав і обов'язків, утворення духовних зв'язків між партнерами, пошук такого типу ставлень, який би задовольняв їх обох, вироблення на цій основі загальних сімейних цінностей. У партнерів актуалізуються проблеми психологічної і побутової адаптації. У молодих сім'ях спостерігається підвищена потреба у визнанні і взаєморозумінні. Протягом цього етапу змінюється інтенсивність почуттів партнерів, встановлюється просторова і психологічна дистанція між молодим подружжям і їх генетичними сім'ями.

Особливу увагу вітчизняні фахівці звертають на чинники дестабілізації сімейного життя майбутнього подружжя, зокрема такі, як: коротка тривалість дошлюбного знайомства, відсутність спільних інтересів у подружжя, дошлюбна вагітність, значна матеріальна, емоційна і психологічна залежність партнерів від своїх батьків, невиправдана ідеалізація партнера, розбіжність установок подружжя стосовно розподілу сімейних ролей. Більшість вчених зазначають, що існує зв'язок між задоволеністю шлюбом у чоловіків та жінок із ступенем схожості уявлень партнерів про розподіл ролей в сім'ї. Подружжя сумісність, на думку фахівців, є важливим чинником стабільності шлюбу. Вона тісно пов'язана з подібністю характерів партнерів, а також збігом їх внутрісімейних цінностей.

Література

1. Вишневецкая В.Н. Экспериментальное исследование психологических особенностей антиципации супругами развития своих отношений // Вісник Дніпропетровського університету. – Дніпропетровськ. – 2000. – Вип. 5. – С. 32–41.

2. Психология семьи. Хрестоматия: Учебное пособие для факультетов психологии, социологии, экономики и журналистики / Ред. Д.Ф. Райгородский. – Самара: БАХРАК. – М., 2002. – 752 с. (Психология семейных отношений).

3. Андреева Т.В. Психология современной семьи. Монография. – СПб.: Речь, 2005. – 436 с.
4. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи СПб.: Питер, 1999. – 656 с.
5. Шнейдер А.Б. Психология семейных отношений: Курс лекций. – М.: Апрель-Пресс, 2000. – 512 с.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ДОВІРИ / НЕДОВІРИ У МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКАХ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Черних О.А., студентки групи П-51 факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: доц. **Тимошенко О.А.**

У даній статті розглядається особливості прояву довіри і недовіри у міжособистісних стосунках студентів психологів. Досліджується прояв довіри і недовіри до близьких чи незнайомих людей в залежності від спрямованості на інших або на себе.

Ключові слова: довіра, недовіра, критерії и фактори довіри недовіри.

У процесі духовного розвитку особистості чільне місце займає довіра. Вона є складним і багатограним психологічним феноменом, що впливає на формування системи особистісних цінностей та смислів, і є аксіологічною основою світосприйняття та діяння у соціумі.

В останні роки проблема довіри знаходиться в центрі уваги дослідників, як у вітчизняній, так і зарубіжній психології. Довіра є найважливішим соціально-психологічним феноменом, включеним в процеси міжособистісної взаємодії, спілкування, спільну діяльність. Вона впливає, перш за все, на ефективність тих або інших форм взаємодії людей.

Прояв довіри проявляється у взаємодії між людьми, в процесі спілкування, отже, довіру можна вивчати через міжособистісне спілкування. У наукових працях довіри розглядається в контексті розробки ряду таких соціально-психологічних проблем: соціально-психологічного навіювання, соціально-психологічних аспектів авторитету, значимих інших, сприйняття і спілкування, міжособистісних стосунків, у тому числі довірливих стосунків [2]. Тому метою нашого дослідження було визначити особливості прояву довіри / недовіри у міжособистісних стосунках студентів психологів.

Слід зазначити, що розрізняються погляди дослідників не лише на зміст довіри, але також і на те, до якого класу понять вона відноситься. У різних дослідженнях довіра розглядається як очікування, установка, відношення, стан, відчуття, процес соціального обміну і передачі інформації і інших значимих благ, особова і групова властивість [2].

Дослідники також говорять про культуру довіри, іноді довіра розуміється як компетенція суб'єкта. У певних умовах можна розглядати довіру або недовіру як суспільний і груповий настрій, клімат, соціальну ситуацію і соціальну проблему. Єдності немає не лише в науковій думці, але і в буденних уявленнях про довіру.

У дослідженні А.Л. Журавльова і В.А. Сумарокової було встановлено, що в імпліцитних уявленнях сучасних російських підприємців існують

наступні типи розуміння довіри: як відношення (оцінки), як процесу передачі значимого, як реальної поведінки, як групового стану [1].

Багато сучасних дослідників справедливо стверджують, що довіру потрібно розуміти як складне, багатовимірне психологічне явище, що включає емоційні і мотиваційні компоненти (П. Бромілей і Л. Камінгз, Р. Крамер, Д. Льовіс і А. Вейгерт, Д. Мак-Алістер, Т. Тайлер і П. Дегой).

Як відзначили Г. Файн і Л. Холіфілд, когнітивні моделі довіри відображають необхідне, але недостатнє уявлення про довіру. Вони вважають, що довіра включає також аспекти "культурних значень, емоційних реакцій і соціальних стосунків. Необхідно не лише усвідомлювати довіру, але і відчувати її" [2].

Більшість дослідників відмічають, що довіра виникає в умовах невизначеності, вразливості, відсутності, можливості контролю [3]. Крім того, нерідко довіра визначається, як стан відкритості. Однак і недовіра виникає тільки при наявності всіх перерахованих умов. Важливим положенням сучасних досліджень являється твердження про те, що довіра не завжди приносить благо, а недовіра – зло. Надлишок довіри може іноді принести значну шкоду, а оптимальний рівень недовіри – істотну користь. В той же час більшість дослідників визначають довіру, як позитивні або оптимістичні очікування відносно поведінки іншого, а недовіра як впевнено негативні очікування [3]. Найбільш близьким по смислу до дихотомії "очікування користі – очікування шкоди" являється дихотомія "очікування добра – очікування зла". Невипадково у філософській традиції найбільш часто однією із основних ознак довіри виступає моральна поведінка [6,8] Б.А.Рутковським довіра розуміється як моральне поняття, що виражається у відношенні однієї особистості до іншої, що виходить із переконаності в її добропорядності, вірності, відповідальності, чесності, правдивості [6]. З цієї позиції протилежністю довіри виступає недовіра, що розуміється як стан, в якому щирість і чесність людини піддається сумніву [8]. Однак таке протиставлення являється виправданим далеко не завжди. Людина, якій ми довіряємо, може також діяти згідно нормам моралі, але її інтереси і цілі можуть вступати у протиріччя з нашими і тому можуть викликати побоювання. Однак недовіра виникає і тоді, коли другий учасник взаємодії не проявляє і навіть не відчуває ворожості. Він може взагалі не підозрювати про існування конфлікту цілей і інтересів. Але якщо цей конфлікт очевидний для першого суб'єкта, якщо він відчуває заздрість, або ворожість і готовий до суперництва, то очікування адекватної реакції на подібне відношення породжує недовіру до партнера. В роботах вітчизняного історика і соціального психолога Б.Ф.Поршнева запропоновані деякі основи для розведення змісту і походження феноменів довіри/недовіри [5,6]. Відкидаючи уявлення про те, що довіра є всього лише відсутністю недовіри, Б.Ф. Поршнев відмічає, що ці явища можуть співіснувати. На думку вченого недовіра є відношенням, що формує внутрішній світ людини: психічна незалежність досягається протидією залежності [5]. Таким чином,

властивість недовіряти, поряд із властивістю довіряти, онтогенетично і філогенетично одна із найдавніших утворень. Аналіз походження довіри і недовіри підводить до розгляду функцій, які виконують ці явища в житті суб'єкта. Довіра і недовіра регулюють відносини суб'єкта з оточуючим світом, інтегрують досвід взаємодії з ним, орієнтують особистість в системі відношень, зберігають і відтворюють соціально-психологічний простір людини, сприяють розвитку суб'єкта. В той же час, можна виділити функції, специфічні для довіри і недовіри. Завдяки довірі суб'єкт вступає у взаємодію із світом, пізнає і перетворює його і себе. Недовіра сприяє збереженню і відособленню суб'єкта і його соціально – психологічного простору. В цьому і проявляється захисна функція. Таким чином, однією із ознак, здатних розвести довіру і недовіру, є орієнтація на обмін і взаємодію – орієнтація на збереження і відособлення.

І довіра, і недовіра виникають в ситуації відвертості, невизначеності, вразливості суб'єкта за неможливості контролю. Виділена загальна характеристика довіри і недовіри – відсутність однозначного зв'язку з очікуванням виграшу або збитку від взаємодії. Крім того, довіра і недовіра в рівною мірою можуть характеризуватися очікуванням справедливого і чесного відношення з боку партнера. Виділені також основні характеристики, за якими довіра і недовіра розрізняються найбільшою мірою. Зроблено припущення про особливості походження і формування довіри і недовіри в онтогенезі. Висловлена гіпотеза про формування в ранньому дитинстві базисної недовіри в тісному зв'язку з базисною довірою. Динамічний баланс цих стосунків до світу, що виконують різні функції, є основою становлення автономності дитини [9]. Для довіри найбільш значимі критерії: сила, активність, оптимізм, сміливість, моральність, приязнь, надійність, відвертість, розум, утворена, винахідливість, незалежність, організованість, ввічливість, загальне сприйняття світу, близькість інтересів і життєвих цілей. Найбільш значимими критеріями недовіри виступають: аморальність, ненадійність, агресивність, балакучість, приналежність до ворожої соціальної групи, конфліктність, конкурентність, неввічливість, скритність, дурість. Незалежно від природи і вмісту більшість позитивних характеристик найбільш значимі для довіри близькій людині, а негативні характеристики – для недовіри незнайомій людині. У цьому виявляються особливості функцій довіри в різних системах міжособових і міжгрупових стосунків, зокрема, функція збереження і відтворення соціально-психологічного простору суб'єкта [2].

Довіра – єдиний феномен і незалежно від того, в якій сфері життєдіяльності людини вона виявляється, вона матиме і схожі в гранично узагальненому вигляді умови виникнення, закономірності функціонування і формально-динамічні характеристики прояву. Проте через специфіку взаємодії між людьми (на відміну від взаємодії з неживими об'єктами) характеристики досліджуваного феномену не просто подвоюються, а, взаємодіючи, породжують інші явища, наповнюючись новим вмістом,

утворюючи багато міжособистісних феноменів, для яких довіра є фоновою умовою [3].

Організація та проведення емпіричного дослідження.

Для збору емпіричного матеріалу та виконання поставленого завдання з даної проблеми нами були використані наступні методики:

- Опитувальник для вивчення критеріїв довіри недовіри особистості щодо інших людей А.Б. Купрейченко і С.П. Табхаровой.

- Методика діагностики спрямованості особистості Б.Басса.

- Твір на задану тему.

Опитувальник для вивчення критеріїв довіри недовіри особистості щодо інших людей А.Б. Купрейченко і С.П. Табхаровой дає можливість виявити фактори довіри та недовіри. Опитувальник складається з двох блоків, у кожний блок входить одне запитання. У першому блоці запитання типу "Для того, щоб я не довіряв людині, достатньо, щоб вона була.." і пропонують 95 критеріїв, які необхідно оцінити за 5-ти бальною шкалою, де 1- повністю незгодний і 5- повністю згодний. Необхідно оцінити відносно незнайомої людини та близької. Другий блок має дещо інше запитання "Для того, щоб я довіряв людині достатньо, щоб вона була.." пропонують оцінити критерії довіри і недовіри вище зазначеним способом.

Методика діагностики спрямованості особистості Б.Басса спрямована на виявлення спрямованості особистості, вона дає можливість виявити прагнення особистості, в будь-яких умовах підтримувати відносини з людьми, орієнтацію на спільну діяльність, потребу в емоційних відносинах з людьми.

Для вивчення особливостей прояву довіри/недовіри у міжособистісних стосунків студентів психологів ми сформували дві групи: експериментальну та контрольну. Перша складалася із студентів-психологів 4–5 курсів. До другої входили студенти інших факультетів.

Результати емпіричного дослідження.

Отже, проаналізувавши результати ми можемо зробити висновок, що для досліджуваних студентів психологів з різною особистісною спрямованістю, фактори довіри і недовіри є майже однаковими, але ми можемо спостерігати різну структуру. Для студентів із *особистісною спрямованістю* на спілкування фактором недовіри до незнайомої людини виступає *ворожість*, тобто, щоб не довіряти незнайомій людині достатньо, щоб вона була агресивною, неввічливою, неохайною. Наступним фактором є *слабкість*, що характеризується пасивністю, слабкістю, залежністю. У студентів із *спрямованістю на себе* можна спостерігати деяку відмінність у прояві факторів у досліджуваних на першому місці виявляється *слабкість*, тобто, щоб недовіряти людині достатньо, щоб вона була слабкою, а вже потім ворожою. Щодо факторів недовіри до близької людини, то у досліджуваних із *спрямованістю на спілкування* виявляється, що на першому місці виступає такий фактор, як *трудність при спілкуванні*, тобто для того, щоб не довіряти близькій людині достатньо, щоб вона була

імпульсивною, балакучою. Наступним фактором виявляється *несхожість інтересів* тобто зовсім різні життєві цілі та інтереси. І лише на третьому місці є *ворожість*, тобто щоб не довіряти близькій людині достатньо, щоб вона була ворожою. Студенти із *спрямованістю на себе* мають дещо інші фактори. Щоб недовіряти *близькій людині* достатньо щоб вона була *непередбачуваною*. На другому місці можна спостерігати вияв такого фактору, як *несхожість інтересів*. У студентів, які мають *спрямованість на себе*, виявляється, що третім фактором недовіри є *трудність при спілкуванні*, тобто він є не дуже значимим, оскільки є значимим для студентів із *спрямованістю на спілкування*.

При аналізі результатів ми можемо спостерігати деяку закономірність, що для студентів-психологів із *спрямованістю на себе* та із *спрямованістю на спілкування* фактори довіри до незнайомої людини є однаковими, зокрема, на першому місці знаходиться фактори *активність, сміливість, привабливість* другим фактором виступає *слабкість, пасивність*. Тут можна спостерігати цікаву закономірність: для того, щоб довіряти незнайомій людині, вона повинна були *активною, привабливою, сміливою*, але в той же час досліджувані обирають наступний фактор, такий як *слабкість і пасивність*. Тобто вони довіряють незнайомій людині, якщо вона є слабкою, пасивною. Якщо розглядати фактори довіри до близької людини, то тут є значні відмінності у структурі. У досліджуваних, які мають *спрямованість на спілкування*, на першому місці виявляється фактор *наявності близької життєвої позиції*, тобто має подібне сприйняття світу, щирий. Другим фактором є *подібне сприйняття світу*. І лише третім фактором виступає *компетентність*. Тоді як *компетентність* виступає першим критерієм довіри до близької людини у досліджуваних, які мають *спрямованість на себе*. Після підведення підсумків ми можемо сказати, що у досліджуваних експериментальної групи з різною *спрямованістю* фактори довіри і недовіри до незнайомої людини є однаковим, прояв довіри/ недовіри до близької людини є значно різним у різних групах.

У контрольній групі виявилось, що 42% досліджуваних мають *спрямованість на справу*, 33% досліджуваних мають *спрямованість на себе*, 23% досліджуваних мають *спрямованість на спілкування*.

У контрольній та експериментальній групах із *спрямованістю на спілкування*, факторами недовіри до незнайомої людини є спільними такі фактори як *ворожість та слабкість*. Щодо факторів недовіри до близької людини, то тут ми можемо спостерігати зовсім іншу структуру. Фактори довіри до незнайомої людини схожі з результатами експериментальної групи, визначають фактори *сміливість, привабливість, активність та слабкість, пасивність*. Фактори довіри до близької людини у досліджуваних контрольної групи відрізняються від результатів експериментальної групи. На першому місці у даної групи, фактором довіри до близької людини виступає фактор *компетентність*, тобто в

першу чергу, щоб довіряти близькій людині, вона повинна бути компетентною тоді, як досліджувані з експериментальної групи із спрямованістю на спілкування на перше місце ставлять фактор *наявність близької життєвої позиції*. Також досліджувані визначають такі фактори, як сміливість, активність. Для того, щоб довіряти близькій людині вона повинна бути гнучкою у спілкуванні.

В ході підведення підсумків виявилось, що в контрольній групі 42% досліджуваних мають спрямованість на справу. Зазвичай такі люди характеризуються зацікавленістю у вирішенні ділових проблем, прагненням виконувати роботу найкращим чином, людям з таким типом спрямованості притаманна орієнтація на співробітництво, здатність відстоювати в інтересах справи власну думку, яка є корисною для досягнення загальної мети.

Факторами недовіри до незнайомої людини на першому місці є *непередбачуваність*, наступним фактором виступає *ворожість* та останнім є *активність*. В експериментальній групі, де спрямованість на справу мають 18% досліджуваних, структура факторів є іншою, тут на першому місці знаходиться *ворожість*, тобто, щоб недовіряти незнайомій людині достатньо, щоб вона була *агресивною, неохайною, неввічливою*. Прояв факторів недовіри у контрольній групі по відношенню до близької людини проявляється наступним чином: на першому місці *ворожість*, потім *непередбачуваність* і останній фактор – *трудність у спілкуванні*. В експериментальній групі *слабкість* виступає першим фактором недовіри до близької людини.

Факторами довіри до незнайомої людини у контрольній групі є *компетентність*, тобто людина, в першу чергу повинна бути компетентною, щоб її довіряти. Потім повинно бути подібне сприйняття світу. Для експериментальної групи структура факторів є дещо іншою. На першому місці є *активність, привабливість*. Факторами довіри до близької людини у контрольній групі виявляються: фактори *активність, привабливість*, на другому місці виступає фактор *непередбачуваність* і на третьому місці *слабкість, пасивність*. В експериментальній групі структура факторів довіри до близької людини така: на перший план виступає фактор *наявність близької життєвої позиції*, на другому місці фактор *подібне сприйняття світу* і лише на останній позиції *компетентність*.

Отже, ми можемо зробити висновок, що для людей з різною спрямованістю фактори довіри і недовіри є несхожими. Також ми можемо говорити про те, студенти психологи з різною спрямованістю мають однакові фактори прояву до незнайомої людини.

В ході проведення контент-аналізу творів на задану тему, в яких досліджувані описували, що для них означає довіра і яким чином її можна проявляти, ми визначили дві категорії: *емоційний компонент довіри* та *поведінковий компонент довіри*.

До *емоційного компонента* належить щирість, повага, відкритість, почуття безпеки, правдивість, співчутливість, довіра лише до близької людини, ділитися переживаннями, відчуття легкості.

До *поведінкового компонента* належать наступні характеристики: довіра проявляється у вчинках, діях; людина відповідає моїм очікуванням; слухати поради і втілювати їх у життя; передбачення дій людини; ділитися таємною інформацією; передбачення реакцій людини; звертатися за порадою; доручати важливу інформацію; проявляється у турботі.

Проаналізувавши результати досліджень, ми можемо відзначити, що у досліджуваних експериментальної групи в їхніх творах найчастіше зустрічається *поведінковий компонент*, зокрема, його мають 77% досліджуваних, але не менш значимим виступає емоційний компонент – 66% досліджуваних. Отже, ми можемо зробити висновок, що для студентів психологів прояв довіри може виявлятися як у *вчинках, діях, турботі*, так і у *щирості, повазі, відкритості*. Аналізуючи результати контрольної групи ми виявили, що 71% досліджуваних мають поведінковий компонент прояву довіри, тобто, коли людина довіряє іншій, вона буде прислухатися до порад іншої і втілювати їх в життя. Також прояв довіри буде виражатися у дорученні важливої інформації. Також важливим є те якщо можна передбачити поведінку, вчинки, реакцію людини, то цій людині можна довіряти.

Отже, у студентів психологів прояв довіри виявляється, як у поведінковому компоненті, так і у емоційному.

Висновки

1. В процесі аналізу було виявлено, що студенти психологи з різною спрямованістю мають однакові фактори прояву до незнакомої людини. Виділяють такі фактори як ворожість, слабкість. Щодо ворожості, то це: належність до ворожої соціальної групи, агресивний, неохайний, ризикований, хвалькуватий, неввічливий. Фактор слабкість характеризується: слабкістю, мовчазливістю, залежністю від мене, похмурістю, пасивністю.

2. Критерії довіри і недовіри до інших людей є, як схожими, так і відмінними. Для довіри найбільш значимими є наступні характеристики: сила, активність, оптимізм, сміливість, моральність, надійність, відкритість, розум, незалежність, організованість, ввічливість, подібність світосприйняття, подібність життєвих цілей. Найбільш значимими критеріями недовіри виступають: ненадійність, агресивність, балакучість, належність до ворожої соціальної групи, конфліктність, конкурентність, невихованість.

3. Для досліджуваних студентів-психологів із різною спрямованістю фактори довіри і недовіри є майже однаковими, але ми можемо спостерігати різну структуру. В цілому більшість позитивних характеристик найбільш значимі для довіри близькій людині.

4. Проявом довіри досліджуваних студентів психологів виступає, як емоційний, так і поведінковий компоненти. Тобто у психологів-студентів

прояв довіри може виявлятися як у вчинках, діях, турботі так і у щирості, повазі, відкритості. У інших студентів прояв довіри виражається у поведінковому компоненті.

Література

1. Журавлев А. Л., Сумарокова В. А. Доверие предпринимателей к разным видам организаций: региональные особенности / Социально-психологическая динамика в условиях экономических изменений. М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 1998. С. 258–272.
2. Купрейченко А. Б. Психология доверия и недоверия. "Институт психологии РАН" Москва, 2008. -571с.
3. Купрейченко А.Б., Табхарова С.П. Критерии доверия и недоверия личности другим людям / Психологический журнал 2007, том 28, №2 – С.55-67.
4. Мещеряков Б., Зинченко В. Большой психологический словарь. М, 2008. – 409с.
5. Поршнев Б.Ф. Элементы социальной психологи // Проблемы общественной психологи. М., 1965
6. Поршнев Б.Ф. контрсуггестия и история (Элементарное социально – психологическое явление и его трансформации в развитии человечества) // История и психология.М.: Мысль, 1972
7. Рутковский Б.А. Понятие доверия в маркситской этике. Дисс.. канд. филос. наук. Киев, 1967
8. Скрипкина Т.П. Психология доверия: Учебное пособие. М.: Академия, 2001
9. Эриксон Э. Детство и общество. М.: Прогрес 1996.

УДК 159.9.019.4

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИЧИНИ БРЕХЛИВОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Широковська Н., студентка 5 курсу факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної психології та соціальної роботи **Литовченко Н.Ф.**

Розкрито роль труднощів у навчанні, мотивації уникнення покарання, контролю, оцінки, емоційною вразливості, страху невдачі у випадках

брехливості в молодшому шкільному віці. Використано ряд методик для діагностики психологічних чинників неправдивості молодших школярів.

Ключові слова: брехливість, мотивація схвалення, шкільна тривожність, переживання соціального страху, фрустрація потреби в досягненні успіху, страх самовираження.

Сучасні дослідження показують, що існує досить великий діапазон оцінок людьми допустимості неправди в різних сферах життєдіяльності людини. Результати сучасних психологічних досліджень дитинства свідчать, що брехня дошкільнят, яка переважно має вигляд фантазування, є значним досягненням в психологічному розвитку дитини. Натомість систематична брехня молодших школярів має стати першим сигналом тривоги для батьків – у дитини проблеми. У дітей дошкільного віку відбувається становлення образного мислення і воно потребує тренування. На відміну від дошкільнят молодші школярі вже можуть мати свідому мету приховати правду, тому слід звертати увагу на молодших школярів.

Дитина народжується на світ із потягом до справедливості та добра. Але подальше життя, на жаль, вносить зміни в її поведінку. Початок шкільного навчання є новим етапом у розвитку особистості дитини. Нові умови життєдіяльності для багатьох з них є стресогенними, вимагають від дитини більше, ніж вона здатна виконати, перевищує її внутрішні ресурси. Виникає внутрішня напруженість, фрустрованість, пов'язані з прагненням відповідати очікуванням, які висуває до дитини соціальне життя та найближче оточення. Шкільне навчання іноді схоже на боротьбу за виживання, конкурентні стосунки, в які потрапляє молодший школяр впливають на поведінку малюка – дитина прагне бути кращою за інших і завжди отримувати бажане. І найпростішим шляхом до такого лідерства є брехня. І це лише одна із ймовірних причин дитячої брехні.

На основі літератури було проведено дослідження на виявлення причин брехливості молодших школярів. У молодшому шкільному віці розвивається правдивість дітей. У зв'язку з цим, необхідно визначити ступінь її розвитку та особистісні симптоми дітей, схильних до неправдивої поведінки.

У дослідженні брали участь учні 3-го класу Бахмацької ЗОШ № 4, віком 9-10 років, група складала 25 осіб.

Для дослідження психологічних чинників брехливості у дітей молодшого шкільного віку було використано наступний методичний інструментарій:

1) методика діагностики самооцінки мотивації схвалення (Шкала брехні) Д.Марлоу і Д.Крауна.

Одним із проявів соціальності людини є суб'єктивна для нього значимість думок і оцінок навколишніх його людей. Прагнення заслужити похвалу, схвалення стає одним з найсильніших мотивів діяльності. На відміну від мотивації досягнення, рівень мотивації схвалення – прагнення

заслужити схвалення значимих оточуючих людей – набагато менше визначає успіх у справах і вчинках. Однак досить істотно впливає він на якість взаємин з іншими людьми взагалі й зі своїм майбутнім супутником життя зокрема.

2) тест шкільної тривожності Філліпса, спрямований на дослідження тривожності, переживання стресу та стійкості до стресу.

За допомогою цього тесту ми досліджуємо наступні фактори:

1. Загальна тривожність в школі – загальний емоційний стан дитини, пов'язаний з різноманітними формами її включення в життя школи.

2. Переживання соціального стресу – емоційний стан дитини, на фоні якого розвиваються її соціальні контакти (перш за все – з ровесниками).

3. Фрустрація потреби в досягненні успіху – несприятливий психічний фон, який не дозволяє дитині розвивати свої потреби в успіху, досягненні високого результату і т.д.

4. Страх самовираження – негативні емоційні переживання ситуацій, пов'язаних з необхідністю саморозкриття, представлення себе іншим, демонстрації своїх можливостей.

Тестування проводилось у груповій формі, з дотриманням правил групового тестування, з використанням інструкції, переліку питань та бланків відповідей.

Психологічну діагностику проведено в два етапи: перший етап спрямований на виявлення двох груп дітей (категорії "брехливих" та "правдивих"), другий – на визначення психологічних причин брехливості молодших школярів.

Для того, щоб виявити групи "брехливих" і "правдивих" дітей, на першому етапі дослідження ми провели психологічну діагностику молодших школярів за допомогою методики діагностики правдивості.

Опрацювавши цю методику отримали наступні показники:

36% досліджуваних школярів мали низьку брехливість, тобто давали правдиві відповіді, у 24% дітей виявився високий рівень брехливості, 40% досліджуваних отримало середні показники.

Отже, отримано дві групи – "брехливих" та "небрехливих" ("правдивих").

На другому етапі дослідження для визначення психологічних причин брехливості дітей молодшого шкільного віку було використано тест шкільної тривожності Філліпса. Про низьку тривожність свідчить рівень показника менше 50%, підвищену тривожність – показник 50-75%, високу тривожність – показник більше 75%.

У "брехливій" групі отримано наступні результати:

Таблиця 1

Результати методики Філіпса (для вибірки "брехливих")

Група "брехливих"	Низький рівень (%)	Підвищений рівень (%)	Високий рівень (%)
Загальна тривожність	16	68	16
Загальна тривожність в школі	16	68	16
Переживання соціального стресу	33	-	67
Фрустрація потреби в досягненні успіху	-	33	67
Страх самовираження	-	50	50
Страх ситуації перевірки знань	50	33	17
Страх невідповідати очікуванням оточуючих	33	17	50
Низький фізіологічний опір стресу	-	33	55
Проблеми і страхи у відношеннях з учителями	33	-	67

У "правдивій" групі результати наступні:

Таблиця 2

Результати методики Філіпса (для вибірки "правдивих")

Група "правдивих"	Низький рівень (%)	Підвищений рівень (%)	Високий рівень (%)
Загальна тривожність	67	-	33
Загальна тривожність в школі	33	67	-
Переживання соціального стресу	88	22	-
Фрустрація потреби в досягненні успіху	44	55	-
Страх самовираження	11	56	33
Страх ситуації перевірки знань	22	56	22
Страх невідповідати очікуванням оточуючих	56	22	22
Низький фізіологічний опір стресу	56	44	-

Проблеми і страхи у відношеннях з учителями	22	33	45
---	----	----	----

Як бачимо, у групі дітей з низькою правдивістю загальна тривожність підвищена (68%), при $t = 3.1$. Високий рівень переживання соціального стресу і фрустрації потреби в досягненні успіху (67% і 67%), при $t = 1.7$ і 3 відповідно. Страх самовираження підвищений і високий (50% та 50%). У дослідженні І. Садової також було з'ясовано, що брехливість проявляється при переживанні соціального стресу.

У групі "правдивих" дітей низький рівень загальної тривожності (67%) та переживання соціального страху (88%), натомість фрустрація потреби в досягненні успіху (55%) та страх самовираження (56%) підвищені.

Отже, можна зробити висновок, що труднощі у навчанні, мотивація уникнення покарання, контроль, оцінка, емоційна вразливість, особливості пізнавальної діяльності, намагання виправдати очікування вчителів, батьків, інших значимих людей, прагнення привернути до себе увагу, уникання покарання, стресу, страх невдачі можуть спричинити брехливість у молодшому шкільному віці. Це буде проявлятися у підвищеній потребі досягнення успіху, тривожності, страху самовираження, переживанні соціального стресу, фрустрації.

Загальна тривожність характеризує стійку схильність сприймати більшість ситуацій як загрожуючі, реагувати на такі ситуації станом тривоги. Але тривожність не є негативною рисою. Певний рівень тривожності – природня і обов'язкова особливість активної особистості.

Переживання соціального стресу – це емоційний стан дитини, на фоні якого розвиваються її соціальні контакти (перш за все – з ровесниками).

Фрустрація потреби в досягненні успіху – несприятливий психічний фон, який не дозволяє дитині розвивати свої потреби в успіху, досягненні високого результату і т.д.

Страх самовираження – негативні емоційні переживання ситуацій, пов'язаних з необхідністю саморозкриття, представлення себе іншим, демонстрації своїх можливостей.

Отже, брехливість у молодшому шкільному віці виявляється під час переживання соціального стресу, страху самовираження, фрустрації потреби в досягненні успіху, а також підвищеної тривожності.

Можна зробити загальний висновок, що труднощі у навчанні, мотивація уникнення покарання, контроль, оцінка, емоційна вразливість, особливості пізнавальної діяльності, намагання виправдати очікування вчителів, батьків, інших значимих людей, прагнення привернути до себе увагу, уникання покарання, стресу, страх невдачі можуть спричинити брехливість у молодшому шкільному віці. Це буде проявлятися у підвищеній тривожності, страху самовираження, переживанні соціального стресу, фрустрації потреби досягнення успіху.

Список використаної літератури

1. Волков Б.С. Психология младшего школьника / Б.С.Волков. – М.: Просвещение, 2002. – 125 с.
2. Карелин А. Большая энциклопедия психологических тестов / А.Карелин. – Издательство: Эксмо, 2007 г. – 416 с.
3. Кулагина И. Ю. Возрастная психология / И. Ю. Кулагина// Мир детства. Младший школьник. – М, 1988
4. Практикум по общей экспериментальной и прикладной психологии / Под ред. А.А. Крылова, С.А. Маничева. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2003.
5. Садова І. Дослідження інтеріоризації моральних норм як одного з чинників конфліктності в молодшому шкільному віці [Електронний ресурс] / Ірина Садова. – 2008. – Режим доступу: www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/2008_11/28.pdf
6. Хрипкова А.Г. Мир детства. Младший школьник / под. Под ред. А.Г Хрипковой. – М.,1979.
7. Шульга Л. Діагностика сформованості моральних переконань в учнів початкових класів / Шульга Л. // Почат. школа. – 2005 – № 2. – С. 4 – 6.
8. Экман П. Почему дети лгут / П. Экман– М.: Педагогика-Пресс, 1993. – 272 с.
9. Якобсон П.М. Эмоциональная жизнь школьника / П.М. Якобсон. – М.: Просвещение, 1966. – 391с.

УДК 316.61:373.5

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ВИПУСКНИКІВ СІЛЬСЬКИХ ШКІЛ ДО НАВЧАННЯ У ЛІЦЕЇ

Шумейко Ж. М., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи.

Науковий керівник: доцент кафедри загальної психології та соціальної роботи **Литовченко Н.Ф.**

У статті розглядаються особливості соціально-психологічної адаптації випускників сільських шкіл до навчання у ліцеї, труднощі, з якими зустрічаються першокурсники, чинники, що викликають емоційну напругу, пов'язану з адаптацією.

Ключові слова: соціально-психологічна адаптація, самоактуалізація.

Сьогодні перед навчальними закладами стоїть завдання створення необхідних умов для розвитку здібностей і обдарувань учнів, формування в

них потреб та навиків самоосвіти. З огляду на це постає проблема соціальної адаптації особистості.

Адаптація і здатність до неї – це передумова майбутньої активної діяльності, необхідна умова її успіху без відчуття дискомфорту, напруженості та внутрішнього конфлікту особистості з професійним та соціальним оточенням. Тому дослідження цих процесів є дуже важливим і актуальним у практиці організації навчальної діяльності та виховної роботи у ліцеї.

Процес пристосування учнів до умов навчання у ліцеї, до нової організації розумової діяльності розглядають у трьох формах:

1) формальна адаптація – пристосування до структури навчального закладу, змісту і компонентів навчального процесу, особливостей навчання;

2) соціально-психологічна – виявляється у формуванні позитивних чи негативних взаємовідносин з викладачами, однокурсниками, у виборі стилю спілкування; практично ця форма адаптації – це пристосування ліцеїстів до всього колективу навчального закладу;

3) дидактична адаптація – пристосування до нової системи навчання, поступове введення у сферу навчання ліцею [2].

Відомо, що успішність та ефективність навчання у ліцеї залежить від багатьох чинників, коло яких складають як інтра-, так і інтерособистісні процеси та явища. З перших кроків на першому курсі навчання молоді люди включені в нове динамічне та інтелектуально вимогливе середовище. Ці перші кроки іноді стають дуже важливими в ліцеїстському житті, від них великою мірою залежить процес адаптації ліцеїста.

Вступ і навчання у ліцеї випускників сільських шкіл – це складний процес адаптації, який включає активне пристосування до нових умов життя, входження в кардинально новий вид діяльності, прийняття норм і правил нового соціального середовища, прийняття нової соціальної ролі.

Навчання у ліцеї для сільського випускника – один з найскладніших періодів його життєдіяльності, особистісного становлення. Успішна адаптація до змінених соціальних умов, нової діяльності є важливим завданням для кожного, хто навчається у ліцеї.

Переступивши поріг ліцею, першокурсник вступає в новий етап життя. Воно на кожному кроці ставить нові вимоги до компетентності особистості, її гнучкості, вміння самостійно працювати, багато працювати, творчо працювати; здатності до одного пристосовуватися, а іншому чинити опір, відстоюючи власну гідність. У житті учнівського колективу щодня виникають непередбачувані ситуації, проблеми, що потребують вирішення і випробовують першокурсника на вміння приймати самостійні рішення, надавати чомусь-комусь перевагу, відмовляти у прихильності, відстоювати власну точку зору.

Випускники важко адаптуються до нових умов життєдіяльності. Крім того, труднощі процесу адаптації підсилюються "критичністю" цього вікового

етапу у розвитку особистості, що виражається в підвищеній тривожності, пов'язаній з особливостями самооцінки, необхідністю вибору майбутньої професії, у труднощах входження в доросле життя, непідготовленістю до виконання нових соціальних ролей, суперечностями у сфері спілкування тощо.

Особливо гостро адаптаційні процеси проходять на початкових етапах навчання випускників сільських шкіл у ліцеї. Вони вимагають від молодшої людини активації механізмів адаптації й часто призводять до стану психологічного перенапруження. Будь-які істотні зміни в навчальному процесі, особливо несподівані, можуть ускладнити й без того непрості механізми пристосування. Тут істотний вплив на перебіг процесів соціальної адаптації ліцеїстів мають такі чинники, як ставлення до обраного навчального закладу, особистісне самовизначення, система ціннісних орієнтацій, індивідуально-типологічні особливості, ґрунтовність привласнених кожним соціальних норм тощо [1].

Процес навчання першокурсників складний, зумовлений перш за все зміною соціального середовища. Вступ до ліцею в значній частині молоді, особливо сільської, супроводжується дезадаптацією, що спричинена новизною соціального статусу, відсутністю референтної групи, підвищеними вимогами з боку викладацького складу, напруженістю та незвичним режимом навчання.

Для першокурсників процес адаптації супроводжується труднощами різного характеру:

- 1) негативні переживання, які пов'язані з сумом, тугою за школою, однокласниками, батьками, друзями, домівкою;
- 2) невміння здійснювати психологічну саморегуляцію поведінки, часта переоцінка власних здібностей, знань, яка поглиблюється з фактичною відсутністю звичного щоденного педагогічного і батьківського контролю;
- 3) невміння правильно науково організувати працю і постійний пошук оптимального режиму праці і відпочинку в нових умовах;
- 4) емоційне і фізичне перенапруження, яке залишає мало сил і бажання для успішного навчання;
- 5) проблема налагодження побуту і самоуправління, особливо при переході в гуртожиток.

Крім вище згаданих труднощів, можна виділити і суто педагогічні:

- 1) різниця у формах, методах і самій організації процесу навчання у школі і ліцеї;
- 2) швидкі темпи росту обсягу і змісту інформації, яку слід засвоїти ліцеїстам;
- 3) недостатня готовність до високого рівня навчальних вимог у ліцеї;
- 4) відсутність необхідних вмінь самостійної роботи.

Перераховані труднощі доповнюються ще й труднощами соціально-психологічними – входженням у нову групу товаришів, іншим характером спілкування з викладачами[4].

Важливою є також відсутність комунікативних навичок у випускників сільських ЗОШ. Найперше це стосується особливостей спілкування з викладачами. Цей процес дуже відрізняється від процесу спілкування в сільській школі, де всі один одного знають поза школою. Потрапивши в нове соціальне середовище, першокурсник продовжує відтворювати звичайний стереотип поведінки: орієнтується на групу, керується її думкою у своїх вчинках. Така поведінка досить часто стає перешкодою до успішної соціальної адаптації у ліцеї. Першокурсник не ставить запитань, соромиться підняти руку на семінарі, щоб не викликати негативної реакції у своїй новій групі.

Варто відзначити, що успішність адаптації першочергово залежить від того, наскільки у ліцеїста сформована мотиваційна сфера, якими мотивами він керувався, вступаючи до ліцею.

При адаптації виникають труднощі, пов'язані з інформаційною наповнюваністю навчального матеріалу, з великою кількістю дисциплін, які потребують засвоєння, аналізу інформації та запам'ятовування, зі збільшенням обсягу домашніх завдань. Таким чином, низький рівень сформованості умінь і навичок сприймання навчального матеріалу призводить до різкого збільшення часу на його вивчення (деяким першокурсникам доводиться сидіти над уроками по 7–8 годин, вдаючись до заучування не завжди зрозумілого матеріалу напам'ять). У таких умовах ліцеїст починає сумніватися у своїх можливостях, втрачає надію успішно долати труднощі у навчанні, успішно навчатися (це може підсилюватися негативними оцінками з боку викладачів), опускає руки і припиняє систематично виконувати всі завдання. Значна частина ліцеїстів, зрозумівши, що сформованих у школі умінь та навичок недостатньо для того, щоб успішно навчатися в нових умовах, намагаються коректувати свою навчальну діяльність в основному за такими напрямками:

- спроби використання прямого переносу сформованих знань, умінь та навичок в нові для ліцеїста умови. Зрозуміло, що даний напрямок має малу ефективність, адже навчально-виховні процеси ліцею й основної школи не адекватні ні за змістом, ні за метою, ні за формою. Використання досвіду навчальної діяльності без критичного осмислення не приводить до бажаного успіху;

- прагнення досягти позитивного результату в навчальній діяльності на основі набуття винятково власного досвіду або наслідуючи досвід товаришів по групі, досвід старшокурсників. Інколи і це не приводить до бажаних результатів;

- прагнення відійти від спроб удосконалення власної навчальної діяльності, пустивши її самопливом. Такий напрямок взагалі не приводить до бажаних наслідків [4].

Таким чином, жоден із названих напрямків, які вибирає студент, не сприяють підвищенню якості його навчальної діяльності і збільшують термін адаптації.

При наявності протиріч між внутрішніми можливостями ліцеїста та зовнішніми труднощами виникає стан емоційного напруження. Так, найбільш поширеними чинниками, що сприяють виникненню емоційної напруги є:

- недостатня кількість інформації, її протиріччя, надмірна різноманітність чи монотонність;

- недостатньо сформовані такі риси особистості, як готовність до навчання, здатність навчатися самостійно, володіти своїми індивідуальними особливостями пізнавальної діяльності, уміння раціонально планувати свій вільний час для самостійної підготовки;

- оцінка роботи як такої, що перевищує можливості ліцеїста за обсягом чи ступенем важкості, невизначені вимоги, критичні обставини чи ризик під час прийняття рішень.

Слід пам'ятати, що готовність до навчання у ліцеї являє собою складну інтегровану якість особистості учня, яка включає в себе його настрої, прагнення і здібність використовувати наявний у нього досвід навчальної діяльності в нових умовах педагогічного процесу. Дане розуміння готовності до навчальної діяльності дає можливість врахувати її інтегративний характер, зміст якої включає особистісні аспекти, що дозволяють швидко адаптуватись до навчання в ліцеї, та діяльнісні, що визначаються специфікою самої навчальної діяльності в змінених умовах.

У змістовому плані готовність до навчання у ліцеї можна розглядати як складну інтегративну якість особистості, що включає в себе сукупність компонентів, які виникають на основі вимог, що витікають із відношення суб'єкта навчальної діяльності. До них відносяться:

- мотиваційний;
- змістовооцінний;
- комунікативний.

Крім компонентів готовності, що визначають вимоги до особистості учасника педагогічного процесу у ліцеї, до змісту готовності включаються й ті компоненти, що визначають вимоги самої діяльності:

- операційний;
- конструктивний;
- гностичний;
- організаторський.

Відповідно до цього з метою забезпечення готовності першокурсника до навчання в нових умовах і прийняття ним завдань навчально-виховного процесу, важливо створити всі умови, щоб сформувати, розвинути, удосконалити ці компоненти, адаптувавши їх до умов навчання в ліцеї. А це передбачає:

- формування переконання у важливості і необхідності систематичної роботи з удосконалення своєї особистості ;
- розвиток творчого мислення;
- формування рефлексивних умінь (аналіз ситуацій, оцінка та самооцінка);

- розвиток комунікативної сфери учня;

- включення першокурсників у різноманітні види діяльності: заняття в гуртках, участь в учнівському самоврядуванні, загальних заходах ліцею – все це повинно забезпечити формування певних організаторських умінь та навичок [3; 5].

Варто відзначити і той факт, що зміна соціального середовища (з шкільного оточення, в якому особистість провела 9 років, до нових незвичних умов навчання у ліцеї, де все незнайоме: нове коло товаришів, нові викладачі, нові більш складні вимоги) призводить до різкої зміни звичного стереотипу, що може стати причиною нервових зривів і стресових реакцій (учні забирають документи, плачуть, агресивно поведуться, відчувають безсилля, а пізніше – байдужість тощо). Підкреслюючи важливість проблеми адаптації в цілому, значущість гармонізації цього процесу, науковці ввели в ужиток поняття "адаптаційного синдрому".

Адаптаційний синдром – сукупність реакцій особистості, що має захисний характер і виникає відповідь на значні за силою і тривалістю несприятливі впливи. Характеризується різними стадіями тривоги, виснаження, опору. Звичайно, життя в ліцеї наповнене значною кількістю різноманітних стресорів. Першокурсник побоюється можливої невдачі, переживає хвилювання, а навіть страх, коли його викликають відповідати до дошки, нервово переживає контрольну роботу, різноманітні тестування. Такі психологічні явища також можуть гальмувати процес адаптації.

Успішно адаптуються до нових умов особистості самостійні, цілеспрямовані, які вміють долати труднощі, доводити розпочате до кінця, не підмінюють не спрощують мету, за власною ініціативою перевіряють зроблене, знаходять свої помилки, виправляють їх. Вони, як правило, стають гарними учнями, надійними партнерами у спільній діяльності неформальними лідерами.

Таким чином, якщо виходити з того, що адаптація в умовах ліцею трактується як входження молоді до сукупності ролей і форм діяльності ліцеїстів, коли відбувається обов'язкове залучення особистості до системи поведінки, духовного світу, потреб, інтересів, то великого значення набуває засвоєння норм і цінностей колективу, які учень сприймає через призму індивідуального життєвого досвіду, виробляючи власну модель поведінки.

Адаптація як залучення до різних видів діяльності й засвоєння норм та цінностей колективу пов'язана з самоутвердженням особистості та проявом її активного ставлення до світу.

Література:

1. Вікова та педагогічна психологія: Навчальний посібник / О.В.Скрипченко, А.В.Долинська та ін./ – К.: Каравела, 2006. – 344 с.
2. Иванова Н.Л. Межкультурная адаптация студентов / Н.Л.Иванова, И.А.Мнацакаян // Вопросы психологии. – 2006. – №5.

3. Пожидаєв І. В. Соціальна адаптація гімназистів до умов сучасності// Практична психологія та соціальна робота. – 2008. – №10.

4. Порхоменко С. Особливості адаптації першокурсників (електронний ресурс) // <http://www.zsu.zp.ua/gazeta/archive/38-8.htm>

5. Рябко Ю.А. Психологічна адаптація людини в умовах глобалізації суспільства / Ю.А. Рябко // Педагогіка та психологія. – 2006. – №1.

УДК 159.923.2

ЗАЗДРИСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Яміна Віолетта Ігорівна

Науковий керівник: асист. **Ковтун Алла Юріївна**

У статті розглядаються проблеми заздрості у контексті мотивації досягнення цілі та успіху у студентській молоді; розкриваються погляди вчених на заздрість, як психологічний феномен. Визначені види заздрості. Представлені результати емпіричного дослідження психологічних особливостей заздрості у контексті мотивації досягнення цілі та успіху.

Ключові слова: заздрість, види заздрості, мотивація досягнення успіху.

Актуальність дослідження заздрості обумовлена, перш за все, тим, що в даний час посилюється вплив на життя людей тих соціально-економічних процесів, які приводять до збільшення нерівності в суспільстві, що актуалізує, на думку багатьох авторів філософських, психологічних і психоаналітичних робіт, заздрісне відношення як до окремої людини, так і до груп.

Заздрість можна інтерпретувати як стан, відчуття, переживання неприязні до іншої особистості, по відношенню до його щастя, благополуччя, успіху, моральності, культурного рівня або матеріальної переваги. Заздрість – визнання переваги, успіху, благополуччя іншого, сполучене з відчуттям досади, ворожості до досягаючого успіху. Заздрість експонує вимогливі бажання мати, володіти на рівні іншого або навіть перевершувати його, домінувати. Будучи породженою конкурентним відчуттям, інтенція заздрості направлена на прагнення поруйнувати цю перевагу, усвідомлювану, або декларовану як усунення несправедливості. В системі людських екзистенцій, заздрість знаходиться у ряді таких феноменів як страждання, страх і самотність, що носять негативний, руйнівний характер.

Розгляд концепту заздрості в рамках екзистенціальної традиції був розвинений М.Шелером, Н.Бердяєвим, Л.Шестовим і ін. В контексті проблем психології особистості феномен заздрості досліджували О.Арнольд, Н.Я.Грод, Р.Нісберг, Ю.Л.Мізес, З.Фрейд, П.Куттер, А.Адлер, К.Хорні, М.Кляйн, Л.А.Дьяченко, М.І.Кандилович, К.К.Платонов, Є.Є.Соколова, А.М.Леонтьєв, Є.В.Ступенькова, К.Муздибаєв, Н.Б.Персіанова, Дж.Тейлор і ін. В проекції психологічних питань в кореляції з ревнощами, ненавистю, співчуттям, змаганням розглядали феномен заздрості Б.Спіноза, Т.Гоббс, Дж. Ролз, М.Бондер, Д. Соммер, А.Ю.Согомонов, Дж. Родін, А.Бен-Зєєв і ін.

Об'єкт нашого дослідження – стабільні риси особистості.

Предмет дослідження – психологічні особливості заздрості у контексті мотивації досягнення цілі та успіху.

Мета статті – за допомогою теоретичного аналізу наукової психологічної літератури виявити особливості заздрості у контексті мотивації досягнення цілі та успіху.

В основу нашого дослідження покладено *гіпотезу*, що чим вища мотивація досягнення цілі та успіху, тим нижчий рівень заздрості.

Згідно з метою нашого дослідження та висунутої гіпотези ми ознайомилися з існуючими техніками і методиками, які спрямовані на діагностику особливостей вияву, властивостей, рівня заздрості у студентів, в результаті чого зупинилися на тесті "Ви заздрісна людина?" (за Є.П.Ільїним), тесті для визначення рівня вираженості заздрості (автор Є.Є. Соколова) та методиці вивчення мотивації досягнення цілі та успіху (за Т. Елерсом).

Дослідження проводилося на базі соціально-гуманітарного факультету НДУ імені М.Гоголя. Вибірку склали 50 студентів. З них 25 студентів першого курсу, у віці від 17 до 19 років, та 25 студентів п'ятого курсу, у віці від 22 до 25 років.

Заздрість як один із поширених негативних станів людини привертав увагу вчених різних галузей: філософів, теологів та психологів.

Відповідно до тлумачного словника В.І.Даля, заздрість означає "властивість того, хто заздрить; досаду чужим добром чи багатством; небажання добра іншому, а лише собі" [2, с.45].

Психологи, узагальнюючи різні точки зору на це явище, вважають, що поняття заздрості включає сприйняття людиною чиеїсь переваги; почуття досади, прикrostі, приниження; неприязне ставлення (ненависть) до того, хто її перевершує, бажання або заподіяння їй шкоди та позбавлення її предмета заздрості.

Психологи визначили зовнішні та внутрішні причини заздрості. Внутрішніми чинниками, які призводять до заздрості, є такі особливості особистості, як егоїзм і самолюбство, марносластво й надмірне честолюбство. До зовнішніх чинників належить близькість у статусному становищі того, хто заздрить, до того, кому він заздрить. Заздрісник,

зазвичай, порівнює своє становище і свої досягнення, гідність зі статусом інших людей на соціальних сходах.

Заздрість, як одна з особистісних властивостей, проявляється на різних рівнях:

1. Рівень свідомості (усвідомлення нижчого власного статусу, що не влаштовує особистість).

2. Рівень емоційного переживання (почуття досади, роздратування, злості, агресії тощо).

3. Рівень реальної поведінки (руйнування, усунення предмета заздрості або захоплення його силою) [7, с.12].

К.Муздибаєв виділяє такі компоненти заздрості:

1) соціальне порівняння;

2) сприйняття суб'єктом чиєїсь переваги;

3) переживання прикрості, а то і приниження з цього приводу;

4) неприязне ставлення чи ненависть до того, хто має переваги;

5) бажання чи заподіяння йому шкоди;

6) бажання чи реальне позбавлення його предмета переваги [6, с.97].

У психології заздрість трактується як почуття та емоція. Як емоцію заздрість психологи трактують у випадку її ситуативного прояву. Коли ж заздрість стійка щодо певного об'єкта, вона стає почуттям. К. Платонов вважає заздрість почуттям, структура якого включає змагання, страждання від думки, що в іншого є те бажане, чого немає в заздрісника, і цим викликає почуття ненависті [8, с.145]. Інші психологи трактують заздрість як соціально-психологічну рису особистості, яка проявляється в незадоволенні, недобррозичливості стосовно до інших людей, котрі досягли благополуччя.

Є.П.Ільїн зауважує, що заздрість виникає тільки з приводу того, до чого у людини є пильний інтерес, що нею високо цінується і в чому у неї є потреба. Це може бути заздрість жінки, що не має дітей, але охочої їх мати, до тих, хто їх має; заздрість людини з кар'єристськими схильностями до іншої людини, що успішно просувається по службі, і т.д. Найчастіше заздрість приховується від того, кому заздрять (це виявляється в замовчанні його досягнень), тому об'єкт заздрості може нічого не підозрювати. Але буває і відкритий прояв заздрості, у зв'язку з чим видатний фізіолог Г.Гельмгольц говорив, що по грубості супротивників, що посилюється, можна, до певної міри, судити про розміри власного успіху [3].

Взаємозв'язок заздрості і мотивації досягнення успіху заснований на тому, що людина, мотивована на успіх, бажає досягти його, але при цьому вибирає середні по складності або злегка завищені цілі. Заздрість же подібним чином "вибирає" своїм об'єктом людину, яка лише небагато перевершує її саму. Поведінка, орієнтована на досягнення, припускає наявність у кожної людини мотивів досягнення успіху і уникнення невдач. Іншими словами, всі люди володіють здатністю бути зацікавленими в досягненні успіху і турбуватися з приводу невдачі

На основі емпіричних даних Т.В.Бескова зауважує, що чим більше людина мотивована на успіх, тим більше вона вважає, що їй заздять інші [1]. Якщо людина націлена на успіх, то незалежно від того досягла вона його чи ні, її бажання володіти цінною для неї якістю або придбанням, народжує думку про те, що їй заздять в цьому інші. У цьому контексті набуває особливого значення позиція В.А. Лабунської, яка переконана, що для людини необхідно усвідомлювати, що інші люди їй заздять. Більше того, вона сама прагне до створення цього "кола" тих людей, що заздять їй, без наявності якого їй важко уславитися успішною [5]. Усвідомлення того, що тобі заздять інші, ймовірно, дозволяє відчути причетність до "клану" успішних людей, що і є кінцевим прагненням для людей з домінуючою мотивацією досягнення. У розумінні Т.Бескової успіх і досягнення – поняття одного ряду і поняття відносні, які набувають для людини абсолютного значення лише за умови, що результати соціального порівняння ("Я – Інший") позитивні для неї.

У процесі розгляду природи й сутності заздрості ми звернули увагу на той факт, що у філософській, соціологічній й психологічній літературі основна увага приділяється висвітленню його зовнішніх детермінантів. У якості базової умови, що обумовлює формування заздрості, більшість дослідників виділяють соціальну нерівність, а у якості провідного механізму її актуалізації – соціальне порівняння й оцінку. Порівняння себе з іншим неодмінно приводить до усвідомлення або своєї, або чужої переваги, а усвідомлення останнього і є основною передумовою для виникнення заздрості. Крім цього, автори робіт погоджуються в тому, що заздрість проявляється найчастіше у взаємодії з людьми, що належать до одного кола.

Мотив досягнення диференціює індивідів за їхнім прагненням до успіху: індивід із сильним мотивом досягнення прагне досягти високих результатів у діяльності, зі слабким мотивом – прагне уникати неуспіху, байдужий до успіхів і високих результатів. Суб'єктивна ймовірність досягнення мети (успіху) розуміється як очікування того, що виконання дії спричинить успіх, тобто відображає ступінь упевненості в успіху. Суб'єктивна ймовірність досягнення мети залежить від рівня самооцінки, суб'єктивної складності завдання й переконання, що успіх залежить від витрачених зусиль. Суб'єктивна ймовірність успіху відображає ступінь упевненості в успіху, втримує у собі рівень домагань індивіда, який визначається вибором рівня складності завдання, попереднім досвідом успіху/ неуспіху, атрибуцій тих причинних факторів, які суб'єкт вважає відповідальними за теперішній або майбутній результат, самооцінкою здібностей.

Таким чином, успіх у діяльності залежить від здібностей, мотивації досягнення й ситуативних факторів. Незважаючи на загальний характер даної формули успіху, вона має високу прогностичну цінність. Найбільш значний внесок в успіх діяльності належить високому рівню мотивації досягнення, рушійною силою якої може виступати заздрість.

Результати тесту "Ви заздрісна людина?" (за Є.П. Ільїним) проведеного у групах студентів першого та п'ятого курсів продемонстрували, що більшість студентів мають низький рівень заздрості: перший курс – низький рівень заздрості має 14 студентів, що в процентному відношенні складає 56%, для 10-ти студентів характерний середній рівень заздрості, що в процентному відношенні складає 40%, високий рівень заздрості має 1 студент, що в процентному відношенні складає 4%; п'ятий курс – низький рівень заздрості має 16 студентів, що в процентному відношенні складає 64%, для 9-ти студентів характерний середній рівень заздрості, що в процентному відношенні складає 36%, високий рівень заздрості в даній вибірці випробуваних не був виявлений.

Результати тесту для визначення рівня вираженості заздрості (за Є.Є.Соколовою) проведеного у групах студентів також продемонстрували, що більшість студентів мають низький рівень заздрості: перший курс – низький рівень заздрості мають 9 студентів, що в процентному відношенні складає 36%, для 16-ти студентів характерний середній рівень заздрості, що в процентному відношенні складає 64%, високий рівень заздрості в даній вибірці випробуваних не був виявлений; п'ятий курс – низький рівень заздрості мають 13 студентів, що в процентному відношенні складає 52%, для 12-ти студентів характерний середній рівень заздрості, що в процентному відношенні складає 48%, високий рівень заздрості в даній вибірці випробуваних не був виявлений. Отже, дана методика підтвердила результати попередньої методики.

Таким чином, порівнюючи результати рівня заздрості студентів першого та п'ятого курсів по двох методиках, можна зробити висновок, що в обох групах студентів досліджувані мають, здебільшого, низький рівень заздрості. Для таких людей заздрість практично не властива, вони радіють життю, насолоджуючись тим, що в них є, а не горюють про те, чого немає. Ці студенти ніколи не заздрять іншим людям, практично завжди байдужі, а часто навіть не помічають їх успіхів. Їх досить важко здивувати, але якщо кому-небудь це все ж таки вдається, то вони не приховують емоції. Хоча трапляється подібне досить рідко, внаслідок того, що досягнення повинне бути приголомшливим. Загалом, ці студенти живуть своїм життям і не втручаються в справи інших. А якщо вони досягають успіху, ці студенти щиро вітають їх з успіхом.

Студенти, які продемонстрували середній рівень заздрості (36% опитуваних), використовують її як стимул для змагання з іншою людиною. Ці студенти не заздрісні, але добре знають ціну досягненням, тому можуть гідно відзначити успіх інших людей. Але їх дратують хвальки, оскільки вони сприймають це як спосіб захисту від навколишнього світу і посягань конкурентів через власну невпевненість. В цілому вони абсолютно задоволені своїм життям і не заздрять успіхам інших.

Високий рівень заздрості має 1 досліджуваний серед двох груп студентів. Така людина заздрить успіху інших людей. А причина тому –

нездатність досягти бажаного. Рекомендується переглянути своє ставлення до життя і побачити в ній позитивні сторони. Необхідно зосередитися на здійсненні своїх бажань, тоді вона менше думатиме про досягнення інших людей і пам'ятатиме, що успіхом винагороджується важка праця.

Результати методики вивчення мотивації досягнення успіху (за Т.Елерсом) проведеної у групах досліджуваних продемонстрували, що студенти, які мають дуже високий рівень мотивації до успіху мають середній або низький рівень заздрості. Студенти, які продемонстрували достатньо високий рівень мотивації до успіху мають також середній або низький рівень заздрості. Перший курс – низьку мотивацію до успіху має 1 студент, що в процентному відношенні складає 4%. Для 12-ти студентів характерний середній рівень мотивації до успіху, що в процентному відношенні складає 48 %, високий рівень мотивації до успіху характерний для 8 студентів, що в процентному відношенні складає 32%, дуже високий рівень мотивації до успіху характерний для 4 студентів, що в процентному відношенні складає 16%. П'ятий курс – низьку мотивацію до успіху немає жодний студент, для 16-ти студентів характерний середній рівень мотивації до успіху, що в процентному відношенні складає 64%, високий рівень мотивації до успіху характерний для 7 студентів, що в процентному відношенні складає 28%, дуже високий рівень мотивації до успіху характерний для 2 студентів, що в процентному відношенні складає 8%.

Таким чином, в ході нашого дослідження зі студентами обох груп висунута гіпотеза підтвердилась.

Отже, в ході дослідження ми довели, що більшість студентів мають низький та середній рівні заздрості. Також ми виявили, що 48% студентів першого курсу та 32% студентів п'ятого курсу вмотивовані на отримання успіху та досягнення цілі. Але, ті самі студенти, які продемонстрували високий рівень мотивації на отримання успіху за методиками дослідження рівня заздрості показали низький та середній рівень. Отже, результати нашого дослідження підтвердили висунуту гіпотезу.

Висновки. Психологи, узагальнюючи різні точки зору на поняття заздрості, вважають, що воно включає сприйняття людиною чієїсь переваги; почуття досади, прикрості, приниження; неприязне ставлення (ненависть) до того, хто її перевершує, бажання або заподіяння їй шкоди та позбавлення її предмета заздрості. У психології заздрість трактується як почуття та емоція, у випадку її ситуативного прояву, структура якого, за К. Платоновим, включає змагання, і цим викликає почуття ненависті. Також психологи трактують заздрість як соціально-психологічну рису особистості, яка проявляється в незадоволенні, недобррозичливості стосовно до інших людей, котрі досягли благополуччя. Коли заздрість стає стійкою щодо певного об'єкта, вона стає почуттям.

Кожний тип заздрості відрізняється набором дій, вчинків, що супроводжують сукупність стосунків і переживань, характерних для заздрості. Таким чином, як видно із проведеного дослідження, заздрість

руйнує спілкування, сприяє фіксації регресивних форм поведінки, є осередком глибоко прихованих, але готових у будь-яку хвилину вибухнути деструктивних тенденцій індивіда. Вона спричиняє тертя, збої, розриви стосунків, сприяє виникненню емоційних, поведінкових і психосоматичних девіацій. Механізм виникнення заздрості припускає наявність у людини певної потреби, не задоволеної умовами власної діяльності, що склалися, і проведеного ним (не завжди на усвідомленому рівні) порівняння з іншою людиною або групою людей, які задовольняють ту саму потребу. В результаті даного порівняння людина відчуває нерівність зі своїм "суперником" в якому-небудь відношенні і власну пригніченість. Об'єктом заздрості стає, як правило, людина.

Аналізуючи залежність мотивації досягнення успіху від рівня заздрості, ми прийшли до висновку, що чим більше людина мотивована на успіх, тим більше вона вважає, що їй заздять інші. Людині треба знати, що інші люди їй заздять. Усвідомлення того, що тобі заздять інші, дозволяє відчути причетність до середовища успішних людей, що і є кінцевим прагненням для людей з домінуючою мотивацією досягнення успіху.

Результати рівня заздрості студентів продемонстрували що в обох групах досліджувані мають, здебільшого, низький рівень заздрості. Результати за методикою вивчення мотивації досягнення цілі та успіху Т.Елерса продемонстрували, що студенти, які мають дуже високий рівень мотивації до успіху показали середній або низький рівень заздрості.

Таким чином, в ході дослідження ми довели, що студенти, які продемонстрували високий рівень мотивації на отримання успіху за методиками дослідження рівня заздрості показали низький та середній рівень. Отже, результати нашого дослідження підтвердили висунуту гіпотезу.

Література

1. Бескова Т.В. Соотношение зависти и мотивации достижения / Т.В.Бескова // Психологический журнал. – М., 1997. – Т.18. – №6. – С. 22–27.
2. Даль В.И. Великий иллюстрированный толковый словарь русского языка / В.И. Даль. – СПб.: Астрель, 2006. – 352 с.
3. Ильин Е.П. Сущность и природа зависти [доступ <http://www.elitarium.ru/>]
4. Калмыкова Д.Е. К вопросу исследования индивидуальных и социально-психологических детерминант зависти / Д.Е.Калмыкова, Т.В.Кочетова // Психологический вестник. – М.: МГУ, 1998. – № 6. – С. 18–22.
5. Лабунская В.А. О соотношении зависти, безнадежности и надежды как способа преобразования пространства общения субъекта / В.А.Лабунская // Материалы конференции "Психология общения – 2006: на пути к энциклопедическому знанию". Институт РАО. – М., 2006.
6. Муздыбаев К. Завистливость личности / К. Муздыбаев // Психологический журнал. – М., 2002. – Т.23. – № 4. – С. 39–48.

7. Набока І. Що таке "зздрість" з погляду психології / І. Набока // Психологічний журнал. – 2000. – № 5. – С. 12–13.
8. Платонов К. К. Структура и развитие личности / Платонов К. К. – М. : Наука, 1986. – 256 с.
9. Соколова Е.Е. Психология зависти / Е.Е.Соколова // Педология. Новый век. – 2002. – №10.

Наукове видання

Сучасні виміри практичної психології

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ РОБІТ СТУДЕНТІВ
КАФЕДРИ ЗАГАЛЬНОЇ
ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

Технічний редактор – В. П. Сливко
Верстка, макетування – А. В. Новгородська

Матеріали надруковані в авторській редакції

Підписано до друку 18.01.13
Гарнітура Computer Modern
Замовлення №

Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 20,36
Ум. друк. арк. 18,6

Папір офсетний
Тираж 65 пр.

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.